ІВАН ФРАНКО

АКАДЕМІЯ НАУК
УКРАЇНСЬКОЇ РСР

ІНСТИТУТ
ЛІТЕРАТУРИ
ім. Т. Г. ШЕВЧЕНКА

ІВАН ФРАНКО

ЗІБРАННЯ ТВОРІВ У П'ЯТДЕСЯТИ ТОМАХ

ХУДОЖНІ ТВОРИ
ТОМИ 1—25

ІВАН ФРАНКО

ТОМ 2

ПОЕЗІЯ

ВИДАВНИЦТВО
«НАУКОВА ДУМКА»
КИЇВ — 1976

УІ
Ф83

Редакційна колегія:

І. І. Басс
М. Д. Бернштейн
Г. Д. Вервес
А. Т. Гордієнко
О. І. Дей
Б. А. Деркач (заступник голови)
В. Ю. Євдокименко
О. Є. Засенко
Д. В. Затонський
С. Д. Зубков
Є. П. Кирилюк (голова)
П. Й. Колесник
Н. Є. Крутікова
В. Л. Микитась
Ф. П. Погребенник (відповідальний секретар)
Є. С. Шабліовський

Редактор тому

І. І. Басс

Упорядкування та коментарі

І. І. Басса,
В. Я. Герасименка,
А. А. Каспрука

Редакція художньої літератури

Ф 70403—014 / М221(04)—76 передплатне — 76 © Видавництво «Наукова думка», 1976 р.

ІЗ ЗБІРКИ „З ВЕРШИН І НИЗИН“

ПАНСЬКІ ЖАРТИ

ПОЕМА
З ОСТАТНІХ ЧАСІВ ПАНЩИНИ

Присвячую пам'яті мойого батька
Якова Франка

ПЕРЕДМОВА

Поетичне оповідання «Панські жарти» було написане в січні і лютім 1887 р., незабаром по моїм шлюбі, і вийшло друком уперше 1887 р. в окремій книжечці п[ід] з[аголовком] «З вершин і низин. Збірник поезій. Накладом автора». Зараз по появі сеї книжечки літературна критика дуже прихильно привітала сю поему (пор. «Зоря», 1887 р., ст. 241—2 [1]), що загалом досить рідко трафлялося з моїми творами. Книжечка розійшлася досить скоро, і в р. 1893 я видав її другим накладом у значно збільшенім об'ємі (З вершин і низин. Збірник поезій Івана Франка. Друге доповнене видання. Накладом Ольги Франко, Львів, 1893, ст. 468+VI), де поема «Панські жарти» містилася на ст. 293—391. Рівночасно з появою сеї збірки вийшла поема «Панські жарти» окремою книжечкою як відбитка з сеї збірки, без змін у тексті. Се окреме видання, якого друкувався досить великий, як на ті часи, наклад, розпродано, здається, вже давно, коли натомість більша збірка не розпродана ще й досі.

[1] Рецензент Г. Ц. (Григорій Цеглинський), ставлячися взагалі дуже негативно до збірки ліричних поезій, що входили в склад книжечки «З вершин і низин», вбачаючи в них лише «римовану прозу і революційну тенденцію», в «Панських жартах» добачив monumentum aere perennius [пам'ятник міцніше міді *(лат.)*.— *Ред.*]. «Вони,— писав д. Г. Ц.,— суть окрасою не тільки поезій Івана Франка, але руської поезії взагалі. Ми не вагаємся сказати, що від Шевченка немає кращої поезії в літературі руській. Під смирним написом «Оповідання» криється тут епічна поема першорядної краси і першорядної ціни. Поет ніби оповідає подію одного села, але се подія з життя цілого народу; його село — се лиш специфікований тип цілого народу малоруського; його терпіння й гуманність — се риси не одного села, а цілого народу».

Основою мойого поетичного оповідання був факт, досить незвичайний у історії панщини в Галичині, записаний галицько-руським поетом Николаєм Устияновичем в увазі до його повісті «Месть верховища», написаної 1849 р., де було сказано, що в давніших роках (у перших роках XIX в.) властитель гірського села Ялинковате в Стрийськім окрузі разом із громадою велів вигнати також священика на панщину, та священик, виїхавши з волами на поле, лишив воли в ярмі біля воза чи плуга, а сам пішов пішки до Перемишля пожалуватися на дідича у своєї духовної зверхності, бо у світської в Стрию не надіявся знайти для себе правної охорони. Устиянович не вмів сказати далі, як скінчилася та справа і чи знайшов руський священик правну охорону у своєї духовної власті, яка тоді під пануванням всесильної бюрократії мала в таких справах дуже малий вплив.

Значно пізніше, в часі радикальної агітації, здається, в р. 1897, я одержав у Тернополі від адвоката і бувшого судді д. Гриневецького рукописні спомини одного польського шляхтича про одного польського пана в Галичині, що позволив собі ще в р. 1845 на дуже доткливий жарт із руським інтелігентним селянином та з німецьким урядником. Сі спомини будуть опубліковані при нагоді з відповідним апаратом і послужать одним із многих доказів, що моє поетичне оповідання не так дуже фантастичне та тенденційне, як се декому здавалося.

Я присвятив се оповідання пам'яті мойого батька Якова Франка, від якого я, щоправда, не чув нічого про панщину, але чув оповідання про руський фестин, справлений у Львові 1849 р. в перші роковини знесення панщини. Головною сенсацією того фестину, яку затямив собі мій батько, крім великого здвигу руських селян, було те, що на сільськім возі, запряженім чотирма чорними волами з золоченими рогами, везено через місто хліб, спечений із кірця пшениці, який передано губернаторові як знак вдячності руського хліборобного люду цісареві за дарування панщини.

Видаючи тепер своє поетичне оповідання новим, четвертим виданням, я, не зміняючи його основи, подаю в тексті поправки й доповнення, де се вважав потрібним. Оповідання розширено із 3912 на 4004 рядків. При сій переробці я старався, крім виправлення мови, докладніше розвинути тему і виправити композицію через докладні-

ше вироблення та заокруглення строфічної будови. Аналітичний зміст, який подаю далі, дасть перегляд поодиноких епізодів у їх органічній послідовності.

Львів, дня 28 мая, 1911

ЗМІСТ

Передне слово

Розділ I

1. Людські й панські жарти, рядки 1—22
2. Давні пани, рядки 23—56
3. Карти й лови, р. 57—81

Розділ II

4. Новатори, р. 82—103
5. Консерватисти, р. 104—126
6. Непевність, р. 127—140

Розділ III

7. Пан Мигуцький, р. 141—163
8. Cui bono?, р. 164—200

Розділ IV

9. Характеристика п. Мигуцького, р. 201—248
10. Орендар, р. 249—257
11. «Хтось бунтує», р. 258—307

Розділ V

12. Виновники бунту, р. 308—336
13. Польські емісарії, р. 337—357
14. Руський люд, р. 358—394
15. «Піп бунтує!», р. 394—416

Розділ VI

16. Старий руський піп, р. 417—451
17. Піп-учитель, р. 452—550
18. Авдієнція попа в пана, р. 551—615

Розділ VII

19. «Щось пану не вільно», р. 595—615
20. «Заведімо школу в селі!», р. 616—647
21. Комісар-німець, р. 648—681

22. Панський жарт з комісаром, р. 682—776
23. Комісар бунтує, р. 777—823
24. Пан реагує, р. 824—855
25. Глуха війна між громадою й паном, р. 856—931

Розділ VIII

26. Тверезість у селі, р. 932—975
27. Пан і піп, р. 976—1003
28. Остра розмова, р. 1004—1081
29. Попівське сумління, р. 1082—1102
30. Пан їде до Львова, р. 1103—1144

Розділ IX

31. Село без пана, р. 1145—1172
32. Комісар з попом у змові, р. 1173—1192
33. Комісар-агітатор, р. 1193—1207
34. Враження комісарських слів, р. 1228—1253
35. Піп-миротворець, р. 1254—1307
36. Надія на цісаря, р. 1308—1344
37. «Смирно ждати!», р. 1345—1365
38. «Горілки ані в рот!», р. 1366—1401

Розділ X

39. Кінець 1847р., р. 1402—1414
40. Поворот панів, р. 1415—1460
41. Пан і управитель, р. 1461—1510
42. Пан і орендар, р. 1511—1601

Розділ XI

43. Новий рік 1848-й, р. 1602—1657
44. «Церков заперта!», р. 1658—1694
45. Панська власть над руським святом, р. 1695—1769
46. Ще раз піп-миротворець, р. 1770—1814
47. «І піп на панщину!», р. 1815—1887

Розділ XII

48. Новорічна буря, р. 1888—1946
49. Панське привітання, р. 1947—2000
50. Розмова пана з попом, р. 2001—2107

Розділ XIII

51. Робота в лісі, р. 2108—2140
52. Піп-мученик, р. 2141—2186

53. Вибух людського гніву, р. 2187—2248
54. Пан-миротворець, р. 2249—2329
55. Панські слуги не знають жарту, р. 2330—2350
56. Попова оцінка панського жарту, р. 2351—2388

Розділ XIV

57. Тиша після бурі, р. 2389—2407
58. Смерть попа, р. 2408—2446
59. Скарги до властей, р. 2447—2473
60. Старостинське слідство, р. 2474—2540
61. Комісар-дорадник, р. 2541—2588
62. Громадські пленіпотенти, р. 2589—2630
63. Пленіпотенти-мученики, р. 2631—2691
64. Панська научка, р. 2692—2759
65. «Бог правди й волі ще не вмер», р. 2760—2779

Розділ XV

66. Великодня субота 1848 р., р. 2780—2813
67. Патент цісарський зносить панщину, р. 2814—2833
68. Хлопи не розуміють, р. 2834—2905
69. «Ходім до пана!», р. 2906—2924

Розділ XVI

70. «З цісарського розказу», р. 2925—2993
71. Комісарова научка пану, р. 2994—3027
72. Панський жарт із комісаром, р. 3028—3056

Розділ XVII

73. Панська псарня, р. 3057—3097
74. Комісар у псарні, р. 3098—3129
75. Погром псарні, р. 3130—3153
76. Комісар хоче до пана, р. 3154—3184
77. «Старопольська гостинність», р. 3185—3244
78. Комісар-миротворець, р. 3245—3290

Розділ XVIII

79. Великдень 1848 р., р. 3291—3350
80. Пан арештований, р. 3351—3402
81. Комісар і пан перед громадою, р. 3403—3479

Розділ XIX

82. Двір без пана, р. 3480—3518
83. Провідна неділя, р. 3519—3550

84. «Пані невинна», р. 3551—3581
85. Хлопи роблять лад у дворі, р. 3582—3609
86. Пані хора, р. 3610—3685
87. Пані гостить громаду, р. 3686—3750
88. Хлопи йдуть визволяти пана, р. 3751—3807

Розділ XX

89. Пан у тюрмі, р. 3808—3859
90. Пан на проході, р. 3860—3896
91. Помста комісара, р. 3897—3945
92. Визволення й закінчення, р. 3946—4004

I

Жартуйте, дітоньки, бог з вами!
Тепер вам вільно жартувать.
А як жили ми під панами,
Тоді жартовано із нами
Так, що не дай бог споминать!
Було за найменшу провину:
Потрутиш панську худобину,
Собаку вдариш, що з руки
У тебе хліб рве, слово скажеш,
Віз перевернеш, сніп зле зв'яжеш —
Три шкіри спустять гайдуки.

Пани тоді були не теє,
Що нині. Що тепер пани!
Хоч на нім шмаття дорогеє,
Хоч ситі, наче кабани,—
То кождий ходить зосторожна,
Боїться мов біду збудить;
Довкола шниряє, глядить,
Де б грошиків позичить можна,
І думка в кождого тривожна,
Що наборг їсть і наборг спить
І що кишеня все порожна.

Не те за панщини було!
Там кождий пан ступав так бучно
І відзивався так бундючно,
Немов король, чи мав село,
Чи цілий ключ. Не перейшло
І через голову нікому,
Щоб що змінитися могло
В тім розпорядку віковому.
Пани і панщина у всьому
Зрослись, здавалось, нерозлучно.

Тоді-то стоїло поглянуть
На пана. Просто очі в'януть
У мужика, як пана вздрить,
Хоч пан не лає й не кричить!
Пощо кричать? Гнів крові шкодить!
Ні, нині й цар, мабуть, не ходить

Так гордо по своїй столиці,
Як пан тоді селом ходив.
Тут гарна доня у вдовиці —
У двір її! Загородив
Господар пліт новий: «Гей, хаме,
Городиш моїми лісками!
Пліт розбирай і в двір звези
Або оплату положи!»

Чи ласка панськая, чи кара —
Все, мов нехибний божий суд,
Паде на смирний, темний люд,
І навіть писнуть, сплакать — вара!
Тоді в панів сміялись очі,
Забави по дворах гули,
І лови по лісах ішли,
Лунали співи дні і ночі,
Тоді-то й раз пани були
До жартів, вигадок охочі.

А як в ту пору грали в карти!
І нині грають, звісна річ,
І туманіють день і ніч,—
Без карт, мабуть, ніщо й не варти
Забави панські. Але ж, діти,
Мабуть, не прийдесь вам уздріти
Таких грачів, як в давній час!
Дукатів всипав повну чарку
І на одну поставив карту,
Програв, не глянув ані раз,
Не зблід, не задрижав на волос
І навіть не понизив голос,
Хіба кишенею потряс.

Воно-то, дітоньки, й не диво!
Се ж з поту нашого і мук
Плило те золотеє жниво
Сотками літ до панських рук.
Лицарський дух, воєнну славу,
Всю ту минувшину криваву,
Всі ті багатства і пишноти,
Все зіпсуття і всі підлоти,
Гумори панські, лови, карти,

І всякі гулянки шальні.
І ласки панські, й панські жарти —
Мужик все виніс на спині.

II

Цікава річ: часи зближались,
Коли, звідкіля не зирни,
Чимраз гучніше розлягались
Ладу нового віщуни,
Слова: свобода, рівне право...
І навіть панські сини
Перейнялися ними й жваво
Пішли між люд і понесли
Потіху скорбним. Ба, були
І між панами два-три — люде,
Що бачили ясніше діло,
Хапалися, хоч і несміло,
Новин, бо чули, що не буде
Їм вічно панщина служить.

Та мов хто в лісі заблукає,
Даремно груди надриває,
Даремно кличе і кричить —
Так послуху не знаходили
Слова новії у панів,
А тільки більше ще будили
Завзяття і дразливий гнів.
Були й такії поміж ними,
Котрі не раз перед чужими
Жалілись: «Дідьчий час настав,
Не лиш для хлопа, а й для пана!
Ота робота панщизняна
Зовсім руйнує нас»,— мовляв.
І починали, наче з книжки,
Вичитувать, які пожитки
Приніс би їм наємний труд.
Та й ті не думали на ділі
Змінить порядки застарілі
І увільнить з ярма свій люд.

Воно й не диво! Власне царство
Всміхаєсь кождому, а ще

Бог знає, що там принесе
Нове свобідне господарство.
А хоч там деякі пророки
Грозили, що за два-три роки
Уряд сам панщину знесе,
То їх осміяно. «Се басні!
Та ж панщина — приватна власність!
Яке ж уряд міг право мати
Приватну власність відбирати?»

В тій певності жили пани
Аж до остатньої хвилини,
Своєї гордості вони
Не вменшували ні краплини.
І як не раз літньої днини,
Коли західний неба край
Вже вкрила груба, чорна туча
І звільна, грізно суне, знай,
Глухими громами кипуча,
А тут ще сонечко жарить,
Немов натужує всі сили,—
Отак пани людей гнітили
Найдужче в тій остатній хвили,
Коли вже дзвонарі спішили
На благовіст новий дзвонить.

III

От з тої-то доби тяжкої
У моїй пам'яті старій
Пригода згадуєсь — такої
Не дай вам бачить, боже мій!
Згадалося, як пан Мигуцький
З громадою пожартував,
Згадався плач і стогін людський,
Якого жарт той коштував.

От слухайте ж! Не в тій я ціли
Говорю вам про давнину,
Щоб, може, ви на дітях мстили
Батьків засліплених вину.
Бог з ними! Вже досить помстилась
Над ними власна сліпота.

Глядіть, лиш споминка лишилась
У нас про пана, а тота
Палата, що ми мурували,
Котру він, було, назива
«Моя твердиня», де дрижали
Піддані, де музики грали,
Пані й пани всю ніч гуляли —
Се нині коршма, в панській зали
Шваркоче нині жидова.

Помстився бог за наші муки!
І як тепер про панські штуки
Говорю я, то не на те,
Щоб в вас ненависть розбудити,
Бажанням помсти осквернити
Свободи твориво святе,
А лиш на теє, небожата,
Щоб споминка старого тата,
Моя ся споминка мала,
Вам сил, відваги додала.

Ще ж не заснуло наше лихо;
То голосно воно, то тихо
Підкрадується до села.
Хто знає, може, доведеться
І вам такого ще дожить,
Що чоловікові здається:
Тут треба голову зложить!
Пропала правда, згибла доля,
Закована громадська воля,
Неправда всюди верх держить.

В таку-то хвилю, діти милі,
Ви повість згадуйте мою
І згадуйте, що сеї хвилі
Я з досвіду вам подаю.
В сам час, коли неправда люта
Найвище голову здійма,
В сам час, коли народні пута
Найдужче тиснуть і закута
Народна мисль мовчить німа,
Довкола найтемніша тьма,
Надії й просвітку нема,—

В той час якраз ви не теряйте
Надії й твердо теє знайте,
Що в груз розсиплеться тюрма,
Неправді й злу не потурайте,
В зневірі рук не покладайте
І увільняйтеся з ярма.

IV

Був пан Мигуцький, пан багатий,
Хоч на однім селі сидів.
З якого роду був — не знати,
Та що хлопів тиснути вмів,
Що дер данини безпощадно,
Дні панщини числив прикладно,
Хвилинки не подарував,
Що був багач, громада гола,—
То славили пани довкола,
Що добре господарював.

Не раз зимою, як у полі
Нема роботи, а в стодолі
Все зроблено і ліс не тнуть —
Щоб панщини не дарувати,
Він каже, було, лід орати,
А то хлопи в хатах заснуть.

І те сказать, про хлопа дбав він,
Як дбав про коней і волів;
Взимі три вози дров давав він,
Щоб хлоп продроглі кості грів;
Весною хлібом спомагав він,
Щоб літом з голоду не млів.

Любив, коли був хлоп здоровий,
Прудкий до праці і розмови,
До танців, сміхів і пісень;
Та не любив хлопів багатих
Та мовчазливих і завзятих,
А на письменних був огень.

«Хлоп щоб умів орать, косити
І в танці дівкою носити,

Та «Вірую» і «Отче наш».
Письма не треба хлопу знати:
Як хлоп почне книжки читати,
Хто буде пану свині пас?»

І хоч-то ніби наставав він
На те, щоб хлоп порядок знав,
Та все-таки горілку гнав він
І кожду гінку розділяв
На кождий нумер у селі:
По стільки гарців, скільки хата
Душ має: хлопці чи дівчата,
Чи то старії, чи малі.
І кождому за ту горілку
Ціну втягав у інвентар,
Як присний панщини тягар:
Сплати чи відроби той дар,
А трунок лий хоч на долівку,
Лиш іншому продать не смій!

Був в того пана й орендар,
Що з паном тихую тяг спілку.
Людей музикою у свій
Шинок заманював. Тут люди
Лишали розум, сіряки
І чоботи, дівки — вінки,
А господині — покладки;
Тут війт робив громадські суди,
А жид лиш цмокав залюбки.

Чи много літ отак, чи мало
Те панське ремесло цвіло —
Аж раптом в коршмі тихше стало!
Щось на людей таки найшло,
Що почали, на панське горе,
В якусь задуму попадать.
І роблять панщину, терплять,
І кожде пильне, кожде скоре
(Як ні — нагайка плечі споре!) —
Та якось тихо, мовчки так,
Понуро навіть, мов глибоко
В душі гризе якийсь черв'як,
Немов якась таємна сила

Ворушиться у темній млі;
Скрізь чути дотики її,
Та нічого не бачить око.

Музика молодим немила,
В шинок заходять тільки ті,
Кому вже в кров і кість віссалась
Та панська школа. Жид біжить
До пана, плач підняв і галас:
«Нізвідки рати заплатить!»

А пан і сам уже віддавна
Ту зміну в людях замічав
І злився, бив, карав, кричав —
Дарма. Вже звільна й сам вбачав,
Що річ се таки не забавна.
Він добре знав, що поки п'є,
Співає, робить без упину
Й сміється хлоп, так довго є
Похожий він на худобину,
Що вік цілий в ярмі жиє
І тішиться, як дістає
До паші зерна одробину.
Та як почне він сумувати
І вішать голову униз,
Над своїм станом розмишляти,
Поради у людей питати,
Тоді тремти і стережись!

Бо думка, свідомість народа
І однодумців тиха згода —
То ворог лютий тих усіх,
Чиє багатство і вигода
На поті і сльозах людських
Основані. От пан дні й ночі
Над дивом тим усе міркує,
То сердиться, а то й сумує,
Немов нещастя серце чує,
А далі скрикнув, аж підскочив:
«Тут, очевидно, хтось бунтує!»

«Бунтує хтось!» — Мій боже милий,
Хто в нас тоді не бунтував!
Урядники панів в'язнили,
Що революцію чинили;
Пани знов світу голосили,
Що сам уряд попідкупляв
Хлопів, щоб шляхту мордували.
Одні в жидах вини шукали,
Ті єзуїтів приплели,
А інші знов ширили вісти:
То демократи, комуністи
І емісарії були.

А серед тої колотнечі
Мужик стояв, зігнувши плечі,
Німий, сліпий, а всім грізний.
Бо й як же ж! Після вікової
Тиші мов ураган страшний
Зірвавсь, і то без ніякої
Причини, й кровію братів
Країну рідну обагрив.

Ні, се аж надто очевидно,
Що тут якась рука брудна
Навмисне із самого дна
Душі народної безстидно
Й безбожно вгору підняла
Найдикші страсті, задурила
Народний розум, заглушила
Чуття, і тисла, і вела
Нетямні руки до удару.

Хоч від тарнівського пожару
Вже рік минув, хоч дні лічив
Ценглевич в Куфштайні, Дембовський
Над Віслою в землі десь гнив,
А в Львові голову зложив
На Гицлівській горі Вішньовський,—
Проте раз в раз по краю йшла
Якась холодна дрож, тривога,
Всі ждали вибуху нового,

Щоранку дякували богу,
Що ніч без вибуху пройшла.

Немов недужий в лихорадці
Після тяжкої операції,
У сні й наяві все тремтить,
За льоду дотиком зриваєсь,
Не знає сам, чого лякаєсь,
Лиш тее чує, що болить,—
Так край наш по різні два літа
Тяжкий настрій переживав,
Так конання старого світа
Важке болюче відчував.

Та й ще одно цікаве діло!
Хоч руський люд в страшні ті дні
Ніде не кидавсь до різні
(Про Горожану скажу сміло,
Що потерпіли там пани
Найбільше з власної вини,
Що битву почали з хлопами) —
А навіть декуди ставав
І сам панів обороняв
Перед мазурськими товпами,
Проте і в нашій стороні
Не ласкавішими очима
Дивився пан на християнина,
Ніж у самій Мазурщині.

Знать, думали: що вчора там,
Те нині може статься нам,
Ще й гірш, бо тут ми в чужині.
Тож дикі слухи не втихали
І всіх в напруженні держали
І у роздразненні важкім.
Мов хмари над селом нависли
І з них от-от ударить грім,
Так нашій шляхті в році тім
Бунт хлопський не сходив із мисли.

От і не диво, що коли
Такий настрій побачив людський
І вчув, що й коршму почали

Минать, горілки не пили,—
«То бунт!» — аж скрикнув пан Мигуцький.
Та хто бунтує? Перебрав
Усіх сміліших, дотепніших,
Що здавна їх на оці мав,—
Та з них ніхто ніщо такого
Підозреного не зробив,
Щоб міг вину звалить на нього.

Питає, чи не проїздив
Який комісар? Чи якого
Письма хто з міста не приніс,
Чи не скликали де громаду,
Не радили таємну раду?
Ніхто не бачив. «Що за біс?» —
Міркує пан і сюди й туди,
Серед покою мовчки став,
Аж голову схилив на груди,
З натуги дум аж засвистав.
Втім, скочив, затремтів, рукою
Ударивсь двічі по чолі:
«Дурний я! — скрикнув.— Я тут стою
І мучусь, б'юся сам з собою,
Хто люд мені псує в селі,
Із-за десятої границі
Пронюхую бунтівників,
А бунту сущої криниці
Заткати й досі сам не хтів.
Найголовніший емісар
Під боком в мене бунт готує.
O, Sapperment! Warum nicht gar! [1]
Таж се, напевно, піп бунтує!»

VI

Старий був, смирний піп у нас,
Іще з тих давніх, мало вчених,
У Луцьку чи в Холмі свячених,
Що то жили й робили враз
Із мужиком, що поглядали
На панський двір тривожно, мали

[1] О, до біса! Чому ж би й ні! *(нім.).— Ред.*

Для пана лиш низький поклін
І ненастанно почували,
Що їм чужий, ворожий він.
А пан, хоч явно не цурався,
Все здалека від них держався,
Не сповідавсь, не причащався,
А як яке лучилось діло,
Що змовиться з попом веліло,
У двір до себе закликав,
Та до покоїв не пускав.

Попам сільським лиш тільки всього
Було із попування того,
Що на ту панщину не йшли.
Грунт між громадою держали,
За треби, що хто дав, те брали,
І з праці рук своїх жили.

Не думав, певно, старовина,
Наш піп, не снив, мабуть, і сном,
Що надійде така година
І перед панськими очима
Зістане він бунтівником.
Та довелось!
Вдівцем бездітним
Багато літ він жив у нас,
Аж заманулось йому раз
Зайняться ремеслом просвітним.
Хоч сам він небагато знав,
Та як у полі вже робити
Не міг, то щиро забажав
Дітей хоч читання навчити.

Недовго й думавши, давай
До себе дітвору скликати.
Веде їх літом в поле, в гай,
Зимою до своєї хати.
І не відразу їх садив
За книжку ані за азбуку.
Чи то тому, що й сам блудив
Замало в книгах, чи судив
Він гостро книжную науку.
Він зацікавлював дітий

То повістками, то казками,
А головно на сей святий
Великий божий світ — природу
Раз в раз увагу їх звертав.
На кождім кроці свого ходу
Він щось цікаве зустрічав,
Про все умів щось розказати
І вмів до всього нав'язати
Чи то випадок із життя,
Чи корисну якусь науку.
Умів і кожде він дитя
Розрушать, взяти мов за руку,
Збудити власні в нім думки
І визвать власнії уваги,—
Так що малії дітваки,
Обдерті, босі, залюбки
До нього йшли, мов овечки
До пійла в час літньої спраги.

Та річ у тім іще не вся:
Їх до попівської оселі
Не так тягла наука ся,
Як більш гостина в панотця,
Оті полуденки веселі
В просторій хаті, за столом,
Де піп і челядь вся гуртом,
Немов сім'я одна, сідали.
Свобідно слуги жартували,
А панотець мов батько всім,
Сього впімне, того наставить,
Як що робить, як ділом править.
А діти слухають, і їм,
Навиклим дома бачить голод,
Зносити дим, і бруд, і холод
І чуть щорана стук в віконце
І крик сіпак: «Ану, чи конче
Вам бука треба? Виходіть!» —
Навиклим бачить невсипущу
Журу батьків і серце рвущу
Одну зітхання пісню чуть,—
Тут, в тім кутку, де все ясніє,
Де чисто, тихо і приютно,
Де слова прикрого не чутно,

Сам з себе якось ум міцніє,
Розширюєсь дитяча грудь.

Встають, ідуть в садок, гуляють.
Присядуть трохи відпочить.
От панотець читати вчить:
З прутків вербових укладають
Здорові букви на піску,
А далі й книжечку яку
Їм винесе; товпляться тут,
Цікаво в книжку заглядають,
Знайомі букви пізнають,
В слова знайомі їх складають.

Не знаю, бог дає, мабуть,
Усяким людям всякі дари:
Одному ясний, сильний ум,
Що не знаходить в світі пари;
Другому рій крилатих дум,
Що, мов орли, летять за хмари,
Ще іншим руки золоті:
Що очі бачать, руки вдіють.
Який же дар дістали ті,
Що так дітей учити вміють?
Мені здається, в скарбі тім
Любві найбільш дісталось їм.

Чимало вчителів стрічав я
В житті, чимало жив з людьми
А про такого й не чував я,
Щоб так з маленькими дітьми
Вмів поводиться, як покійний
Наш панотець. І що то був
За празник у селі подвійний,
Як на великдень хлопці наші
У церкві складно заспівали,
На криласі напереміну
Апостол по пунктам читали!
Мов рій уліті, люд загув,
Мами аж плакали. «Такого
Ніхто від віку в нас не чув!
Чи бач, хлоп'ята! Дарма кaші
Не їли! Бач його, старого,

Як вивчив!» В радісну, нестрійну
Громаду коло церкви збились
Батьки і стали міркувать,
Як панотцю віддякувать
За те. Та поки ще рішились,
Вже з двораків один спішив
У двір, щоб пану все сказати.

Пан сам до церкви не ходив,
Щоб враз із бидлом не стояти.
Скінчилась служба, посвятили
Паски, аж ось з двора біжить
Післанець до попа: «В тій хвили
Пан хоче з вами говорить».

Іде наш піп. В громаді тихо
Зробилось, посумніли щось,
Почули, що якесь тут лихо
Над ними без вини стряслось.
Гуртом хотіли проводжати
Попа, та він їх задержав:
«Не треба пана дратувати»,—
Перехрестившися, сказав.

Пішов. З свяченим і з пасками
Громада коло церкви жде,—
Аж ось по хвилі він іде.
«Христос воскрес! Та бог із вами!
Чому не йдете по хатах?
Не бійтеся! Ніякий страх!
Пан лиш питав мене, як смів я
Без волі власті заводить
Якусь тут школу? Відповів я,
Що школи зовсім не завів я,
Лиш так приватно хтів навчить
Дітей письма, зовсім без плати.
«Ну, сього я вам заказати
Не можу,— згодя каже пан,—
Лиш по добру пораджу вам:
Покиньте се пустеє діло!»

«Я б був його й не зачинав,—
Отак я пану відказав,—

Коли б до мене не наспіло
Із консисторії письмо:
Не лиш дітей в селі навчати,
А й школи де мож закладати».

«Чи так? Ну, се ще ми вздримо!» —
Сказав вельможний і рукою
Махнув на знак, що вже на днесь
Досить розмови! Йдіть в спокою,
Не бійтеся! А ви, хлоп'ята,
До мене завтра всі на свята!
Ну, йдіть! Громадою такою
Не стійте тут! Христос воскрес!»

VII

І почалась від того дня
Поміж громадою і паном
Глуха постійная війна.
Се ж перший раз та вість прийшла нам,
Що пан у своїому селі
Чогось-то зборонить не сміє.
А то ми ось віки цілі
Жили й, мов жито на ріллі,
Туди хилились, відки віє
Могучий вітер панських слів.
Хлоп і подумати не смів,
Щоб проти панського бажання
Робити щось, а як не міг
Знести неволі та знущання,
То кидав все, в чужину біг,
Лишаючи дітей своїх
Іще на більше горювання,
Аж враз: «Не можу зборонити!»
Значить, є щось таке над ним,
Чого і він боїться, чим
Йому не вільно погордити.

Почувши се, ціла громада
Немов наново віджила.
Ще в свята по хатах ішла
Оживлена гуртова рада:

«Нам треба всіх дітей учити,
Пан нам не сміє зборонити,—
Отак відважно гомоніли
Ті, що ще вчора так тремтіли.—
Нам треба школу завести!
Або ж то ми такі послідні,
Що мусять наші діти рідні
Ярмо таке повік нести?»
Та — ніщо крити шила в місі —
Знайшлися старші, розважніші,
Що вцитькувати прийнялись:
«Чого ви так розрешетились?
Напам'ять слово те навчились:
«Не сміє». От чекайте лиш,
А він посміє вам! От краще
Мовчіть, щоб грішне тіло ваше
Не мусило відповідать
За ваш нерозум!»
Посумніли
На тую мову смільчаки.
У многих ще таки свербіли
Від панських буків синяки.
Та годі знов було ховаться,
Не бувши в лісі, від вовків.
От і прирадили удаться
До города і розпитаться
В комісара, щоб він повів,
Чи можна буть громадській школі
В селі без панової волі?

Комісар німець був у нас,
Немолодий уже паниско,
Смішний такий. Було, не раз
В село заїде — пізній час,—
В двір не заїде, хоч як близько,
А все до хлопа. Киселю,
Борщу, варенників, логази
Поїсть, балакає. «Люплю
Я руська кльопа,— було, каже,—
Я руські кліп їм тесять літ
І полюпив вас! Топрий лют,
Та кепські пани отут.
То кльопіт. Я вам повітаю:

Як пан вас путе туше тис,
То мене йтіть, я вше то знаю,
Такі йому контуші скраю,
Що путе з злості пальці хрис».

Не знаю за що, але люто,
Усею кров'ю, всім нутром
Він не любив панів, мабуть-то,
За те, що сам не вмів в їх тон
Попасти, чув себе між ними
Чужим, мов сирота яка.
Вони ж на нього звисока
Гляділи й жартами бутними
Принижували бідака.
А то потиху ще шептали,
Що мав оказію таку,
Що раз пани йому нагнали
І стиду, й болю, і ляку.
Була се вість, мабуть, правдива,
Що пан один із добра дива
Йому за півбутельки пива
Трохи не вкоротив віку.

Він ще в молодших був літах,
Щойно авансу дослужився
І все з панами руку тяг,
Бо до одного приблизився,
В якого донечка була —
Не одиначка, та вродлива,
Притім весела і жартлива,
До нього зовсім не спесива,
Отак фіглярочка мала.

Комісар, пана добре знавши,
Не раз у нього побувавши
За ділом зразу, а потім
І прошений як гість у дім,
Не раз з паннами забавлявся
І, хоч поважно все держався,
Манюсі якось раз признався,
Що рад би цілою душею
Її побачити своєю.

Манюся злегка запаліла,
Всміхнулася і заніміла,
А потім стиха відповіла:
«Pomów pan z mamcią» [1] — і пішла.
Комісар сам був у покою.
По хвилі ступою тяжкою
Пані добродійка ввійшла.
«Wiem, to pan ma się do Maniusi.
To bardzo dobrze, ale musi
Pan z ojcem mówić, bo bez niego
Nie decyduję sama tego» [2].

За півгодини вже сидів
Комісар в пана в кабінеті
І, дожидаючи, глядів
На гостей, що, обсівши стіл,
Сиділи мирно при лабеті.
Сидів і ждав зо дві години,
Аж по закінченні гостини
Пани роз'їхались. Тоді
Пан дідич до слуги озвався:
«Ану, Михайле, тут постався!
Бутельку пива принеси,
Дві склянки й кусень ковбаси,
А потім дай до стайні знати,
Там до стаєнного Гриня,
Щоб комісарського коня
Казав негайно осідлати!»

Слуга сповнив, що пан велів.
Пан дідич весело присів
Біля комісара й почав
Балакати про се й про теє.
Комісар слухав мовчки, ждав,
А пан, знай, пива доливав,
Але про діло те слизькеє,
Яке комісар розпочав,
Він ані слова не згадав.

---

[1] Поговоріть з матусею *(польськ.)*.— *Ред.*

[2] Знаю, тож вам подобається Манюся. Це дуже добре, але ви повинні говорити з батьком, бо без нього я сама цього не вирішую *(польськ.)*.— *Ред.*

Допили пиво, втім слуга
Доніс, що кінь уже готовий.
Пан дідич чемно наляга:
«No pij, pan, jeszcze do po'owy!» [1]
Комісар випив і устав
І, помовчавши, запитав:
«No, jakże pan dobrodziej myśli
W tej sprawie, co mówiła pani?“ [2] —
„O proszę, proszę, towar tani!
Dziś jeszcze, teraz zaraz w nocy
Zarządzę wszystko, co w mej mocy,
Byśmy na dobre obaj wyszli“ [3]

І, більш не кажучи нічого,
Комісара аж до самого
Коня провів і підсадив,
По плечах поплескав приязно,
Потім щось муркнув невиразно
І моментально, без полики
Кропиви корчик невеликий
Під хвіст коневі вгородив.

«Ну, прощавайте! В ласці бога!
Щаслива, пане, вам дорога!» —
Сказав і свиснув. Кінь рвонув,
Підскочив і в галоп пустився.
А пан комісар не хрестився,
Не дякував і не прощався,
За шию лиш коня вхопився
І вихром із двора помчався.

Мчав, поки мчав по рівнім полю,
Та як притрафився рівчак,
З коня звалився неборак
І тут зомлів з тяжкого болю.
Уранці там його знайшли,
До міста возом відвезли.

---

[1] Ну, пийте ще до половини! *(польськ.).— Ред.*

[2] Ну, яка ж, пане добродію, ваша думка в справі, про яку пані казала *(польськ.).— Ред.*

[3] О, прошу, прошу, крам дешевий! Ще сьогодні, зараз-таки вночі, я зроблю все, що в моїй силі, щоб нам обом не було кривди *(польськ.).— Ред.*

Тяжкую перебув гарячку
І довго ще терпів від кольки,
Кахикав потім літ із п'ять,
Зарікся більше не сідать
Ні на коня, ані на клячку
Й не залицятися до польки.

І відтоді на всіх панів
Нетайний і завзятий гнів
Комісар мав у своїм серці.
На панський не ступав поріг,
Зате з панами, де лиш міг,
Зводив він юридичні герці.
А був він у циркулі сила,
Трохи не старості рівня.
І не було такого дня,
Щоб рук його не доходила
Якась замотана й немила
Панів з хлопами колотня.

Тому не дивота, що много
Панам давався він взнаки,
І за порадою до нього
З всіх сіл ходили мужики.
І що то вже пани робили,
Аби позбутися його!
До губернатора ходили,
Писали скарги, голосили,
Що люд бунтує, що свого
Пани непевні, що готові
Хлопи вже до розливу крові,
Не хочуть панщини робить.
Та всі ті скарги пропадали,
Комісара не підкопали,
Ні навіть не могли сплямить,
Бо весь округ спокійний був;
Самі ж пани в губернськім світі
Являлись в кепській кондуїті,
Комісар ані в вус не дув.

Так от до нього-то вдались
Селяни наші. Аж підскочив,
Коли почув, що наторочив

Наш хлопський ум. «Путуйте лиш!
Не пійтесь! Хай лиш пан стріпує
Вам поронити, то почує
Таке, якого ще не чув.
Путуйте! Тож цісарська воля,
Шоп в коштій весі пуля школя,
Шоп коштий кльоп письменний пув».

Отсі слова були для нас,
Мов спраглому вода погожа,
Немов правдива ласка божа
В село зійшла. Народ нараз
Почав сходиться, розмовляти,
На школу вже й складки збирати,
Мов пана й в світі не було.

Гай-гай, та швидко ми почули,
Що через рів та в рів стрибнули!
Дізнався пан, про що село
Загомоніло. Двадцять чільних
Провідників тих «рухів шкільних»
Прикликав, не сказав ні гич,
А лиш по черзі простирати
Велів і кождому вліпляти
По двадцять солених палиць.

Потім сказав: «А що то, чую,
Що школу вашмосці будують?
Що ж, гарно! Й дальше так робіть!
Вже почали збирати складку?
Так се від мене вам завдатку.
Чи, може, мало ще? Скажіть!»
Слова ті з усміхом, крізь зуби
Цідив він, але враз поблід,
Весь задрижав, зціпились губи,
В очах заблис зловіщий світ.

«Га, хами! — крикнув він.— Гадюки!
Вам школи треба? Знаю я,
Куди ви гнете! Не азбуки,
Вам волі хочеться! Змія,
Не хлоп! Мовляв: письма лизну,
То хто тоді на панщину

Мене посміє гнать? Ідіть!
Не попадайте в мої руки,
Бо лихо буде! Лиш, їй-богу,
Якщо про школу ту дурну
Ще раз почую, то такого
Вам всиплю бобу солоного,
Що замакітриться вам світ!»

Та помилився пан сим разом:
Гадав побоями злякать,
А роздражнив ще більш. «Згибать,
То згинем! — стали всі кричать.—
А не уйде йому се плазом,
Не зречемось ми правди свої!»
І зараз скаргу подали
За самовільнії побої
На пана. З уряду пішли
Допроси. Пан кричав, казився,
Та вже на буки не щедрився.
От так ми й школу завели.

Та тут наш клопіт не скінчився.
Прийшлось учителя шукать,
Бо піп не міг сам постачать.
Та що ми згодимо якого —
Пан незабаром шасть-не-прасть
То до рекрут його віддасть,
То перемовить та до свого
Двора візьме, то налякає
Погрозами, то посилає
Своїх людей в шкільні години,
Щоб школі пакості робили,
Дітей щоб гнали в панський сад
Хрущі, гусільниці збирать.

Та й ми теж пану не спускали,
Все до циркулу скарги слали;
Комісар нам в пригоді став.
Чимало пану досолив він,
Та й в пану ж ворога нажив він,
Бо той за все вину складав
На «шваба». Довго клекотіла
Вражда між ними, аж схотіла

Недобра доля раз закпить:
Звела їх раз в чужому домі.
Уздрівши шваба, пан в ту мить
Прискочив, руку відвернув
І, поки здержали знайомі,
Комісара в лице ливнув.

Скандал зробився, і не знати,
Як здужав пан його зам'яти,
Але комісар не забув
Образи, ждав пори, хилився
І таки за своє помстився,
Та так, що пан ще гірш почув.

Отак два роки колотилось,
А тим часом в селі змінилось
Чимало. Орендар старий
Умер, настав якийсь новий,
Та хитрий з біса. Він-то пана
Підмовив — своїм громадянам
Горілку дешевше пустить.
«Одно, що будуть більше пить,
А друге те: громада п'яна
Не буде й бунтів підносить».

І справді, в ті жидівські сіти
Людей попалося досить.
А жид у коршмі сюди й туди
Підпитим клепле: «Стид вам, люди!
Піп водить вас усіх за ніс.
Нащо вам в школу слати діти?
Нащо вам з паном задиратьсн?
Що при тій школі упираться?
Нащо вам школа? Хай їй біс!»

І от поволі почалася
Зараза з коршми й потяглася
Із хати в хату. Не було
Вже згоди в радах так, як перше,
Ба вже й дітей чимраз, то менше
Ходило в школу. Все село,
Якесь німе, понуре стало,

Лиш співом п'яним, знай, лунало
Та панщини ярмо тягло.
Здавалося, що благородне
Оте зворушення народне
Пропало, порохом пішло.

VIII

Аж враз ні з сього ані з того
В селі щось сталося нового:
Урвався спів, шинок спустів,
Всі люди якось посумніли,
Понуро мовчки ще терпіли,
Та пан відразу зрозумів,
Що не добром се пахне. Зразу
І догадаться він не міг,
Яку і відки се заразу
Навіяв біс якийсь на всіх.

Та, певний того, що ніхто ту,
Хіба лиш піп один бунтує,
Почав розвідувать і чує
Ось про яку попа роботу:
Де тільки трапляться хрестини,
Чи похорони, чи родини,
Чи так в село де для гостини
Попа запросять, за столом
Усюди йде одна розмова:

«Пора, вам, дітоньки, з шинком
Розстатися! Побійтесь бога!
Горілка зводить вас з ума.
Горілка — то чортівська справка,
Себе жалійте! Йде зима,
А в хаті і чобіт нема,
А жид нассавсь уже, як п'явка!
Хоч на дітей своїх глядіть!
Голодні, голі, хорі, темні!
Що вийде з них? Тепер же світ
На світлі, не на тьмі стоїть.
Вже не досить ті скиби земні
Перевертать, а треба вміти

З людьми по-людськи гомоніти,
Не дать кривдить себе ніяк,
Стоять за себе й за громаду.
А як же дасть собі пораду
Невчений, темний, ще й пияк?»

Ба, деякі з двірні казали,
Що в церкві деколи бували,
Що й там на казаннях раз в раз
Піп про тверезість промовляє,
Шинки, жидів, горілку лає
І каже, що вже крайній час
Зовсім її покинуть пити.

Пан став на місці мов прибитий,
Почувши се. «Ось як воно!
Зовсім пора покинуть пити!
Пощо ж мені її палити?
Чи маю, може, свиням лити?
Попу, мабуть, се все одно,
Та не одно мені, о, ні!
Се ж бунт! Таж він в мою кишеню
Виразно засуває жменю!
Таж він підкопує мені
Найліпший дохід! Ей, паночте!
Сього терпіти й чорт не схоче!
Насихмісць тут попа призвать!»

І, ждучи, скорою ходою
Ходив у злості по покою,
Плював, сідав, вставав оп'ять.
Прийшов паночтик, поклонився
І близ порога зупинився,
В руці держачи капелюх;
Глядів тривожно та несміло;
Обличчя зблідло, побіліло,
Мов весь уйшов аж в п'яти дух.
Згори, мов на собаку буру,
На ту непоказну фігуру
Пан марсом своїм поглядів
І сплюнув, вільною ходою
Пройшов два рази по покою,
А піп стояв, мовчав, тремтів.

Вкінці пан звільна наблизився
І аж над самим похилився
І різко, гостро запитав:
«Єгомосць, чи ви дурнем стали,
Чи зроду розуму не мали,
Чи вам дурниць хто нашептав?
Чого ви шию самохіть
Все пхаєте мені у сіть?
Хіба на те вас ваші власти
Попом поставили ось тут,
Щоб ви напроти мене люд
Підбурювали до напасти
І вчили панську власність красти?»

Піп аж додолу похилився
І весь тремтів, перехрестився,
Та пану в очі все дивився.
«Се ясне пану набрехали»,—
Сказав несміло.
«Набрехали?
Хто, що, пощо? Чи се брехня,
Що ви приватно і з амбони
Хлопам розводите андрони
І всюди клеплете щодня,
Щоб кинули горілку пити?» —
«Се правда».—
«Ну, а як хлопня
Послухає сих слів, то що
Мені з гуральнею робити?»

«Се не моя річ».—
«Отож-то!
Не ваша річ! А підтинати
Мій дохід, хлопа бунтувати,
То ваша річ?» —
«Дарують пан,
Роблю се не по своїй волі!
Роблю те, що духовний стан
Мені велить. В те, що на полі,
В коморі, хаті і стодолі
Хлоп робить, не мішаюсь я,
Та дбать про душі їх, вести

В житті їх шляхом чесноти —
Се, прошу пана, річ моя».

«Е, тере-фере, моціомпане,
Усе те-се пусте гадане,
А я кажу вам раз на все:
Най про тверезість ту пустую
Від вас і слова більш не чую
Ні я, ні люди! Киньте се!»

«Я б радо кинув ті історії,
Я б навіть був не починав,
Коли б виразний не дістав
На се наказ із консисторії».

«Се що у біса! — крикнув пан
І скочив, наче приск в халяві
Почув.— Прелати ті плюгаві
Задумали, мабуть, наш стан
Пустить з торбами! Покажіте
Мені сей наказ! Боже-світе,
Та я їм ним кінця дійду!
Не пожалію вже видатку,
В губернії припну їм латку,
А то й до цісаря піду!»

«Я наказу із консисторії
Не можу дати,— піп сказав,—
Він посилався по курсорії,
Я й нумеру не записав».

«Га, попе! — скрикнув пан сердито,-
Ти брешеш! Аж тепер відкрито
Твою брехню! Із консисторії
Не було жадної курсорії,
Котра б наказувала се.
Бо знай, усі курсорії ті
Дяк під загрозою мені
Все до прочитання несе.
Так от який ти! Тут і сам
Неправні, бунтівничі речі
Говориш раз у раз хлопам,
А криєшся за власті плечі!
А як він, мов святий, зложився!

«Я б того й не розпочинав!»
Постій-но, будеш ти ще знав,
З ким ти так хитро зачепився»

Та диво, голос той сердитий,
Вразливі, прикрії слова,
Що, бачилось, к землі прибити,
І похилити, й принизити
Старого мусили попа,
Зовсім аж навпаки неначе
Сердезі духу додали.
Він випростувався, тремтяче
Обличчя заясніло, око
Зустрілось з панським. Він глибоко
Вклонився і сказав: «Коли
Я провинив що проти права,
То що ж робити, відповім!
Роблю лиш те, що божа слава
Мені наказує. Я стою
Вже в гробі одною ногою.
Мене не тикає зовсім
Грізьба ніяка ні обава,
Сумління в мене понад всім».

Сказавши се, ще раз вклонився
І звільна, тихо віддалився.
Пан аж зубами скреготав.
«Постій же, попе! За ту штуку
Ти ще мою почуєш руку!» —
Раз по раз люто він шептав,
І кляв, і слав старого к дідьку.
Та, вгамувавшися крихітку,
Він прибирать став у думках,
Як справдити свої погрози,—
І з лютості трохи що сльози
Не виступали на очах,
Коли побачив, що попови
За ті науки та промови
Не так-то легко що зробить.

У консисторії просить,
Аби попові заказали,
Взяли його або вкарали —

Те пана якось не кортіло.
Чи до циркулу заносить
На нього скаргу? Там і мови
Нема про те, щоб виграть діло.
Таж там комісар, що й послідну
Сорочку радо б з нього здер!
«Ні,— думав,— лиш одну тепер
Дорогу бачу відповідну:
До Львова їхать! Там і так
Контракти, сойм постулатовий,
Забави... Продамо ріпак,
От і знайдеться гріш готовий.
І жінка трохи погуляє,—
Давно вже, бідна, нарікає,
Що дома із нуди засхне.
Ну, то й піду я особисто
До губернатора і чисто
Все розповім. Таж він мене
Зна здавна,— часто тут гостив,
Ще як у Самборі служив
Комісарем. Постійте, хами!
Чекай ти, попе! Буде з вами
Не те! Я спражу вас на схаб!
І вже вам, певно, не поможе
Ні просьба, плач, ні «Святий боже»,
Ні сей беззубий, клятий шваб!»

IX

Поїхали пани до Львова,
Аж закурилася дорога.
І знов в людей піднявся дух,
Немов якась гнітюча змора
З села уйшла. Хоч то від слуг
Прийдеться завтра більш, ніж вчора,
Терпіти, то така-то вже
Людська натура — зміни хоче!
По яснім дні бажає ночі,
Одного довго не знесе.
Нехай хоч гірше, лиш би інше!
А без панів, то хоч і більше
Докучить панщина, та знов
В хатах, на вулиці немов

Говориш, дихаєш вільніше.
А тим часом піп не дрімає,
Все про тверезість научає
Та до присяги притягає,
Горілки щоб зовсім не пить.
Люд зразу слухає, мовчить.
Всім якось дивно виглядає,
Як можна хлопові не пить?
А деякі лякались та́ки,
Щоб пан не змусив їх ламать
Присягу. «Хто то може знать,—
Мовляли тії небораки,—
Ану ж в інвентарі стоїть,
Щоб мусив хлоп горілку пить?»

Що піп толкує — все дарма.
Присяга, бач, страшнее діло!
Погубиш легко душу й тіло.
Побачив піп, що так нема
Ладу, на інше догадався
І до комісара удався,
Щоб він заглянув у село.
Комісар аж не знав де сісти,
Коли такі веселі вісти
Почув. «Я, зо! [1] Отак пульо
Тавно вше трепа вам сропити!
Ваш топрий, щирий, тихий лют,
Та поки путе вутку пити,
Vergeblich [2] путе всякий трут».

З попом комісар зговорився,
Коли, і як, і що зробить,
І на почесне розщедрився,
А тайком, певно, рад був досить,
Що пана добре се підкосить,
Як хлоп покине «вутку» пить.

От раз в неділю по відправі
Люд з церкви рушив виходить,
А господарі по звичаю
На цвинтарі стояли скраю,

---

[1] Еге, так *(нім.).— Ред.*

[2] Даремний *(нім.).— Ред.*

Новин громадських всі цікаві.
Аж зирк, близ церкви, на зарінку
Враз комісарську однокінку
Пізнали всі. Він сам сидить,
До нас у мундурі, при шпаді
Прийшов, вклонився всій громаді.
«Ну, як ся маєте? Сторово?» —
«Спасибі, пане!» —
«Но, но, но!
Я маю сльово вам отно,
Отно таке маленьке сльово
Сказати. Тут екомосць ваш,
Як чую, вам ховорить тутки,
Шоп ви зарікся пити вутки.
То є барс пекно[1]. Лиш кураш!
Лиш смільо! Чую, ви поялас,
Що пан напопить крик і халас?
Nix draus! [2] Най спропує ропить!
Ви тумала, що пан вас моше
Присилувать горілку пить?
Nix draus! Не пійтеся! Храньпоше!
Я вам кашу: цісарська воля
Така, шоп кльоп товолен пув,
Шоп тосить мав хутопи, поля
І шоп то школи ся хорнув!
Наш цісар — слухайте лише! —
Вас хоче вільними сропити!
А як путете вутку пити,
То скаше: «Ей, той лют іше
Не варт свопота!» Сросуміла?
Ну, йтіть тепер то свого тіла!
Ропіть, як снаєте! Ade! [3]»

Сказати вам не маю сили,
Яке вражіння ізробили
Оті слова на всіх селян.
«Сам цісар нам не каже пити!
Нас хоче вільними зробити!
Що нам тепер шинок і пан?»

---

[1] Дуже гарно *(з польської мови).— Ред.*

[2] Нічого з того не буде *(нім.).— Ред.*

[3] Бувайте здорові *(нім.).— Ред.*

Мов грім прогоготів селом.
Ніхто не йшов обіду їсти,
Мов оп'яніли всі від вісти,
Що воля близька. Всі валом
Враз на попівство повалили,
Убогу хату панотця,
Мов рій шумливий, обступили.
І вже не чуть було слівця,
Що хто казав, лиш клекотіло
Гуртом: «Паночче! Воля! Воля!
Ми будем вільні! Проч, недоля!
Проч, панщина! І душу й тіло
За цісаря,— він волю нам
Дає! Кажіть у дзвони бити!
Ходіть присягу проводити!
Ми всі, старі й малі, віднині
Присягнем господу і вам:
Довіку ні цяти не пити!
На волю хочем заслужити!
Ходіть, панотчику, єдині!»

Зблід панотець. Злякався, бідний,
Не знав, що сталося з людьми.
Та радість, крик той однозгідний
Свідчив, що вже направду ми
Йдем не по «жартовій дорозі».
Про жадну волю він не знав,
Натомість пан йому нагнав
Чимало страху, а в погрозі —
В губерні, в цісаря самого
Шукати права проти нього —
Він бачив справді щось страшного,
Бо, бідолаха, добре знав,
Що перед паном він збрехав,
Що з консисторії не було
Такого наказу, щоб вчить
Хлопів тверезості і навіть
Їх до присяги приводить.

Старече серце добре чуло,
Що якби добре пан завзявся,
То міг його біди набавить,
І що там в Юрі б не озвався

За ним ніхто, противно — власть
Духовна перша кине камінь
На «незаконную» його
Роботу і сама віддасть
Його на глум. Так ось чого
Злякавсь старий. Нехай ще нині
Щось справді лучиться в народі,
Пан не питатиме, чи винні
Такі причини або інні,
Що вибух непорядків пламінь,
А скаже: «Винен піп, та й годі!»
І бідному попові амінь.

Опершись обома руками
На паличку, мовчав він. Довга
Була та хвиля, поки втих
Безладний гамір юрб сільських.
Вкінці промовив він: «Що з вами?
Гей, діти, діти, бійтесь бога!
Що се ви робите? Яка,
Де, відки воля вам приснилась?»

«Ні, не приснилась,— відклика
Народ,— а справді об'явилась.
От півгодини ще нема,
Як пан комісар власним словом
Сказав нам! Людям урядовим
А чей же не брехать?» —
«Ага!
А що ж таке сказав вам? А?» —
«Сказав нам те, що й ви, паночте,
Аби горілки нам не пить;
А ще додав, що цісар хоче
Нас,— каже,— вільними зробить».—
«Ну, і що більш?» —
«І більш нічого».

«Дурні, дурні! І ви так з того
Утішились? От барани!
Що цісар хоче — милий боже! —
Се ж певно! Але чи він може?
Чи зараз може? Жди, небоже!
Та ви ж подумайте самі:

Хто має в хаті три сини,
Всім трьом рад долю запевнити,
То годі враз всіх трьох женити,
Бо всіх не міг би обділити
І сам лишився б ще взимі
Без хліба. Так-то і в державі
Цар-батько. В нього три сини:
Хлопи, і військо, і пани,
Усі цареві рівно милі,
Бо всі однако царській славі
Допомічні й державній силі.
Тож робить цар для них, що може,
Та всього годі враз зробить.
Вам волю дати було б гоже,
Та хто там зна, пани би, може,
Тоді схотіли бунт вчинить».

«Що? Бунт? Нехай лише рухнуться,
То й чорт не взнає, де дінуться!
Торішніх мало їм запуст?» [1]

«Ну, бачите, які ви діти,
Як мало вміли б ще цінити
Ту волю, коли з ваших уст
Такі погрози йдуть. Ні, милі,
Ви не дуфайте своїй силі!
Не месті, не різні від вас
Жадає цісар! Вашу долю
Йому довірте! Він вам волю
Дасть певно, як настане час.
А криком, шумом — вірте, любі! —
Ви ворогів своїх лиш днесь
Укріпите і попретесь
Самі навстрічу власній згубі».

Похнюпились і посумніли
Хлопи, нелюбо, знать, дзвеніли
Слова ті в їх ухах, та що ж
Робить? Правдиве, хоч не гоже
Те слово: цісар дав би, може,
Їм волю, та хтозна, чи може?

[1] Натяк на пам'ятні події в великопісне пущання 1846 р. в Мазурщині.

Похнюпились і посумніли,
А многих таки ще сверbіли
На тілі панські канчуки,
І власна шкіра, знай, шептала:
«Не будь ти, брате, надто смілим,
Поки ще чорного на білім
Нема, що ми не кріпаки!»

І вся громада застогнала:
«Так що ж, паночте, нам робить?» -
«Що ж, діти! Господа молить
І тихо бути, смирно ждати,
Чей-то, недовго вже прийдесь!
Нікому й слова не казати
Про те, що вам комісар днесь
Сказав».—
«Ну, добре, най так буде!
Але горілки вже ні в рот!
Рад цісар знать, що ми за люде,
То ми йому й покажем! От!
Ще нині, зараз ми готові
Тверезість вічну присягти!» —
«Дай бог вам встатчитися в слові,
Покуси всі перемогти!
Та все не так-то легко, діти!
Присяга, діти, то не жарт!
А знаєте ви, що зробіте?
Отсе Пилипів піст надходить.
Шлюбуйте кождий сам собі
Не пити, в згоді і любві
З усіми жити, кривди й шкоди
Не пам'ятать і не робить,
Перемагать покуси вражі
І терпеливо все зносить,
Що бог нашле за блуди наші.

А там перед різдвом святим,
Хто чутиме охоту й силу,
Відбуде сповідь, а за тим
Присягу зложить, богу милу.
Так, дітоньки, отсе ще вам
Два місяці тяжкої проби.
Перенесіть її так, щоби

Готовим, чистим можна нам
Вступити в новий рік. Хто знає,
Що той рік новий приведе?
Тож хто присяги з вас бажає,
Най в Новий рік у церкву йде!»

Громада хвилю помовчала,
Потім, вклонившися, сказала:
«Най буде й так! Ми пристаєм!
І ще терпітимем злу долю,
Але нехай нас ріжуть, колють,
Горілки більше вже не п'єм!»

X

Кінчився сорок сьомий рік
Погідно, ясно. Сніг глибокий
Замерз, стояв твердий, як тік;
Підгірські річки і потоки
Мороз стяв льодом аж до дна;
Тріщали дерева з морозу,
І знаходилося щодня
В снігу замерзлу пташку божу.
Кінчився сорок сьомий рік
Твердим віщуванням: здавалось,
Що твердо, непохитно вік
Стоятиме той лад поганий,
Що нам до крові вже допік.

За гори сонечко ховалось,
Коли почувся в нас дзвінок,
І з-за горбочка на місток
Мов вродилися панські сані.
Завиті в коцах та футрах,
В село вертали пан і пані.
Дзвінок і вид той по хатах
Розніс якийсь невільний страх,
Мов курят страх при виді кані.

Селом скрізь чутка розійшлася.
«Що то за вісті він привіз?
Де був так довго? Чи заніс
Направду скаргу він на нас
До губернатора? Що згодом

Пан губернатор відказав
Йому?» — Так шепотом неслася
Глуха тривога між народом,
І кождий гнувсь і лиха ждав.

І в панському дворі в тій хвили
Усі серця тривогу били,
Йшла суєтня та біготня.
Бліда, задихана двірня
Металась, мов в окропі муха,
Бо кождий чув в покорі духа
Гріхів немало за собою
І нишком всіх святих благав:
«Загородіть йому лускою
І очі й уші, щоб не взнав!
Ще лиш сей раз, сей раз послідній!
Буду наймав служби й обідні,
Щоб лиш сей раз я не пропав!»

А пан понурий і похмурий
Приїхав, якось, наче вовк,
Глядів, змарнів щось і пожовк.
Чи то його так міські мури
Зіссали, чи грижа яка?
Роздягся, хвилю по покою
Ходив, по привичці рукою
Помахуючи, мовби в ній
Держав рукоять канчука.
А далі дзвоником в покій
Покликав він лакейчука:
«Най тут пан ржондца зараз стане!
Бігай! Та стій, чекай, болване!
Як пана ржондцу сповістиш,
Біжи орендаря приклич!»

Прийшов пан ржондца. «Що чувати?»
«Вельможний пане, все гаразд!
Пшеницю й жито, як бог дасть,
За тиждень будем чисто мати
В засіках. З двадцяти телят,
Що вродилися сими днями...»

«Ну, гарно, гарно, мій коханий!

Про се і завтра ще оба ми
Помовимо. Тепер я рад
Дізнаться, що в селі чувать,
Як ви мирились тут з хлопами?»

«Бог милував, не було лиха.
Громада стала смирна, тиха,
Робили добре. Гріх би був
Жалітись».
Губи пан віддув,
Неначе був не рад тій вісти,
І по покою походжав.
Тим часом ржондца продовжав:
«От лиш з тим вирубом ніяк
Не можем до кінця долізти».—
«З яким се вирубом?» —
«Черв'як
Зачав часть лісу літом їсти,
То пан казали вирубать».

«Що ж? Ви хіба ще не скінчили?» —
«Та ні. Тут много ще занять
Було при домі, многі люди,
Що були винні, відробили,
А іншим тра було за труди
Платить, щоб молотьбу кінчать,
Та й годі було в ліс післать
Нараз багато рук. Ще перше
Рубали дещо там, тепер же
Морози впали...» —
«От се так! —
Аж скрикнув пан і, мов буряк,
Почервонів.— Аби ті хами
Не простудилися, храньбоже,
То най черв'як весь ліс мій гложе!
Ну, гарно вашими руками
Дороблюсь я! Ідіть, я там
Прийду і все огляну сам».

І гордо пан махнув рукою,
А ржондца низько поклонився
І, смирно вийшовши з покою,
Почухався і зажурився.

«Побачимо погану зміну!..
Розлютивсь пан наш не на жарт
Десь там йому натерли хріну
Не будь-якого! З жадних карт
Ані з гостин, хоч програвав він,
Таким недобрим не вертав він».

Та дужче ще старий похнюпився
І дужче ще засумував,
Коли побачив, як поспішно,
Мов кіт, облесно, мов пес, втішно
До пана жид чимчикував.
«От панський вірник! Сей Іуда
Недарма пильно так біжить!
Когось-то тра оклеветати,
Комусь-то хоче ся облуда
Під ноги камінь підложить!
Ну, та й далеко ж пан заїде
Із жидом в парі! Будем ждати,
Що з того вийде. Та, мабуть,
Що не побіди, але біди
З жидівських нашептів прийдуть».

А тим часом, зігнутий вдвое,
Уже до панського покою
Жид, не застукавши, ввійшов.
Пан при вікні стояв, до нього
Задом обернений, і довго
І не оглянувся, немов
Не чув нічого. Жид при вході
Стояв, все кланявся й мовчав,
А пан усе запримічав
В маленьке дзеркальце. Чимало
Минуло хвиль,— все кланявсь жид
(Він знав, чим пану догодить!).
Аж врешті пану смішно стало,
Він обернувсь.
«Ну, годі, годі,
Мій Мошку, спина заболить!
Ходи сюди! Досить стояти!
Сідай, розказуй, що чувати?»

«Ох, зле чувати, ясний пане!
Вже швидко нас зовсім не стане».—
«Ого, а як се?» —
«Чули пан?
Хлопи збунтовані доразу.
Весь піст ані один Іван
Не пив горілки! Як заразу,
Минають коршму! Ох, вей мер [1],
Я вже зруйнований тепер!»

Всміхнувся пан. «Ну-ну, мій Мошку,
Бог ласкав, ще не так-то зле,
Коли ти файний, що й але
Зовсім не схожий ще на дошку!» —
З тим словом поплескав пан Мошка
По круглім, повнім животі.

«Ох, ясний пан жартують трошка!
Та ні, тепер часи не ті!
Вже нас, як пару непридалих
Патинків, кинуть на смітник!
Чи чули пан? Тутешній галех
Вже збунтував усіх хлопів!
Чи чули пан? На завтра в них
Вже постановлено: як тільки
Скінчиться їх церковний спів,
То всі присягнуть від горілки».

«Що? Завтра! — люто крикнув пан
І схопивсь, мов сидів на терні.—
Що, піп? Він ще свої химерні
Думки не кинув? Я їм дам!
Der Teufel drein! [2] Стара катряга!
Так завтра, кажеш ти, присяга?
Постійте, я заграю вам!»

«А знають пан,— торочив далі
І кланявсь жид,— хто се вчинив,
До того руку приложив?
Ох-ох, тяжкі часи настали!»

---

[1] Горе мені *(з єврейської мови).— Ред.*
[2] Чорт забери! *(нім.).— Ред.*

«Ну, хто, скажи!» —
«Хлопи казали,
Що пан комісар приїжджав,
Край церкви казання казав,
Що цісар хоче волю дати
Хлопам і жде лиш, щоб усі
Горілку кинули вживати.
Ох, тут в селі у тім часі
Такий був крик і бунт завзятий,
Що я вже думав утікати».

«Так? А мій ржондца про отсі
Події не сказав ні слова
Мені. Ну, добре, будем знать,
Чию як вірність оцінять.
Спасибі, Мошку! Я до Львова
Як стій все пишу. Ти ж тим часом
Поміж хлопами викрутасом
Всю правду вивідай як слід!
На все про свідків постарайся,
А завтрашнього не лякайся!
Ще ж не перевернувся світ,
Щоб піп узяв мене під ноги.
Вже ми їм тут притремо роги!
Лиш тихо, справно!» —
«Буде гіт!» —
Сказав, вклонившись і вийшов жид.

XI

Ще сонце ясне не сходило,
Ледве на днину зазоріло,
І спало в тьмі село, коли
З дзвіниці дзвони загули
І на всеношне люд скликали.
Від дзвонів гомону кругом
В хатах будилися, вставали.
Немов зірки, віконця сяли,
А далі звільна, повагом
В кожухах і шапках смушкових,
В великих чоботах пасових
До церкви люди потягли.

Далеко чутно, як скрипить
Замерзлий сніг під їх ногами,
І пара з віддихів клубами,
Немов із коминів, бухтить.
У всіх на вусах мов ігли
Понамерзали в одну мить.
Ідуть купками, громадками,
Та тихо так, не гомонять,
Немов збираються думками
Щось дуже важне підпринять.

Воно й не диво: адже ж нині
Сам Новий рік, присяги день!
І наче вояк, що в огень
Іде, так кождий нині чує,
Що та присяга їм зготує
Чимало лиха, що повинні
Чимало вражих сил зломить,
Чимало горя перенести,
І панських кар, і жида мести,
Щоб наміри свої сповнить.
Та всі рішили будь-що-будь
Все витерпіть, і грудь о грудь
Іти, і голови зложить,
Щоб лиш свободу заслужить!

Гай-гай, була то гарна хвиля!
Як нині тямлю ще її.
Розбуджена громадська сила
Під гнітом дужчала, зносила
Всі перепони і гасила
Незгоди й розбрати свої.
Досить було одної згадки
Про можність волі, щоб збудить
Народний дух. І всяк в ту мить
Готов був всі свої достатки,
Життя за волю положить.

Гей, та не довго то тривало!
Таких хвилин блаженних мало
В житті народів і людей.
Коли б пізніше, в тяжчі проби
Було в нас більш таких хвилин,

Такого духу і вподоби,
Ох, то не так в нас днесь було би,
І блуд, недогляд не один
Запізні б не будив жалоби.

Прийшли під церкву. Що за диво?
Заперті двері! Тут мороз,
Надворі видержать не мож.
«Гей, паламарю! Ну лиш, живо
Церковні двері відімкніть!» —
Кричить народ. Затихли дзвони,
Зліз паламар. «Кладіть поклони,
Хрестіться та додому йдіть!
Дверей не відімкну, й не ждіть!»

«Що? Як? Чому?» — мир закричав,
А паламар і одвічав:
«Лиш тільки я дзвонить почав,
Прилетів зо двора отаман,
Ключі від церкви відібрав».

Народ лиш ахнув. «Ох, нам горе!
Яка се ще нова біда нам
Від пана грозить? Що се він
Гада, що так нас переборе?
Він з богом хоче воювати?
Він церков сміє замикати?
Гей, на дзвіницю! Бийте в дзвін!
Дзвоніть тривогу! Най збігаєсь
Усе, що лиш живе в селі!
Гуртом до пана! Най смиряєсь,
Бо будуть кості не цілі!»

І разом дзвони застогнали,
Товпились люди та кричали,
І, мов пожежа, бухав гнів
З їх рухів, і очей, і слів.
Клянуть і грозять, кличуть: «Гей,
Бігай по молоти, ковалю!
Відіб'єм замок від дверей!»
Баби ридають, наче з жалю
За вмерлим. Стогін, галас, крик
На цвинтарі несповідимий!

Отак-то, діти, почали ми
Той славний сорок восьмий рік.

Аж ось на скруті показалась
Ватага панських посіпак
Із нагайками, гордо так,
Бундючно 'д церкві наближалась.
І стих на хвилю крик і галас,
Всі ждуть, чого то хоче пан.
Аж ось отаман-палюган
Говорить: «Люди, що се з вами?
Чого ви стали тут юрбами?
Чого ревете так завзято?»

«Пустіть до церкви! Де ключі? —
У відповідь ревнули всі.—
Пустіть до церкви, нині свято!» —
«Що ви, сказились? Хто се вам
Наплів? Сьогодні будня днина!
Піп вам сказав? Ваш піп — дитина!
Він і читать не вміє сам.
Пан ліпше знає! Розходіться!
На панське зараз лагодіться!
Усякий ладь сокиру й віз —
Поїдемо рубати ліс!»

Мир остовпів. Що за причина?
Невже се справді будня днина?
Невже ж усі здуріли ми?
Та ні, кепкує зла личина!
І враз, мов вихор той крильми
Залопотить, бори могучі
Застогнуть з градової тучі,
Так мир, що з остраху мовчав,
Увесь загрюкав, закричав:

«Бреши ти сам зарівно з псами,
Поганий панський блюдолиз,
Не нас роби всіх дураками!
Наш піп з тобою враз не гриз
Кісток під панськими лавками!
Он що він видумав, падлюка!
На панщину на Новий рік!

Чи, може, панова се штука?
Най стережесь! На тім кони
Поїде на короткий вік!
Тут з богом справа, не з людьми!»

«А я кажу вам: розходіться! —
Прислужник панський знов візвав.—
Ключі у пана. Пан сказав,
Що, хоч кричіть, хоч вередіться,
Не буде в церкві днесь відправ.
А в разі бунту пан покличе
Команду війська у село.
Кажу вам: розходіться швидше,
Щоб вам ще гірше не було!»

«А най тут котить і гармати!
Хоч голови всі покладем,
А кроком відси не підем.
Се що, день у день працювати,
І навіть стільки свят не мати,
Щоб богу помолиться? Гей!
Ламаймо двері! Най трібують,
Най нас у церкві всіх мордують!
Геть, посіпаки, від дверей!»
Та панські слуги добре дбали,
Густим рядом при дверях стали.
Довкола них зробився стиск.
Обмахувались нагайками,
А далі штовхать кулаками
Взялись... Люд тиснеться, писк, виск!
Вже понад голови людей
Почали задні до дверей
Метать великі снігу груди,
І гнів кипів чимраз страшніш.
Де-де в руках заблиснув ніж,
І чувся крик: «Най гинуть юди!»
І може б, сорок восьмий рік
Були ми кров'ю охрестили,
Коли б у тій рішучій хвили
Піп свого слова не прорік.

За шумом, галасом та криком
Ніхто й не бачив, як між нас

Він увійшов,— коли нараз
З придверним розп'яттям великим
В руках перед людьми він став
І хрест високо підійняв,
І голосним озвався кликом:
«Бог з вами, діти! Що се, ви
Опутані злим духом нині?
Що ви, татари чи туркині,
Що коло божої святині
Такий гармидер завели?
Чи місце тут на колотнечу?»

«Не ми її розпочали! —
Гукає мир.— Адіть, панотче,
Пан ключ від церкви взяв, ще й хоче,
Щоб ми на панське нині йшли».

«Зле робить пан, то не перечу,
На душу гріх бере важкий!
Та чи ж то рац'я, щоб для того
І ви гріха не менш тяжкого
Тут допускалися й святий
Дім божий бійкою сквернили?
Ні, діти, богу гнів не милий».

«Та ми ж для божої хвали
Лиш голос правди підняли!
Хіба ж і се зносить терпливо?
Як так, то пан почне нам живо
На тім'ю кілля ще тесать!
Ні, сього не діжде дводушний!
Кажіть їм ви ключі віддать!
Як пан не буде вам послушний,
То двері будемо ламать!»

«Дурні, дурні! Прости вам боже
Отсю великую хулу!
Невже ви божую хвалу
Оберегти хотіли, може,
Тим криком, бійкою? Чи ж ті
Незвісні вам слова святі:
Як бог хотів би оборони,
То він би в хвилі легіони

Небесних ангелів зіслав?
Ні, діти! Бог нам приказав
Усяким властям покоряться
І слухать розказів усіх».

«То що ж, нам днесь до діла браться?
Паночте, се ж смертельний гріх».

«Ви з мусу, діти, не з охоти,
То бог гріха не вмінить вам!»

«Але ж, паночте, і ви сам
Підете також до роботи»,—
Озвався панський палюган.

«Я? — скрикнув піп, мов ужалений.—
Я? Я? Чи ж я не увільнений
Від панщини?» —
«Ні, отче! Пан
Велів виразно нам: «Ідіть,
Усіх на панщину женіть,
І піп також най їде сам!»

«Не буде того, як світ світом! —
Знов мир ревнув.— Паночте, ні,
Не бійтесь! Ми за вами всі
Обстанемо. Громада з війтом
Хоч зараз до циркулу йдем
І старості до ніг падем,
Нехай розсудить нас із паном!»

«Ні, діти,— піп старий сказав, —
Не буде того! Се погано!
Коли пан нині наказав
На панщину, то, видно, діти,
Сам бог йому сю мисль зіслав,
Йому дозволив розгордіти,
Щоб незабаром сам він в сіти
Своєї гордості попав.

Так от що я сказать вам мушу:
Схотів пан взяти гріх на душу,
Схотів у свято рокове
Нам церков божу замикати

І нас на панщину всіх гнати,—
Най буде й так! Хто поживе,
Побачить, що то з того буде.
Ми ж, діти, бунтів не робім.
І задля панської гордині
В додатку ще й на себе нині
Гріха тяжкого не берім.
Ми силі, власті покорімся,
В покорі, діти, покажімся
Ми достойнішими, як він.

Ви ж нині мали присягати!
Чи ви гадаєте, що вам
Зложить святу присягу дам,
Як двері будете ламати?
Знесім ще пробу сю тяжкую,
А я вам певно пророкую,
Що бог її нам почислить.
Хіба ж не звісно вам, що зрана,
Поки зоря зійде рум'яна,
Найдужче все мороз смалить?
Та хоч застелить він віконце,
Та се лиш знак, що швидко сонце
Заблисне й землю отеплить».

І диво сталося з людьми:
Усі притихли, посмирніли
І похилились, посумніли,
А очі всіх на схід летіли,
Мов ждали тут же скону тьми.
Та небо, ніччю так погідне,
Тепер, коли вже малось дідне,
В тяжкий туман заволоклось,
І за селом в яловім бору
Важке гудіння пронеслось.
І тільки піп скінчив, аж ось,
Віщуючи страшну вихору,
На цвинтарі високий в'яз
Так жалібно почав скрипіти,
Що затремтіли всі, мов діти,
І глухо застогнали враз:
«Най судить бог! Будем смиряться!
Ходім на панщину збиратьсяl»

XII

Гей, розшалілась буря люта!
З устоку вітер засвистів,
Мов дикий кінь, порвавши пута,
Нараз на волю полетів:
То озирнесь, копитом гряне,
Підскочить, фиркне і зарже,
То рушить вчвал, аж землю рве
Копитом, колесом піде,
І знов зарже, і раптом стане.

Бурхав так вітер, скріплий сніг
Рвав з поля, ніс в село туманом,
Бив в очі, стежку з-перед ніг
Неначе вкрав в короткий миг,
А вив, ревів, мов сам не міг
Скрить в собі гнів над нашим паном.

Та тяжчий плач, і рев, і стони
Ішли по хлопських всіх хатах:
Ридали діти, старці, жони,
А буря ще збільшала страх.
Всі палець божий в ній вбачали,
Ознаку божого гніву.
З яким плачем випроводжали
Нас на роботу лісову,
Як, мов на смерть вже, нас прощали,
Се не забуду, док живу!

Та ба, даремний плач і сльози!
Пан каже, й мусить бути так.
Вже по оборах чуть погрози
І крики панських посіпак.
І от в метіль та рик шаруги
З обори тут один, там другий
Помалу виїжджа мужик.
Конята форкнуть, жмурять очі,
Посапують під бурі рик;
Мужик закутавсь у кожух,
А тут метіль то вбік заточить
Санки, то спереду заскочить
І запирає в грудях дух.

Та ба, сильніша панська воля,
Ніж та метіль посеред поля!
Та воля всім, немов обух,
Над головами затяжила.
І потяглись горі селом
Санки порожніх гуськом,
А буря слід їх заносила.
Лиш десь-колись крізь вітру шум
Щось, мов комарик, забриніло —
Се голос дзвонів. Світе білий!
Там десь святкують! Люду тлум
У церкві, світло все палає,
Угору йде кадила дим,
Всі моляться, а дяк співає...
А ми — мов клятi! Нам одним
І свята божого немає!
То всякий, вчувши дзвонів гук,
Батіг невільно відкладає,
Здіймає рукавиці з рук,
Перехреститься, і зітхає,
Й молитву шепче.
Коли глядь,
Аж із попівства їдуть сани,
На санях піп, два отамани
Й слуга. Значить, пан справді гнать
Попа задумав до роботи!
Яким се правом? Чи добився
На тее дозволу в губерні?
Недарма ж довго так барився,—
А ті пани на все штудерні.
От так ми думали і знов
Нових нещасть на себе ждали,
Втім, іспереду чути: «Гов!»
Ось двір! І ми край брами стали.

А в брамі пан стояв — високий,
Плечистий, в польських чоботах,
У футрі й шапці, чорноокий
І чорновусий. У руках
Канчук держав і тріскав ним
На вітер, ніби для іграшки,
Направду ж сани він числив,
Що проїздили перед ним,

Горілку потягав із фляшки,
А на поклони мужиків
Й кивком не одвічав одним.

Та ось попівські їдуть сани,
За ними ж довгий ряд таких,
Що пан їх звав бунтівниками
І здавна око мав на них.
Всміхнувся, ближче підійшов
На шлях і гучно крикнув:«Гов!»
І стали сани. Всі вклонились
Низенько. Пан усе всміхався.
«А що, панове,— відізвався,—
Хоч нині ви не опізнились?
А може, вітру хто збоявся
І дома при бабах остався?»

«Ні, їдуть всі!» — сказав отаман,
Що перед паном смирно став.
«Ну, то-то й є! А то б дістав!
Ей, був би битий, як той гаман!
Скажіть ви, бургери, мені,
Що се ви робите? Коли то
Буде вже раз спокій в селі?
Здається, вас ще мало бито,
А то б вам жадні воробці
У головах не цвіркотали!
Скажіть-но ви, єгомосці,
Що се ви знову загадали
Якусь присягу? Хочесь вам
Різок та буків скоштувати?
Ей, бог не брат мій, але сам
Таку прочуханку задам,
Що й внуки будуть пам'ятати!»

Сказав се і окинув нас,
Мов яструб, оком, і немов
Попа побачив перший раз,
До нього ближче підійшов.
«Єгомость,— каже,— що за диво!
І ви на панщину також?
А гарно, гарно! От правдиво,
Ви добрий пастир: де йде стадо,

Туди ж і він іде. Ну, що ж,—
Вітайте! Ми приймем вас радо».

Та піп, хоч голосом тремтячим,
Але з достоїнством сказав:
«Вельможний дідич наш, як бачим,
В гуморі нині. Бог послав
На пана радість,— слава богу!
Молітесь, паночку, лишень,
Щоб бог на завтрашній вам день
Сю радість не змінив в тривогу!»

Пан враз аж кинувсь, мов його
Шпигнув гадюки зуб затрутий.
«Що, що сказав ти, попе, що?»

«Кажу лиш те, що може чути
Спокійно всякий християнин.
На кого гордість бог зсилає,
Так, що й на бога він не дбає,
То знак, що близько вже чекає
Одверта пропасть перед ним».

«Ти будеш ще мені грозити?»

«Ні, ясний пане, я не грожу,
А лиш кажу вам правду божу,
Котра, мабуть, не звісна вам».

«Таких вчи дурнів, як ти сам,
А не мене будеш навчати».

«Я панській мудрості віддам
Чолом охоче, рад лиш знати,
Чи то вона веліла вам
Сьогодні свято бунтувати,
Святую церкву замикати
І гнать на панщину людей?
Ей, пане, пане, схаменіться,
І мудрістю ви не чваніться!
Таж якби власних я грудей
Не був наставив в обороні

Тих ваших слуг, то хто і зна,
Чи коло церкви би в тій хвили
Ся буря і метіль грізна
Калюжі кров'ю їх червоні
Не замітала! Пане милий,
Тямуйте: в світі без різниць
Усе свої границі має
І що ніхто таких границь
Безкарно не переступає».

«Ге, гарне казання твоє!
Та знаєш, попе, ось що дивно:
Для інших в тебе мудрість є,
А робиш сам якраз противно.
Чи не казав тобі я: знай
Свої попівські границі,
Усяку школу занехай,
Не говори хлопам дурниці!
А ти ось як! Завзявсь, мабуть,
Мене до крихти зруйнувати!
Хлопи присяги, волі ждуть,
Горілки, хоч їх ріж, не п'ють,
І жид платить не хоче рати.
Так що ж ти думаєш? Мені
Через попа іти з торбами?
Ні, попе! Ще раз кажу: ні!
Не так я поговорю з вами!
Завчасно ти й той клятий шваб
Про волю ще заговорили!
Ось покажу я вам, хоча б
Ви що хотіли, те й робили,
Що я тут пан! Віднині ти
Махай на панщину з хлопами!
Вмів шкоду ти мені нести,
Відроблюй власними руками!»

«Що пан тут пан, я добре знаю,
Та тільки є й над паном пан.
Я тільки силі улягаю,
Та в очі пану заявляю,
Що се безправство, що мій стан
Мене від панщини звільняє,
Що царське право пан нехтує».

ІВАН ФРАНКО

ПАНСЬКІ ЖАРТИ.

Поема з останніх часів панщини.

Титульна сторінка поеми І. Франка «Панські жарти»

«Про право тут балакать всує,
Бо не твого ума се діло.
Ти бачив, попе, інвентар?
А там стоїть, що піп тримає
Грунт між громадою з двох пар.
От з того виводжу я сміло,
Що грунт сей хлопський, рустикальний,
І з нього панщини звичайний
Для мене вимір випада».

«Воно б то так, лиш те біда,
Що в інвентарі ж додається:
«Від панщини й данин свобідний».

«Свобідний тільки той, хто гідний!
А втім, коли тобі здається,
Що кривда сталась над тобою,
Жалійся в суд, а я постою
За своїм правом. А в сей час
Я ще тут пан, і мій наказ
Сповняйте! Годі тут молоти!
Ану, до лісу, до роботи!
А живо, не жалійте рук,—
В противнім разі вам гайдук
Нагайкою додасть охоти.
Ну, гей же! Поспішайте враз!
Я швидко вийду сам до вас!»

XIII

Ревів, стогнав від бурі бір,
Немов голодний, лютий звір,
І чорним гіллям, мов руками,
Махав у вітрі, бився і хріп,
Коли понурими купками
В'їздили ми під темний стріп.
Як дивно, лячно якось стало
Усім в тій хвилі, наче ми
В якийсь заклятий світ в'їздили,
У царство сумерку й зими,
З якого вже повік не мали
Вернуть живими, як з тюрми.

Як дивно, лячно залунали
Удари наших топорів,
У звори, дебрі відгук слали,
Немов тим відгуком скликали,
Громади відьм та упирів.
А кождий знав, що нині свято
І що той святотатський гук
Хтозна-яких і як багато
На світ накличе бід та мук.

Та ба, не час було вагаться,
Коли ні думать, ні вертаться
Сіпаки панські не дають.
І ми самі, щоб заглушити
У собі страх, давай трощити,
Що аж тріски, мов град, падуть.
Рубаєм, зуби закусивши,
Мов дерева ті — найзрадливші
У світі наші вороги.
Ті стяте дерево корують,
Ті ріжуть пилами, чвертують,
Кладуть у стоси і в стоги.

Попові ж панські посіпаки
Веліли тягати гілляки
На купу з парубками враз.
«Бог з вами! — люди закричали.—
Хіба ж старий до того здалий?
Хіба нема сумління в вас?
Глядіть, він ледве робить кроки,
А тут пні, ломи, сніг глибокий,
Тут сил потрібно не таких!»

«Мовчать! — отаман крикнув.— Голя!
Ми робим так, як панська воля!
Тягніть, єгомость!»
Люд затих,
І мовчки, в лютості понурій,
Під лісу шум і стогін бурі
Кипить робота лісова.
Та бачимо, як панські слуги
Сміються нишком, як з натуги
Наш піп старенький умліва,

На купу тягнучи дрова.
Сміються, кляті, не зважають
На старість, на духовний стан,
Його найдужче наганяють:
«Тягніть, єгомость! Швидко пан
Прийде! Як стіс малий застане,
То буде клопіт вам і нам».

Та дарма з сили вибивався
Старий— тремтить його рука,
Не може двигнуть патика.
Ногами щокрок спотикався,
Упав, устав і знов хапався,
Та де вже там йому така
Робота! Довго ми дивились
На те, як мучили, глумились
Сіпаки панські над попом,
Як він, не кажучи й словечка,
Корився, хилився, мов овечка,
З сил вибивавсь під патиком.

Ба далі бачимо: знеміг
Зовсім, мов скіпка, впав у сніг
Із патиком, що взяв на плечі,
І груди вже хриплять старечі.
Та ще сіпакам не досить!
Мов круки, жертву окружають,
То штуркають, то підіймають:
«Та годі тут вам сніг місить!
Ідіть поліна там носить!»

І враз — яке се сталось диво?
Чи вітер свиснув так страшливо?
Чи затріщав підтятий пень?
Чи мигнув блискавки огень?
Чи в серцях наших щось прорвалось
Що там від рана в лід стиналось,
І раптом ринуло на світ?
Досить, що, мов на розказ даний,
З сокирами та топорами
Ми кинулись, ревли словами:
«Недолюдки! Прокляті! Ждіть!
Досить вже нашу кров ви ссали,

Томили нас і збиткували!
Тут ми розсудимося з вами!
Раз гинуть! Бийте їх, валіть!»

Чи вітер ніс нас, чи злі духи
Прискорювали наші рухи,—
Досить, в одній хвилині ми
Всіх посіпаків обступили,
Мов парканом, обгородили
Гнівними, дужими грудьми.
Сталеві вістря заблищали
Ось-ось над головами їх.
«Моліться, кляті! — ми кричали.—
Ось вам і піп! У кого гріх
На совісті, най сповідаєсь,
Най швидко молиться і каєсь,
Бо відси жаден з вас живим
Не вийде!»

Зблідли, поніміли
Сіпаки, наче помертвіли;
Таким ми напором страшним
На них наскочили, що й мисли
У них не було опиратьсяː
Тривога й жах на них натисли
Так, що ніхто не смів і рватьсяː
До опору, а то б його
Були, напевно, тут же вбили.
Самі не знаючи чого,
Усі враз голови склонили
І людям кинулись до ніг.
Рік сорок шостий і криваві
Його події, знать, в уяві
Воскресли, мов живі, у всіх.

«Сусіди, браття, господь з вами!
Що робите? Хіба ж се ми
З охоти власної, сами
Се робимо? Хіба ж над нами
Не той сам пан, що і над вами?»

«Неправда! — крики розляглися.—
Бо нас неволять до роботи,
А ви із власної охоти

У панську службу найнялися,
Тепер ми браття вам, сусіди,
А чим-то ви для нас завсіди?
Які-то в вас тоді слова,
Коли під вашими руками,
Під канчуками, нагайками
Нам тіло кров'ю підплива?
Ні, годі! Горе наше вщерть
Переповнилось! Всі погинем.
Але на вас ще пострах кинем!
Моліться! Тут вам буде смерть!»

«Ха-ха-ха-ха! Отсе-то й діло! —
Над нами враз загоготіло.—
Ха-ха-ха-ха! Отсе-то раз!
Чи бач! Пани офіц'ялісти
Учаться на колінах лізти
Перед хлопами! В добрий час!
Та фе, панове! Гонор майте!
Досить клячати, уставайте,
А то промочите штани!
І чом ті люди так над вами
Стоять довкола з сокирами?
Чи в танець ладяться вони?»

Се пан був. Мов з землі вродився,
Так враз між нами опинився
У футрі, в польських чоботах
І з своїм канчуком в руках,
Гордий, як все, та не гнівливий,
Ба навіть усміх жартовливий
Ігрaв у нього на устах.

Ми всі застигли. Грім із неба
Не був би так нас остовпив.
Безумний гнів, що осліпив
Нас перед хвилею, остив,
І якось так самі від себе
Ми застидались, мовби нас
На крадежу усіх спіймали.
І, наче на команду, враз
Ми сокири вниз поспускали.
А пан усміхнений, гордий,

Ввійшов спокійно всередину,
З погордою очима кинув
На слуг. З них кождий, ще блідий,
Тремтячи, м'явсь з ноги на ногу
І силувавсь здавить тривогу,
У дусі дякуючи богу,
Що спас його від рук людий.

А пан сміється з них і кпиться:
«Ну, що, панове,— каже він,—
Навчили вас хлопи молиться?
А щирий, знать, був ваш покліп!
Ну, гарно, гарно, се нічого
Не шкодить вам! А пану богу
Молитва всюди мила є,
Як тільки в с к р у с і і л ю б о в и
(Слова ті з притиском промовив)
Х т о богу дух свій віддає».

Мовчали слуги, мов закляті,
А пан звернувся вже до нас:
«А дурні, дурні, дурні з вас!
Ще більше дурні, ніж завзяті!
Я ж вашу вірність трібував,
Неначе сина батько щирий,
А вас мов біс опанував
Відразу рватся до сокири!
Я ж, дурні, тільки жартував!»

Мовчали всі, мов чорна хмара,
І поспускали очі вниз.
А пан: «Самі ви завзялись
На власну шкоду! Мов отара,
Насліпо в пропасть ви прете!
Чому? Я можу вам сказати:
Вам тут погані супостати
Наговорили, мов святе,
Що швидко волю вам дарують,
Данини й панщину скасують.
А що, не правда? Ну, скажіть!»

Народ мовчав:«Ну, ну, мовчіть!
Я знаю все. На жаль великий,

Гадючі, хитрі ті язики
Одно забули вам сказать:
Як на ту волю заслужити?
Так, отже, я скажу вам се:
Той тільки варт на волі жити,
Хто над собою й гніт знесе.
От я й задумав стрібувати,
Чи варті би свободи ви?
Хотів собі зажартувати
І бачу, що ще довго ждати
І довго ще вам мандрувати
По розумець до голови».

Народ мовчав. Втім, перед пана
Отаман виступив, вклонився.
«Дарують ясний пан! Від рана
З нас кождий нині вже гонився,
Немов листок той над водою,
Двічі над смертію самою!
А то був жарт, лиш панський жарт!
Ні, ясний пане, вірних слуг
Пани так інші не трактують,
Для жарту їх не сумітують
Під хлопські п'ясті, під обух.
Тож ми хіба не мали б глузду
У пана довше ще служить;
Віднині дякуєм за службу,—
Най пану бог без нас щастить!»

Пан очі витріщив — ні слова!
Немов отаманова мова
Йому нараз усю ту річ
У іншім світлі показала.
Та ще веселість не щезала
З його лиця, і уст, і віч.
Коли нараз між мужиками
Щось застогнало і руками
Кивнуло,— люди підійшли
І перед пана привели
Попа, безсильного, слабого,
Що під час розруху цілого
Лежав простертий на земли.
Він був блідий, як труп, трусився,

Немов підтятий; з-під повік
Полумертвий вже зір світився,
І ледве чутно він пророк:

«Пан жартував, мов батько добрий
З дітьми, їх вірність трібував!
А чи і з богом теж для проби
Невинно пан пожартував?
І то був жарт, що боже свято
Пан зніс, що церков нам запер?
І то був жарт, що так завзято
Без суду і без права взято
Мене й замучено тепер?
Все те був жарт. За жарт той, пане,
Я скаргу перед божий суд
Заношу. Нині ще там стане
Мій дух, а твій, нім рік сей кане
У вічність,— теж туди позвуть.
Добро твоє в злодійські руки
Піде, й сліду не буде знать
Твого буття, сини і внуки
Сей жарт твій будуть проклинать!»
Сі ні то грозьби, ні прокльони,
Мов крила чорної опони,
Світ панові заволокли.
Він затремтів, стиснувши зуби,
То вуси торгав, то гриз губи,
А далі рік: «Плети, мели!
Безумний старець, та й по всьому!
Ану! Збирайтеся додому!»
І віддалився. І ми пішли.

XIV

Неначе сни тяжкі, гнітючі,
Було все те, що того дня
Ми перебули: бурі-тучі,
І вибухи чуття ревучі,
І кривда, і грізьба страшна,
А як із лісу ми на поле
Без гласу вийшли, вколо нас
Було мертве все, тихе, голе.
Снігова площа простяглась

Навкруг; безбарвна, сіра хмара
Закрила небо, вітер втих,
Лиш ген там десь синява пара
Вилась клубками з стріх сільських
І в наших грудях після тих
Страшних подій так тихо стало,
Так сумно якось, наче всі
Надії наші щось підтяло,
Мов небо нам само звіщало:
Повік вам жить на ланцюзі!

Під гнітом почуття важкого
Ми звільна, мовчки йшли в село,
Мов похоронний хід. Було
Се вчасті й так,— таж ми слабого
Попа везли. Життя плило
Із уст його струйками крови;
Весь він уже холодний став,
Лиш звільна серце билось; мови
Не стало, тільки прошептав:
«Прощайте, діти! І простіть
Йому, лишіте кару богу!
Коріться тьмі, допоки тьму
Бог на погибелі дорогу
Не виведе!»
Та ми тепер,
Уже й не радившися, знали,
Що тут кориться не пора.
Як проїздили край двора,
То бачили, як пан запер
На ретязь браму,— знать, боявся,
Щоб люд таки не спам'ятався
Та в жарт його і не роздер.

Та ми спокійно двір минули
І на попівство всі звернули;
Старого із саней знесли,
Огріли і оберегли,
А потім скаргу написали,
Пленіпотентів обібрали,
Щоб до староства вмить ішли.

Такий-то ми Новий рік мали!
Уже відправи не було.

Замість утіхи всі ридали,
А к вечору ціле село
Сходилось до попа до хати
Старого пастиря прощати,
Остатній раз поцілувати
Холодні руки. Він тепер
Ще ледве дихав, згасли очі,
А як згустіла пітьма ночі,
Він супокійно, тихо вмер.

Та те, чого так пан боявся,
Таки не вмерло з ним ураз;
Противно, аж тепер у нас
Із паном танець розпочався.
Лиш що ми скаргу подали
На пана до старостваˋ,— чуєм,
Вже й панські скарги дві пішли:
Одна на нас, що ми бунтуєм,
Що сокирами хтіли вбить
Слуг панських, з димом двір пустить.
А друга скарга до губерні,
Що пан комісар бурить люд,
Що вісті розпуска химерні
Про хлопськії права, що скверні
Промови людям промовляє,
На злочини їх підмовляє,—
На се знайшлися свідки тут.

Бо й справді, жид зумів зловити
Кількох з громади за язик:
Він штучками, як здавна звик,
Заставив п'яних говорити
І видобув усе від них,
Що говорив комісар! Втих
На хвилю гомін, шум і·крик
В селі; ми панщину робити
Ходили смирно, все ждучи,
Що то з усього того буде.

Аж раз — вже пізно уночі —
Ураз збентежилися люде:
По тихій вулиці сільській
Промчали криті панські сани
Із урядовими дзвінками

І в двір заїхали. Як стій
Пішли розмови поміж нами:
«Хто се, за чим?» Аж рано крем
Ми взнали: з гостей із сусідства
Сам староста з комісарем
Прибули у село для слідства.

От почали тягнуть людий,
І ми пізнали незабаром,
Що староста у двір недаром
Заїхав, а враз з ним худий
Новий комісар. Поділили
Вони між себе так роботу,
Що староста мов на охоту
В дворі із паном день у день
Балює, бавиться, полює,
Комісар же, глухий як пень
На людські кривди і терпіння,
Не знав ні права, ні сумління,
Не сердився, не лютував,
Лише з незрушеним спокоєм
Холоднокровно слідство тяг
І тим тупим спокоєм своїм
На свідків наводив він страх.
Питав помалу і розважно
І слухав відповідь уважно,
Та запитами так підходив,
Що неосвічених людий
До признань і до сліз доводив.
Його й прозвали «чорт худий».
Се слідство вів він по-мистецьки,
Все списуючи по-німецьки
Лиш те, що злого і лихого
Про себе й інших люди знали,
А не нотуючи нічого,
Що проти пана зізнавали.

Нема що мовить, очорнили
Ті протоколи нас кругом:
Як ми присяги забажали,
При церкві слугам загрожали
І в лісі мало що тельмом
Усіх не вбили. Все дочиста

Там списано. Про те ж, як пан
Без права накидав горілку,
Як боронив завести шкілку
І в свято нас, гірш антихриста,
На панщину, немов поган,
Гнав на роботу — ані слова.
І кождий відходив як струтий.
«Тепер нам лиха не минути!» —
Селом ішла загальна мова.

Пан староста три дні сидів
У пана, десь-колись глядів
На комісарську ту роботу,
Хоч протоколів не читав;
Нарешті пана попрощав,
Вернувсь до міста у суботу.
Комісар, мов сльота осіння,
Ще тиждень висів над селом
І раз у раз тяг протоколи,
Мов жили витягав поволи
З людей, мов воля невідмінна
Була в нім — всіх окрити злом.

Було се вечором в неділю.
Нас кілька в хаті у дяка
Сиділо, і ні будь-яка
Розмова нам не йшла, надію
Ми стратили на наше діло.
Втім, надворі щось загуділо.
Зірвалась буря, і в той час
Щось до дверей залопотіло.
Дячиха вийшла, і по хвили
Комісар увійшов похилий,
Старий знайомий і нам милий,
Вклонився й рік: «Вітаю вас!»

Ми здивувалися, та він,
Оглянувши усіх у зборі,
Всміхнувся, псикнув, на ослін
Сів мовчки, ні з ким не вітався,
А потім стиха відізвався:
«У, савірюха там натворі!»

Ми слово кидали по слові:
«Помайбі, пане! Чи здорові?
І що вас привело до нас?»
Він ще раз псикнув, усміхнувся
І потім поміж нас нагнувся:
«Ну, маєте порятний квас!
Я снаю фсе! Я протоколи
Перехлятав. Ну, кльоп ніколи
Не спреше, хоч пи пропатав!
Ну, що ви там наховорили!
Хоч би вас сікли та палили,
Ше б тільки сла не вимотав».

Ми пояснили, що комісар,
Писав усе, як сам хотів,
А писаного не читав.
«Там навіть вмішаний сам цісар! -
Комісар з острахом шептав.—
Я снаю фсе! Оптумав сам.
Ось сей кавальок нате вам!
Перепишіть, а поспішіть!
Пленіпотенти є у вас?
І ше сю ніч то Львова шліть!»

І невеличкий папірець
Подав дякові, пояснив,
Що було треба й як списати,
Куди пленіпотентів слати,
І, ще раз псикнувши вкінець,
Він почастунок відклонив,
І попрощавсь, і вийшов з хати.

Не треба довго вам казати:
Звинулися ми наборзі,
Розбіглися помежи хати.
Ще ніччю наші депутати
Поїхали, немов махати
Так скоро мусили, щоб стати
У понеділок на торзі.
Та хоч як обережно ми
Сю депутацію післали,
Проте між нашими людьми
Знайшовся хтось, що до двора

Доніс про все. Ми не бували
В таких ще справах і не знали,
Що се — гарячая пора.

Гей, розізлився, розкричався
Наш пан, як тільки день освів,
Коли від жида він дізнався,
Що з повномочними послами
Ми скаргу вислали у Львів.
Він аж заскреготав зубами
І зараз же писати сів
Листи догінчії за ними,
І зараз рано верховими
Він розіслав їх по панах:
«Де хто таких хлопів спіткає,
Най зараз ловить їх, хапає,
І в'яже, й до циркулу шле».

Що й говорить вам про той страх,
В якім жило село ціле
Весь тиждень після тих подій!
В якій непевності, тривозі
Ми ждали з дня на день, хто в тій
Війні зістане в перемозі?
Чи наші сповнять намір свій,
Чи де їх зловлять у дорозі?

На другий тиждень вість іде:
Зловили наших! Боже правий!
Як затремтіли ми! Тверде
Каміння б дрогнуло! А бравий
Наш пан аж голову підняв,
Коли почув, що три дні тому
Знайомий пан послів спіймав
І під сторожею післав
Не до циркулу, а «додому».

«Розумний той почтивий Стах! —
Сказав наш пан.— Зробив до ладу!
Гальо, скликайте всю громаду,
Нехай у всіх на їх очах
Посли дістануть шоколаду,
Най бачать і най мають страх!»

Зізвали нас — кого з роботи,
Кого із хат, старих, малих;
Жінок, дітей нещасних тих
Пленіпотентів в перший ряд
Велів пан ставить, хай уздрять,
Як будуть їх батьків пороти,
Нехай і внуків пізніх вчать,
Що хлопу пана не збороти.

Ось їх, нещасних, привели
Пов'язаних, блідих, нужденних,
Обдертих, змарганих, струджених.
А як до пана підійшли,
Пан гайдукам дав знак рукою
І крикнув: «В сніг їх! На земли
Кладіть і бийте, поки я
Не скажу: годі!»
І в спокою
Він став свистати. А двірня
У сніг нещасних повалила,
На кождого чотири їх,
Один на голову сіда,
На ноги другий, інші ж два
Ну молотить, що може сила.

Спершу неначе на мертвих
Удари сипались, бо, в сніг
Лицем привалені, й кричати
Не здужали, лиш тіла їх
Метались, мов хробак розтятий.
Пан свище, а двірня січе.
Вже кров крізь шмаття виступає,
Потічками на сніг тече,
І з снігу, наче з-під землі,
Болющий хрип глухий лунає.
Пан свище, мов не замічає.

А втім, жінки й дітки малі
Катованих ураз юрбою
З плачем, риданням і мольбою
Поверглись панові до ніг.
Пан свище, мов не бачить їх.

Одна дрижачими устами,
На колінках підповзши, пана
Хотіла в ноги цілувать,
Своїми кровними сльозами
Той панський чобіт обливать,—
Та пан, все свищучи, носком
Її в уста штовхнув, аж впала
В сніг горілиць і застогнала,
І кров із уст пішла цюрком.

Аж по страшенно довгій хвили,
Коли вже біль почав глушить
Крик мучених, пан рік: «Досить!»
Їх підняли, снігом обмили,
Та не було вже в бідних сили,
Щоб удержаться на ногах,
Їх слуги мусили держати.

«Ну, що,— став пан до них казати,—
Пізнали ви до Львова шлях?
І знаєте, чим то смакує,
Як проти пана хлоп бунтує?
Ще ви пізнаєте не так!
Се вам від мене лиш завдаток,
В циркулі жде вас ще додаток.
Ведіть їх, хлопці, в добрий спряток,
В шпихлір, і на один личак
Усіх зв'яжіть і дайте їсти!
Потому нам розкажуть вісти
Про подорож. Ми ще прийдем
Балакать з ними два-три слова,
А як навкучить нам розмова,
Їх до циркулу відведем».

А ми стояли, мов мертвії,
І нічичирк. Всі ті події
Остатню крихточку надії
Нам відняли. Що нам робить?
Бороться з паном ми не в силах,
В губернію хіба на крилах
Жалоба наша долетить,
А з паном староста держить.
Нам лиш лишається мовчати,

А ні, то поле й дім кидати
І світ за очі утікати.

А пан, вповні щоб довершить
Свою побіду, обернувся
До нас і гордо огризнувся:
«Ви бачили, яка моя
За бунт заплата? Чей, надалі
Всі будете докладно знали,
Як скоботати вмію я.
Жалійтеся, хто хоче більше,
А я потрафлю ще й сильніше
Полоскотать. Кому своя
Не мила шкура — най трібує!

І ще одно: ваш пан комісар
Вам набрехав, що швидко цісар
Чи хто — вам панщину дарує.
Що там комісару за те
Припаде, се ще ви вздрите,—
А я кажу виразно вам:
Не вірте, хто вам се голосить,
Бо він не волю вам приносить,
Але біду. Ні цар, ні сам
Із неба бог не має права
Те дарувати, що моє!
Ні, ні, се не цісарська справа!
Ні бог, ні цісар не дає
Того, чого і сам не має.
Так слухайте ж, що скажу вам:
Най жадна воля вам не сниться!
Не цісар вам її ховає,
І поки я тут, не явиться
Вона, хіба я сам вам дам!»

Так богохульними устами
Він вимовив і в двір пішов.
Здається, сими він словами
Бажав нас пригнітить, немов
Тяжким камінням; та противно —
По тих словах в нас дух ввійшов.
«Сліпий, сліпий! — ми погадали.—
Ти думаєш, що світ увесь

В руках держиш, а доля дивно
Тебе веде і вскісь, і всклесь,
І сам не зглянешся, як пасмо
Твоєї гордості урвесь».

І вже не страшно нам, не жасно
Було, коли щось по двох днях
Пленіпотентів наших бідних
Ледве живих на битий шлях
У путах повели. Як рідних,
Ми їх прощали і кричали:
«Не бійтесь, браття! Бог благий.
Не дасть, щоб без кінця ширшали
На світі наші вороги!»

Нам не страшна була й та чутка,
Що до циркулу надоспів
З губерні наказ: зараз тутка
Комісару спішить у Львів!
Пан з радості аж руки тер:
«Взяли бунтівника з повіту!
Засадять же його тепер,
Що, певно, не побачить світу!»
А ми хоч тяжко сумували,
Та все одну потіху мали:
Бог правди й волі ще не вмер!

XV

Минула та зима проклята,
Остатня із проклятих зим.
Зближались великодні свята.
Вже перед четвергом страшним
У полі почалась робота.
Настала вже й страшна субота —
Великий, незабутній день
Для нас, великдень наш єдиний.
Хвилину кожду тої днини
Я тямлю, мовби все лишень
Учора діялось.
Ми зранку,
Ще й заморозь не відійшла,
В дворі пшеницю-маріанку

До сійби ладили. Була
Пора у ранішні обіди,
Коли упорались з зерном.
«Гальо додому, а бігцьом!
І кождий зараз най приїде
Із бороною на майдан!» —
Отак командував сам пан.

Побігли ми, перекусили,
Що там готового було,
Та поспішаємо щосили.
Уже зібралось все село,
Хто з боронами, хто з сівнями,
Жінки й дівчата з рискалями;
Ще назганяли і хлоп'ят,
Погоничів, та з ужевками,
Щоб борони йшли затягать.
І поставали ми рядами,
Немов на муштрі солдати:
Отаман ходить поміж нами,
Числить, чи всі, й розпоряджає,
Кому куди і з ким іти.

Втім, зирк, аж возик заїжджає
Горі селом, одним коньом.
Край фірмана гайдук куняє,
А фірман луска батогом.
А ззаду — хто се? Боже милий!
Се ж він — комісар, се той сам,
Котрого ніби засадили
У Львові! Дивно якось нам
Зробилось, серце так забилось,
Немов нечувану якусь
Страшну чи радісную новість
Ось-ось почути нам судилось.
Отаман навіть, хоч не трус,
А також став, мов остовпілий.
І тільки буркнув стиха: «Бог вість,
Що се значить! Але, мабуть,
Се щось негарне».
Як уздріли
Нас ті, що їхали, так тут
Комісар штовхнув гайдука;

Гайдук жахнувсь отуманілий
І мало мало сторчака
Під віз не впав. Та вмить продрухавсь,
Рукою в заушник почухавсь,
Зігнувся звільна і відгріб
Солому в возі, з-під соломи
Щось вийняв, мов великий хліб,
Завите в шмату. Глядимо ми
Й дивуємось. Аж ось гайдук
Зліз з воза, взяв тото до рук
І через плечі, мов барило,
Повісив, шмату відгорнув —
Се тарабан! Гей, як торкнув,
Заторохтів, загримотів,
Що аж луною покотило
По всім селі. Загаморило
Село. З городів, з поля, з хат
Старі й малі кричать, біжать
Послухать, що се за пригода.
В широкий круг юрба народа
Віз обступила.
«Тихо, гей! —
Комісар закричав пискливо
І встав на возі, вийняв живо
Папір з кишені.—
Я отсей
Папір вам маю прочитати
І прошу топре увашати,
По то патент цісарський є».
І став комісар муркотати
Все по-німецьки. Люд стає
На пальці, рота роззявляє,
Та де тобі порозуміть!
Лиш сей на той зітхне глибоко,
Перехреститься, зведе око
До неба і як стовп стоїть.

А пан комісар так утішно
Читає, голосно, поспішно
Викрикує якісь слова.
Скінчив. «Ну, сросуміля вшецко?» —
«Ні, паночку, хоч би словечко!» —
«О, клюпа, клюпа хольова!

Своєї волі і свопоти
Не росуміє! Слюхай весь!
Від третій май, що ось натхотить,
Вам воля повная таєсь!
Вам цісар панщину тарує.
Танин не путете плятив.
Най коштий сам сопі працює!
І ше отно най коштий чує:
Пан староста тнесь випустив
Пленіпотенти ваші з цюпи.
Ну, сросуміля?»
Всі мовчать.
«Ну, сросуміля, кльопа клюпи?
Що так стояля, як ті слюпи?
Гей, віват цісарю кричать!»
Усі мовчать. Втім, наблизився
З юрби наш війт і поклонився
Комісару і так сказав:
«Даруйте, пане, що приймаєм
Так холодно сю вість. Не знаєм,
Чи правда то. Нам запевняв
Наш пан, що то не може бути,
Що мали й вас у Львів позвать,
Аби навіки вас замкнути;
Що цар не сміє дарувать
Нам панщини, бо то річ панська».

«О, клюпа кльопа християнська!
Пан мав інтерес так касать.
І цар панам не вітпирає,
Що панське, тільки опіцяє
Їм з каси панщину сплятить.
А я, слюга його, не мошу
Турить вас, правту вам холошу.
Печать ся, снаєш, що сначить?»

«Най нам здоров панує цісар.
Та й щоб при нім і пан комісар
Жили нам довго,— але ми
Вже так багато потерпіли,
Що боїмось, аби й сей раз
Знов на льоду ми не осіли.
Ми, паночку, просили б вас:

Із нами враз у двір ходіть,
Патент сей пану прочитайте,
Йому й печать сю покажіть,
А вже тоді, як він все знайде
В порядку, ми повірим всьому.
Тоді вже й цісарю благому
Подякуємо ми любов'ю,
Йому добром і навіть кров'ю
Послужим щиро ми при тім».

«Се топре, кльопа, ти скасаля!
Хотім у твір, апи пісналя
І пан ваш все. Хотім, хотім!»

XVI

Сиділи в ганку пан і пані
За сніданням, коли нараз
Юрбою, з шумом, наче п'яні,
Ми все подвір'я заступили.
Комісар попереду нас.
При нім гайдук ішов, щосили
Торохтячи по тарабані.
Поблідла пані, піднялась,
Поглянула, трохи не впала,
І білі руки заламала,
І не то з питанням, не то
З сумним докором в очі мужа
Поглянула. Та, знать, не дуже
І пана втішило тото
Незвикле зборище. Ще дужче
Змішавсь, аж зуби закусив,
Коли побачив, хто струсив
Сей збір. Комісар! Так йому ще
Нечистий в'язів не скрутив?
Ну, буде лихо неминуще!

Та, щоб вспокоїти жону,
Пан з ганку звільна і поважно
Зійшов і грізно та протяжно
Звернувся до селянства: «Ну,
Чого ви тут?» При тім став так,

Що до комісара плечима
Був звернений і наче й разу
Його не бачив. Гайдучина
Знов в барабан заторохтів;
Комісар з злості, наче рак,
Почервонів. Лиш що хотів
Пан щось казать, аж над ушима
Його: «З цісарського розказу!»
Мов ніж по склі заскреготів.
Пан обернувсь: «А, пан комісар!
Рідкі в нас гості! Nu, wie geht's? [1]
Давно зі Львова? Вже кінець
Їзді? Ну, що там каже цісар?»

«То є патент цісарський з тня
Сімнадцятого цвітня, року
Пішучого! І во ім'я
Цісарське — с савтрашного строку
У краю панщини нема,
Танини сносяться, й семля
Хлопам дається рустикальна,
А тітичам за право те
Сам цісар з каси заплате —
То воля цісаря пуквальна!»

«О, Sapperment! Warum nicht gar! —
Пан скрикнув, мов змія вкусила.—
Великий цісар! Царська сила
Над всіми нами! Значить — дар!
Дар для хлопів. Який цар добрий!
Та щоб той хлопський рід хоробрий
Після заслуг обдарувать,
То треба нас обрабувать.
Віднять нам те, що з волі неба
Вважалось нашим! Що й казать,—
Чудесна добрість! От як треба
Народну вдячність здобувать!
Га, що ж, ми дурні, раді вчиться!
Слабі ми, мусимо кориться.
Лиш прошу, ще одно скажіть,
Чи є там ясно в тім патенті:

---

[1] Ну, що чувати? *(нім.).— Ред.*

Де хлопи паном неконтенті,
Сейчас до кіс, ловіть, в'яжіть!
Чи там наказані пожари,
Різня, убійства, люті кари,
Рабунки панських дібр усіх?»

«Herr Schlachziz! — відказав комісар.—
Herr Schlachziz, mäβigen Sie sich! [1]
Топра тля всіх пашає цісар.
А про рапунки та рісні
Патент ніякий не ховорить».

«І в сорок шостім році ні?»

«Herr Schlachziz, пан є туше скорий
В пітосрінняхі А ліпше п тати
Вше сорок шостому спокій!
Самі ви, польські атентати,
Зачали на хлопів стріляти,
Самі на власний карк ви свій
Стягли піту! Ja, пане-цею [2],
Якпи в вас кльоп пув шольовік,
То він пи вас не пік, не сік,
А груддю заступив своєю!
Та па! Не те вам в хольові!
Тля кльопа пуки і паншизна,
А в вас повстання все нові,
Вас све ойчизна-шляхетчизна!
А як наш цісар після прав
І пана й кльопа тут трактує,
Ви в крик, що вольносць вам украв,
Що кльопа вам урят пунтує.
Ні, пане, ти тепер посунься!
Кльоп не сліпий, кльоп топре паче:
Отсе сторове, то поляче,—
Der Bauer, пане, ist für uns! [3]
Тепер пропали атентати!
А як які вовки прийтуть,
Шоп нашу стайню напатати,

---

[1] Пане шляхтичу, стримайте себе! *(нім.).— Ред.*

[2] Так, пане добродію *(з польської мови).— Ред.*

[3] Мужик для нас! *(нім).— Ред.*

То вше тут вірних псів найтуть
Шо топре вуха їм намнуть,
Аш путуть товго пам'ятати».

«О, Sapperment! Тяжкі часи,
Коли вже все зійшло на пси.
А псів багато в нашім краю!
Та тільки ж, панцю, я гадаю,
Ви помилились, як за псів
Вважаєте отих хлопів.
Пси вірні свого пана знають.
Пси вірні у тяжкій годині
Його боронять, заслоняють!
Ні, се не пси, а просто свині!
Не віриш? От попробуй лиш
Ти моїм псам перечитати
Сей свій патент, то гнеть уздриш,
Як кинуться тебе вітати».

«Herr Schlachziz!» — пискнув ображен
Комісар, луком вип'яв грудь
І руку звів — та пізно! Лють
Перемогла вже в панськім серці...
Він тупнув, крикнув, мов скажений,
Почервонів, а у очох
Заграли іскорки зловіщі.
«Der Teufel drein! Він тут на герці
Прийшов зо мною! Швабський кнь
Гей, хлопці, хто-сте найсильніші,
Беріть його і заведіть
У псарню й хвіртку защепіть,—
Най псам патент свій прочитає!
А ви, роззяви (до хлопів
Звернувсь), ще мало патиків
Набрали? Що за біс вас пхає
Під мої руки? Браму там
Замкніть! Ось я снідання дам
Всім, хто тут є! Де лози, буки?»

Ми помертвіли. Поки ще
Отямились, а слуги вже
Комісара за руки ймають,
І хоч він як кричав, пручавсь,—

Бігцем помимо волі мчавсь,
Лиш поли фрака ззаду мають.

XVII

Була у пана псарня славна,
Бо пан мисливий добрий був
І в ловах любувавсь віддавна.
Чимало грошей повернув
Він на тих псів. Тут, край обори,
Оперта о стіну комори,
Стояла псарня: був то пліт
Високий і дашком покритий
Вокруг; в нім, мов несамовитий,
Скиглив і вив собачий рід.
Була там сотня тої з'їжні:
І раси, й рости, й масті ріжні —
Хорти, бульдоги, ямники.
Одні на ланцюгах стояли,
Другі в будках спокійно спали,
А інші рвалися, скакали
Верх плоту й вили залюбки,
Їх лиш три рази в день кормили,
Та й то ще скупо, щоб не тили
І швидше гнались за звірем;
Ніхто ні гладить, ні пестити
Не смів їх, в псарню доступити
Не міг ніхто, лиш псар Єфрем.
Було, пройдеш лиш коло плоту,
То рвесь, скиглить тота голота,
Аж землю під собою їсть.
От і не диво, що на тую
Чудну, нечуваную вість,
На поступок безумний, лютий —
Комісара до псарні пхнути —
На нас на всіх упала млість.

А пан стоїть, як хмара чорна;
У псарні клекотить, мов жорна
Каміння мелють. Враз піднявсь
Страшенний дзявк і ляск собачий —
Се знак, що розказ той ледачий
Сповнивсь, що в псарні опинивсь

Комісар. Слуги ще стояли,—
Мабуть, що хвіртку защіпали,—
Й сміялись глупо. Аж нараз
Із псарні писк піднявся дикий,
Що заглушив собачі крики
І всіми серцями потряс.

«Рятуйте! Квальту!» — закричало
Із псарні — й разом замовчало.
Мов іскра впала між народ.
«Рятуймо! — разом заревіли.—
Біжім, ломім сей огород!
Пробі! Комісара пси з'їли!»

І як се сталось, бог там знає,—
Ураз мов грім залопотів,
Так кинулась юрба цілая
Туди, аж двір застугонів
Від тупоту. В одній хвилині
Пліт рознесли ми по колині,
Будки, дашки — все на шматки!
Собак, що дужчі і лютіші,
Всіх перебили тут на місці...
Крик, гвалт, кривавії дрючки,
Прокляття, зойки і побої,—
Все в оглушаючу злилось
Музику — дай бог, щоб такої
Вам чути вже не довелось!

Широко рознеслась відтак
На все Підгір'я і Поділля
Ся вість про те, як ми собак
В день волі даної побили,
Собачов кров'ю освятили
Свободу. Ніщо то й казать,
Падкий наш люд на все смішнеє,
Десь їм школяр сказав про теє,
Що в Франції якась Бастілля
Була: кого туди всадять,
Тому вже світу не видать.
Так-от, як ту Бастіллю кляту
Люд зруйнував аж до основ,
Тоді аж вольне сонце в хату

Зирнуло й день новий прийшов.
Похопили се наші люде:
«А в нас хоч песся битва буде
Замість Бастілії!» Було
Сміху із тої битви много,—
Та в самій хвилі ми смішного
Не бачили — ми лиш одного
Шукали. З уст усіх ішло
Одно: «Комісар! Де комісар?
Патент де, що прислав нам цісар?»

Комісара десь не було!..
Тут люди всі заметушились:
Невже так з'їли пси його,
Що й костомахи не лишились?
Аж зирк: в соломі, де гніздились
Собаки, щось шуршить! Ого —
Припали ми і відгребли
Солому — бач: а се комісар!
Грудьми припав він ід земли,
Встромив півтіла в пессю буду,
Лиш ноги ще видні були
З соломи, а в руках держав
Патент, котрим звільняв нас цісар.
Він трясся весь, і не без труду
Ми витягли його на яв.
Та бідненький аж застогнав,
На ноги ставши: пси розжерті
Штани пошарпали на нім,
Порвали й тіло: тяжкі рани
Виднілись в місці не однім,
І кров лилась,— і, певно, смерті
Пожив би був він, безталанний,
Коли б заздалегідь в солому
Не заховавсь і якби ми
Такому жартові страшному
Кінця не вдіяли сами.

«О-ох! Ветіть мене то пана! —
Стогнав комісар.— Ох, о-ох!
Jetzt wird er sehn! [1] Та кошта рана

[1] Тепер він побачить! *(нім.).— Ред.*

Путе міні за світків твох!
Тепер ше я йому покашу!»

І, шкутильгаючи, ступав,
Опертий на молодіж нашу,
Аж з болю зуби затискав.
Го-го! Та й пан, мабуть, письмо
Пронюхав носом і побачив,
Що трохи надто насобачив,
Що не з поклоном ми йдемо.
Чимскорше слуг у двір стягнувши
І двері на замки замкнувши,
Він сам з рушницею в руці
Став у отворенім вікні.
Таке оружне поготов'я
Комісар навіть не прибаг,
Зблизивсь і, рани на ногах
Показуючи, крикнув: «Ах!
То є косцінносць старопольска!
Herr Schlachziz,— то є пезхольов'я
Тля вас! А са сапавку тую
Я вас в тій хвилі арештую!..
То що? Ви йтете вше то войска?..»

Та пан у військо не збирався,
Лиш на комісара змірявся
Стрільбою й крикнув: «Бачиш се?
Тікай від мене, швабський сину,
Бо бистра кулька за хвилину
Тобі погибель принесе!»

На вид стрільби, забувши рани,
Комісар, мов змією гнаний,
Відскочив, зойкнувши, набік.
Оглянувсь, далі зупинився,
Бо вже в безпечнім находився,
І аж тоді до пана рік:
«Herr Schlachziz! Хросиш? Топре, топре!
Са теє хрошення хоропре
Ми порахуємось! Ше рас
Ховорю: в імені сакона —
Ти арештант! Піттайсь сейчас,
То й кара путе уменшона!»

«Ходи сюди! Бери мя! На!» —
Кричав з наругою Мигуцький...
І разом з кождого вікна
Заблисли люфи стрільб. Війна!
Ввесь збір заметушився людський.
Комісар зблід і занімів,
І сам не знав вже, що казати,
Коли, втім, в імені хлопів
Війт виступив і так повів:
«Позвольте, пане, нам ділати!
Нам цісар нині волю дав
На те, щоб ми йому служили:
А скоро пан забунтував,
Ми вжиємо своєї сили,
Щоб нарозумити його!
Чи так, громадо?» —
«Го-го-го! —
Громада зично закричала.—
Нам Горожана показала
Примір, як гнать ті звірі з нор!
Крешіть огонь! Давай соломи!
Всіх живо смирних уздримо ми,
Всіх вивабимо на простор!»

Ще дужче зблід комісар бідний,
Затрясся, на коліна впав.
«О кльопа, кльопа! — закричав.—
Ше лиш сей рас, сей рас послітний
Тля мене ласку ту сропіть
І тайте спокій! Не паліть!
Втишітеся! Тотому йтіть!
Лишіть йохо! Не похупляйте
Мене! Як твір пітпалите,
То сакричать усі лиш те:
Комісар так касав! Ви тпайте
Лиш те, шоп він с села не втік,
А я йохо вісьму як свохо!
О, не ропіть міні ше тохо!
Ітіть тотома і нічохо
О тім нікому не кашіть!»

Поміркувались ми. Нехай
І так! Така вже панська доля,

Що й ворог обстає за ним.
«Ну, а що ж, пане, наша воля?» —
«Ви ще не вірите?» —
«Один
Бог бачить, як би раді вірить,
Та так багато вже карались
За ню, так часто помилялись,
Що хочем попереду змірить».

«О пітна кльопа! Пітний край! —
Зітхнув комісар, звівши очі.—
Так мнохо піт саснав і лих,
Що й вірити в топро не хоче!
Як так, пошліть ви верхових
То старости, йохо спитати,
Чи я прехав в такій причині!
Та, впрочім, сам ваш пан вітнині
Не путе панщини шатати».

«Най буде й так! Як стій пішлем
Людей до старости, щоб крем
Розвідати»,— ми всі сказали.
Промили рани і обвили
В комісара, і посадили
Його на віз, і провели
Його гуртом весело, шумно
Аж за село, і прирекли
Вестись розважно і розумно.
Ми мовчки панський двір минали,
Лиш вартових дали, щоб здали
Двора і пана стерегли.

XVIII

Великдень! Боже мій великий!
Ще як світ світом, не було
Для нас великодня такого!
Від досвіта шум, гамір, крики,
Мов муравлисько, все село
Людьми кишить. Всі до одного
До церкви пруть. Як перший раз
«Христос воскресе» заспівали,
То всі, мов діти, заридали,

Аж плач той церквою потряс...
Так бачилось, що вік ми ждали,
Аж дотерпілись, достраждали,
Що він воскрес — посеред нас.
І якось так зробилось нам
У душах легко, ясно, тихо,
Що, бачилось, готов був всякий
Цілій землі і небесам
Кричать, співать: минуло лихо!
Найзліші вороги прощались,
Всі обнімались, цілувались,
А дзвони дзвонять, не стають!
А молодь бігає, мов п'яна,
Кричить щосили в кождий кут:
«Нема вже панщини ні пана!
Ми вольні, вольні, вольні всі!»
Ба й дітвора, що в старших баче,
Й собі вигукує, неначе
Перепелята по вівсі.

А як скінчилась божа хвала,
На цвинтар вийшов весь народ,
І як було нас стільки сот,—
Відразу ниць на землю впала
Ціла громада й заспівала
Величний той, хвалебний гімн:
«Тебе, о господи, хвалім!»
Мов грім, зарокотіли зрання
Слова високі, звуки втішні,—
Але кінець святої пісні
Покрили голосні ридання!
Дарма б і силуваться, діти,
Щоб розказать хоч щось-не-щось,
Що в той день славний довелось
Мені на власні очі здріти.
Народ мов безумів з утіх:
Старі скакали, мов хлоп'ята...
Той пару коників своїх
Цілує кождого, мов брата,
Та приговорює, пестить.
А там гуртом сільські дівчата
Всі скиндячки з голов знімають,
І б'ють поклони, і складають

Перед іконою. Кричить
Усякий на вітання друга:
«Христос воскрес, а панщину
Чорт взяв!» А там старий дідуга,
В селі найстарший чоловік,
На давню, ледве замітну,
Могилку аж грудьми приник,
І обнімає дернину,
Й кричить щосили: «Тату, тату!
Ми вольні! Тату, озовись!
Таж ти цілих сто літ ту кляту
Неволю двигав і вмирати
Не хтів, а волі ждав! Дивись,
Ми вольні! Бідний, ти дождати
Не міг,— аж нам той промінь блис!
Вже моїх внуків пан в палату
Так, як мене, не забере!
Візьміть мене до себе, тату!
Ваш син свобідним вже умре!..»

Аж ось, заледво піп успів
Паски християнам посвятити,—
Аж бачимо: що се долів
Селом валить? Сіріють свити,
До сонця гудзики блищать,
І вістря понад головами,—
Тяжкая маса мірно, в ряд
Важкими стугонить ногами!
Жовніри! Грянув барабан,
Мов о стіну горохом сипнув.
А втім,— о боже мій! — я глипнув:
Посеред відділу — наш пан!
Взад руки скручені, понурий,
Лице додолу похиляв,
Мов день, і світ, і сонце кляв,
Людей стидавсь. Іззаду шнури,
Що панські руки оплітали,
За кінці у руках держав
Гайдук, немов мужик, що гнав
Вола на торг. А позад всіх
Комісар їхав на візочку
І усміхнувсь, як на горбочку
Побачив церкву, тиск сільських

Людей, що очі витріщали
Зі страхом, подивом на сей
Незвиклий вид.
Вже наближався
Той похід, а як порівнявся
З людьми, комісар крикнув: «Гей!
Пан капраль, станьте!»
«Halt!» [1] — роздався
Крик капрала.
«Христос воскрес! —
Комісар крикнув до людей.—
Ну, кльопа, вірите вше тнесь,
Що ви свопітні? Ну, шасть поше!
А то пан тітич ваш є! Моше,
З ним попрошаєтесь, за ту
Йохо велику топроту
Йому потякуєте? Шиво,
Спішіть, хто сна, чи скоро вше
Його увитите, по йте
Він у хостину пити пиво,
Що наварив тля сепе сам,
І не так скоро вернесь вам!»

Мовчали всі, мов онімілі;
Ураз і радість, жаль і страх
Мішалися у всіх серцях;
Всі очі хлопські остовпілі
Уперлись в пана. Він стояв,
Понурившись, мов почував,
Що і його ткнув палець божий.
Але ні жоден крик ворожий,
Ні згірдний сміх, ані проклін
З юрби не вийшов. Що вже кпити,
Клясти і зв'язаного бити,
Коли й без нас побитий він?

Мовчали ми, та не мовчав
Комісар; ноги ще боліли
Так, що аж зуби він зціпляв,
І було видно, що бажав
Чим можна пану допекти;

[1] Стій! *(нім.).— Ред.*

Він, очевидно, лиш в тій ціли
Казав його пішком вести
Через село, ще й гайдукови
Дав позад нього шнур нести.
Тепер до пана він промовив:

«Herr Schlachziz! Видиш, кльопа ті,
Що ти ввашав са хутопину,
Вони чесніші, ніш такі,
Як ти! Вони в тяшку хвилину
Не хочуть кпити і клясти,
Вони топі твою провину
Прощають — вичу то по них!
Ей, кльопа, кльопа, топра кльопа!..
Та я, пань-цєю, не с таких!
Я вше як слий, то чиста сльопа!
Кеп той, пань-цєю, хто тає
Пільш, ніш сам має, і хто хоче
Ропитись ліпшим, ніш сам є!
А хто мені сропив шо сле,
То най ше ані втні, ні вночі
Мені то рук не попатає,
По товхо їх попам'ятає!»

Тут пан, мов в кліті звір, метнувся,
Підвів лице і озирнувся,
І на комісара з такою
Ненавистю глядів страшною,
Що той аж зблід.
«Гієно! Кате!
Погане швабське плем'я кляте!
Чи ще тобі не всох язик?
Чи мало ще моєї муки,
Моєї жінки сліз, розпуки?
Чи той її болющий крик,
Як розставалася зо мною,
Іще тебе не вдоволив?
Ти пхнув її, в грязь повалив.
Сміття! Таж ти її одної
Сльози не стоїш! Звірю лютий!
І ще бунтуєш тих звірів,
Щоб рвали, дерли нас навпів!
Вона ж слаба, а я — закутий!

Та ні, бог ласкав! Ще та проба,
Мов хмара чорная, мине!
Веди до старости мене!
Сильніший бог, ніж швабська злоба!»

«Га-га, Herr Schlachziz! — реготав
Комісар.— Ти побожним став?
Sehr schön! [1] А вітколи ш то, прошу?
Та ш ше нетавно, як я чув,
Тим самим кльопам ти самкнув
Поперет носом церкву пошу!
Піти ми пітем, та помалю,
То старости ше маєм час,—
А перет тим ше криміналю
Ви покоштуєте у нас!»
І капралу сказав дві слові,
А капрал крикнув воякам:
«Marsch!» —
«Ну, ви, кльопа, путь сторові!» —
Комісар крикнув нам на возі.
І похід рушив по дорозі
І швидко з виду скрився нам.

XIX

Минули свята. Дивно-дивно
Було нам: вже в робучі дні
Отаман не стає в вікні,
Не стука костуром, не лаєсь,
На панщину не гонить! В сні
Часом отаман ще ввижаєсь,—
Наяві все пішло противно.
Працюють люди по полях
Самі собі, а співи лллються,
Сміється небо, всі сміються.
Полудне — спочивати ляг
Мужик при втомлених волах,
Полуднує і оглядаєсь,
Чи де отаман не зближаєсь;
А втім згадав, що він свобідний,
І аж під небозвід погідний

[1] Дуже гарно! *(нім.).— Ред.*

Веселу пісню затягнув,—
Урвав, оглянувсь, знов ревнув:
«Гей, пропадай ти, наше горе!
І чорт тобі най матір поре!»

А двір мовчить. Немов заклятий
Стоїть він покінець села
В саду розцвілім. Не прийшла
Охота людям — розізнати,
Що діється в нім. У всіх так много
Своєї втіхи, діла свого,
Що й не питали, що там діється,
Лиш замічали: служба гріється
На сонечку, плуги не йдуть
У поле,— тихо так, не чуть
Ні гомону в дворі, ні крику;
Вівати, гостей і музику
Мов хуртовина серед поля
Розвіяла. І до села
Ніхто не відався з двора.
От дивні божії діла!
Одно мале словечко — воля,
І за хвилину мов гора
Між хатою й двором лягла!

Аж ось у провідну неділю
По хвалі божій стали ми
Під церквою, і тут пішли
Розмови про недавнє лихо
І про теперішню надію,
Про волю і про страх війни,
Про те, як поляки у Львові
Щось мов задумали, про їх
Ті ради й гвард'ї народові:
Одні хрестяться, другі в сміх...
Втім вийт зблизився й крикнув: «Тихо!
Панове браття,— він додав,—
Позвольте слово вам сказати!»

Всі втихли.
«Бог святий нам дав
Святої волі дочекати.
Хвала йому! — І шапку зняв,

Перехрестивсь, і всі за ним.—
Ми тішимось і маєм чим.
Але ж не треба забувати
Нам в радості й о тих, котрих
Бог нашим щастям днесь карає.
Панове браття, кождий знає,
Наш пан в арешті.— Тут затих
І кашлянув.— Ну, пан із нами,
Щоправда, добре жартував,—
То він же за своє дістав.
Але ж, панове, там в дворі
Лишилась пані з сиротами.
Вона нам не в одній порі
Допомагала, мужа свого
Не раз за нас слізьми й словами
Благала...» —
«Правда, правда! — всі
Загомоніли.— Добра пані,
Вона невинна!» —
«І мені
Здаєсь, брати мої кохані,
Що був би гріх, якби чужі
Гріхи на ній ми відомщали.
Чи ви сей тиждень навіщали
Її? Що з нею?» —
«Таки ні!» —
«Ніхто не був? В дворі так тихо.
Хто зна, чи там не склалось лихо...
А після всього, що було,
Вона боїться нас, гадає,
Що проти неї все село.
Панове браття, ось яка є
Моя порада: виберім
Кількох з-між нас і в двір підім
Потішить паню. А як треба
В чім помогти, то й поможім,—
Се й бог нам надгородить з неба!»

«Так, так! — довкола загуло.—
Ідіть ви, війте, і ви, Яцю
(Се ніби вказують на мене),
І ви, Прокопе, й ви, Семене,
Ідіть! А як же б то було,

Щоб пані так і пропадала
Серед живих людей, щоб працю
Двірськая служба розтягала?
Ні, що було вже, то було,
А паню треба рятувати.
Ідіть, скажіть, що все село
Задарма буде працювати,
Аж доки не поверне пан!»

«Так, браття, так, спасибі вам!» —
Сказали ми, перехрестились
І до двора іти пустились.

Мій боже, що в дворі за зміни
Застали ми! Неначе грім
Ударив або пошесть в нім
Враз вибухла. Нарозтіч сіни,
Покої і стайні, в стайнях
Реве худоба, пити просить,
А службу лихо блудом носить,
Лиш шепти чути по кутах.
Плуги та борони у шлиях
Серед обори ще стоять,
Як перед тижнем ми самі їх
Покидали. У кухні сплять
Лакеї, хоч уже полудень;
Не топлено в печі, сміття
Валяєсь, стук, неначе в будень,
З покою чуть... Пройшли ми стиха,
Аж там візник і візничиха
Якимось куснем долота
Й сокирою, що сили мають,
Шкатулку панськую лупають.
Уздрівши нас, задеревіли,
Все вергли і тікать хотіли,
Та не було куди тікать.
«Ну-ну,— війт каже,— не трудіться,
Куди вам бігти? Задержіться!
Де пані?» —
«Та отут лежать».
Візник вказав на двері спальні;
З них, ледве чуть, болющі, жальні
Неслися зойки. Серце в нас

Завмерло. Боже милий, правий!
Ще вчора стільки блиску, слави,
І гордості, й пишноти враз —
А нині от що!
Боковими
Дверима в спальню ту ввійшли ми,
То пані зразу й не могла
Побачить нас. Вона лежала
На ліжку й тихо лиш стогнала,
Бліда, аж синяя була.

«То ти, Орино?» (Ся Орина
Була єдиная людина,
Що не відбігла ще її,
Чим мала, хору годувала,
І доглядала, й пильнувала,—
Але тепер була в селі.
Пішла до війтової хати
Якої помочі прохати.)
Зблизились ми і кажем: «Ні!
Вельможна пані, що се з вами?»

Вона зирнула і руками
Закрила очі. «Боже мій! —
Вся затремтівши, простогнала.—
Значить, остатня вже настала
Моя година! Се розбій!»

«Бог з вами, пані, схаменіться
І не лякайтесь, подивіться!
Ми з щирим серцем тут прийшли.
Громада шле нас, ми готові
Вам в полі помогти і в домі
Чим тільки будемо могли».

Розкрила очі бідна пані,
Широко глянула на нас.
«Невже се правда? Ви не п'яні?
Невже ви люди теж, і в вас,
У мучених, похилих, битих,
Не зглухло людськеє чуття?
О боже! Чом ти дав дожити
Мені до сеї хвилі? Тож
Віднині все моє життя

Докором буде, що так много
На вас я допустила злого,
Де відвернуть було все мож!
І ви не п'яні? Після всього
Ви раді помогти мені?
О, бог вам заплать! Доки мого
Життя — хоч то, мабуть, немного -
Я буду в найвищій ціні
Отсей ваш поступок держати!
Я ж така бідна, бідна днесь!
Недужа! Служба вже, здаєсь,
Розтягне гнеть угли від хати;
Муж у тюрмі там гине десь!..
О, бог вам за́плать, що в ту пору
Тяжкую ще хоч ви прийшли!
Дай бог, щоб ви у всякім горю
Тож поміч щирую знайшли!»

І пані тяжко заридала,
Бліда, безсильная упала
Лицем до подушки. Що ждать?
Ми там недовго розмовляли,
Швиденько у село післали
Скликати хлопців, баб, дівчат,
Війт службу скликав, строго взяв
На допити: хто що покрав,
Все повідбирано. Післали
За лікарем: баби покої
Попорядили і прибрали.
Ті в печах топлять, ті варять
Росіл для пані; господарі
Взялися чергу укладать,
Кому і з ким на завтра в парі
На панське їхати орать.

За тиждень пані наша встала;
Із служби давньої остала
Одна Орина,— решту всіх
Сама громада розігнала.
З робіт у полі весняних
Найбільша часть була готова.
А пані ходить, ані слова
Не каже, лиш часом зітхне

Або сльозами обіллється,
Коли на згадку навернеться
Минуле клятеє, страшне.
Та й інші ще були причини,
Що пані плакала щоднини:
Про пана й чутки не було.
Що з ним? Куди його заперли?
Невже і слід його затерли?..

Отсе три тижні вже пройшло
Від свят. Зве пані всю громаду
До себе до двора на раду.
Прийшли ми, на подвір'ї стали
По-давньому і поглядали
На ганок. Але крізь вікно
Відчинене маха рукою,
Зове нас пані до покою...
Ввійшли ми, бачим — що воно?
Столи заставлені чарками
Й тарелями, а по куткам
Горілка, пиво барилками.
Аж пані вийшла й каже нам:
«Сідайте, люди! Ось настала
Нова доба для нас усіх:
Недоля ваша вже пропала,
А нам пора змазать свій гріх.
Я бачу, як несправедливо
Мій муж із вами обходивсь,
А ви так щиро, так учтиво
Мене порятували в горю,
І то в саму найтяжчу пору,
Де кождий інший відступивсь!..
Тепер для мене ви єдині
Сусіди, і опікуни,
І браття. Тож простіть, що й нині
О поміч мушу вас просить.
Та поки діло, ми повинні
Враз випити й перекусить.
Пропали вже раби й пани,—
Нам треба мирно, спільно жить!»

І після хлопського звичаю
Найпершу чарку притулила

До уст і вийту подала.
«Дай бог, щоб всюди в нашім краю
Заблисла згоди й миру хвиля
Така, як тут!» — вона рекла.
«Дай бог, аби біда навчила
Усіх панів, як жить з людьми!
Хто житиме по-людськи з нами,
З тим житимем по-людськи й ми!» —
Отак громада відказала,
І чарка довкола стола
По черзі з рук до рук гуляла,
Аж поки всіх не обійшла.

Засіла й пані поміж нами
За стіл — сумна, не їсть, не п'є,
Так видно — бореться з сльозами.
І нам той кусник в рот не йде.
Всі стихли. Далі наша пані
Як не заплаче! Всі ми ну ж
Її якмога потішати.
Вона ж крізь плач ледве сказати
Могла: «Мій муж! Мій бідний муж!..
Де він тепер? Мої кохані,
Чи з вас ніхто о нім не чув?» —
«Ніхто!» —
«Неначе потонув!
О боже мій! Вже три неділі!
Я тут лежала, хорувала
Та з дня на день його все ждала,—
Його нема! О браття милі,
Рятуйте! Се ж не може бути!
Комісар хоч на нього лютий,
Та все ж не він в окрузі пан.
Таж староста є старший там!
А староста наш друг, у нас
Ів, пив і полював не раз,—
То не повинен допустити
Так довго мойого морити
В тюрмі! О боже, боже мій,
Тяжкий на нас впав допуст твій!»

Тут хлипання зглушило мову.
По хвилі відізвалась знову:

«Що ж маю діяти тепер?
До Львова їхать чи до Відня,
Чи унизитись, як послідня,
І тому, що його запер,
Комісару до ніг упасти?
Чи справедливості, чи ласки
Просити? Радьте ви мені!»

Ми похитали головами,
А далі війт говорить: «Ні,
Вельможна пані! Не за вами
Тут правда, бо зневажив пан
Комісара. Тепер комісар
Старший в окрузі! Був я сам
При тім, як старосту до Львова
Покликали. То й раджу вам:
Далеко проживає цісар,
І в Львів неблизькая дорога,
А в канцеляріях вони
Почнуть по-своїому спішити,
То може пан наш і зогнити,
Не виглянувши із тюрми.
Ні, я би іншу вибрав часть:
Збирайтесь зараз у дорогу,
Поїде нас кількох із вами,
Просіть слізьми, а ми словами,—
То, чень, без письм, без просьб, без всього
Комісар пана вам віддасть».

Аж врадувалась бідна пані:
«Спасибі вам, мої кохані!
Не дай бог вам такого зла!
Я вам ніколи не забуду!..
Я вам до гробу вдячна буду
За ваші добрії діла!..»

XX

По своїй келії тюремній,
Тісній, брудній, вогкій і темній,
Пан, ледве дишучи, ходив.
І гнів, і жаль його душив.
Вікно гратоване високо,
Немов підсліпувате око,

Гляділо скоса у тюрму,
І рай зборонений, прекрасний —
Світ білий, сонця розблиск ясний
І лазуровий звід — йому
Являло, мучило й дразнило,
Гадючим мов жалом жалило...
І сам серед чотирьох стін
Ходив, мов звір у клітці бився,
То кляв, то богові молився,
То всею груддю кашляв він.

Мій боже милий, що з ним сталось!
За тих от кільканадцять днів
І половини не осталось
З давнього пана. Помарнів,
Насовився, бігає очима
Довкола, весь їх блиск погас,
Чоло глибокая морщина
Розбороздила, раз у раз
Покашлює і навіть кров'ю
Плює: «Се він як перший час
Сюди прийшов,— оповідали
Тюремні ключники мені,—
То ніби свому безголов'ю
Сам вірить не хотів. А далі
Як схопився, то по стіні
Трохи не дерся та кричав,
Все вколо себе бив, ламав,
І товк о двері головою,
І арештантською їдою
Нам всім на голови шпурляв.
Три дні не їв, не спав три ночі
І все до старости просився.
А староста і чуть не хоче
Про нього: саме виносився
До Львова. Присмирнів потому
Наш пан і їсти вже почав,
Лиш довго по ночах не спав
І нас під милий біг благав
Донести вість йому із дому.

Та нам комісар заказав
З ним говорити. Що й казати,

Що й келію йому дібрав,—
Поганшої не міг дібрати...
А ще до того приказав
Лиш раз на день, та й то смерком,
Його на прóхід випускати».

От вже і нині вечоріє,
Ось ключник забряжчав замком.
«На прóхід!» — крикнув. Пан поспішно
Взяв шапку й вийшов. «Як він сміє,—
Шептав в нетямі,— клятий шваб,
Як сміє він мене держати
Без суду й слідства? І чи вічно
Держатиме? Чом не чувати
Нічого з дому? Я ослаб —
Се байка,— але жінка! Боже!
Хто знає, сей поганець, може,
Хлопів підбурив, з мого дому
Лиш пожарище, а вона
Недужа, в муках десь кона?..
О, скоро так, то буде й твому
Життю кінець, ти, сатана!»

.

Тяжкі ті, невідступні мисли
Його пекли, і гнали, й тисли,
І він, затисши кулаки,
Біг, мов безумний, по надвірку...
Аж глип! Іде комісар в хвіртку,
За ним чотири гайдуки.
Комісар к ньому обернувся
І їдовито усміхнувся...
Той сміх Мигуцького немов
Ножем у серце заколов.
І, не чекаючи, що скаже
Комісар, він рвонувсь ураз,
Комісара за грудь потряс
І крикнув. «Кровопійце! Враже!
Чи ще із тебе не досить?
Чи ще ти моїх мук не сит?
Коли не сит, так доконай же
Мене відразу!» —
«Гвальт! Ратуйте!»—

Комісар крикнув, взад подався.
Тут пана гайдуки спіймали.

Він висапавсь і — засміявся.
«Го-го, Herr Schlachziz, не шартуйте,
От ви які! Ану там, чуйте,
Пан керкермайстер, Bank heraus! [1]»

Мигуцький зблід. «Се що значиться?
Я ж шляхтич!.. Ти би смів?.. Я... я...»

«О, прошу, прошу не шуриться!
Тепер в нас конституція!
І проти права й проти пука
Всі рівні. Хльопці, legt ihn platt! [2]
Най пан пізна́, що то за штука!
Legt ihn і всипте твацять п'ять!»

І дармо пан пручавсь, кричав,—
Прийшлось в конституційний час
Закоштувать того, чим сам
Колись так щедрий був для нас.

Встав, мов пришиблений, немов
Той труп блідий. Лиш з уст стиснутих
По крапельці стікала кров,
І кров'ю також налилися
Білки очей непевних, лютих.
Він звільна к німцю підійшов
І шепнув: «Ну, тепер молися!
Сього не подарую я,—
Се, швабе, буде смерть твоя!»

«Herr Schlachziz, пане топрочею,—
Спокійно німець відказав
І головою похитав,—
Gedenken Sie, was Sie da sprechen! [3]
Се не кашіть, то є Verbrechen [4],
То є похроса! Ви своєю
Шляхетською пихою сам
Сопі все лихо наропили!

---

[1] Винесіть лавку! *(нім.)*.— *Ред.*

[2] Покладіть його лігма *(нім.)*.— *Ред.*

[3] Подумайте, що ви говорите! *(нім.)*.— *Ред.*

[4] Злочин *(нім.)*.— Ред.

Я ш тут то вас ішов в тій хвили,
Шоп топру вість потати вам.
Ось тут у мене ваша пані
І кльопи, що пули піттані
У вас,— вони сюта прийшли
Са вас просити. Кльопа клюпа,
Та топра, пане! Ваша пані
Мені роскасувала купа,
Як то вони їй помохли
У всім. Не міг я віткасати
І йшов сюта, шоп вам свій піль,
Свою сневаху тарувати.
Та тохо, шо ся тутка стало,
Я тарувати вам не міг.
Тут Ordnung [1] є отин тля всіх!
Ітіть ше, пане, геть віттіль
І сапувайте, шо пропало!»

Та дивне диво! Ті слова,
Що сповіщали пану волю,
Не то що не втишили болю,
А мов збільшили; голова
Його схилилась, згасли іскри
В очах, а хід, недавно бистрий,
Зробивсь повільний. Мов зовсім
Утратив тямку й почування,
Зробивши кроків шість чи сім,
Він став, оглянувсь — і ридання
Нараз ним затрясло усім.

Чого він плакав? Чи лиш з болю,
Чи з того, що ішов на волю?
Чи смерть вже близьку прочував?
Чи зрушила запекле серце
Мужицька добрість, що їй перше
Через насилля не взнавав?..

Отут моя кінчиться повість.
Що далі сталось — в двох словах
Скінчу. Запізно в пана совість
Порушилась. Грижа й тюрма

[1] Порядок *(нім.).— Ред.*

Його здоров'я підточила,
Так що заледво на ногах
Міг удержатися. Рішила
Лікарська рада, що нема
Рятунку, лиш в італьскім краю,
Під теплим небом. Що робить,—
Вже ж треба їхать, скоро рають!
Та відки грошей учинить?
Го-го, а від чого ж є жид
Услужний? Мошко наш не спить!
Як лиш учув, що панству гроші
Потрібні — духом прилетів...
(А як недавні нехороші
Часи були, то не являвся,
Але з злодіями змовлявся
І крадене в дворі добро
Скуповував у дворакiв.)
Оттой-то юда підлизався,
Підсунув гроші і перо,
А пан і сам не спам'ятався,
Як контракт з жидом підписав.
І поки жнива ще настали,
Пан з панею в Італью мчав.
Дітей кудись порозміщали,
Замкнули двір, а жид обняв
Село в оренду.

Рік минав,
Вернула пані вже вдовою,—
Пан на чужині десь сконав.

Жила самітньо, сумувала,
З людей ні з ким не розмовляла,
Лиш Мошко щиро припадав
Все коло неї і держав
Посесію. І ще пройшло
Літ кілька. Пані враз зібралась,
Не говорила, не прощалась
Ні з ким і десь кудись помчалась,
І слід за нею замело.

А Мошко закупив село.

Січень і лютий 1887

ЗІВ'ЯЛЕ ЛИСТЯ

ЛІРИЧНА ДРАМА

ПЕРЕДМОВА

Герой отсих віршів той, що в них виявляє своє «я», небіжчик. Був се чоловік слабої волі та буйної фантазії, з глибоким чуттям, та мало спосібний до практичного життя.

Доля звичайно кепкує над такими людьми. Здається, що сил, спосібності, охоти до праці у них багато, а проте вони ніколи нічого путнього не зроблять, ні на що велике не зважуться, нічого в житті не доб'ються. Самі їх пориви не видні для постороннього ока, хоч безмірно болючі для них самих. Оттим-то, вичерпавши сили в таких поривах, вони звичайно застрявають десь у якімсь темнім куті суспільного життя і токанять день поза день, заважають собі й другим. Герой отсих віршів скінчив трохи щасливіше: раз у своїм житті здобувся на рішучий крок і пустив собі кульку в лоб.

Причина сеї несподіваної рішучості нікому не була звісна, бо наш бідний приятель не мав звичаю нікому говорити про свою особу, про свої плани, надії або терпіння. Тільки в кілька місяців по його смерті припадком дістався мені в руки його дневник — пом'ятий та поплямлений зшиток, писаний прихапцем, ночами. Я неохітно взявся читати його і довго мучився, поки дочитав до кінця. Дневник писаний був безладно; були се переважно ліричні оклики, зітхання, прокляття та бичування себе самого, а оповідання про факти дуже мало. Я вирозумів лиш стільки, що небіжчик влюбився був у якусь панночку, дістав від неї коша (видно, розумна панночка була, знала, який муж їй непотрібний), а потім мучився своєю любов'ю довгі літа, поки його улюблена не вийшла заміж. Тоді він покінчив з собою.

Виміркувавши отсю фактичну основу дневника, я почав уважніше прочитувати поодинокі його частини. Багато там було недотепної мазанини, багато немудрого філософування та незрозумілих докорів, — та серед тої полови попадалися місця, повні сили і виразу безпосереднього чуття, місця такі, в котрих мій покійний приятель, хоч загалом не сильний у прозі, видобував із своєї душі правдиво поетичні тони. Отсі місця робили на мене сильне враження. Вдумуючися в ситуацію, в духовий настрій автора дневника, я пробував передати ті місця віршованою мовою і пускаю їх отсе в світ.

Пощо? Чи варто було трудитися, щоб пустити в світ пару жмутків зів'ялого листя, вкинути в круговорот нашого сучасного життя кілька крапель, затроєних песимізмом, а радше безнадійністю, розпукою та безрадністю? У нас і без того сього добра так багато! Та хто його знає,— думалось мені,— може, се горе таке, як віспа, котру лічиться вщіплюванням віспи? Може, образ мук і горя хорої душі вздоровить деяку хору душу в нашій суспільності? Мені пригадався Гетевий Вертер, і пригадалися ті слова, які Гете написав на екземплярі сеї своєї книги, посилаючи її одному свойому знайомому. З тими словами і я подаю отсі вірші нашому молодому поколінню: Sei ein Mann und folge mir nicht nach! [1]

ПЕРЕДНЄ СЛОВО ДО ДРУГОГО ВИДАННЯ

Чотирнадцять літ після появи «Зів'ялого листя» запотребилося друге видання сеї збірки ліричних пісень, найсуб'єктивніших із усіх, які появилися у нас від часу автобіографічних поезій Шевченка, та при тім найбільш об'єктивних у способі малювання складного людського чуття. Не можу сказати, щоб тодішня літературна критика гаразд зрозуміла інтенції та характер моєї збірки. Найпросторіше писання про неї Василя Щурата в «Зорі» силкувалося осудити її як прояв зовсім зайвого у нас песимізму. Не тільки сам я, але — се стало мені відомо зараз тоді — також значна часть публіки зовсім інакше зрозуміла ті поезії, і я надіюся, що й тепе-

[1] Будь мужньою людиною і не йди моїм слідом! *(нім.).— Ред.*

рішнє покоління знайде в них не одно таке, що відгукнеться в його душі зовсім не песимістичними тонами.

Пускаючи до друку се друге видання, я, де можна, поробив язикові поправки, хоч се не скрізь було можливе. Не потребую, здається, додавати, що прозова передмова до першого видання, яка й тут друкується без зміни, також не більше, як літературна фікція. Давати ключ до пояснення поодиноких із тих віршів не бачу потреби; мені здається, що й без автобіографічного ключа вони мають самостійне літературне значення.

Львів, дня 10 падолиста 1910

ПЕРШИЙ ЖМУТОК

(1886—1893)

I

По довгім, важкім отупінню
Знов тріскає хвиля пісень,
Неначе з-під попелу разом
Язиками блимне огень.

Що щастям, спокоєм здавалось,
Те попелу тепла верства;
Під нею жаги і любові
Не згасла ще іскра жива.

Не згасла ще, тліла, ятрилась
Помимо сліз моїх роси;
Та вітер повіяв і попіл розвіяв —
Тепер ти огонь той згаси!

Ні, годі! Не буду гасити!
Най бухає грішний огень!
І серце най рветься, та вільно най ллється
Бурливая хвиля пісень!

II

Не знаю, що мене до тебе тягне,
Чим вчарувала ти мене, що все,
Коли погляну на твоє лице,
Чогось мов щастя й волі серце прагне

І в груді щось метушиться, немов
Давно забута згадка піль зелених,

Весни і цвітів,— молода любов
З обійм виходить гробових, студених.

Себе я чую сильним і свобідним,
Мов той, що вирвався з тюрми на світ;
Таким веселим, щирим і лагідним,
Яким я був за давніх, давніх літ.

І, попри тебе йдучи, я дрижу,
Як перед злою не дрижав судьбою;
В твоє лице тривожно так гляджу,—
Здаєсь, ось-ось би впав перед тобою.

Якби ти слово прорекла мені,
Я б був щасливий, наче цар могучий,
Та в серці щось порвалось би на дні,
З очей би сліз потік поллявся рвучий.

Не знаємось, ні брат я твій, ні сват,
І приязнь мусила б нам надокучить,
В житті, мабуть, ніщо нас не сполучить,
Роздільно нам прийдеться і вмирать.

Припадком лиш не раз тебе видаю,
На мене ж, певно, й не зирнула ти;
Та пречінь аж у гріб мені — се знаю —
Лице твоє прийдеться донести.

III

Не боюсь я ні бога, ні біса,
Маю серця гіпотеку чисту;
Не боюся я й вовка із ліса,
Хоч не маю стрілецького хисту.

Не боюсь я царів-держилюдів,
Хоч у них є солдати й гармати;
Не боюсь я людських пересудів,
Що потраплять і душу порвати.

Навіть гнів твій, дівчино-зірничко,
Не лякав мене ні крихітки:

Я люблю те рум'янеє личко
І розіскрені очі-красітки.

Лиш коли на те личко чудове
Ляже хмарою жалісна туга,
І болюще дрижання нервове
Ті усточка зціплить, як шаруга,

І докір десь у горлі пропаде,
І в знесиллі опустяться руки,
І благає підмоги, поради
Прошибаючий погляд розпуки,

Отоді моє серце стискає,
Мов кліщами, холодна тривога:
Біль німий мене більше лякає,
Ніж всі громи й злих сил перемога.

IV

За що, красавице, я так тебе люблю,
Що серце тріпаєсь в грудях несамовито,
Коли проходиш ти повз мене гордовито?
За що я тужу так, і мучусь, і терплю?

Чи за той гордий хід, за ту красу твою,
За те таємне щось, що тліє полускрито
В очах твоїх і шепче: «Тут сповито
Живую душу в пелену тісну»?

Часом причується, що та душа живая
Квилить, пручається,— тоді глибокий сум
Без твого відома лице твоє вкриває.

Тоді б я душу дав за тебе. Та в ту ж мить
З очей твоїх мигне злий насміх, гордість, глум,
І відвертаюсь я, і біль в душі щемить.

V

Раз зійшлися ми случайно,
Говорили кілька хвиль —
Говорили так звичайно,

Мов краяни, що нечайно
Здиблються з-за трьохсот миль.

Я питав про щось такеє,
Що й не варт було питать,
Говорив щось про ідеї —
Та зовсім не те, не теє,
Що хотілося сказать.

Звільна, стиха ти, о пані,
І розсудно річ вела;
Ми розстались, мов незнані,
А мені ти на прощанні
І руки не подала.

Ти кивнула головою,
В сінях скрилася як стій;
Я ж мов одурілий стою
І безсилий за тобою
Шлю в погоню погляд свій.

Чує серце, що в тій хвилі
Весь мій рай був тут — отсе!
Два-три слова, щирі, милі
І гарячі, були б в силі
Задержать його на все.

Чує серце, що програна
Ставка вже не верне знов...
Щось щемить в душі, мов рана:
Се блідая, горем п'яна,
Безнадійная любов.

VI

Так, ти одна моя правдивая любов,
Та, що не суджено в житті їй вдовольниться;
Ти найтайніший той порив, що бурить кров,
Підносить грудь, та ба — ніколи не сповниться.

Ти той найкращий спів, що в час вітхнення сниться,
Та ще ніколи слів для себе не знайшов;

Ти славний подвиг той, що я б на нього йшов,
Коб віра сильная й могучая десниця.

Як згублену любов, несповнене бажання,
Невиспіваний спів, геройське поривання,
Як все найвищеє, чим душу я кормлю,
Як той огонь, що враз і гріє й пожирає,
Як смерть, що забива й від мук ослобоняє,—
Отак, красавице, і я тебе люблю.

VII

Твої очі, як те море
Супокійне, світляне:
Серця мого давнє горе,
Мов пилинка, в них тоне.

Твої очі, мов криниця
Чиста на перловім дні,
А надія, мов зірниця,
З них проблискує мені.

16.IV 1883

VIII

«НЕ НАДІЙСЯ НІЧОГО»

Як ти могла сказати се так рівно,
Спокійно, твердо? Як не задрижав
Твій голос в горлі, серце в твоїй груді
Биттям тривожним не зглушило ті
Слова страшні: «Не надійся нічого!»

Не надійся нічого! Чи ти знаєш,
Що ті слова — найтяжчая провина,
Убійство серця, духу і думок
Живих і ненароджених? Чи в тебе
При тих словах не ворухнулась совість?

Не надійся нічого! Земле-мамо!
Ти, світе ясний? Темното нічна!

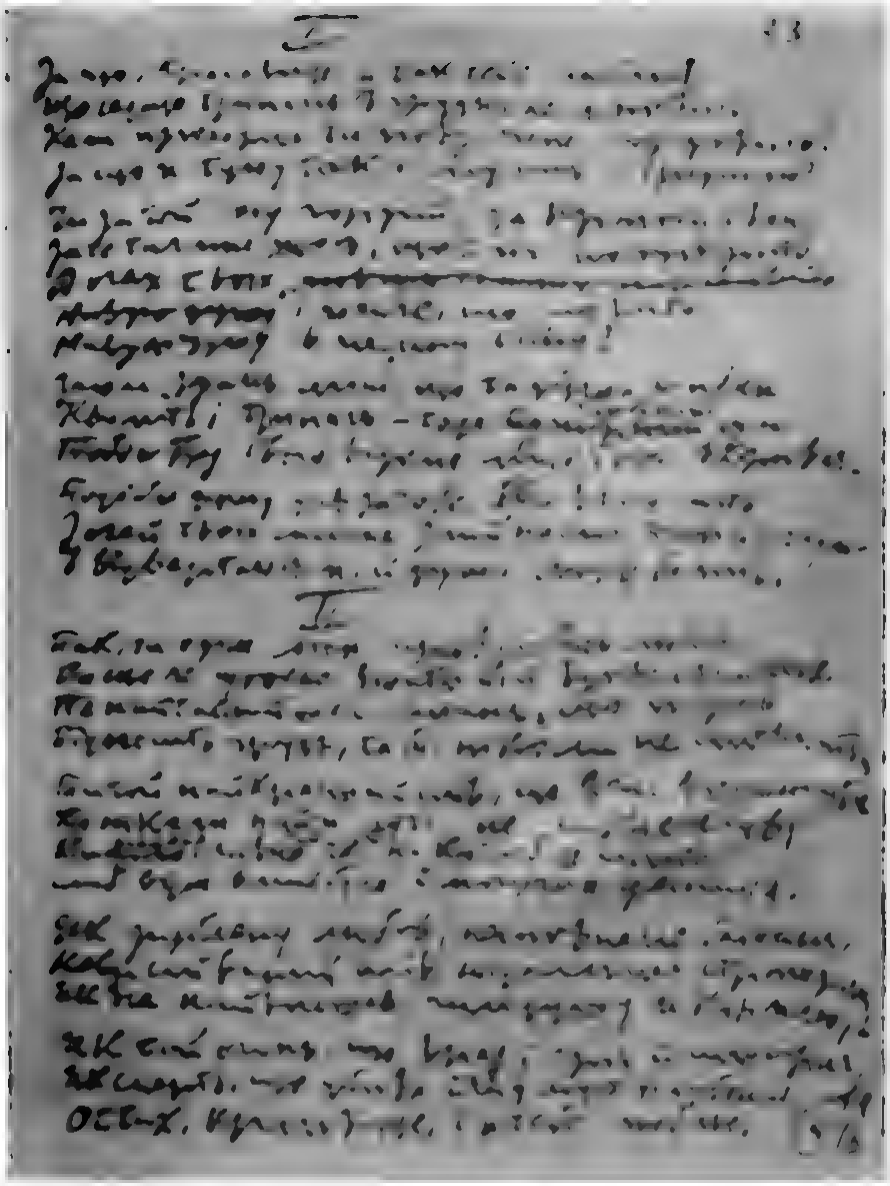

Автограф поезії І. Франка «За що, красавице, я так тебе люблю» із збірки «Зів'яле листя»

Зірки і люди! Чим ви всі тепер?
Чим я тепер? О, чом не пил бездушний?
Чом не той камінь, не вода, не лід?

Тоді б не чув я пекла в своїй груді,
І в мізку моїм не вертів би нор
Черв'як неситий, кров моя кипуча
В гарячці лютій не дзвонила б вічно
Тих слів страшних: «Не надійся нічого!»

Та ні, не вірю! Злуда, злуда все!
Живущої води в напій мені
Ти долила, а жартом лиш сказала,
Що се отрута. Бо за що ж би ти
Могла вбивать у мене душу й тіло?

Ні, ні, не вірю! В хвилю ту, коли
Уста твої мене вбивати мали,—
Лице твоє бліде, тривожні очі,
Вся стать твоя тремтяча, мов мімоза,
Все мовило мені: «Не вір! Не вір!»

Ти добра, щира! О, не ошукаєш
Мойого серця гордості лускою!
Я зрозумів тебе! Ти добра, щира!
Лиш бурі світу, розчарувань муки
Заволокли тебе отим туманом.

І в серці своїм знов я чую силу
Розсіяти туман той, теплотою
Чуття і жаром думки поєднати
Тебе з життям — і в відповідь тобі
Я кличу: «Надійсь і кріпись в борбі!»

IX

Я не надіюсь нічого
І нічого не бажаю —
Що ж, коли жию і мучусь,
Не вмираю!

Що ж, коли гляджу на тебе
І не можу не глядіти,

І люблю тебе! Куди ж те
Серце діти?

Усміх твій, неначе сонце
Листя покрівля зелене,
А з'їдає штучну краску —
Смійся з мене!

Я не надіюсь нічого,
Але як бажання сперти?
Не бажать життя живому,
Тільки смерти?

Жиймо! Кожде своїм шляхом
Йдім, куди судьба провадить!
Здиблемось колись — то добре,
А як ні — кому се вадить?

X

Безмежнее поле в сніжному завою,
Ох, дай мені обширу й волі!
Я сам серед тебе, лиш кінь підо мною
І в серці нестерпнії болі.

Неси ж мене, коню, по чистому полю,
Як вихор, що тутка гуляє,
А чень, утечу я від лютого болю,
Що серце моє розриває.

XI

Як на вулиці зустрінеш,
То мене обходиш ти.
Добре робиш! Спільним шляхом
Не судилось нам іти.

Йди направо, я наліво
Шлях верстатиму в тумані,
І не здиблемось ніколи,
Як дві краплі в океані.

Як в дорозі здиблю горе,
Що тобі несе удар,
Сам його до себе справлю
І прийму його тягар.

А як щастя часом схоче
В мою хату загостить,
Я його до тебе справлю,
Най голубочком летить.

Що мені без тебе щастя?
Звук порожній і мана!
Що мені без тебе горе?
Щезла і йому ціна.

Наче крапля в океані,
Розпливусь я, потону;
Ти гуляй на сонці, пані,
Я ж спадатиму ік дну.

XII

Не минай з погордою
І не смійсь, дитя!
Може, в тім осміянім
Суть твого життя.

Може, в тім зневаженім
Твого щастя карб,
Може, в тім погордженім
Є любові скарб.

Може, сміх твій нинішній,
Срібний та дзвінкий,
Стане в твоїй пам'яті
За докір гіркий.

XIII

Я нелюд! Часто, щоб зглушить
У серці люту муку,

Я чистий образ твій убить
Здіймав проступну руку.

Я з вулиці болото брав,
Каміння кременисте
І кидав ним у образ твій,
В лице твоє пречисте.

Я мов безумний лютував,
Мов п'яний у нетямі,
Хоч чув, що власне серце рвав
Злочинними руками.

Та як минув скажений дур,
Я чувсь брудний, недужий,
А образ твій яснів з душі,
Мов сонце верх калюжі.

XIV

Неперехідним муром поміж нами
Та доля стала! Мов два судна, море
Розносить нас між двома берегами,
Моя ти ясна, непривітна зоре!

Ще здалека слідить тебе мій зір,
Твій свіжий слід я рад би цілувати
І душу тим повітрям напувати,
Що з твоїх уст переплива в простір.

Та щезла ти! Мов в лісі без дороги
Лишився я. Куди тепер? За чим?
Підтяті думи, не провадять ноги,
А в серці холод... Дим довкола, дим!..

XV

Не раз у сні являється мені,
О люба, образ твій, такий чудовий,
Яким яснів в молодощів весні,
В найкращі хвилі свіжої любови.

Він надо мною хилиться, страшні
Полошить мари... З трепетом, без мови
Я в тії очі знов гляджу сумні,—
Що жар колись ятрили в моїй крови.

І на моє бурливе серце руку
Кладе той привид, зимну, як змія,
І в серці втишує всі думи й муку.

На привид тихо, не змигнувши, я
Гляджу. Він хилиться, без слів, без згуку
Морґає: «Цить! Засни! Я смерть твоя!»

XVI

ПОХОРОН ПАНІ А. Г.

Так сталось! В труні металевій нині
Ота рука проклятая спочила.
Що ген-то, в добрій чи лихій годині
Нас розлучила.

Я бачив, як її зашрібували,
Вложили в склеп і привалили камінь,
Цементом заліпили й прикопали,—
Значить, і амінь.

А ти стояла зблизька у жалобі,
Заплакана, хоч сльози ті лиш з ока
Текли, чуття ж не зрушило зглибока
Те, що в тім гробі.

Ще душно, я ж стояв увесь холодний
Близ тебе й німо на сей гріб дивився,
Мов хмара з вітром, так в уяві бився
Засуд народний.

Хто вбив живую душу й перед смертю
За вбійство смертну не відтерпів муку,
Той по смерті з могили розпростерту
Простягне руку.

І з твоїх сліз, з лиця твого блідого,
З очей, що скрились у важку жалобу,
Я хтів дійти, чи та рука померша
Простягнесь з гробу?..

XVII

Я не кляв тебе, о зоре,
Хоч як сильно жаль мій ріс;
Насміх твій і власне горе
Я терпливо переніс.

Та боюсь за тебе дуже,
Бо любов — то мстивий бог;
Як одно її зневажить,
Любить мститься на обох.

Як сміючись ти вбивала
Чистую любов мою,
Чи ти знала, що вбиваєш
Все, чим в світі я жию?

Чи ти знала, що руйнуєш
Щастя власного підклад,
Те, чого життя так мало
Звикло всякому вділять?

Чи ти знала, що небавом,
От мов раз махнуть пером,
Ти не раз заплачеш гірко
За потоптаним добром?

XVIII

Ти плачеш. Сліз гірких потоки
На твойому лиці блідому
Лишають слід свій — не глибокий,
Та замітний вже оку мому.

Ти плачеш. Ти, що відіпхнула
Любов мою, як сиротину,

Тепер надармо просиш, ловиш
Любові хоч би крапелину.

Твоєю дивною красою
Надармо всіх маниш ти к собі:
Се труп убитої любові
Не допуска любові к тобі.

І марно линуть, марно гинуть
Літа найкращі, молодії!
Ти пам'ятник живий, небого,
На гробі власної надії.

XIX

Я не жалуюсь на тебе, доле:
Добре ти вела мене, мов мати.
Таж де хліб родити має поле,
Мусить плуг квітки з корінням рвати.

Важко плуг скрипить у чорній скибі,
І квітки зітхають у сконанню...
Серце рвесь, уста німі, мов риби,
І душа вглибляєсь в люту рану.

А ти йдеш з сівнею й тихо сієш
В чорні скиби й незарослі рани
Нове сім'я, новії надії,
І вдихаєш дух життя рум'яний.

XX

ПРИВИД

Холодна ніч. Спокійно, важко, звільна
На місто сніг вогкий паде й паде;
З густої тьми журба якась могильна
Вихилює лице своє бліде.

Лампи горять. Колеса світлянії
Довкола них тісняться, меркотить
Кривавий блиск. Неначе сонні мрії,
Фіакри мигають і гинуть вмить.

На тротуарах ще прохожих сила:
Циліндри, шуби, модні боа дам
І драні лахи — різнобарвна хвиля
Пливе, гуде, зіпреться тут і там.

І я в юрбі, сумний і одинокий,
Пливу безвладно, щоб від власних дум
Втекти — та, невідступний і глибокий,
У серці все несесь зо мною сум.

І наче той, що тоне і в знесиллі
Шукає гілки, корня, стебельця,—
Так я між лиць тих в пестрій люду хвилі
Шукаю щиро дружнього лиця.

І враз я здеревів і стрепенувся,
Щось горло стисло, в груді сперло дух...
Втікать бажав, та не поворухнувся,
Мов оглушив мене важкий обух.

То не обух! То йшла передо мною
Висока постать, пряма та стрункa.
Оглянулась, хитнула головою,
Моргнула на прохожого панка.

Оглянулась ще раз. Великі очі,
Глибокі, темні, мов та чорна ніч,
Зустрілись з моїми й в бездонній ночі
Пропали. Двоє їх спішило пріч.

А я стояв мов стовп. Юрба юрбою
Мене тручала, штовхала раз в раз,
Та я не чув ні холоду, ні болю,
Мов огник свідомості в мізку згас.

«Вона!» — Із уст одно те слово присло,
Та в нім була магічна міць страшна!
Мов камінь млиновий, за шию тисло
Мене одно се словечко: «Вона!»

Вона, ся гарна квітка «сон царівни»,
Котрої розцвітом втішався я,
Котрої запах був такий чарівний,
Що й досі п'яна ним душа моя!

Вона, котрій я все бажав віддати,
Весь скарб душі, всі думи, всі чуття,
Котрої слід я рад був цілувати,
В котрій вбачав красу і ціль буття!

Та, що мене одніським словом своїм
Могла героєм, генієм зробить,
Обдарувать надією й спокоєм,
Заставить все найвищеє любить,—

Та, що в руці від раю ключ держала,
Вона його закинула в багно
І чарівного слова не сказала...
Чи хоч в душі гризе її воно?

Не словом — рухом, поглядом холодним
Мене зіпхнула в темний рів без дна,
Лечу!.. Валюсь! Та там внизу, в безодни
Хто се пропащий, стоптаний? Вона!

Стій, привиде! Скажи, яка неволя
Тебе зіпхнула з радісних вершин?
Хто смів красу й пишноту сього поля
Втоптать в болото і з яких причин?

Чи голод, холод і сирітства сльози,
Чи та жага, що серце рве й скребе,
Що хилить волю, мов та буря лози,
На сей торг ганьби випхнула тебе?

Постій! Постій! Я вмію се відчути.
Моя любов не згасла, ще горить,
Зуміє райський ключ із дна добути,
Зуміє рай запертий отворить.

Не чує? Щезла з ним у пітьмі ночі,
Лиш вид її прошиб мене, як ніж.
О, щоб були мої осліпли очі,
Було б в душі ясніш і спокійніш!

Відень, 6 падолиста 1892 р.

ЕПІЛОГ

Розвійтеся з вітром, листочки зів'ялі,
Розвійтесь, як тихе зітхання!
Незгоєні рани, невтишені жалі,
Завмерлеє в серці кохання.

В зів'ялих листочках хто може вгадати
Красу всю зеленого гаю?
Хто взнає, який я чуття скарб багатий
В ті вбогії вірші вкладаю?

Ті скарби найкращі душі молодої
Розтративши марно, без тями,
Жебрак одинокий, назустріч недолі
Піду я сумними стежками.

ДРУГИЙ ЖМУТОК

1895

I

В Перемишлі, де Сян пливе зелений,
Стояв на мості я в важкій задумі,
Про тебе думав я, душе моя,
Про щастя те, що, наче сонний привид,
Явилося, всміхнулося і щезло,
Лишивши жаль по собі невмирущий,
І я згадав одно оповідання,
Що тут над Сяном від народу чув.

Зима була, замерз зелений Сян,
І по блискучім льодовім помості
Гладкий протерли шлях мужицькі сани.

Ось раз була неділя. В самий південь
Із церкви люди вийшли. Сяло сонце,
Іскрився сніг. Юрба народу вийшла
Над Сян, велись веселі розговори.

За Сяном ось на полі сніговому
Щось зачорніло, дзвоники бреньчать,
Копита стукають о змерзлу землю,
І вчвал жене по втоптаній дорозі
Препишна чвірка. Упряж дорога
Полискує до сонця; наче вихор,
Карета мчиться, з батога візник,
Мов з пістолета, лускає...
Убогий
Сільський народ глядить на сю появу,
Дивується. І хто се міг би їхать?
Ніколи тут ні чвірки, ні карети

Такої не видали. Ні старі,
Ні молоді придумати не можуть,
Хто се так їде, відки і куди?
Ось чвірка, не спиняючись ні хвили,
На лід влетіла. Глухо застогнав
Поміст хрустальний, дзвінко задудніли
По нім копита кінські, заскрипів
Замерзлий сніг під шинами коліс.
І луснув з батога візник, мов вихор,
Неслася чвірка.

Та нараз посеред
Ріки, де криє льдова кора
Найглибший вир, щось хруснуло — лиш раз,
Одніський раз щось хруснуло! Широкий
Круг льоду, мов обкроєний, подався,
І чвірка, і карета, і візник,
І що було в кареті, наче сон,
Неначе ясний привид, враз пропало.
Лиш Сян забулькотів, неначе дявол,
І облизався. Лиш зелена хвиля
Широким валом хлюпнула верх льоду
І знов вернула в таємничу тоню,
А чвірки ні карети — ні сліду.
І не дізналися ніколи люди,
Хто се так їхав, відки і куди.
Ніхто за ними не питав ніколи,
Ані в ріці ніхто останків жадних
Не віднайшов. Коли б один хто бачив
Се диво, а не сотня свідків, сам він
З часом собі би вірить перестав,
Сам він з часом на тому би спинився,
Що се був сон.

Се мого серця драма!
Якби не ті літа важкої муки,
Пекучих болів, сліз і божевілля,
Глухої резигнації, скажених бунтів
Придавленого серця, то я сам,
Пригадуючи першу нашу стрічу
І той промінчик ясної надії,
Що блис мені тоді, — присяг би нині,
Що се був сон, надсянська легенда.

II

Полудне.
Широкеє поле безлюдне,
Довкола для ока й для вуха
Ні духу!
Ні сліду людей не видать...
Лиш трави, мов море хвилясте,
Зелене, барвисте, квітчасте,
І сверщики в травах тріщать.

Без впину
За річкою геть у долину,
І геть аж до синіх тих гір
Мій зір
Летить і в тиші потопає,
У пахощах дух спочиває,—
У душу тепла доливає
Простір.

Втім — цить!
Яке ж то тихеньке ридання
В повітрі, мов тужне зітхання,
Тремтить?
Чи се моє власнеє горе?
Чи серце стрепалося хоре?
Ах, ні! Се здалека десь тільки
Доноситься голос сопілки.

І ось
На голос той серце моє потяглось,
В тім раю без краю воно заридало
Без слів.
Тебе, моя зоре, воно спогадало
І стиха до строю сопілки
Поплив із народним до спілки
Мій спів.

III

Зелений явір, зелений явір,
Ще зеленіша ива;

Ой між усіми дівчатоньками
Лиш одна мені мила.

Червона рожа, червона рожа
Над усі квіти гожа;
Не бачу рожі, не бачу рожі,
Лиш її личка гожі.

Золоті зорі в небеснім морі
Моргають серед ночі,
Та над всі зорі внизу і вгорі —
Її чорнії очі.

Голосні дзвони, срібнії тони,
Слух у них потопає,
Та її голос — пшеничний колос,
Аж за серце хапає.

Широке море, велике море,
Що й кінця не видати,
Та в моїм серці ще більше горе:
Я навік її втратив.

IV

Ой ти, дівчино, з горіха зерня,
Чом твоє серденько — колюче терня?

Чом твої устонька — тиха молитва,
А твоє слово остре, як бритва?

Чом твої очі сяють тим чаром,
Що то запалює серце пожаром?

Ох, тії очі темніші ночі,
Хто в них задивиться, й сонця не хоче!

І чом твій усміх — для мене скрута,
Серце бентежить, як буря люта?

Ой ти, дівчино, ясная зоре!
Ти мої радощі, ти моє горе!

Тебе видаючи, любити мушу,
Тебе кохаючи, загублю душу.

V

Червона калино, чого в лузі гнешся?
Чого в лузі гнешся?
Чи світла не любиш, до сонця не пнешся?
До сонця не пнешся?

Чи жаль тобі цвіту на радощі світу?
На радощі світу?
Чи бурі боїшся, чи грому з блакиту?
Чи грому з блакиту?

Не жаль мені цвіту, не страшно і грому,
Не страшно і грому.
І світло люблю я, купаюся в ньому,
Купаюся в ньому.

Та вгору не пнуся, бо сили не маю,
Бо сили не маю.
Червоні ягідки додолу схиляю,
Додолу схиляю.

Я вгору не пнуся, я дубам не пара,
Я дубам не пара;
Та ти мене, дубе, отінив, як хмара,
Отінив, як хмара.

VI

Ой ти, дубочку кучерявий,
Ой, а хто ж тебе скучерявив?

Скучерявили густі лози,
Підмили корінь дрібні сльози.

Скучерявили темні ночі,
Зранили серце чорні очі.

Чорнії очі, пишна врода,
Гордая мова, непогода.

Гордая мова — вітер зимний,
Вічна розлука — жаль нестримний.

Вже ж моє серце сохне, тане,
Вже ж моя краса в'яне, в'яне.

Вже моя сила слабне, гнеться,
Вже мені весна не всміхнеться

Падуть листочки зв'ялі, зв'ялі —
От так і сам я впаду далі.

Решту красоти, решту сили
Поріжуть живо острі пили.

Острії пили, людська злоба,
Стопче байдужість, як худоба.

VII

Ой жалю мій, жалю,
Гіркий непомалу!
Упустив я голубочку
Та вже не спіймаю.

Як була близенько,
Не дав їй принади,—
А тепер я не знаходжу
Для серця розради.

Як була близенько,
Я ще вагувався,
Щоб так швидко улетіла,
Я й не сподівався.

А як улетіла,
Вернуть не схотіла,
То забрала за собою
Мою душу з тіла.

Забрала всі мрії,
Всі втіхи, надії,
Як весна бере з собою
Квіти запашнії.

VIII

Я не тебе люблю, о ні,
Моя хистка лілеє,
Не оченька твої ясні,
Не личенько блідеє.

Не голос твій, що, мов дзвінок,
Мою бентежить душу,
І не твій хід, що кождий крок
Відчути серцем мушу.

Не ті уста, з котрих вже я
Не вчую слова ласки,
Не вид, в котрім душа твоя
Виднієсь вся без маски.

Не стать твою, не скромний стрій,
Котрим вона вповита,
Не гармонійний вигляд твій,
Мов пісня сумовита.

Я не тебе люблю, о ні,
Люблю я власну мрію,
Що там у серденьку на дні
Відмалечку лелію.

Все, що дало мені життя,
В красу перетопляв я,
І всю красу, весь жар чуття
На неї перелляв я.

Вона мій спів, вона мій хліб!
Душа моя — аж дивно —
До неї, наче той поліп,
Приссалась невідривно.

Усіми нервами приляг
Мій дух до неї, мила,—
І тут вона — аж страх! аж страх!
Твій вид мені явила.

Неначе блискавка ярка,
Що зразу сліпить очі,
Що враз і тішить, і ляка,
Ніч робить з дня, день з ночі,—

Отак для мене був твій вид
І розкішшю й ударом;
Я чув: тут смерть моя сидить,
Краси вповита чаром.

Я чув, і з жаху весь тремтів,
І розкішшю впивався;
Від тебе геть тікать хотів,
Круг тебе все снувався.

Мов той Іксіон, вплетений
У колесо-катушу,
Так рік за роком мучусь я,
І біль мою жре душу.

І дармо ліку я шукав
На сю свою хоробу;
Кого зрадливий сфінкс піймав,
Не пустить аж до гробу.

Ні, не тебе я так люблю,
Люблю я власну мрію!
За неї смерть собі зроблю,
Від неї одурію.

IX

Чому не сміешся ніколи?
Чи в твойому серці зима,
І горе зморозило душу,
Що сміху у горлі нема?

Чому не смієшся ніколи?
Чи, може, лежить який гріх
Великий на твоїм сумлінні
І здавлює радісний сміх?

Лежить якийсь смуток таємний
На твоїм чудовім чолі,
І усміх твій — наче під осінь
Всміхається сонце у млі.

X

В ВАГОНІ

Мов сполохана, без тями,
Так земля з-під моїх ніг
Утіка — стовпи, смереки
Гонять, тільки миг-миг-миг.

Наче полотно простерте
Велетенськая рука
Враз стяга, так лан за ланом,
Сад за садом утіка.

Тільки я стою, та зорі,
Що високо там горять,
Не втікають, мов на доказ,
Що є в світі стійкість, лад.

І сміються вічні зорі,
Іронічно миготять;
«Ми і ти! — неправда? — доказ,
Що є в світі стійкість, лад!»

XI

Смійтесь з мене, вічні зорі!
Я нещасний, я черв'як!
В мене серце, нерви хорі,
Не подужають ніяк.

Сам з собою у роздорі,
Своїх власних дум боюсь...

Смійтесь з мене, вічні зорі!
Я слабий, над труси трус.

Сам від себе геть, за море
Я тікаю... Чи втечу?
Я — кайданник! Власне горе
За собою волочу.

XII

Чого являєшся мені
У сні?
Чого звертаєш ти до мене
Чудові очі ті ясні,
Сумні,
Немов криниці дно студене?
Чому уста твої німі?
Який докір, яке страждання,
Яке несповнене бажання
На них, мов зарево червоне,
Займається і знову тоне
У тьмі?

Чого являєшся мені
У сні?
В житті ти мною згордувала,
Моє ти серце надірвала,
Із нього визвала одні
Оті ридання голосні —
Пісні.
В житті мене ти й знать не знаєш,
Ідеш по вулиці — минаєш,
Вклонюся — навіть не зирнеш
І головою не кивнеш,
Хоч знаєш, знаєш, добре знаєш,
Як я люблю тебе без тями,
Як мучусь довгими ночами
І як літа вже за літами
Свій біль, свій жаль, свої пісні
У серці здавлюю на дні.

О, ні!
Являйся, зіронько, мені

Хоч в сні!
В житті мені весь вік тужити —
Не жити.
Так най те серце, що в турботі,
Неначе перла у болоті,
Марніє, в'яне, засиха,—
Хоч в сні на вид твій оживає,
Хоч в жалощах живіше грає,
По-людськи вільно віддиха,
І того дива золотого
Зазнає, щастя молодого,
Бажаного, страшного того
Гріха!

XIII

Отсе тая стежечка,
Де дівчина йшла,
Що з мойого сердечка
Щастя унесла.

Ось туди пішла вона
Та гуляючи,
З іншим своїм любчиком
Розмовляючи.

За її слідами я,
Мов безумний, біг,
Цілував з сльозами я
Пил із її ніг.

Наче потопаючий
Стебелиночку,
Зір мій вид її ловив
На хвилиночку.

І мов нурок перли ті
На морському дні,
Сквапно так мій слух ловив
Всі слова її.

Отсе тая стежечка
Ізвивається,

А у мене серденько
Розривається.

Залягло на дні його
Те важке чуття:
Тут навіки згублений
Змисл твого буття.

Все, що найдорожчеє,
Найулюблене,
Чим душа жива була,
Тут загублене!

Чим душа жива була,
Чим пишалася...
Отсе тая стежечка,
Щоб запалася!

XIV

Якби знав я чари, що спиняють хмари,
Що два серця можуть ізвести до пари,
Що ламають пута, де душа закута,
Що в поживу ними зміниться отрута!
То тебе би, мила, обдала їх сила,
Всі би в твоїм серці іскри погасила,
Всі думки й бажання за одним ударом.
Лиш одна любов би вибухла пожаром,
Обняла б достоту всю твою істоту,
Мислі б всі пожерла, всю твою турботу,—
Тільки мій там образ і ясніє й гріє...
Фантастичні думи! Фантастичні мрії!

Якби був я лицар і мав панцир добрий,
І над всіх був сильний і над всіх хоробрий,
Я би з перемоги вороги під ноги,
Що мені до тебе не дають дороги!
Я б добувсь до тебе через мури й стіни,
Я побив би смоки, розметав руїни,
Я б здобув всі скарби, що їх криє море,
І до ніг би твоїх положив, о зоре!

Де б тебе не скрито, я б зламав верії..
Фантастичні думи! Фантастичні мрії!

Якби я не дурень, що лиш в думах кисне,
Що співа і плаче, як біль серце тисне,
Що будуще бачить людське і народне,
А в сучаснім блудить, як дитя голодне,
Що із неба ловить зорі золотії,
Але до дівчини приступить не вміє,—
Ідеали бачить геть десь за горами,
А живеє щастя з рук пустив без тями
І тепер, запізно, плаче і дуріє —
Фантастичні думи! Фантастичні мрії!

XV

Що щастя? Се ж ілюзія,
Се привид, тінь, омана...
О ти, ілюзіє моя,
Зрадлива і кохана!

Кринице радощів, чуття
Ти чарочко хрустальна!
Омано дум, мого життя
Ти помилко фатальна!

Я хтів зловить тебе, ось-ось,
Та враз опали крила:
З тобою жить не довелось,
Без тебе жить несила.

З тобою жить — важка лежить
Завада поміж нами;
Без тебе жить — весь вік тужить
І днями, і ночами.

Нехай ти тінь, що гине десь,
Мана, луда — одначе
Чому ж без тебе серце рвесь,
Душа болить і плаче?

Нехай ти тінь, мана, дім з карт
І мрія молодеча,

Без тебе жить — безглуздий жарт,
І світ весь — порожнеча.

Як той Шлеміль, що стратив тінь,
Ходжу я, мов заклятий,
Весь світ не годен заповнить
Мені твоєї страти.

XVI

Як не бачу тебе,
Кожда хвиля — тяга безконечна;
Як побачу тебе,
Відновляється рана сердечна.

Як не бачу тебе,
То довкола і зимно, і темно;
Як побачу тебе,
Запече щось у серці страшенно.

Щоб побачить тебе,
Мов несуть мене ангельські руки;
Як побачу тебе,
Геть мов гонять пекельнії муки.

Ні без тебе нема,
Ні близ тебе спокою, мій світе!
І земля не прийма,
Ох, і небо навіки закрите.

XVII

Як почуєш вночі край свойого вікна,
Що щось плаче і хлипає важко,
Не тривожся зовсім, не збавляй собі сна.
Не дивися в той бік, моя пташко!

Се не та сирота, що без мами блука,
Не голодний жебрак, моя зірко;
Се розпука моя, невтишима тоска,
Се любов моя плаче так гірко.

XVIII

Хоч ти не будеш цвіткою цвісти,
Левкоєю пахуче-золотою,
Хоч ти пішла серед юрби плисти
У океан щоденщини й застою,
То все ж для мене ясна, чиста ти,
Не перестанеш буть мені святою,
Як цвіт, що стужі не зазнав ні спеки.
Як ідеал все ясний — бо далекий.

Я понесу тебе в душі на дні
Облиту чаром свіжості й любові,
Твою красу я переллю в пісні,
Огонь очей в дзвінкії хвилі мови,
Коралі уст у ритми голосні...
Мов золотая мушка, в бурштиновий
Хрусталь залита, в нім віки триває,
Цвістимеш ти,— покіль мій спів лунає.

XIX

Як віл в ярмі, отак я день за днем
Свій плуг тяжкий до краю дотягаю;
Немов повільним спалююсь огнем,
Та ярко бухнуть сили вже не маю.

Замерли в серці мрії молодечі,
Ілюзії криниця пересохла;
Різкі, сухі мої зробились речі,—
Пора худого жнива надійшла.

Худеє жниво! Сіялось, мабуть,
Замало й ненайкращої пшениці.
А час не ждав! Холодні зливи йдуть,—
Важку ворожать осінь нам зірниці.

XX

Сипле, сипле, сипле сніг.
З неба сірої безодні
Міріадами летять
Ті метелики холодні.

Одностайні, мов жура,
Зимні, мов лихая доля,
Присипають все життя,
Всю красу лугів і поля.

Білий килим забуття,
Одубіння, отупіння
Все покрив, стискає все
До найглибшого коріння.

Сипле, сипле, сипле сніг,
Килим важче налягає...
Молодий огонь в душі
Меркне, слабне, погасає.

ТРЕТІЙ ЖМУТОК

1896

I

Коли студінь потисне,
Не хвилює вода, не блищить
Коли лампа розприсне,
То і світло її не мигтить.

Коли струна порветься,
То від неї музики не жди.
Чом же пісня та ллється
Під вагою турбот і біди?

Чи те горе, як праса,
Щоб із серця пісень надушить?
Чи пісні ті, як дзвони,
Щоби горя завід заглушить?

II

Вона умерла! Слухай! Бам! Бам-бам!
Се в моїм серці дзвін посмертний дзвонить.
Вона умерла! Мов тяжезний трам,
Мене цілого щось додолу клонить.
Щось горло душить. Чи моїм очам
Хтось видер світло? Хто се люто гонить
Думки з душі, що в собі біль заперла?
Сам біль? Вона умерла! Вмерла! Вмерла!

Ось бач, ще рожі на лиці цвітуть
І на устах красніє ще малина...
Та цить! І подихом одним не труть

Її! Се твоїх бажань домовина.
Бам-бам! Бам-бам! Далеко, зично чуть
Сей дзвін... Припадь і плач, немов дитина!
Се ж твоїх мрій заслону смерть роздерла,
Розбила храм твій! Цить! Вона умерла!

І як се я ще досі не вдурів?
І як се я гляджу і не осліпну?
І як се досі все те я стерпів
І у петлю не кинувся коліпну!
Адже ж найкращий мій огонь згорів!
Адже ж тепер повік я не окріпну!
Повік каліка! Серце гать пожерла,
Сточила думи всі! Вона умерла.

Лиш біль страшний, пекучий в серці там
Все заповнив, усю мою істоту.
Лиш біль і се страшенне: бам, бам, бам,
А сліз нема, ні крові, ані поту.
І меркне світ довкола, і я сам
Лечу кудись в бездонну стужу й сльоту.
Ридать! кричать! — та горло біль запер.
Вона умерла! — Ні, се я умер.

III

Байдужісінько мені тепер
До всіх ваших болів і турбот,
До всіх ваших боїв і гризот!
Всі ідеї ваші, весь народ,
Поступ, слава,— що мені тепер?
Я умер!

Хоч валась про мене весь сей світ,
Хоч брат брата тут мордуй і ріж,—
Нічого мені тепер глядіть,
Нічого вже добиваться більш!
В моїм серці вбитий острий ніж,
І навіки душу я запер,—
Я умер.

Хай побіда світла вас манить,
Хай надія додає вам крил,—

Та моя надія ось лежить:
Я — судно без мачтів і вітрил,
Я для радощів не маю сил,
І з життям умову я роздер,—
Я умер.

IV

В алеї нічкою літною,
Я йшов без тями, наче тінь,
Горіли зорі надо мною,
І неба темная глибінь,
Мов океан тиші, спокою,
Лилася в душу. Як же я
Ще вчора вас любив, о зорі,
Тебе, блаките! Як моя
Душа в безмірному просторі
Купалася, на ті прозорі
Луги летіла, де цвітуть
Безсмертні квіти, де гудуть
Несказанно-солодкі співи!
А нині темні і тяжкі ви
Для мене, весь ваш чар погас.
Ненавиджу я нині вас!
Ненавиджу красу, і силу,
І світло, й пісню, і життя,
Ненавиджу любов, чуття,—
Одно люблю лиш — забуття,
Спокій, безпам'ятну могилу.

В алеї нічкою літною
Я йшов без тями, наче тінь.
Поперед мене, поза мною
Снували люди. Дзінь-дзінь-дзінь!
Дзвонив біцикл. Неслися шепти
Любовних пар, далекий спів...
Та в серці мойому засів
Біль лютий, на який не вспів
Ніхто ще видумать рецепти.
Я йшов, та знав, що я — могила,
Що нерв життя у мене вмер,
Що тут, внутрі, на дні тепер
Душа моя похоронила

Всі радощі і всі страждання,
Весь спів, що вже не встане знов,
Своє найвищее бажання,
Свою остатнюю любов.

V

Покоїк і кухня, два вікна в партері,
На вікнах з квітками вазонки,
В покою два ліжка, підхилені двері,
Над вікнами білі заслонки.

На стінах годинник, п'ять-шість фотографій,
Простенька комóда під муром,
Насеред покою стіл круглий, накритий
І лампа на нім з абáжуром.

На кріслі при ньому сидить моє щастя,
Само, у тужливій задумі:
Когось дожидає, чийсь хід, мабуть, ловить
У вуличнім гаморі й шумі.

Когось дожидає... Та вже ж не для мене
В очах її світло те блима!
Я, сумерком вкритий, на вулиці стою,
У рай той закрався очима.

Ось тут моє щастя! Як близько! Як близько!
Та як же ж далеко навіки!
І крається серце, та висохли сльози,
Огнем лиш пашіють повіки.

Гаряче чоло я в долоні зціпивши,
Втікаю від тихої хати,
Мов ранений звір той тікає у нетрі,
Щоб в своїй берлозі здихати.

VI

Розпука! Те, що я вважав
Святим і близьким ідеалу,—
Отой бездушний міль узяв
І там гризе собі помалу.

Те, що в душі леліяв я
Як скарб, як гордощі природи,
В руках у того муравля
Є іграшка, котру без шкоди

Зламати можна, попсувать
І в кут закинути по хвили.
А я гляджу на се — й ридать
Ні помогти не маю сили.

Гляджу, як квіточка моя
В руках нелюбих ув'ядає,
Як сіра, зимная змія
По моїм раю походжає.

Мене аж душить почуття,
Гірке, болюче і скажене...
Сто раз прокляте те життя,
Що так собі закпило з мене!

VII

Не можу жить, не можу згинуть,
Нести не можу ні покинуть
Проклятий сей життя тягар!
Ходжу самотній між юрбою
І сам погорджую собою...
Ох, коб останній впав удар!

Не жаль мені життя ні світа,
Не жаль, що марно кращі літа
У горі й праці протекли.
Пропало все! Та й що ж? Пропало!
А що ж передо мною стало?
Безодня, повна тьми і мли.

Зневірився я в ті ярма й шлиї,
Що тягну, мов той віл на шиї,
Отсе вже більш як двадцять літ —
Зовсім як хлопчик той, сарака,
Прутком по бистрій хвилі швяка,—
Чи з того є на хвилях слід?

ЗІВЯЛЕ ЛИСТЯ.

Титульна сторінка збірки І. Франка «Зів'яле листя»

Даремно биться, працювати,
І сподіватьсь, і бажати!
Пропала сила вся моя.
Лиш чорних мар гуляє зграя
І резигнація безкрая
Засіла в серці, як змія.

VIII

Я хтів життю кінець зробить,
Марну лушпину геть розбить,
Хотів зусиллям власних рук
Здобути вихід з страшних мук,
Хотів я вирватьсь з ярма
Твойого чару — та дарма!
Зусиллям всім наперекір
У мні трусливий, підлий звір
Бунтуєсь, плаче, мов дитя,—
Сліпая привичка життя,
Прив'язання до тих кутів,
Де я не жив, а животів,
До праці, що з'їдає дни,
А замість рож дає терни,
До того краю, що, мов смок,
Із серця ссе найкращий сок,
Аж висхне віра в нім жива,—
Тоді отрути долива.
Я чую се — не варто жить,
Життям не варто дорожить,
Тебе утративши навік,
Я чую се — єдиний лік,
Се кулька в лоб. Та що ж, хитка
Не піднімається рука.

Увесь свій жаль, увесь свій біль,
Хтів я в одну звернути ціль,
В один набій страшний, як грім,
Зібрать свою всю силу в нім
І вилить голосно, мов дзвін,
Остатній спів, страшний проклін,
Такий проклін, щоб мерзла кров,
В ненависть зстилася любов,

Змінялась радість в темний сум,
І щоб краси не бачив ум,
І щоби уст цурався сміх,
І від повік би сон відбіг,
Тюрмою б весь зробився світ
І в лоні мами гиб би плід —
І сей прокляття, душе моя,
Хотів на тебе кинуть я
За насміх твій, за весь твій чар,
За той болючий, клятий дар —
З тернових колючок букет.
Та в серці мойому поет
Бунтуєсь, плаче, мов дитя,
Для нього ти краса життя,
Струя чуття, пісень пора —
Прокляття у горлі завмира.

IX

Тричі мені являлася любов.
Одна несміла, як лілея біла,
З зітхання й мрій уткана, із обснов

Сріблястих, мов метелик, підлетіла.
Купав її в рожевих блисках май,
На пурпуровій хмарі вранці сіла

І бачила довкола рай і рай!
Вона була невинна, як дитина,
Пахуча, як розцвілий свіжо гай.

Явилась друга — гордая княгиня,
Бліда, мов місяць, тиха та сумна,
Таємна й недоступна, мов святиня.

Мене рукою зимною вона
Відсунула і шепнула таємно:
«Мені не жить, тож най умру одна!»

І мовчки щезла там, де вічно темно.
Явилась третя — женщина чи звір?
Глядиш на неї — і очам приємно,

Впивається її красою зір.
То разом страх бере, душа холоне
І сила розпливається в простір.

Спершу я думав, що бокує, тоне
Десь в тіні, що на мене й не зирне —
Та враз мов бухло полум'я червоне.

За саме серце вхопила мене,
Мов сфінкс у душу кігтями вп'ялилась
І смокче кров, і геть спокій жене.

Минали дні, я думав: наситилась,
Ослабне, щезне... Та дарма! Дарма!
Вона мене й на хвилю не пустилась,

Часом на груді моїй задріма,
Та кігтями не покида стискати;
То знов прокинесь, звільна підійма

Півсонні вії, мов боїться втрати,
І око в око зазира мені.
І дивні іскри починають грати

В її очах — такі яркі, страшні,
Жагою повні, що аж серце стине.
І разом щось таке в них там на дні

Ворушиться солодке, мелодійне,
Що забуваю рани, біль і страх,
В марі тій бачу рай, добро єдине.

І дармо дух мій, мов у сіті птах,
Тріпочеться! Я чую, ясно чую,
Як стелиться мені в безодню шлях

І як я ним у пітьму помандрую.

X

Надходить ніч. Боюсь я тої ночі!
Коли довкола світ увесь засне,
Я тільки сам замкнуть не можу очі:
Загиб спокій, і сон мина мене.

Я сам сиджу і риюсь в своїй рані,
І плачу й тужу, плачу і клену,
І мрії всі летять, біжать, мов п'яні,
До неї! Бачать лиш її одну.

І бачиться, що з мріями отими
Й душа моя летить із тіла геть;
І щось, немов крилаті серафими,
Несе її — і чую я їх лет.

До мене ж безграничная тривога,
Бліда розпука підсідає вмить,
І чорні думи, мов з фортуни рога,
На мене ллє, щоб світ мені затьмить.

І бачиться, що я в якійсь безодні,
Де холод, слизь і вітер, темно скрізь
І виють звірі, люті та голодні,
І стогне бір, і гіллям б'ється ліс.

Ось на розпутті я стою пустому
І весь тремчу, гадюка серце ссе,
Не видно шляху, тільки голос грому
Якусь погрозу дикую несе.

І я безсильний, хорий, і утома,
Мов млинове каміння, тисне грудь,—
Бездомний — я бажав би бути дома,
В теплі бажав би, в щасті відітхнуть.

Я, що так довго, гаряче кохаю
І за любов знайшов погорду й глум,
Бажаю хоч на хвилю бути в раю,
Обнять тебе, ціль моїх мрій і дум.

Обнять тебе, до серця пригорнути,
Із твоїх уст солодкий нектар пить,

В твоїх очах душею потонути,
В твоїх обіймах згинуть і ожить.

Та дощ січе, скрипить обмокле гілля,
Вихри ревуть: «Дарма! Дарма! Дарма!»
І заревло скажене божевілля
У серці: «Ні! Чи ж виходу нема?

Ні! Мусить буть! Не хочу погибати,
Не знавши хоч на хвилечку її!
Хоч би прийшлось і чорту душу дати,
А сповняться бажання всі мої!»

І чую, як при тих словах із мене
Обпало щось, мов листя, мов краса,
А щось влилося темне і студене,—
Се віра в чорта, віра в чудеса.

XI

Чорте, демоне розлуки,
Несповнимих диких мрій,
Недрімаючої муки
І несправджених надій!

Слухай голосу розпуки!
Буду раб, невольник твій,
Весь тобі віддамся в руки,
Лиш те серце заспокій!

Враз з тобою на страждання
Я готов навік піти,—
Лиш одно мені бажання
Заспокій тепера ти.

За один її цілунок
Най горю сто тисяч літ!
За любов її і ласку
Дам я небо, рай, весь світ.

XII

І він явився мені. Не як мара рогата,
З копитами й хвостом, як виснила багата
Уява давніх літ,
А як приємний пан в плащі і пелерині,
Що десь його я чув учора або нині —
Чи жид, чи єзуїт.

Спинився. Лиця йому у пітьмі не видати.
Зареготавсь та й ну мене в плече плескати.
«Ха-ха! Ха-ха! Ха-ха!
Ось повість! Куріоз! Ось диво природниче!
Пан раціоналіст, безбожник — чорта кличе!
Ще й душу напиха!

Мій панцю, адже ж ви не віруєте в бога!
Я ще недавно чув край вашого порога —
Підслухую не раз —
Як голосили ви так просто конфіскабль:
«Ne croyant pas au Dieu je ne croye
pas au diable!»[1]
Що ж сталось нині з вас?
Невже ж я — а, pardon[2], що зараз не
представивсь!
Та думаю, що ви, хто я є, догадались —
Невже ж я ближчий вам
Чи можливіший вам здаюсь від пана бога?
Чи легша вам здалась до сатани дорога,
Аніж на небо там?

Спасибі вам за се довір'я! Розумію!
У вас бажання є, ви стратили надію,
Сказали: як біда,
То хоч до жида йди чи пак до чорта; що там,
Що стільки літ його мішали ви з болотом
Кричали: чорт — луда!

Ось бачите, куди веде неосторожність!
Ускочили в таке, що хоч вдаряйсь в побожність

---

[1] Не вірячи в бога, я не вірю в чорта! *(франц.).— Ред.*
[2] Пробачте *(франц.).— Ред.*

Або до чорта в путь!
Та ще й з душею! Ах! Даруйте за нечемність!
Сміяться мушу знов. Пекельна се приємність
Від вас про душу чуть.

Сто тисяч літ горіть готові? Ха-ха! Друже!
Се спорий шмат часу! А ще недавно дуже
Чи не казали ви:
«Душа — то нервів рух?» Значить, загинуть нерви,
То і душі капут! То як же се тепер ви
Згубили з голови?

І що ж, скажіть мені, оферта ваша варта?
Се ж в газардовій грі фіктивна, кепська карта.
Чи чесно се, скажіть?
Вам хочесь те і те... конкретне, а мені ви
Даєте пшик. Се стид! Не думав, що такі ви,
І з чортом так не слід!

А втім, голубчику, оферта ваша пізна!
Та ваша душенька — се коршма та заїзна,—
Давно в ній наш нічліг.
Чи я дурний у вас добро те купувати,
Що й без купування швиденько буду мати
Без клопотів усіх!

І знайте ще одно. Ота, що так за нею
Ви побиваєтесь і мучитесь душею,
Є наша теж якраз.
Спішіться ж, паночку, до пекла, як до балю!
Там власноручно сам віддам вам вашу кралю.
Au revoir [1] у нас!»

Ще раз зареготавсь і по плечі легенько
Мене він поклепав та й геть пішов швиденько,
Мов пильне діло мав.
А я стояв, мов стовп, лице моє горіло,
Стид душу жер; замість добуть, на що кортіло,
Я ще від чорта облизня спіймав!

---

[1] До побачення *(франц.)*.— *Ред.*

XIII

Матінко моя ріднесенька!
В нещасний час, у годину лиху
Ти породила мене на світ!

Чи в тяжкім гріхові ти почала мене,
Чи прокляв мене в твоїм лоні хто,
Чи лиш доля отак надо мною сміється?

Не дала ти мені чарівної краси,
Не дала мені сили, щоб стіни валить,
Не дала мені роду почесного.

Ти пустила мене сиротою у світ,
Та дала ще мені три недолі в наділ,
Три недолі важкі, невідступнії.

Що одна недоля — то серце м'яке,
То співацькеє серце вразливеє,
На красу, на добро податливе.

А що друга недоля — то хлопський рід,
То погорджений рід, замурований світ,
То затроєний хліб, безславний гріб.

А що третя недоля — то горда душа,
Що нікого не впустить до свого нутра,
Мов запертий огонь сама в собі згора.

Матінко моя ріднесенька!
Не тужи ти за мною, не плач в самоті,
Не клени, як почуєш, що я зробив!

Не сумуй, що прийдеться самій доживать,
Що прийдеться самій у гріб лягать,
Що не буде кому очей затулить!

Не клени своє бідне, безсиле дитя!
Доки міг, то я тяг сю тачку життя,
Та тепер я зламався і збився з пуття!

Я не можу, не можу спинити того,
Що, мов чорная хмара, на мене йде,
Що, мов буря, здалека шумить-гуде!

Я не хочу на світі завадою буть,
Я не хочу вдуріть і живцем озвіріть —
Радше темную ніч, аніж світло зустріть!

XIV

Пісне, моя ти підстрелена пташко,
Мусиш замовкнуть і ти.
Годі ридати і плакати тяжко,
Час нам зо сцени зійти.

Годі вглибляться у рану затрутую,
Годі благать о любов.
З кождою строфою, з кождою нутою
Капає з серденька кров.

З кождою строфою, з кождою нутою
Слабшає відгомін твій...
Пісне, напоєна горем-отрутою,
Час тобі вже на спокій.

XV

І ти прощай! Твого ім'я
Не вимовлю ніколи я,
В лице твоє не гляну!
Бодай не знала ти повік,
Куди се я від тебе втік,
Чим гою серця рану.

Мене забудь швиденько ти,
Своїх діток люби, пести,
Будь вірна свому мужу!
І не читай моїх пісень,
І не воруш ні вніч, ні вдень
Сю тінь мою недужу.

А як де хтось мене згада,
Най тінь найменша не сіда
На вид твій, квітко зв'яла!
І не блідній, і не дрожи,
А спокійнісінько скажи:
«Ні, я його не знала!»

XVI

Даремно, пісне! Щез твій чар —
Втишати серця біль!
Не вирне сонце вже з-за хмар!
Пропала ярь! Пропала ярь!
На душу впала цвіль.

Даремно, пісне! Тихо будь!
Не сип ще мук до мук!
Без тебе туга тисне грудь,—
Та ти в ту ж путь, та ти в ту ж путь
Несеш жалібний згук.

Даремний спів! В акордах слів
Не виллю своїх скрут.
Як мовчки я терпів, болів,
Так мовчки впаду без жалів
В нірвани темний кут.

XVII

Поклін тобі, Буддо!
В темряві життя
Ти ясність, ти чудо,
Ти мир забуття!

Спокійний, величний,
Ти все поборов:
І блиск царювання,
І гнів, і любов.

З царя жебраком ти,
Душею моцар,

Півсвіту осяяв
Твого духу чар.

Ти царство покинув,
Щоб духом ожить;
Зірвав усі пута,
Щоб нас слобонить.

І довгії літа
Промучився ти,
Щоб корінь страждання
Людського знайти.

Знайшов ти той корінь
У серці на дні,
Де пристрасті грають,
Надії марні.

Де гнів палахкоче,
Любов процвіта,
Луди павутинням
Наш дух опліта.

І мулить, і мулить,
Прогонює мир,
І тягне в сансару,
В життя дикий вир.

Та з пристрастів пекла
Ти вивів людей,
Не тьмив їх туманом
Загробних ідей.

Безсмертне лиш тіло,
Бо жаден атом
Його не пропаде
На віки віком.

Та те, що в вас плаче,
Горить і терпить,
Що творить, що знає,
Що рветься й летить —

Те згасне, мов огник,
Мов хвиля пройде,
В безодні нірваш
Спокій віднайде.

Поклін тобі, світлий,
Від бідних, блудних,
Що в пристрастів путах
Ще б'ються міцних!

Поклін і від мене,
Що скочу як стій
Із тиску сансари
В нірвани спокій!

XVIII

Душа безсмертна! Жить віковічно їй!
Жорстока думка, дика фантазія,
Лойоли гідна й Торквемади!
Серце холоне і тьмиться розум.

Носити вічно в серці лице твоє,
І знать, що з другим зв'язана вічно ти,
І бачить з ним тебе й томитись —
Ох, навіть рай мені пеклом стане!

Творця хвалити? За що хвалить його?
Що в моїм серці сей розпалив огонь
І в насміх призначив розлуку?
Рай показав і затріснув браму!

Та пашу богу я не хочу блюзнить,
Бо нащо вірних щирі чуття дразнить?
Мов актор той, мечем махати
На паперові страхопуди?

Я не романтик. Міфологічний дим
Давно розвіявсь із голови мені;
Мене не тішать ані страшать
Привиди давньої віри млисті.

Бо що ж є Дух той? Сам чоловік його
Создав з нічого, в кождій порі й землі
Дає йому свою подобу,
Сам собі пана й тирана творить.

Одно лиш вічне без початку й кінця,
Живе і сильне,— се є матерія:
Один атом її тривкіший,
Ніж всі боги, всі Астарти й Ягве.

Безмірне море, що заповня простір,
А в тому морі вир повстає сям-там —
Се планетарная система,—
Вир той бурлить, і клекоче, й б'ється.

В тім вирі хвилі — сонце, планети є,
В них міліарди бомблів дрібних кишать,
А в кождім бомблі щось там мріє,
Міниться, піниться, пок не присне.

Се наші мрії, се наша свідомість,
Дрібненький бомблик в вирі матерії.
Та бомблі згинуть, вир утихне,
Щоб закрутиться знов десь-інде.

Безцільно, вічно круговорот отсей
Іде і йтиме; сонця, планет ряди
І інфузорії дрібненькі,
Всьому однакова тут дорога.

Лише маленькі бомблики людськії,
Що в них частинка виру відбилася,
Міркують, мучаться, бажають
Вічності море вмістити в собі.

І уявляють вічність на образ свій,
Дають свій вигляд, власну подобу їй,
А там лякаються, мов діти,
Мар, що породила їх уява.

Я не дитина, я не лякаюсь мар,
Неначе в'язень з дому тортур і кар,

Душа моя на волю рветься
В мами матерії лоні вснути.

Бажає бомблик приспути радісно,
Згасить болючу іскорку — свідомість,
З людства свойого ні пилинки
В вічність не хоче нести з собою.

XIX

«Самовбійство — се трусість
Се втека з борні,
Ошуканськая кріда»,—
Так скажуть мені.

Ах, панове! Про трусість
Мовчіть ви мені!
Чи ви нюхали порох
В життєвій війні?

Чи ви лоб свій розбили
О дійсності мур?
Чи вам звісно, як смачно
На гаках тортур?

«Самовбійство — се прогріх,
Безправ'я і злість...»
Най вам слово Христове
На се відповість.

Як Христос по землі ще
Навчати ходив,
То зустрів чоловіка,
Що в шабас робив.

«Як же можна! Се прогріх!» —
Обурився хтось,
Та робітнику строго
Промовив Христос:

«Коли знаєш, що чиниш —
Блаженний єси;

А не знаєш, що чиниш —
Проклятий єси.

Коли знаєш, що чиниш —
Закон твій — ти сам;
А не знаєш, що чиниш —
Закон є твій пан» [1].

Для знающих знання їх —
Найвищий закон;
Незнающі в законі
Най гнуться карком.

Чи я знаю, чи чиню,
Се знаю лиш я —
І такий, що мене зна
Ще ліпше, ніж я.

XX

Отсей маленький інструмент,
Холодний та блискучий...
Один кивок... один момент...
І крові ключ кипучий...
Легенький крик... безсильний шепт,
А там — поклін покірний,—
Отсе весь лік, отсе рецепт
На весь мій біль безмірний.

В отсей маленький інструмент
Кладу маленьку кулю
І замість любки на момент
Його до серця тулю.
Один кивок... легенький гук,
Неначе свічка здута,
І він з моїх упаде рук,
І з мене спадуть пута.

---

[1] Слів тих даремно шукати в Євангелії, та вони заховалися в однім старім грецькім рукописі. «Коли знаєш, що чиниш — блаженний єси, а коли не знаєш, що чиниш — проклятий єси, яко переступник закону».

Один момент — хіба ж се гріх?
І пощо так страждати?
Марний комар, пустий горіх,
Та й пощо заважати?
Ядро завмерло — геть марну,
Порожнюю лушпину!
Один кивок! За мить одну
Навіки я спочину.

МІЙ ІЗМАРАГД

ПЕРЕДМОВА

«Ізмарагдом» звався в старій Русі збірник статей та притч, почасти оригінальних, а почасти повибираних із грецьких писань отців церкви, підібраних так, щоби цілість становила неначе повний курс практичної християнської моралі.

Мені давно хотілося написати подібну книжку — тою мовою, яка на теперішнє покоління повинна робити враження, багато дечим подібне до того, яке на старих русинів робила мова церковна,— то значить, мовою поезії. В поетичній формі я бажав подати сучасному руському читачеві ряд оповідань, притч, рефлексій і інших проявів чуття та фантазії, котрих теми черпані з різних джерел, домашніх і чужих, східних і західних, та котрі, проте, в'язались би в одну органічну цілість не якоюсь одною тенденцією, не одною догмою релігійною чи естетичною, а тільки спільним діапазоном морального чуття і темпераменту, через який пройшли, поки вилилися в ту форму.

Блукаючи по різних стежках всесвітньої історії та літератури, я здавна збирав потрохи або намічував собі для пізнішого вжитку поодинокі камінчики, придатні для моєї будови; найдавніші причинки, поміщені в отсій книжці, мають уже 15 літ. Та тільки в останнім часі тяжка слабість, що зробила мене на пару місяців неспосібним до іншої праці, дала мені змогу понаписувати найбільшу часть того, що тут надруковано. Значна часть поміщених тут віршів — то правдиві Schmerzenskinder[1]. Я писав їх в темній кімнаті, з зажмуреними, болючими очима.

---

[1] Діти страждання *(нім.).— Ред.*

Може, сей мій фізичний і духовний стан відбився й на фізіономії сеї книжки. В хоробі чоловік потребує, щоби з ним обходилися м'яко, лагідно, та й сам робиться м'яким, та лагідним, та толерантним. Його обхапує глибоке, ніжне чуття, бажання любити, дякувати когось, тулитися до когось з довір'ям, як дитина до батька. Не знаю, наскільки ясно відбилося те чуття в отсій книжці, та знаю, що я бажав зробити її книжкою наскрізь моральною.

Певна річ, моя моральність значно відмінна від тої катехитичної, догматичної моралі, що у нас видається за одиноку християнську. Та я певний, що в основі своїй вона далеко більше зближена до моральності всіх тих великих учителів людськості, «ищущих царствія божія и правди єго», ніж колінопреклонна, поклонобийна та черствосердна моральність багатьох стовпів церкви, покликаних та непокликаних оборонців релігії. Та я не хочу вдаватися з ними в спори. Храм моєї Матері-Музи занадто святий, щоби робити з нього підсіння перекупок. А поміщені дальше твори, що виплили з мойого морального чуття,— правдива поезія мусить бути завсіди моральною, бо джерело обох одне й те саме,— нехай говорять самі за себе. Коли вони не зуміють досить ясно висказати того, що в мене було на душі при їх складанні, в такім разі, любий читачу, кинь отсю книжку набік, як недоладну, безталановиту мазанину. Не серце було порожнє та черстве при її складанні, а тільки снаги не стало вилити словами те, що було на серці.

Не показую при поодиноких віршах джерел, відки їх узято. Майже нічого тут нема, що можна би вважати перекладом. Обік оригінального, є тут чимало й такого, де на чужу основу я накладав свої власні узори. А відки взято сю основу і кого й де «наслідувано», се лишаю цікавості тих критиків сього і будущого віку, котрі не будуть мати і вміти що кращого робити, як віднаходити «джерела», з яких котрий поет черпав своє вітхнення. Гай, гай! Ті джерела сотки, тисячі літ отворені і доступні кождому, і здоровому оку й шукати їх недалеко.

А тобі, любий брате чи люба сестро, що читатимеш оті рядки, «не мудрствуя лукаво», бажаю того душевного супокою, того м'якого, ніжного, щирого настрою, який знаходив я, складаючи серед болю і тяжкої гризоти оті прості, часто скорбні, іноді, може, сухо навчаючі та моралізаторські вірші. Коли з них упаде в твою душу хоч

крапля доброти, лагідності, толеранції не тільки для відмінних поглядів і вірувань, але навіть для людських блудів, і похибок, і прогріхів, то не даремна буде моя праця[...].

Староруський автор не без розмислу назвав свою збірку «Ізмарагдом». Він, очевидно, вірив в те, що кажеться про сей камінь у звіснім апокрифічнім сказанію: «Измарагдъ свѣтел єсть, яко и лице человѣче видѣти въ немъ яко въ зерцалѣ». Отсими простими словами висказано й моє найвище бажання як писателя і поета: щоб моє слово було я с н е і щоби в ньому, як в дзеркалі, виднілося людське, щиролюдське лице.

Львів, д[ня] 15 падолиста 1897

І. ПОКЛОНИ

І

ПОЕТ МОВИТЬ:

Вниз котиться мій віз. Пов'яли квіти,
Літа на душу накладають пута.
Вже не мені в нові світи летіти!
Війну з життям програв я, любі діти!
Cosa perduta! [1]

З яким же запалом я йшов до бою!
Як рвалася вперед душа вітхнута!
Горіло серце чистою любвою!..
І що ж здобув? Лишив що за собою?
Cosa perduta!

Не дав мороз моїм листкам розвиться,
Квітки мої побила буря люта!
Не довелось геройським боєм биться,
Ламаться звільна мусив, ржою вкриться -
Cosa perduta!

З дрібних шпигань мої повстали рани,
Частками жерла моє серце скрута...
Я й сам не знав, де ті мої тирани?
З дрібних огнив сплелись мої кайдани!
Cosa perduta!

Україно, моя сердечна нене!
Не лай мене, стражденна, незабута,
Що не дало моє життя злиденне
Того, що ждати ти могла від мене!
Cosa perduta!

---

[1] Пропаща справа *(лат.).— Ред.*

II

УКРАЇНА МОВИТЬ:

Мій синку, ти би менш балакав,
Сам над собою менше плакав,
На долю менше нарікав!
На шлях тернистий сам подався
І цупко по тернах подрався,—
Чого ж ти іншого чекав?

Сам знав, що гола я і вбога,
І до мойого ти порога
Прийшов, захтів служить мені.
Ну, в мене слугам плати скупо,
А нарікать на мене глупо...
Просила я тебе чи ні?

І що тобі за кривда сталась?
Що підняли на тебе галас:
«Не любить Русі він ні раз!»
Наплюй! Я, синку, ліпше знаю
Всю ту патріотичну зграю
Й ціну її любовних фраз.

Що проживеш весь вік убого?
Значить, не вкрав ніщо ні в кого,
А чесно працював на хліб.
Та й те подумай ще, будь ласка:
Твойого я найкраща частка
З тобою враз не ляже в гріб.

III

РЕФЛЕКСІЯ

Важке ярмо твоє, мій рідний краю,
Не легкий твій тягар!
Мов під хрестом, отсе під ним я упадаю
З батьківської руки твоєї допиваю
Затроєний пугар.

Благословлю тебе! Чи ждать тобі ще треба
Поваги й блиску від будущини,

Чи ні,— одного лиш тобі благаю з неба,
Щоб з горя й голоду не бігли геть від тебе
Твої найкращії сини.

Щоб сіячів твоїх їх власне покоління
На глум не брало і на сміх.
Щоб монументом їх не було те каміння,
Яким в відплату за плодючее насіння
Ще при житті обкидувано їх.

IV

СІДОГЛАВОМУ

Ти, брате, любиш Русь,
Я ж не люблю, сарака!
Ти, брате, патріот,
А я собі собака.

Ти, брате, любиш Русь,
Як хліб і кусень сала,—
Я ж гавкаю раз в раз,
Щоби вона не спала.

Ти, брате, любиш Русь,
Як любиш добре пиво,—
Я ж не люблю, як жнець
Не любить спеки в жниво.

Ти, брате, любиш Русь,
За те, що гарно вбрана,—
Я ж не люблю, як раб
Не любить свого пана.

Бо твій патріотизм —
Празнична одежина,
А мій — то труд важкий,
Гарячка невдержима.

Ти любиш в ній князів,
Гетьмання, панування,—
Мене ж болить її
Відвічнее страждання.

Ти любиш Русь, за те
Тобі і честь, і шана,
У мене ж тая Русь —
Кривава в серці рана.

Ти, брате, любиш Русь,
Як дім, воли, корови,—
Я ж не люблю її
З надмірної любови.

V

ЯКБИ...

Якби само великеє страждання
Могло тебе, Вкраїно, відкупити,—
Було б твоє велике панування,
Нікому б ти не мусила вступити.

Якби могучість, щастя і свобода
Відмірялись по мірі крові й сліз,
Пролитих з серця і з очей народа,—
То хто б з тобою супірництво зніс?

О горе, мамо! Воля, слава, сила
Відмірюються мірою борби!
Лиш в кого праця потом скрань зросила,
Наверх той виб'єсь з темної юрби.

Та праці тої, мамо, в нас так мало!
Лежить облогом лан широкий твій,
А кілька нас всю силу спрацювало,
Щоб жить, без дяки, в каторзі чужій!

VI

ДЕКАДЕНТ

(В. Щуратові)

Я декадент? Се новина для мене!
Ти взяв один з мого життя момент,
І слово темне підшукав та вчене,
І Русі возвістив: «Ось декадент!»

Що в моїй пісні біль, і жаль, і туга —
Се лиш тому, що склалось так життя.
Та є в ній, брате мій, ще нута друга:
Надія, воля, радісне чуття.

Я не люблю безпредметно тужити
Ні шуму в власних слухати вухах;
Поки живий, я хочу справді жити,
А боротьби життя мені не страх.

Хоч часто я гірке й квасне ковтаю,
Не раз і прів, і мерз я, і охрип,
Та ще ж оскомини хронічної не маю,
Катар кишок до мене не прилип.

Який я декадент? Я син народа,
Що вгору йде, хоч був запертий в льох.
Мій поклик: праця, щастя і свобода,
Я є мужик, пролог, не епілог.

Я з п'ющими за пліт не виливаю,
З їдцями їм, для бійки маю бук,
На празнику життя не позіваю,
Та в бідності не опускаю рук.

Не паразит я, що дуріє з жиру,
Що в будні тільки й дума про процент,
А для пісень на «шрррум» настроїть ліру
Який же я у біса декадент?

VII

МОЇЙ НЕ МОЇЙ

Поклін тобі, моя зів'яла квітко,
Моя розкішна, невідступна мріє,
Остатній сей поклін!
Хоч у житті стрічав тебе я рідко,
Та все ж мені той спогад серце гріє,
Хоч як болючий він.

Тим, що мене ти к собі не пустила,
В моїх грудях зглушила і вгасила

Любовний, дикий шал,
Тим ти в душі, сумній і одинокій,
Навік вписала ясний і високий
Жіночий ідеал.

І нині, хоч нас ділять доли й гори,
Коли на душу ляжуть злії змори,
Тебе шука душа
І до твоєї груді припадає,
У стіп твоїх весь свій тягар скидає,
І голос твій весь плач її втиша.

А як коли у сні тебе побачу,
То, бачиться, всю злість і гіркість трачу
І викидаю, мов гадюк тих звій;
Весь день мов щось святе в душі лелію,
Хоч не любов, не віру, не надію,
А чистий, ясний образ твій.

VIII

СПОМИН

У садочку в холодочку
Гарна мати молода
Возить донечку в візочку,
Возить звільна і гойда.
Мірно, наче пташка в клітці
З щеблика на щеблик скаче,
Возить доню в холодочку,
Хоч дитина спить, не плаче.
До візка не заглядають
Материнські очі чулі,
Лиш уста тихенько шепчуть:
Люлі-люлі, люлі-люлі.

Пріє в спеці Львів, неначе
Сіра бестія незвісна;
Шум його гуде, неначе
Колискова дивна пісня.
По садку проходять люди,
Чути дітський плач і крики...
Ось панок побачив матір,

Жаль обняв його великий.
Глипнула й вона на нього
І здригнула, мов від кулі,
Над візком, схилившись, шепче:
Люлі-люлі, люлі-люлі.

У садочку в холодочку
Сів на лавочці панок,
Здалека глядить на матір
Крізь гущавини вінок.
Се ж вона, його кохана,
Рай його, життя, краса!
Нині чахне за нелюбом,
Наче лампа та вгаса!
Ти ще тріпаєшся, серце?
Болі, ще ви не заснули?
Адже ж все пропало марно!
Люлі-люлі, люлі-люлі.

II. ПАРЕНЕТІКОН

I

Коли обід хтось славний зготував,
Наїдки найдобірні та напитки,
Царя самого в гості завізвав,
А солі не додав до страв,—
Які ж із них пожитки?

Отак і той, що наложив печать
На серце: сам, без дружньої розмови
Жиє для себе — хоч би був не знать
Як чесний, не приблизиться на п'ядь
До бога без любови.

Вся чеснота, весь труд його марний,
Молитва, піст і жертви всі й тривога,—
Все те, мов пил, розвіє суд страшний!
Одна любов з них зробить скарб цінний
Перед престолом бога.

II

Не слід усякого любити без розбору.
Як добрі щепи садівник плекає?
Так, що всі зайві парості втинає,
Щоб добрі соки йшли все вгору, вгору.

Господь сказав: «Яка тобі заслуга,
Коли кохаєш свого брата, друга?
А ви любіте своїх ворогів!»
Подумай добре, що господь велів!

Не мовив: «Моїх ворогів любіте!»
Отсе, брати, ви добре розумійте,
Що ворог божий, ворог правди й волі
Не варт любові вашої ніколи.

III

Не такого посту хоче бог від нас,
Щоб сушив ти тіло й дух приспав ураз.

Бо який пожиток тілом голод знати,
А без добрих вчинків духом умирати?

І який пожиток від їди здержаться,
А на блуд і здирство пильно поспішаться?

І який пожиток, щоб лиця не мити,
А в холодну пору голого не вкрити?

І яка заслуга, що в нас тіло сохне,
А у нас голодний під порогом дохне?

Чи то дуже чесно всю ніч в темній хаті
Гаряче молиться, к богу припадати,

Поки там під тином з голоду та стужі
Умирають бідні, зойкають недужі?

IV

Як у хвилі сумніву і муки
Вчитель мудрий не найдесь тобі,
То приймай потіху і науки
З простих уст, загублених в юрбі.

Як на місто військо йде вороже,
І побачить в полі простий люд,
І біжить до міста, як лиш може,
І кричить: «Тікайте! Ворог тут!» —

Чи ж тоді всі мудрі, всі багаті
Не послухають тих простаків?

Чи на крик їх не почнуть тікати
Критися за мур, за частокіл?

А якби хтось згорда став казати:
«Що там знає та невчена мразь?
Відки має право так кричати?
Чи на те їх слав у поле князь?»

І, гордуючи простацьким криком,
Сам лишився б в гордощах марних
І попався б ворогам у руки,—
Чи не був би се дурний з дурних?

V

БАГАЧ

1

Свічку поставив ти в церкві
перед образами, багачу!
Добре зробив ти: ось бач,
ярко та свічка горить.

Глянь, ось убогий до церкви прийшов,
що його ти покривдив —
Сплакав і важко зітхнув —
свічка погасла твоя!

2

Вбогому даток ти дав, о багачу:
се добре зробив ти!
Глянь, онде слуги твої,
твоїх волів пасучи,

Потратували всю ниву
убогого твого сусіда,
Що через кривди твої
мусить по жебрах іти!

Глупий! Ти бога здурити гадаєш
сим датком мізерним,—
Кривда ж твоя наче грім
супроти тебе гримить!

VI

Серцем молився Мойсей
і скорботою духу цілого;
І говорив йому бог:
«Що так до мене кричиш?

Хоч ти заціпив уста
так, що й слова вони не говорять,
Але я чую аж тут,
як твоє серце кричить».

VII

Гнів — се огонь. Чим більше дров кладеш,
Тим ярче полум'я лютує ясне;
А перестань докидувати дров,
Як стій загасне.

Як моряки в час бурі все з судна
У море мечуть, щоб судно влегшити,
А стихне буря, жаль їм стане страт,
Почнуть тужити,—

Так і гнівний у лютому розпалі
Не тямить, що здорове, що боляче;
А гнів мине,— згадавши, що накоїв,
Запізно плаче.

VIII

Немає друга понад мудрість,
Ні ворога над глупоту,
Так, як нема любові в світі
Над матірню любов святу.

Не ділиш мудрості з братами,
Її злодії не вкрадуть,
Її не згубиш по дорозі,
Вона є вільна серед пут.

Вона магнет посеред моря,
Найвищий скарб, безцінний дар,
Огнище тепле в студінь горя,
Холодна тінь під страстей сквар.

Без неї все життя пустиня,
Так, як пустий без друга шлях,
І як твій дім пустий без сина,
І як пустий дурного страх.

IX

Себе самого наперед
Застав робить, що слідує,
А лиш потому інших вчи,—
Тоді з дороги не схибиш.

Ти сам себе таким зроби,
Щоб інших ти навчати міг;
Сам над собою запануй,
То запануєш над людьми.

Хто сам себе опанував,
Найтяжчу річ він доконав;
Хто сам себе оберіга,
Той безпечніший від усіх.

Не кидай власної мети,
Щоб за чужою десь іти,
А власну ясно ціль пізнай,
До неї просто поспішай.

X

Хоч хто і сто літ проживе
Безчесно, непоздержливо,—
Волів би день один прожить
У чесноті, в думках святих.

Хоч хто і сто літ проживе,
Без розуму блукаючи,—

Волів би день один прожить
У розумі, в думках святих.

Хоч хто і сто літ проживе
Ліниво, без енергії,—
Волів би день один прожить
У праці, в чеснім змаганні.

Хоч хто і сто літ проживе,
Про почин і кінець не дба,—
Волів би день один прожить
І тямить почин і кінець.

Хоч хто і сто літ проживе,
Премудрості не знаючи,—
Волів би день один прожить,
Пізнавши праведний закон.

XI

Хоч від хліба здержусь,
А лютую, серджусь,
То яка ж моя віра?
Чим я ліпший від звіра?

Звір же хліба не їсть,
А жре м'ясо, рве кість,—
Я ж про вдачу лукаву
Братню рву добру славу.

Хто вином не впиваєсь
Ні м'ясив наїдаєсь,
Але сам повен злоби —
Чим він ліпший худоби?

Бо худоба дурна
Не коштує вина
Ні м'ясив не вживає,
Та заслуги не має.

XII

Як сережки золотії
В ніздрях бурої свині,
Так краса не йде в пожиток
Зле вихóваній жоні.

Як перлина дорогая
У оправі золотій,
Так душа жіноча щира
Сяє в зверхній красоті.

XIII

«Здоров, Степане! Що ти робиш,
Що понад річку з жердю ходиш?»

«Ох, мене скрута вчепилася:
Десь моя жінка втопилася».

«Та що ж, Степане, бог з тобою,
Її шукаєш вверх рікою?»

«А як же, друже, ти гадаєш?
Моєї жінки ти не знаєш?

Хоч і втопилась моя мила,
То вниз водою не поплила»

XIV

Не високо мудруй,
Але твердо держись,
А хто правду лама,
З тим ти сміло борись!

Не бажай ти умом
Понад світом кружить;
А скоріш завізьмись
В світі праведно жить.

XV

Годуй гадюку молоком —
У неї буде більша їдь;
Роби добро лихому — він
Тебе вмотає гірше в сіть.

Гадюка і злюка,
Обоє страшні,—
Та що ж з них страшніше?
Скажи-но мені.

Страшніша гадюки
Людина лиха!
Від зілля, примови
Гадюка втиха.

Та злюка не втихне
Ні вдень, ні вночи,
Хоч кров їй із серця
Свойого точи.

XVI

Як промінясто гарний цвіт,
Барвистий, та без запаху,
Так гарні та пусті слова
Того, хто не сповняє їх.

Як промінясто гарний цвіт,
Барвистий, любо запашний,
Так гарні та плідні слова
Того, хто чинить після них.

XVII

Як лампа розбита,
Даремно олій доливати;
Як злодій утікне,
Даремно стайні замикати.

Як висохли води,
То пощо там мости будуєш?
Як юність минула,
То пощо з дівками жартуєш?

XVIII

Хто тому шкодить, що йому
Зла не зробив,
Невинному, котрий його
Не оскорбив,

На сього власне зло його
Впаде — без слова,
Як проти вітру сіяна
На сівача паде полова.

XIX

Ворог батько, ворог мати,
Що не вчили сина!
І піде він в світ блукати,
Як та сиротина.

Як між павами ворона
Поваги не має,
Так невчений в товаристві
Голову схиляє.

XX

Як пчола, що квітам фарби
Ані паху не уймає,
Тільки сок їх ссе солодкий,
Так з людьми жиє мудрець:

Що хто зробить чи не зробить,
Зле чи добре, він не дбає,
Лиш про власні діла дбає,
Злий чи добрий їх кінець.

XXI

Хто лиш квітки в житті збира,
Чий дух до земного прилип,
Того напавши вхопить смерть,
Як повінь соннее село.

Хто лиш квітки в житті збира,
Чий дух до земного прилип,
Той смерті попаде у власть,
Не осягнувши, що бажав.

XXII

Багатство злом не є,
Коли на добре вжите;
Та хто з біди в черці
Йде господу служити,

З страху перед життям
І перед боротьбою,
Хто супокою там
Шукає, а не бою,

Не праці, але сну,
Не посту, а страв много,
Не служби божої,
А служби тіла свого,—

Волів би віри він
Зректись, се менший гріх,
Ніж віру сю весь вік
Отак давать на сміх.

XXIII

Як риба без води
На суші швидко гине,
Так пропада чернець,
Що монастир покине.

Як квока, що з яєць
Встає занадто часто,
З них запортки потворить,—
Так і чернець, що рад
Виломлюєсь із власті,
Не тіло, але душу вморить.

XXIV

Хто в першій чвертині життя
Знання не здобув,
А в другій чвертині життя
Майна не здобув,

А в третій чвертині життя
Хто чесним не був,
Той скаже в четвертій: «Бодай
Я в світі не був!»

XXV

СТРОФИ

1

Пурпуром сонечко сходить,
Пурпуром криється в морі;
Так будь і ти все спокійний —
В щасті і в горі.

2

Мужню силу хоч похилить горе,
Та не зломить, в підлість не поверне;
Так і свічку хоч схили додолу,
Свого світла вниз вона не зверне.

3

Обрубане дерево знов зеленіє,
І місяць із серпа знов повний стає;
Се бачачи, чесні, не тратьте надії,
Хоч доля гнівная вас гонить і б'є.

4

Не цурається правди мудрець,
Хоч вона й з уст дитинячих буде,—
Так як в ніч, коли сонце зайшло,
Каганця не цураються люде.

5

Добру науку приймай,
Хоч її і від простого чуєш;
Злої ж на ум не бери,
Хоч би й святий говорив.

6

Хто має мудрість, а з неї
Ближнім не хоче вділити,
Той має скарб многоцінний,
В міх шкуратяний зашитий.

7

Мудрість захована,
Золото в скритку —
Однаковісінько
Суть без пожитку.

8

Дурний, хто, помилок лякаючись,
Не сміє братися до діла,—
Так, як би я не їв, лякаючись,
Щоб кришка в голосницю не влетіла.

9

Не пливе супроти вітру
Запах цвітів і кадила,—
Але йде по всіх усюдах
Добра слава, добрі діла.

10

Навіть той, хто в призначення вірить,
Все ж трудитися мусить постійно:
Адже ж бачиш і сам, що без труду
Не горить і сухеє поліно.

11

Не звикай утертими стежками
Йти за другим сліпо, як у дим,
Бо як стануть пастухи вовками,
Треба вівцям пастися й самим.

12

Бережи маєток про чорну годину,
Та віддай маєток за вірну дружину;
А себе найбільше бережи без впину;
Та віддай майно і жінку й себе за Вкраїну.

13

Гість, дитя, і цар, і жінка
Мають всі один звичай:
Є що чи нема — байдуже,
Їм усе лиш дай та дай.

14

Хто духом низький, не мішайся там,
Де є високих трони;
Таж чобота на голову ніхто
Не надіва замість корони.

15

Та й глупі ж ті багатирі,
Що люблять спать на подушках!
Я спав лиш на однім пері,
І твердо так було, що страх!

16

Щасливий той багач подвійно:
Піч повна дров, огонь горить, гогоче;
А в мене лиш одно поліно,
Та й те горіть не хоче.

17

Отрута є зле вивчена наука,
Отрута є нестравлена їда;
Для бідних трута — взаїмна порука,
Старому трута — жінка молода.

18

Скупий — не пан своїх засіків повних,
А сторож, і приставник, і невольник.

19

Книги — морська глибина:
Хто в них пірне аж до дна,
Той, хоч і труду мав досить,
Дивнії перли виносить.

20

Хто власного ума не має,
То з книг не вийде ум йому:
Хто є сліпий на обі оці,
То що по дзеркалі йому?

21

Клониться дерево, плодом обтяжене;
Чесний, розумний, і ти так клонись!
Висохле древо, безмізкії голови
Зломляться, та не похиляться вниз.

22

Великі дерева шануй,
Що плід дають і в спеку тінь;

А як і плід часом хибне,
Чи ж тінь сама не є добром?

23

Мухи сідають на ранах,
Пчоли на квітах пахучих;
Добрий все бачить лиш добре,
Підлий лиш підле у других.

24

Як військо скликає труба,
Так ангелів божих скликають
Сердечні слова.

А в гуслі та флейти де грають
І брата осуджують — там
Приховок чортам.

25

Лихвар і п'яниця —
Се два побратими:
Сам чорт побратимство
Зв'язав поміж ними.

26

На двоє сотворено богом вино:
Розумним на радість, на згубу дурному;
Багатство — на двоє теж дане воно:
На добро милосердним, на згубу скупому.

27

Як від лютого татарина,
Що шаблюкою маха,
Всі тікають безоружнії,
Так тікай ти від гріха.

28

Хто з всіми добрий хоче буть,
Той швидко втратить добрий путь.

Не може при добрі той жить,
Хто хоче злу й добру служить.

Бо хтівши догодить обом,
Він швидко стане зла рабом.

29

Від слона на тисяч п'ядей,
Від коня на сто тікай,
Від вола на десять п'ядей,
Зла й на очі не видай.

30

Як метіль прошумить,
Так загине за мить
Злий, сльозами людськими годований,
Щезне й слід весь по нім...
Але добрий — се дім,
На скалі віковічно будований.

31

Як запорохи чоловік
Знести не може у очох,
Так гордості в душі людській
Не зносить бог.

32

Хоч би й мертвого міг гнівливий воскре
То бог його за гнів його відкине;
В гнівливе серце помисл злий, як нетля
світло, лин
Сама згорить, а світла не згасить.

33

Хоча б ти і муки тяжкі потерпів,
А брата свойого не любиш,
То все ж ти на вічне життя не доспів,
Лиш дармо дочасне загубиш.

34

Як та опука від скали
Відскакує відлого,
Так кривда людська все паде
На кривдника самого.

35

Огневі, що ліси палить,
На поміч вітер ще спішить,
Та каганець він загасить.

Так сильний сильного скріпля,
Король рятує короля,
Слабого ж топче і валить.

36

Наче віз без коліс
Не покотиться до суду,
Так своєї судьби
Не дійдеш без праці й труду.

37

Молодість у бідності —
Без мами дитина,
Старість у бездітності —
То гірка година.

38

Ти сто людей побив у бою
І тим пишаєшся, герою?
Ось сей лиш власну пристрасть поборов,
І над тобою він горою.

39

Купа дров і жура —
Що з тих двох тяжче є?
В дровах труп лиш згора,
А в журі все життя.

40

Хоч би все небо папером було,
Хоч би все море чорнилом було,
Зорі б на пера всі перекувать,
Ангели б сіли там пір'ям писать,
То не списали б — так мудрий пророк
Мудрості божої ввік.

III. ПРИТЧІ

І

ПРИТЧА ПРО ЖИТТЯ

Було се в Індії.
Степом безлюдним
Йшов чоловік. І враз напав на нього
Голодний лев. Побачивши звірюку
Ще здалека, почувши рик її,
Почав тікати чоловік щодуху.
Тікаючи, наскочив він нараз
На глибоченну балку. Не було
Часу вертатись, не було де скритись,
А звір вже близько. Бачить чоловік,
Що зо стіни безодні, зо стрімкого
Скального обриву худа берізка
В щілині виросла й вершок зелений
Понад безодню к сонцю піднімає.
Не довго думаючи, він чепився
За ту берізку; держачись руками
За пень її, повис над гирлом темним,
Аж поки, бовтаючи там ногами,
На щось твердого крихту не оперся.
Тоді аж відітхнув і дрож смертельна
Потрохи втихла. І почав тоді
Сірома озиратися довкола,
Де він і що з ним?
Перший зирк його
Впав на коріння деревця, що в ньому
Була його єдиная опора.
Що за притичина? Глядить: дві миші,
Одна білява, друга чорна, пильно,
Запопадно, і ненастанно, й прудко
Гризуть коріння того деревця,

Лапками землю порпають, працюють,
Немов наняті, щоб його підпору
Підгризти, підкопати, повалити.
І похололо в того чоловіка
На серці, бо в тій хвилі лев розжертий
Надбіг над пропасть, і його побачив,
І лютим ревом відгомін збудив.
Не міг його дістати, але люто
Глядів згори, скакав і землю гриз,
Ждучи, аж він угору знов підлізе.

І глянув вниз у пропасть чоловік.
І бачить, що на дні тієї балки
Страшна гадюка в'ється і широко
Пащеку рознімає, жде лише,
Щоб він упав для неї на поталу.
Померкло в голові у чоловіка,
За серце стисло, і холодним потом
Все тіло облилось.

Та враз почув,
Що те, о що опер він ноги, якось
Ворушиться. Зирнув, аж пробі! Се
Гадюка, звита в клубок, що в щілині
Дрімала. Рад був скрикнуть чоловік,
Та голос в горлі задушив переляк.
Рад був молиться, та тривога вбила
Побожну думку. Наче труп холодний,
Він висів, певний, що в найближчій хвилі
Коріння миші підгризуть, гадюка
У ногу вкусить, сил його не стане,
І вниз він упаде, змії в пащеку.

А втім — о диво! На гілках берізки
Побачив той нещасний чоловік
Гніздо чмелів. У щільнику малому
Було там трохи меду, а чмелі
Всі полетіли в поле за пожитком,
І закортіло чоловіка того
Покушать меду. Він всіх сил добув,
Піднявся трохи вгору, і устами
Досяг щільник, і ссать його почав.
І враз немов рукою відняло

Йому від серця. Солодощі меду
Заставили його про все забути:
Про лева, що вив йому над головою,
Про миші, що його підпору гризли,
І про дракона, що внизу грозив,
І про гадюку, що у стіп сичала.
Про все, про все забув той чоловік,
Найшовши в тих краплинах медових
Несказанну, високу розкіш раю.

Готама Будда, Азії світило,
Очима духа бачив сю пригоду
І своїм вірним так про неї мовив:
«Сей чоловік, брати,— то кождий з нас.
Життя важке, природа нам ворожа
І тисячі пригод і небезпек
З усіх боків усе нас окружають,
Як того мужа, що там в балці висів.
Голодний лев над нами — то є смерть;
Дракон внизу — то вічне забуття,
Що кождого нагрожуєсь пожерти,
А миші, чорна й біла,— день і ніч,
Що ненастанно вік наш підгризають,
А та гадюка під ногами, браття,—
То наше власне тіло, непостійне,
Слабе і хоре, що нам в кождій хвилі
Назавсіди відмовить може служби.
А та берізка, за яку вчепившись,
Міркуємо спастися від заглади,—
Се людська пам'ять — щира, та коротка
Нема нам виходу із того горя,
Нема рятунку. Та одно лиш нам
Лишилось те, чого ніяка сила,
Ніяка нам пригода взять не може:
Се чиста розкіш братньої любові,
Се той чудовий мід, якого крапля
Розширює життя людське в безмір,
Підносить душу понад всю тривогу,
Над всю турботу із-за діл минущих —
В простори, повні світла і свободи.
Хапайте сквапно краплі ті, брати!
Бо лиш в тому, що серце ваше чує,
Чим груди повні, чим душа живе,

У розкоші любові і бажання,
В братерстві, у надії, у змаганні
До вищих, чистих цілей є ваш рай»

II

ПРИТЧА ПРО ВІРУ

На Цейлоні святому
Є кипарис високий,
Розкішний, тисячлітній,
У світі одинокий.

Журчить з його коріння
Малесенький поточок;
Ніхто не тямить, щоб він
Зронив один листочок.

Як перший лист ізронить,
То твердо вірять люде:
Хто з'їсть отой листочок,
Той вічно жити буде.

І довгі вже століття
Побожнії буддисти
Стоять під кипарисом.
Читають акафісти.

Звернувши очі вгору,
Перебирають чотки
І ждуть, аж з кипариса
Впаде той лист солодкий.

І ждуть собі безсмертя,
І мруть один за одним,—
Нові приходять з серцем,
Прагнущим і голодним.

І ждуть того листочка —
Ніяк не відірветься!
І ждуть, і мруть в тій вірі,
Що хтось його дождеться.

III

ПРИТЧА ПРО ЛЮБОВ

До Йосифа в Єгипті так
Сказав облесливий дворак:

«Ах, пане, страх тебе люблю
За добрість, за красу твою!»

Та Йосиф знав ціну тих слів
І дворакові відповів:

«Минувше ти збудив сумне...
Мій друже, не люби мене!

Отець любив мене й жалів —
За се братів на мене гнів.

За се в рові я смерті ждав,
За се невольником я став.

Потім Пентефрія жона —
Любила страх мене вона,

Та за любов її дарму
Попав я на сім літ в тюрму.

Тож нині... щиро признаюсь,
Любві твоєї страх боюсь!»

IV

ПРИТЧА ПРО КРАСУ

Арістотель-мудрець Олександра навчав
І такий у альбом йому вірш написав:

«Більш, ніж меч, і огонь, і стріла, і коса,
Небезпечне оружжя — жіноча краса.

Тільки мудрість, наука і старші літа
Подають проти неї міцного щита».

Арістотель-мудрець по садочку гуля,—
Бач, Аглая іде і очима стріля!

Та Аглая, котрої надземна краса
Звеселяє людей і самі небеса;

Та їдких її слів і шпаркого ума
Всі боялися, навіть цариця сама.

Арістотель дівчині гаразд придивився,
Як повз нього ішла, низько їй поклонився

І промовив: «Аглає, благаю, молю!
Над всю мудрість, над сонце тебе я люблю.

На часок-волосок вволи волю мою,—
Чого хоч зажадай, я для тебе зроблю!»

Усміхнулась Аглая. «Се ж почесть мені,
Що на мні зупинив свої очі ясні

Той мудрець, що пишаєсь ним Греція вся,
Що умом обняв землю; зглибив небеса.

Я твоя. Що захочеш, зо мною чини,
Лиш одну мою просьбу в тій хвилі сповни.

По саду тім, де в'ються доріжки круті,
Півгодини мене провози на хребті».

Усміхнувся мудрець. Дивні примхи в дівчат!
Та дарма! Обіцявсь, то вже годі бурчать.

І хламиду він зняв, і рачкує піском,
Його очі Аглая закрила платком,
І сидить на хребті, й поганяє прутком.

Так заїхали враз аж на площу садка,
Де під тінню дерев край малого ставка

Олександер сидів, його мати й весь двір,—
Срібний сміх там лунав, і пісні, й бренькіт лір.

А Аглая кричить: «Ну, мій ослику, ну!
Ще мінуточки дві! Ще мінутку одну!»

Аж у круг двораків його дівка пуста
Завела, і зіскочила живо з хребта,

І платок із очей поспішилася знять...
Що там сміху було, то й пером не списать.

Арістотель-мудрець Олександра навчав
І такий у альбом йому вірш написав:

«Більш, ніж меч, і огонь, і стріла, і коса,
Небезпечне оружжя — жіноча краса.

Ані мудрість, наука, ні старші літа
Не дають проти неї міцного щита.

Се я сам досвідив. Лиш мертвець та сліпець
Може буть проти неї надійний борець».

V

ПРИТЧА ПРО ПРИЯЗНЬ

Вмираючи, покликав батько сина,
Що був його єдиная дитина,

І мовив, звівши голову стару:
«Мій синку, швидко я, мабуть, умру.

Дав бог мені прожити много літ,
Добра надбати і пізнати світ.

Добро тобі лишаю. Не марнуй
Його, та й понад міру не цінуй.

Не думай в нім мету життя знайти,—
Се сходи лиш до вищої мети.

Та, крім добра, ти маєш, синку, те,
Що найважніше — серце золоте,

Досить науки і здоровий ум,
І вже пройшов ти молодості шум.

Одного лиш бажаю ще тобі:
Щоб мав ти друга щирого собі».

Син мовив: «Татку, дяка вам і честь!
Та в мене друзів щирих много єсть».

«О синку, много при їді й вині,
Та в горю помогти — напевно, ні!

Я, сімдесят п'ять літ проживши, вспів
Знайти одного лиш — та й то напів».

«Ні, татку,— мовив син,— з моїх друзяк
Піде за мене кождий хоч на гак!»

Всміхнувсь отець. «Щасливий, синку, ти,
Та я би радив пробу навести.

Заріж теля і запакуй у міх,
А ніччю йди з тим до друзяк своїх.

Скажи: «Біда! Я чоловіка вбив!»
Проси, щоб захистив тебе і скрив.

Своїх так перепробуй, а потім
Застукай і в мойого друга дім».

Послухав син. Як смерклося цілком
Пішов, важким нав'ючений мішком.

До друга найлюбішого воріт
Застукав: «Живо, живо отворіть!»

Явився друг. «Се що тебе жене?» —
«Я чоловіка вбив! Сховай мене!»

Та сей, не відчиняючи воріт,
Сказав: «Тікай! Чи ще мене й мій рід

Ти хочеш у тяжку біду вплескать?
Адже ж коли почнуть тебе шукать,

То де ж підуть насамперед? Сюди!
Бо знають, що я друг твій! Геть іди!»

Пішов по інших своїх другах син,—
Не скрив його, не втішив ні один.

А дехто мовив: «Забирайся ти!
Я зараз мушу властям донести.

Адже ж всі знають, як дружили ми,—
Ще скажуть, що до спілки вбили ми».

Отак всю ніч продвигавши свій міх,
До батькового друга він прибіг.

«Рятуйте, дядьку! Я людину вбив
Та вже й у місті шуму наробив!

Ось труп! Там десь погоня вже жене!
Ой пробі, скрийте трупа і мене!»

Старий живенько замки відкрутив
І з міхом парубка в свій двір пустив.

«Ну, ну, ходи, небоже, скрийся тут!
А трупа десь я впру в безпечний кут».

Замкнув ворота, взяв на плечі міх —
Та парубок упав йому до ніг.

«Спасибі, дядьку! Не турбуйтесь, ні!
Ніяке зло не сталося мені».

І він сказав йому батьківську річ
І все, що діялося з ним сю ніч,

І як подвійно тут він скористав:
Фальшивих другів збувсь, а вірного пізнав.

VI

ПРИТЧА ПРО ВДЯЧНІСТЬ

Мороз був лютий, сніг і завірюха,
По вулиці голодний пес блукав:
Обмерз, продрог,— здаєсь, лиш пушка духа,
Надармо страви й захисту шукав.

Аж чоловік найшовся милостивий,
Впустив до хати пса і обігрів,
Пожалував його, як друг правдивий,
І їсти дав того ж, що й сам він їв.

Та пес, нагрівшися у теплій хаті,
Спочивши і наївшися досить,
Замість подяки став гарчать, брехати,
Ще й кинувся хазяїна вкусить.

Подібний ти до нього, брате милий:
Не тямиш, хто добро тобі зробив,
А тих, що розуму тебе навчили,
Як часто ти зневажив, оскорбив!

VII

ПРИТЧА ПРО ПОКОРУ

Два їздці були раз: митар
І вельможний фарисей;
До мети взялися бігти.
Хто допаде? Той чи сей?

Ся мета — життя у небі,
Щоб до неї дочвалать,
Фарисей запряг два коні:
«Чеснота» одного звать,

Піст, молитва, дари вбогим.
Хто був другий кінь? А ба!
Гордість, злобная обмова
І гидка самохвальба.

Шарпнули оті два коні:
Сей сюди, а той онтам,

Розірвали віз надвоє,
Провалився їздець і сам.

Тим часом убогий митар
Шкапу «Смирність» як запряг,
То помалу, але певно
До мети свій віз дотяг.

VIII

ПРИТЧА ПРО ПРАВДИВУ ВАРТІСТЬ

Асока, цар премудрий, милосердний,
До ради царської звик був просити
Пустинників, аскетів, богомільців
І пильно слухав, що вони казали.

Та се не всмак було його міністрам,
Дорадникам, вельможам, генералам
Сидіти поруч старців у лахмітті,
І стали нарікати на царя.

Одного дня поклав він перед ними
Дві скриньки. Перша, щирозолота,
Ясніла від каміння дорогого;
Друга ж була звичайна, дерев'яна,
А шпуги позаливані смолою.

І мовив цар: «Мої міністри любі,
Котра з отсих скриньок вартніша буде?»

І одноголосно сказали всі:
«Авжеж вартніша сяя золота!
Як можна, царю, навіть прирівняти
До тої позасмоляної скриньки!»

То цар велів скриньки повідчиняти.
І глянь: у золотій лежало стерво,
Гидке, вонюче, так що мимоволі
Усякий аж ухопився за ніс.

А в смоляній лежали гарні перли,
І пахощі, і дороге каміння

Безмірної ціни. І дивувались
Міністри, генерали та вельможі.

А цар сказав до них: «Ну, що ж тепер?
Чи справді скринька золота вартніша?»

І, строго глянувши на них, сказав:
«Ся скринька золота — се ви, панове!
Назверх коштовна, гарна та блискуча,
Внутрі ж у вас незгоди, гниль і зрада.

А ся засмолена — се ті аскети,
Ті жебраки, старці та богомільці,
Що зверхньої краси давно зреклися,
Зате з душі своєї гнів, і завись,
І пристрасть випололи, наче хопту,
А досвідом і розмислом глибоким
Свій ум, неначе сонце, прояснили».

Та ось вам, золоті скриньки, наука —
Не надто гордувати смоляними,
Поки не бачили тих пахощів,
Перел, клейнотів, що є в них укриті.

IX

ПРИТЧА ПРО НЕРОЗУМ

Стрілець сильце заставив,
Спіймалась пташка вмить;
Він взяв її, щоб зараз
Головку їй скрутить.

Залебеділа пташка:
«Ой, стрільче, стій, пожди!
Я пташечка маленька,
Що з мене тут їди?

Пусти мене на волю,
Я дам тобі за те
Три добрії науки
На все твоє життє».

Стрілець мій здивувався.
«Чи бач, ся дробина
Мене навчати хоче!
Ну, що там зна вона?»

І мовить: «Добре, пташко!
Коли з твоїх наук
Я хоч що-то змудрію,
Тебе пущу я з рук».

І мовить птах: «Не жалуй
За тим, чи зле, чи гоже,
Що сталось раз і більше
Відстатися не може».

Стрілець подумав: «Правда!
За тим жаліть не гоже,
Що сталось раз і більше
Відстатися не може».

І мовить птах: «Не рвися,
Завдавши серцю скрути,
Що зробиш — розробити,
Минуле знов вернути».

Стрілець подумав: «Правда!
Шкода бажань і скрути:
Що зробиш — не розробиш,
Що сталось — не вернути».

І мовить птах: «Ніколи
Не вір ні в які дива:
Не вір ні в яку вістку,
Що просто неможлива!»

Стрілець подумав: «Правда!
Чимало плещуть дива,
А розміркуєш — скажеш:
«Се сплітка неможлива!»

«Гаразд,— сказав він,— пташко!
Не злі твої науки,
Лети ж собі й стрільцеві
Не попадайся в руки».

І пурхнула пташина,
На близькій гілці сіла
І, до стрільця звернувшись,
Таке йому повіла:

«Ей, та й дурний ти, стрільче,
Що дав мені здуритися!
А мною ти, небоже,
Міг добре поживиться!

Бо знай, в моїй утробі —
Якби ти знав отсе! —
Є перла так велика,
Як струсове яйце!»

Стрілець аж зойкнув з жалю.
«А, що ж я наробив,
Що так без застанови
Великий скарб згубив!»

І він підбіг під гілку
І скочив, що є сил,
Щоби спіймати пташку,—
Та ба, не має крил!

А потім мовив: «Пташко,
Пташиночко моя!
Вернись до мене! Буду
Тобі за батька я.

У клітку золотую
Всаджу тебе я сам
І все, чого захочеш,
Тобі я радо дам!»

Пташина відповіла:
«Дурний ти є, як був!
Всі три мої науки
Відразу ти забув!

Зробив ти добре діло,
Мені летіть велів,—
І зараз по хвилині
Сам того пожалів.

А потім забажав ти
Мене дістать ще раз
І просьбою вернути
Назад минулий час.

А чом? Бо несуразним
Повірив ти словам,
Що в мні є перла, більша
Удвоє, ніж я сам».

X

ПРИТЧА ПРО РАДІСТЬ І СМУТОК

Два сусіди жили поруч себе рядом:
Сей весілля справляв, а другий похорон.

В одній хаті ридання і плач над мерцем,
В другій хаті музика і спів над вінцем.

Тут на мари мертвого кладуть і голосять,
Там до шлюбу рушають і дари виносять.

Одним шляхом везуть і труну й молодят,
Один піп погребе й буде шлюб їм давать.

І веселі й сумні вернуть з церкви ураз,
І певнісько сі й ті спільно вп'ються за час.

Се не казка, брати, тільки образ, мабуть,
Як у парі в житті смутки й радощі йдуть,
І сі й ті до одного кінця нас ведуть.

XI

ПРИТЧА ПРО ПІСТ

Раз цар один на ловах заблудився
Посеред гір і не було нікого
При нім, щоб з ним хоч словом обмінився.

І зголоднів. А мав з собою много
Їди, та страва в рот йому не йшла,
Бо він обідать звик серед шумнóго

Кружка жінок і слуг. Та ось з села
Далекого пастух іде до стада,
І стежка повз царя його вела.

І цар зрадів. «А ось мені розрада!»
І крикнув пастуху: «Здоров був, брате!
Будь тут мені як вся дворян громада!

Ходи, сідай зо мною враз снідати,
Бо не привик я їсти сам один».—
«Здоров був, царю! — став пастух казати.—

Не може твій покірний селянин
Снідать з тобою. Се йому не слід».—
«Не може? — скрикнув цар.— З яких причин?»

«Бо запросив мене на свій обід
Ще старший цар від тебе, цар безодні,
Цар неба і землі, цар на весь світ.

Я, царю любий, піст держу сьогодні».—
«Га, добре діло! — мовив цар.— Та знай:
Я цар, оба ми втомлені, голодні...

Для мене, братику, свій піст зламай!
Снідай зо мною, завтра пость всю днину!» —
«Я радо, царю, се зроблю, лиш дай

Мені поруку певну, незрушиму,
Що доживу до завтрашнього дня,
І проживу всю днину ту, і встигну

Сповнити те, що богу винен я».
Зворушили царя слова ті пастухові.
Він мовив: «Справді, не мені рівня

Той цар, і з ним я не стою у змові,
Тобі поруки я не можу дать!
Іди й йому ти вірно встійся в слові!»

Пастух пішов, а цар сів сам снідать.

XII

ПРИТЧА ПРО СМЕРТЬ

Асока, цар премудрий, милосердний —
Були колись такі царі на світі —
З цілим двором раз їхав через місто
І вздрів аскетів двох — худих, блідих,
В одежах із кори та бур'яну.
Швиденько зсів з коня могучий цар,
І підійшов до них, і поклонився
Їм до землі, і цілував їх ноги,
Благаючи благословенства в них.

Не любо се було його дворянам.
«Занадто цар унижує себе
Перед неробами та жебраками!»
Та не посмів ніхто цареві в очі
Сказати се. А був там царський брат,
То сей почав цареві докоряти.
Мовчав Асока, не сказав ні слова,
І вечором у двір вони вернули.

А був у краю звичай старосвітський:
Коли кого на смерть засудить цар,
То перед дім його шле трубача;
І перед чиїм домом сей затрубить,
Тому на завтра треба смерті ждати.

То цар Асока ще в той самий вечір
Шле трубача з смертельною трубою
Перед свойого брата дім. Заграла
Труба зловіща. Похололо в серці
У брата царського. Хоч він не чув
Ніякої провини за собою,
Та знав, що царська є незмінна воля.

Всю ніч не спав нещасний, все тремтів,
Ридав, зітхав, робив порядок дома.
А рано у невольницькій одежі,
Присипавши волосся пилом, шнур
На шию засиливши, він пішов
У царський двір і став перед царем.

«Се що такого? — запитав Асока,
Ніби дивуючись.— Чого ти, брате,
Ідеш в такій невольничій подобі?»

«Ти, певно, ліпше знаєш се, мій царю!
Я знаю тільки те, що вчора з ночі
Труба смертельна перед моїм домом
Заголосила. Я готов на смерть».

Та радісно обняв його Асока.
«Ну, бачиш, брате, як ти налякався,
Хоч знаєш, що твій цар є враз твій брат
І що ні в чому ти не винуватий.
А вчора сам ти докоряв мені,
Коли корився я перед старцями!
Адже ж вони такі ж посланці смерті,
Посланці всемогучого царя,
Що нам не брат, не сват і не рідня
І в кождій хвилі може нас покликать
На суд свій строгий. Сі його посланці
Грізніші, ніж моя труба смертельна.
Оттим-то я корився перед ними
На знак, що розумію їх призив,
Прости мені тривогу сеї ночі,
Та уважай на ті смертельні труби,
Які господь раз в раз нам посилає,
Щоб не застав нас сонних, неготових
Його призив могучий. Будь здоров!»

IV. ЛЕГЕНДИ

І

АРОТ І МАРОТ

Як согрішив Адам у раї,
І потім людський весь народ
В тяжких гріхах почав бродити,
Два ангели, Арот, Марот,

Сказали богу: «Боже, батьку,
Невдалий твір твій — чоловік!
От бач, твою зневажив волю,
З твойого шляху геть утік.

Таку малесенькую пробу,
Як ти йому в тім раю дав,
І тої не вдержав, безтямний,
І волю він твою зламав!»

«А ви б, міркуєте, вдержали?» —
Господь до ангелів прорік.
«Ах, господи! — Арот аж скрикнув.—
Що ангел, то не чоловік!»

«Ну, добре, йдіть до Вавілона!
Людей неправедних судіть!
Судіть по правді, та вважайте,
Самі в покусу не впадіть!»

Гуде по Вавілоні слава,
Загомонів увесь народ:
Судді преправедні явились,
Арот і брат його Марот.

Мов звіра дикого з оселі,
Так кривду з-між людей женуть,
Розсуджують царів і бідних
І з шляху правди не схибнуть.

Радіє люд. Одна в задумі —
Астарте, віщая жона.
«Не віриш?» — люд її питає.
«Попробую»,— рекла вона.

На другий день препишно вбрана
Вона в судилище пішла,
За нею ж повний збан рабиня
Вина солодкого несла.

«Послухайте, судді правдиві,—
Вона розсудливо рекла,—
З мойого саду бистра річка
На млин сусідові текла.

В сусіда жінка язиката
Мене неславить; за сей чин
Я відкопать веліла річку,
Ось і стоїть сусідів млин.

Сусід мене з слізьми благає
На млин пустити воду знов,
Бо се ж увесь його прожиток,
Його й дітей, п'ятьох голов.

А я тверджу: не має права
На воду ту отой мужик,—
Та воду я пущу із ласки,
Як жінці виріже язик.

Сього не хоче він зробити,
І млин його сухий стоїть,
Тож вас питаю: чи по правді
Зробила я? Судді, скажіть!»

«Недобре ти зробила, пані! —
Сказали враз Арот, Марот,—
Вітця й дітей за те карати,
Що завинив жіночий рот.

Клеветницю пізви до суду,
Сама зневаги ти не мсти,
А річку із свойого саду
Сусідові на млин пусти!»

І врадувалася Астарте.
«О, веселись, душе моя,
Що праведних таких і мудрих
Суддів знайшла нарешті я.

Всі царські судді признали
За мною правду, та пекло
Мене сумління, що тим людям
Роблю я кривду й люте зло.

О, звеселюся нині з вами!
Ви шлях вказали в темноті!»
І налила вино перлисте
Вона в три кубки золоті.

Міркують ангели: «На кривду
Вона не хоче нас підбить,
Ми ж видали вже суд правдивий!»
І прийнялись вино те пить.

Та швидко кров у них заграла.
Одні їм зорі й небеса,
Один їм рай, одна їм правда —
Астарти дивная краса.

«Склонись до наших просьб, о пані,
Пробудь сю нічку з нами тут!
Дамо тобі, чого бажаєш,
І інший видамо засуд».

Сміється Астарте, доливає
Вина, піддразнюючи їх.
«Засуд свій ви змінить готові
За нічку пестощів моїх?

Не хочу іншого засуду.
Пощо мені богів гнівить?
Я з вами ніч одну пробуду,
Та ось що мусите сповнить:

Скажіть мені те тайне слово,
Що вас у небо підніма,
Веде перед престол господній!
Тоді віддамся вам сама».

Вином розпалені й любов'ю,
Шепнули їй те слово вмить.
Сміється Астарте, доливає
Вина, ще дужче їх дразнить.

«Ні, я роздумала! За слово
Своєї честі не продам.
Пощо мені воно? Чи нам же
Іти по ангельським слідам?

Прощайте, судді!» — «Стій!» — ревнули
Арот безтямний і Марот.
На неї кинулись, мов звірі,
Насильно їй заткали рот.

«Ти наша! Не гадай тікати!
Даремно просьб і слів не трать!
Ми сильні! З наших рук тебе вже
Й сам бог не зможе відібрать».

В тій хвилі шарпнулась Астарте,
Таємне слово прорекла
І щезла разом. З рук насильних
Вона до бога утекла.

Сказала богові всю правду.
«Гаразд зробила, доню, ти!
Іди ж тепер і до схід сонця
На небі зіркою світи!»

Арота ж і Марота к собі
Покликав бог і так пророк:
«Ну, хлопці, встереглись покуси?
Що ангел, то не чоловік!

Скажіть самі, як вас карати?
Чи в пекло, де чорти є всі,
Чи волите до суду висіть
Стрімглав онтам на ланцюзі?»

І на лице своє в покорі
Упали ангели й рекли:
«Карай нас, господи, дочасно,
Лиш в пекло між чортів не шли!»

Край Вавілона рів глибокий.
Арот з Маротом досі там
На ланцюзі за ноги висять
На пам'ять праведним суддям.

II

УКАЗ ПРОТИ ГОЛОДУ

Голод вибух в перській краю:
В найбагатших городах
Бідні з голоду вмирають
По бульварах і садах.

Вчув се Періс, цар суворий,
І розлютивсь: «Що се знов!»
І на голод спосіб скорий,
Не міркуючи, найшов.

До славетних магістратів
Найбагатших в краю міст
Пописав і попечатав
Власноручно свою вість:

«Сей указ мій царський, строгий
Всяк у серце хай бере:
Де один у місті вбогий
З голоду віднині вмре,

Там я багача одного
Взять велю — чи круть, чи верть,
Голодом в тюрмі підземній
Заморю його на смерть».

І указ сей чудо справив:
Хоч як хліб подорожів,
Бідний все мав хліб і страви,
А багач не зубожів.

III

ПОБІДА

Халіф Абдельмалік святкує побіду
У куфському замку. К кінцеві обіду
Від війська посли
Кровавую голову в місі внесли.

«О царю,— сказали,— твій ворог неситий,
Давніший халіф наш Масаб, уже вбитий.
Гордá та буйнá
Його голова — в сьому місі вона».

І мовив халіф: «Отой замок відлюдний,
В котрім такий дар я отримав пречудний,
Віднині я вмить
Весь золотом кажу і шовком оббить».

Праворуч халіфа старенький Ібн-Румі
Сидів і понурив чоло у задумі.
«Старий, ти чого
Похнюпився? Не радий із щастя мого?»

«Хай буде звеличене ймення господнє!
Аллах тобі, пане, шле радість сьогодні,—
Та я нагадав,
Які вже я види в сім замку видав.

Літ тому півсотні у стіп Обейдалли
Так само Гусейнову голову клали
Від війська посли,
Що тут з бойовища її принесли.

Літ десять минуло, і труп Обейдалли
Так само в підніжжя Мохтару поклали
Від війська посли,
Що тут іще теплим його принесли.

Літ десять минуло, халіфа Мохтара
Така ж рук Масаба наскочила кара:
Ось тутки посли
Мохтарову голову в місі внесли.

І мовив Масаб: «Отсе місце блаженне
Мармуром блискучим хай буде вмощене!»
І ось, мов жива,
На сьому мармурі його голова».

Халіф Абдельмалік поблід, стрепенувся,
А потім з тим словом до слуг обернувся:
«Гей, хлопці, агов!
Зруйнуйте сей замок до самих основ!»

IV

СВЯТА ДОМЕСТІКА

Правило віри, скромності взірець,
Жила собі Доместіка святая,
Своє сховавши світло під корець,
Служила у безбожного глитая.

Хоч давній, славний був у неї рід,
Вона нітрохи ним не величалась;
Щоб згорда й не поглянути на світ,
Раз в раз чолом аж до землі схилялась.

Носила одіж грубу, шерстяну
І кістяні тісній черевики!
Не стелено їй подушок для сну,
Не грали їй при збудженні музики.

З безмірної покори спала все
В тісній, вогкій, вонючій халабуді:
З хазяйського стола що впало, се
Було її поживою по труді.

Хоч в бруді й вогкості жила, як звір,
Та чистоту над все вона любила;
З таких речей обчищувала двір,
Котрих ніхто не взяв би і на вила.

Щоб тіла грішного всмирити жар,
Лягала і в кропиві, і в баюрі;

За те їй дав господь преславний дар
Наперед віщувати сльоти й бурі.

Та ворог святості, злий дух, піддав
Її хазяїнові думку грішну,
І сей святої тіла зажадав
І вкинуть дав її у тьму кромішну.

Три місяці страждала там вона,
Не піддалась забаганкам чортячим.
І розпалив хазяйна сатана,
І сей гукнув: «Сюди її! Побачим!»

І привели святую, що в ту мить,
Піднявши голос, заспівала дзвінко.
Та кат її почав ножа острить
І крикнув: «Пар-но там окропи, жінко!»

І зв'язану на древі розтягли,
І острий ніж у білі груди вбили,
На встид одежу з неї всю зняли,
Стрімглав за ноги на хресті прибили.

Що далі діялося там, на те
В страсі лице своє закрий, о Музо!
Як на солом'янім огні святе
Смалили тіло, як пороли пузо...

Як муж жорстокий, лютії жінки
Своє погане довершили діло,
Виймали серце, легке, печінки,
Як на шкамаття шматували тіло.

Не піднімається рука списать
Усі оті нечувані знущання;
Та сльози щирії з очей біжать
І рвуться з серця щирії зітхання.

Доместіко! Тебе я все співать
Готов. Не май же жалю ні кришинки!
В здоров'ї дай і смаку поживать
Твої кишки, ніжки, ковбаси й шинки!

V

ЖИТТЯ, І СТРАЖДАННЯ, І СПІЙМАННЯ, І СМЕРТЬ, І МУКИ, І ПРОСЛАВЛЕННЯ ПРЕПОДОБНОГО СЕЛЕДІЯ

Скривати гайну царськую
Потрібно і конечно,
Бо, як її розпапляєш,
Загинеш небезпечно.

Та крити божії діла
Негарно, навіть грішно;
Не скриєш божої хвали,
Лиш сам загинеш вічно.

То й я, лякаючись судьби
Раба, що на розробок
Повірений йому талант
Без діла скрив у сховок,

Бажаю оспівати вам,
Що стане духу мого,
Життя, страждання, муку й смерть
Селедія святого.

Хто були родичі його,
В якій жили країні —
Незвісно; сам він змалку жив
У водяній пустині.

На вічний взір аскетам всім
Не їв він хліба й м'яса;
П'явки і хроби водяні —
Його вся страва ласа.

Олію, молока, вина
Не заживав він зроду;
Для дужчої покути пив
Морську солону воду.

Думками бога хвалячи,
Держав обіт мовчання

І ані слова не пророк
Від роду до сконання.

Важке зітхання — се була
Його мольба глибока;
Весь вік прожив зітхаючи,
Не зажмуривши ока.

Не мав він дому ні житла,
Лиш сам пісок та скали;
Мав плащ один із острих блях,
Що в тіло повростали.

Та на святого напосівсь
Один король сердитий,
З оружієм і дрекольми
Пішов його ловити.

Пророцьким духом чуючи,
Що час його зближався,
З пустині вибрався святий,
На світло показався.

Тут вороги обпутали
Його кругом сильцями
І до царя взялися гнать
Страшними палицями.

То цар безбожний крикнув: «Гей!
Беріть його, тримайте!
Йому живіт живцем поріть,
З його нутро мотайте!»

Для болю дужчого велів
Солити свіжу рану,
Та тим ще злість не наситив
Мучительську, погану.

Живе ще тіло у бочки
Велів він натоптати,
Поганцям хтів таким, як сам,
Ті мощі в дар післати,

Не допустив всесильний бог
До крайнього скандалу,
Щоб мощі праведника йшли
Поганцям на поталу.

Три дні й три ночі вітер бив
Судно по Чорнім морі;
Вже думав цар: «Скінчився світ,
Погасло сонце й зорі».

Аж сам Селедій-мученик
На них змилосердився
І моряку одному в сні
Прославлений явився.

І мовив: «Бог за смерть мою
Карати вас не буде,
Та труп мій ви везіть на Русь
Між православні люде.

Нехай вони в великий піст
Жиють із тіла мого
І слав'ять бога й згадують
Селедія святого.

Най постять так, як постив я,
Доступлять в бога ласки,
Їдять мене і воду п'ють,
І ждуть святої паски.

Як їх патрон, я відчинять
Їм буду неба брами,
Пісний Селедій рай знайду
З пісними русинами».

І сталось так. І відтоді
Всі русини голодні
Селедія святого чтять.
Дивні діла господні!

VI

ЛЕГЕНДА ПРО ВІЧНЕ ЖИТТЯ

1

Олександер Великий весь світ звоював
І отсе в Вавілоні мов бог раював.

А побожний аскет вік в пустині прожив
І молитвою й постом богині служив.

Наче сонце, що разом прогонює тьму,
Так богиня в опівніч явилась йому.

Прихилилась і мовить: «Мій вірний слуго,
Чим тебе вдоволить? Чи бажаєш чого?»

Аскет мовить:

«Хоч яке се життя і трудне, і сумне,
Дай, щоб старість і смерть оминули мене».

Богиня мовить:

«Ну, як се в тебе дар найцінніший з усіх,
На ж тобі сей малий золотистий горіх.

Одну нічку не спи, один день промовчи
І, очистивши ум, сей горіх розтовчи.

Шкаралющу в огонь, а розкусиш зерно,
Дасть тобі молодим вічно жити воно».

2

Цілий день промовчав, і не спав усю ніч,
І готовивсь аскет на великую річ.

Ось огонь розпалив із пахучих полін
І кадило в огонь щедро кидає він,

І закони господні проходить умом,
Щоб очистити ум, не схибити притьмом.

Та ось сумніви в серці повстали страшні:
«Вічно жить — молодим — ну, пощо се мені?

Чи вертати у світ, де панує борба?
Чи ось тут вічно жить? Се ж безумство хіба!

О богине, прости! Я згрішив, бачу сам!
Та безцінний твій дар комусь іншому дам.

У нас цар молодий, богорівний наш цар!
Богорівним зовсім його зробить твій дар.

Міліонам він сонце, життя є нове,
Для добра міліонів хай вічно живе».

3

Олександер Великий весь світ звоював,
Та дівчини рабом себе він почував.

Персіянки Роксани предивна краса
В його серці горить, мов пожар, не згаса.

У обіймах його та красуня горда
Наче тає, на груди його припада;

Та хвилина мине, і він чує, що ось
В її серці вороже ворушиться щось,

І в очах, ще вогких від любві і жаги,
Дикі іскри горять, наче злі вороги.

З її уст вилітають бажання страшні —
Се бажання пожарів, убійства, різні.

Їй опертись король не здоліє й на мить:
Там згорів Персеполь! Завтра Суза згорить!

Кліта вбив при вині! Чи любов се, чи чад?..
День у день із небес його кидає в ад.

4

Олександер Великий богині молився:
«Дай, богине, щоб нині весь світ провалився!

Або дай, щоб скінчилася мука моя,
Щоб я знав, чи богиня вона, чи змія?

Чом міняється так, кілько є в дні годин?
І чи в серці її я паную один?»

В тій хвилині аскет перед ним опинивсь
І покірно царю до землі поклонивсь.

«Вічно жий, царю мій! Хай твої вороги
Згинуть! Ось тобі дар від твойого слуги.

Не згордуй! Сей малий золотистий горіх —
Від богині се дар! Моя гордість, мій гріх».

І він все розповів, відки має сей плід,
Що робить, щоб богині сповнить заповіт.

«Міліонам ти сонце, добродій єси,—
Будеш жить вічно юний, як плід сей з'їси».

5

«Вічно жить! Молодим! Справді, божеський дар!»
І великим, безсмертним почув себе цар.

«Вічно жить! Молодим! А вона? А вона?
Постаріє, зів'яне, мов квітка марна!

Що без неї життя? Сонце? Небо? Сам рай?
З нею жить! Або радше ти сам умирай!»

Вже й не думає цар, до Роксани біжить:
«Серце, ось тобі дар: вічно в юності жить!»

І сказав їй усе, відки має сей плід,
Що робить, щоб богині сповнить заповіт.

«Коли любиш мене, моє сонце ясне,
Дасть безсмертя обом нам зерно те дрібне.

А не любиш...— урвав.— Кого хочеш люби!
Ось тобі сей горіх! Що захочеш — роби!»

Зчервоніло дівча, в личко вдарила кров,—
Олександер не ждав її слова — пішов.

6

Гей, Роксано, красуне, що думаєш ти?
Чи про те, щоб з царем до безсмертя дійти?

Не про те! Інший жар в її серці горить!
Інший бог там живе! Інший цар там царить.

Він мета її мрій, осолода очей,
Над усіх милий їй генерал Птолемей.

Хоч не любить її і холодний, як лід,
Вона рада свій вік дать за сам його вид.

«Вічно жить молодій, а без нього? О, ні!
Краще він хай живе, дасть безсмертя й мені!

Ну ж, поможе сей плід його серце здобуть!
А як ні, то мені краще в світі не буть».

Птолемея знайшла і дала йому плід,
І сказала, який в нім лежить заповіт.

А як ніч надійшла, вона тихо пішла,
Олександру в вино трути-зілля влила.

7

Занедужав король, важко стогне, кричить,
А Роксана при нім не ридає, мовчить.

Головами хитають старі лікарі,
І тривога, як ніч, залягла у дворі.

По всім краю йде вість, наче змора та сон,
І сумує весь край, і рида Вавілон.

Ось у строях, білилах, рум'янах ціла,
В Олександрів покій куртизана ввійшла.

«Вічно жий, царю мій, на потіху для всіх!
Ось від мене тобі чудодійний горіх!

Се богині є дар. Як з'їси те зерно,
Вічно жить тобі дасть вічно юним воно».

Спалахнув Олександер: «Нещасна, дрижи!
Від кого маєш плід сей? По правді скажи!»

Та дівча не дрижить, не спускає очей:
«Мені дав його твій генерал Птолемей».

8

Олександер у болях жорстоких лежав
І в руці своїй плід чудодійний держав.

«Вічно жить і любить! День за днем! День від дня!
А життя — то борня! А любов — то брехня!

Вічно жить у борні! Биться в сітях брехні!
День за днем! День за днем! Без кінця! Ні, ох, ні!

Не для нас, о богине, твій божеський дар!
Хоч над світом я цар, та над серцем не цар.

Міліони людей можу вбить, погубить,
Та чи змушу кого мене вірно любить?

Вічно жить! О богине, се жарти, се сміх!
Вічне щастя чи дасть сей чудовний горіх?

А без щастя, без віри й любові внутрі
Вічно жить — се горіть вік у вік на кострі!

Ні, богине! Візьми свій дарунок назад!
Я в нірвану волю, чи в Олімп, чи у ад!»

9

Серед болю в постелі підводиться цар,
І побожно цілує чудовний той дар,

І в тріскучий огонь із пахучих полін
Чудодійний горіх бистро кидає він.

І здалось, що вже біль не так люто палив,
Мовби в збурену кров охолоди налив.

Прояснів його ум, серце збулось химер,
А в опівніч саму Олександер умер.

V. ПО СЕЛАХ

I

На Підгір'ї села невеселі
Простяглися долом-долинами,
Мов край шляху на твердій постелі
Сплять старці, обвішані торбами.

Понад річку верби головаті
Довгі віти в воду похиляють;
Журавель поскрипує при хаті,
Босі діти по двору гуляють.

З-поміж верб, та груш, та яворини
Чорні стріхи глипають, нагнувшись,
Мохом вкриті, корчами калини,
Мов на вітер ті сичі, надувшись.

Похилились смерекові стіни,
Там і сям стемпльовані дрючками,
Мов каліки, ждуть собі заміни,
Щоб спочить розбитими кістками.

Сліповаті та тісні віконця
В старосвітських засувах ще ходять.
Чи лякаються ясного сонця
Ті, що вік свій в тих хатах проводять?

Не видати комина на хаті;
Вранці дим всю хату заповняє,
З стріхи буха, в'ється по загаті,
Хапле очі, сльози витискає.

В хаті піч трохи не в півкімнати
З запічком і припічком із глини,
Вічно тепла — то жолудок хати,
Величезний, як живіт дитини.

Хліб і страва — тут найстарша справа,
Ціль всіх змагань, замислів, турботи,
Мов родивсь сей люд лиш для роботи,
А на хліб вся праця йде кровава.

Ліжко газди — п'ять дощок незбитих,
Сніп соломи і верета зрібна;
Тепла піч є для дітей невкритих,
А для старших постіль непотрібна.

Слуги в стайні сплять — їх коні гріють,
А дівки на лаві, на запічку;
Про вигоду й думати не сміють,
Щоб лиш крижі випрямить за нічку.

І про одіж мало дбають нині:
Як кожух є й чоботи пасові,
Для газдині шнур коралів в скрині,
Для дівчат хустята шалінові,

Капелюхи хлопцям повстянії,—
То й весь празник є на довгі літа;
Буднішня одежа в хаті шита
З полотна, що вироблять хатнії.

На стіні розвішані довкола
Дерев'яні давні богомази:
Страшний суд, Варвара і Микола,
Чорні вже від диму, мов від мази.

Тільки й всього християнства в хаті,—
Але є й письменства в ній познаки:
Там під сволоком, завитий в шматі,
Лист небесний — писаний бог зна ким,

Йосифінський наказ панщизняний,
Прадідівський квит на тридцять буків,

Діда скарга за грунтець забраний,
Батьків акт ліцитаційний драний,—

Ось весь спадок, що лишивсь для внуків.

II

В шинку шумить, в шинку гуде,
Аж гомін геть селом іде.
І не питайте, що се є:
Старий Пазюк горілку п'є.
Вже третю ніч він п'є ось так,
Та не гадай, що він пияк.
Він буде ще три ночі пить
І ані цента не платить.
О, бо Пазюк розумний дід,
З кропиви він збирає мід:
Він у селі над всіх моцар,
Бо він собі багач-лихвар.

І не гадай, що за процент
Він п'є й не заплатить і цент!
Ось глянь у коршму. За столом
Сидить Пазюк, співа псалом,
Бо він письменний — знай і це!
І бога в серці має все.
Він бороду на руку спер
І сиві очі в двері впер,
Волосся сиве і густе
Лице вкрива його товсте,
А голос дзвінко, мов із блях,
Гукає: «Господи воззвах!»

А обік нього кум сидить
І Пазюку в лице глядить,
В очах його читати б рад,
Чи все тут є старому в лад,
Чи все зробив він так як слід,
Щоб ласкав був брикливий дід.
А як старий скінчив свій спів,
То кум несміло річ повів:
«Спасибі, кумцю, вам за глас!

Та щиро я благаю вас,
Вділіть ту позичку мені,—
Я все віддам уосені».

Пазюк о стіл б'є кулаком.
«Чи дармо в тебе я дяком?
Не штука то мій глас хвалить!
Кажи горівки ще долить!»
Скрутився кум, неначе в'юн,
Горівку в жида і тютюн
Наборг бере, на стіл кладе,
Знов Пазюка просить іде:
«Вже ж, кумцю, вас я третю ніч
Частую за пустую річ,
Щоб сотку в позичку дістать,—
Ви ж обіцяли нині дать».

Розгнівався на се Пазюк
І повну чарку кинув з рук.
«От ще голяк! От ще жебрак!
До мене промовляє так!
Сто срібла — се великий гріш!
Узять візьмеш, віддать — хоч ріж!» —
«Я ж, кумцю, позичав у вас
І, тямите, віддав на час».—
«Віддав! Віддав! А може, й ні.
А кілько то було гризні!
Та що вже там! Хай страчу сам!
Як обіцяв, то певно дам».

І мовить кум:«То дайте ж тут!
Ось свідки є, горівку п'ють».
Пазюк на те: «Нехай же п'ють,
У мене гроші є ось тут!»
І вийняв з черева платок,
А в нім завитих сім соток,
І перед свідками цілі
Їх розкладає на столі.
«Отсе мій плуг, отсе мій стіг,
Моя рілля, мій оборіг,
Мої воли, моє гумно,
Моя рідня, моє майно».

І поскладав, поцілував
І в черес всі сотки сховав.
А кум стоїть, гне в собі злість,
Очима тії гроші їсть.
«Та, кумцю, змилуйтесь-бо раз,
Най дармо не благаю вас!» —
«Ні, синку, пізня вже пора,
Додому час! Заснути тра!
Ще кварту став, людей відправ,
А завтра рано, щоб ти знав —
Коли діждати дасть господь,
За грішми з свідками приходь».

Село шумить, село гуде,
Пазюк з шинкý додому йде,
При ньому кум, мов в'юн той, в'ється,
А свідки йдуть то вскісь, то всклесь.
Боками йдуть, пісень ревуть.
Аж ось Пазюк промовив: «Тут!
На розі хрест, з тернами тин...
Тут в хаті мій драбуга син.
Го-го, то злодій, зна біду!
До хати спати я не йду.
Гей, куме! куме! Де ти втік?
Ти спать мене веди на тік!»

III

Вранці-рано по селі
То не пчоли, не чмелі
Глухо зажурчали,
Не шумів розбитий спуст,
А йшло слово з уст до уст:
«Вкрали! Вкрали! Вкрали!»

Що? Хто? Відки? Вість така:
Вкрали гроші в Пазюка!
Як вернув із шúнку,
П'яний у стодолі спав,
Злодій черес з нього зняв
І потяг шматинку.

Хто був злодій? Відки знать?
Сам Пазюк не зна сказать,
Хоч щось твердо дума.
Далі скрикнув: «От на глум!
Вів мене в стодолу кум!
Се ніхто, крім кума!»

Кум почув се, весь дрижить,
Мов опечений біжить:
«Змилуйтеся, діду!
Я вас до хреста довів
Та й пішов вісьта домів!
Присягати піду!»

«Не бреши! Де гроші дів?
Ти мене вигоном вів —
Тямлю весь інтéрес:
У стодолі дрюк відпер,
Сіна з зруба на тік зверг,—
Зняв із мене черес!»

«Тут мене гадюка їдж,
Як я з вами був сю ніч
На гумні, в стодолі!» —
«Не бреши! — кричить Пазюк.—
Гроші тут мені до рук,
Бо діждеш недолі!»

IV

Зразу сварилися,
Далі побилися
Кум з Пазюком.
Батькові син помагає,
Син держить, батько шмагає
Кума ціпком.

Гамору! Галасу!
Баб назбігалося
Повний вигін.
Ті Пазюка проклинають,
Інші про кума вже знають:
«Певно, се він!»

Свідків, хоч гать гати!
Сей вже мав спать іти,
Вийшов надвір,
Чув, як Пазюк до стодоли
З кумом чалапав поволи
Попри шпихлір.

Другий виразно чув:
Кума Пазюк гукнув:
«Куме, ходи!
Пізно вже лізти до хати,
Я на тоці буду спати,—
Ну, заведи!»

Здогади, заміти...
Тут шукать! Там іти...
Властей чекать...
Справді ж нікому не жалко.
«Так тобі треба, ти, п'явко!
Хоч ти пропадь!»

V

Того рана з криком, шумом
Серед тлуму дід із кумом
На попівство враз ішли.
Чи шукать поради, може?
Ні, за злодія на боже
По короні понесли.

У обох напухлі пики,
А у серці гнів великий,
В кума весь кривавий ніс.
«Правте, отче, два молебни.
Щоб злодюга той ганебний
Без пощади нагло тріс!»

Вийшли. Кум домів кленучи,
А Пазюк нові онучі
В постоли, до торби хліб,
П'ятку в черес, палку в руки
Та й для ліпшої поруки
До ворожки до Дуліб.

VI

Ворожка мовить:

«Ти, чоловіче, не бійся нічого!
Гроші повернуться, ждати не довго.

Злодій від тебе сидить за три межі,
Знаєш його по відмінній одежі.

Вус має чорний і сірії очі,
Підстерігав тебе три дні й три ночі.

Господу дякуй, що гроші забрав він,
Що не збудився ти в хвилі, як крав він.

Мав він ножаку і хтів тобі, батьку,
Якби збудивсь ти, всадить під лопатку.

Є в тебе грушка по кінець причілка,
Є в ній маленька дуплавая щілка...

Там ти дивися щодня, щогодини,
Там тобі злодій ті гроші підкине».

VII

Іде Пазюк від ворожки
Та йдучи міркує:
«Виразнісінько на кума
Ворожка віщує.

За три межі! Кум від мене
За чотири межі!
По якій я його знаю
Відмінній одежі?

Не в постоли, а в личаки
Обуває ноги
І на гуні не зелені,
А чорні вилоги.

Чорний вус.— Рудий у кума.
Гм! Не вір рудому!

Сірі очі — дійсна правда!
Коб швидше додому!

А божився, дав на боже!..
Плакав наостатку!
А сам ніж мав і мене хтів
Пхнути під лопатку!

Почекай же!.. Де та в біса
Грушка при причілку?
В мене є верба. Все одно,
Заглянемо в щілку».

VIII

Ой-ой! Метушня і тривога в селі,
Із вулиці діти тікають малі,
Старі покидають у полі роботу,
Додому дралюють, немов на пожар!
На лицях побачиш і страх, і турботу:
В селі є шандар!

Сей сіті рибацькі під стріху ховає,
Той в сіно рушницю стару обвиває
І пхає в шувар,
Сей крадену пряче дубову колоду,
Той в бочку пожарну щодуху ллє воду:
В селі є шандар!

Шандар і начальник рушають на слідство
Соток Пазюкових шукати,
Трясли вже у кума, трясуть ще сусідство,
Стайні, і стодоли, і хати.
І свідків питають, мов в пітьмі блукають,
А грошей нема та й нема.
«Ну, куме коханий, дай руки в кайдани!
Тут слідство, для тебе тюрма».

IX

Три неділі вже кум у арешті сидів,
А селом якийсь шум, наче рій той, гудів.

Ось Пазюк молодий у попа, неборак,
Кладе п'ятку на стіл і говорить ось так:

«Єгомостику, горе на мене найшло!
«Ти вкрав тата сотки! — так гуде все село.—

Бідний кум через тебе в арешті терпить».
Єгомостику, радьте, що маю робить?»

Піп плечима стиснув: «То, небоже, біда!»
А Пазюк молодий хитро так повіда:

«У неділю на хрест і на слово святе
Перед всіми людьми я присягну на те,
Що татуньових грошей не маю».

«Добре, сину! Присягу тобі проведу.
Та гляди, щоб не впав ти в велику біду!

Бо присяга страшна! Лиш одну мені річ
Відповідж: чи ти взяв тії гроші в ту ніч?
Як на сповіді, правди жадаю».

«Як на сповіді! Отче... Та взяв чи не взяв,
А бігме, що нерушані вчора віддав.
І присягну, най встиду між хлопством не маю».

X

НА ПАСТІВНИКУ

Сховалось сонце за Ділом могучим.
Пожар вечірній запалав на небі
І згас. Стемніло. Оповите млою
Дріма Підгір'я. Лиш де-де в хатах
Ще світло блима. Літня ніч коротка,
То вчасно спати йдуть робучі люди,
Щоб завтра, скоро світ, вже бути в полі.

Ген за селом, під лісом на долині,
З густої мли, мов цвяшок золотий,
Вирізуєсь мигóтання кровaве:
Се хлопці-конюхи огонь кладуть,

Їх на всю ніч післали коні пасти.
Попутавши скотину, розложили
Огонь, бо майка [1] тне.
Ось при огні
Сидять гуртом: хто в гуньці, в подігачці,
Хто в кожушанці, хто лиш грубий міх
Нап'яв на плечі.
— Побратиме Сеню,
Дай тютюну!
— Чи бач, який прудкий!
Чи я тютюн саджу?
— Та не жартуй-бо!
Тобі господар нині скрутець дав,
То уділи! Проклята майка тне,
А тютюновий дим — найліпший спосіб
На неї.
Сень видобува тютюн,
І крає ножиком, і ділить всім,
В кого немає. Вже така натура
У того Сеня: зразу воркне гризько,
А потім хоч сорочку з себе дасть.
Недаром придурковатим зовуть
І підіймають всім селом на сміх.
Куди ж пак! Парубіка вже старий,
Вже поза тридцять літ, і до роботи
Нема над нього, і не п'є, не тратить,
А ходить мов жебрак. Не раз йому
Графлялося пристайство — не хотів.
Волить тинятись в наймах, на чужих
Робити і чужій коритись волі.
«То вже у них так в роді,— говорили
В селі.— Отець його мав поле й хату,
Та все пустив, роботу занедбав,
Лише по відпустах, святих місцях,
Мов старець, волочився. А прийшла
Недуга, старість, далі сліпота,
То не було де голови приткнути,—
Взяв ліру та й пішов просити хліба.
І сина на таке саме навчав:
Все лиш набожних співанок співає,

---

[1] Рід дрібних і дуже кусливих комарів, що появляються в маї.

Все лиш балакає, що світ зіпсутий
І страшний суд надходить — що твій піп!»

Отак в селі балакали про Сеня,
Сміялись з нього, хоч усі й любили,
Бо щирий був, для всякого ввічли́вий.
Та він байдуже, мов се й не про нього,
Всі насміхи пускає мимо вуха,
Прихильності немов недобачає.
Хоч тридцять літ від роду, він найрадше
З дітьми малими пристає, готов
І порохом пересипатись з ними.
Та й діти ж то над все любили слухать
Його пісень і оповідань! Діти
Одні над ним не насміхались.

Ось
І нині купка їх зібралась — хлопці
Все підростки. На Сеня поглядають,
Як на старшого; деякі й самі
Просились з кіньми на ніч, знаючи,
Що й Сень тут буде.
Закурили. Тихо
Десь обік в трощах деркає деркач.
Сова у лісі заскиглила — цур їй!
І більш не чуть нічого, тільки мірно
Дзеленькають залізним путом коні
Та хрупають траву росисту.

— Ну-ко,
Скажіть хто байки! — обізвавсь несміло
Один і скоса позирнув на Сеня.

— Е, кат там з нею! — другий відізвавсь.—
Я за весь день охляв, не чую ко́стей,
І очі вже злипаються до сну.

— Ну, що ж, то ти йди спати! Годі ж всім
Поснути. Знаєте, пора непевна.
Говорять, що з Сідого [1] приятелі

[1] С і д е — село в Самбірськім повіті, славне своїми конокрадами.

Волочаться по толоках. То треба
Вважати!

— Мій господар, за грибами
Ходивши вчора, каже: бачив вовка.
То й остро наказав мені з лошат
І ока не спускать. Та де вони?

— Не бійсь, дурний! Якби, храньбоже, вовк,
То коні би самі дали нам знати:
Заторкали б і збились би докупи.
Ось слухай, рже твоя каштановата,
А он лоша їй обзиваєсь!

Справді,
По всій долині розляглось іржання,
Мов тремоло важке, могучим смиком
Потягнене по струні металевій.

— Ну, байки! Сеню, ти на черзі нині!
— Якої ж я вам байки розповім?
Тут, браття, йде таке на наші села,
Що швидко нам відхочеться байок.

— Що, що таке?
— Війна! Хіба не чули?

— Війна? Та з ким?

— Ну, звісно, з москалем.

— Що, з москалем? О, то нещастя наше!
Москаль твердий, не встоять наші хлопці
Супроти нього.

— То-то, браття, й є.
Наш конче хоче з москалем побитись,
Та видить сам, що сил замало має.
От він казав усюди голосити,
Що відтепер не буде так, як досі
До війська брати та перебирати,
А всіх загорне загалом: малих,
Що від землі лиш відросли, й дідів,

Що до землі вже хиляться, сліпих,
Кривих, безногих і горбатих, навіть
Дівок.

— Ха, ха! То, може, й нашу Феську
Візьмуть?

— Го-го, тота на гранатира
Придасться.

— То не сміх, я то віддавна
Гадаю вже: чому беруть до війська
Лиш парубків? Чи то дівок нема
Таких здорових, рослих і відважних?
Чи дівка не такий же чоловік,
Як парубок?

— Та слухайте лишень,
Що сталося в Урожі! Тиждень тому
Там війт під церквою цілій громаді
Читав той наказ, що почнуть усіх
До війська брати. Слухає народ,
Об поли б'єсь руками. Аж нараз
Одна вдова як не заломить руки
Над головою, як не заголосить:
«Я-яй! Я-яй!» Так протяжно, так страшно,
Мов за покійником. Усі до неї,
Гадали, може, зуб. Та де тобі!
Посиніла, у лобі очі кров'ю
Їй заплили, і руки все держить
Над головою закленуті, й стогне,
Голосить, що аж серце розриваєсь.
Що мир до неї, примовляють, тішать,
Води дають, хрестять і шепчуть — де там!
Не чує, ані бачить, не говорить,
Не їсть, не п'є, ніщо не розуміє,
Лиш яйкає від того дня і досі.
Вже з цвинтару не трафила й до хати,
Пішла долів селом: «Я-яй! Я-яй!»
А мир за нею, мов на похороні.
Три рази довкіль обійшла село.
Під ніч насилу завели її
До хати, силою й нагодували.

Та не могла вона сидіти дома.
Вночі й пропала. І від того дня
По селах ходить. Вже її в Лужку,
І в Ступниці, і в Мокрянах видали,
Була аж в Страшевичах і на Сприні.
Розхристана, — говорять, — чорна-чорна,
Лиш очі світяться. І день, і ніч
Блукає по полю, до хат не йде
І все кричить, голосить, плаче й стогне.

— От покаяніє! Най бог боронить!

— Я б, бачиться, на місці вмер з страху,
Якби її голосіння почув.

— Іди, дурний! Вона ж се не від злого!
Се найдобріша жінка у селі
Була. Їй бог так дав, щоб віщувала
Народові якесь велике горе.

— Ой-ой! І що ж то за такеє горе
Вона віщує?

— Чуєш, що війну?
Вже то як наш із москалем задреся,
То тут не жди добра!
— А я гадаю,
Що то не те! Велика річ — війна!
Всіх не поріжуть. Москалі ж також
Не є вовки, а люди, як і ми,
Небіжчик дід не раз про них, бувало,
Розказують, не можуть нахвалитись.

— І я гадаю, браття, що москаль би
Нам кривди не зробив. Господар мій —
На що розумний чоловік, а часто
Говорить: «Господи! коли б вже раз
Москаль прийшов! Таке вже всюди здирство
Пішло: москаль би все те скасував,
Зробив порядок, полекшу якусь
На бідний люд».

— Ой, певно що би треба
Твердої тут, московської руки!

Чи чули ви, пани ото заводять
Якісь там шарварки нові. То ніби
Говорять хлопам: «Штири дні до року
Повинен кождий нумер відробити
Коло гостинця». А то все брехня.
Їм не гостинець в голові. Плювати
Їм на гостинець! Як лиш люди вийдуть
На ті гостинці, то пани пошлють
Свою двірню з палками, нагайками,
І всіх на панський лан переженуть,
І панщину навернуть: штири дні
Щотижня кождий мусить відробляти.

— Не може бути! Хто тобі казав?

— Плети, дурний, не може бути! Вже то
Я чув про се від розумніших трохи,
Ніж я та й ти. Пани дістодь-то навіть
Вже й цісаря підпали, й цісар їм
Усе те затвердив і підписав.

— Ой лишенько! Тепер-то ми пропали!

— Воно-то бач: пропали або ні.
Пани ще досі криються з тим дуже,
Не признаються, щоб народ відразу
Не роздразнити, а найголовніше:
Бояться москаля.

Тут Сень вмішався
В розмову. Досі він сидів понурий
І звільна пакав люльку, похилившись,
Мов слухав голосів якихсь далеких.
І враз промовив: — Е, яка там річ
За нами впоминатись москалеві?
Що ми йому, чи сват, чи брат який?
А мислите, що в нього мало й своїх
Панів і бідних?

— А про що ж би мала
Війна вестися?

— Ні про що! Й війни
Ніякої не буде!

— А пощо ж
До війська пруть старого і малого?

— Е, пруть! Ніхто ще того не видав.
От ми які вже парубки, а хто нас
До війська кликав? Може, ще коли
І будуть брати, та хтозна, се, може,
Аж в той час буде, як народ на світі
Здрібніє так, що в нашій печі буде
Сім хлопа молотити.

— Мудрий ти
На бештефранти! А чому ж ота
Урізька ходить та голосить? Чень же
Се не добро віщує?

— То-то й є,
Що народ темний чує плач її
І бачить сам, що се якийсь знак божий,
Та не дошукує, що він значить,
А сам собі спліта химери всякі:
Війна, і панщина, й бог зна ще що.
Гадаєте, що бог про теє дбає,
Чи там сто люда заб'ють або двісті,
Чи хлоп о три дні більш робити буде?
Якраз господь перед таким би ділом
Знаки такі нам посилав! Та й що то
Війна? Війни й заповідать не треба,
Вона вже є, ми родимось, живем,
Мремо в війні. Хіба ж не чули пісню:

«Нема добра та й не буде,
Була війна та й ще буде,
Брат на брата ворогує,
Сестра сестрі смерть готує,
Син на батька ніж підносить,
Донька мамі смерті просить».

От де війна правдива, найстрашніша,
Щоденна, люта! Що там против неї
Всі війни з турком, німцем, москалем!

Замовкли всі й понурились. Так нагло
Звернув розмову Сень на другий бік.

І хоч не раз подібні вже слова
Вони від нього чули, то, проте,
Тим дужче їх ударили вони.
І не до сміху їм було, бо кождий
На собі сам їх правди досвідив.

— Се правда! Як вовки голодні в лісі,
Так мир хрещений сам з собою їсться.
Одні хапають з-перед других, рвуть,
І друть, і кривдять. От і мій господар,
Хоч і який багач, а злакомився
На моїх п'ять кровавих ринських: взяв
І відтягнув мені з заслуженини,
За те, що скочило теля в полонку
І затонуло.

— А що буків я
Прийняв за ліс! Господар сам післав
Мене украсти з лісу копаниці,
А як зловив лісничий і подав
На штроф, прийшлось платити — він тоді
Давай мене періщити!

Й пішли
Нагадувать та розводи́ти, що
У кождого віддавна наболіло.
Лиш Сень мовчав, не жалувавсь ніколи.
А як скінчили другі, знов почав:

— Так бачите, яка се в нас війна
Ведесь! І що нам віщувать війну?
Таж ся війна сама та щось віщує.

— А що таке віщує?

— Страшний суд! —

Слова ті Сень сказав глухим, таємним
Полушептом, аж другі мимоволі
Склонили голови. В тій хвилі в лісі
Сова плачливо застогнала. Тихо
На хвилю стало, і нараз, немов
Десь з-під землі, протяжний і різкий,

Проймаючий роздався стогін людський:
— Я-яй! Я-яй! Я-яй!..

— Дух божий з нами! — скрикнули відразу
Всі конюхи і почали хреститись.

— Я-яй! Я-яй! Я-яй! — лунало в дебрях
Так жалібно, так важко, що аж серце
Мороз проймав. Сконало. Тихо стало.
Недвижні всі сиділи круг огню,
Тремтячи. Дух захопило у всіх,
Так що ніхто і слова не промовив,
Ба, навіть коні наострили вуха
І стали мовчки.

Тільки Сень сидів
Спокійний, шепчучи молитву. Врешті
Промовив:
— От ви й чули віщування.
Не бійтесь, се не є нечистий дух,
Се та урізька жінка, що пішла
По божій волі. Бог їй так казав
Плачем і криком грішному народу
Оголосити близький суд страшний.

— Ну, що се ти говориш, бійся бога,
Під ніч таке страхіття? Суд страшний!
Хіба ж не чув, що перед страшним судом
Повинен ще на світ прийти антихрист?
Ну, а про нього, клятого, ще якось
Не чути досі.

— Не впевняйся дуже! —
Сказав поважно, строго якось Сень.—
Глухий не чує навіть, як гримить!
А я ось що скажу вам, що я чув,
Та ні, не я, мої татуньо чули.
Вони ось на Кальварії недавно
Були, там є чернець один старенький,
Що знає їх вже більш як тридцять літ.
Так от вони у нього й ночували,
І він їм много повідав з книжок.
«Моліться, — каже, — люди! Близький час!

П'ять гір трави вже віл великий спас.
Як шосту буде допасати — ждіть,
Тоді антихрист родиться на світ.
А як на сьому в півгори дійде,
Тоді на землю Ілія прийде».

— Дух божий з нами! — скрикнули в тривоз
Всі конюхи.— П'ять гір вже, кажеш, спас,
Що ж се за гори, що за віл такий?

— Хіба ж не знаєте, що в книгах пишуть?
Далеко десь, на самім краю світу,
Є віл такий: родився він в той день,
Коли Христа розп'ято. Має він
Сім гір. Коли прийде на світ антихрист,
Щоб всіх людей від бога відвернути,
То против нього появиться з неба
Святий Ілля і буде бунтувати
Народ, щоби антихриста цурався.
А той антихрист буде цар всесильний.
Пішле своїх вояків і шандарів
Против пророка. Бог йому допустить
Іллю зловити, він його на смерть
Засудить. Але знає він, проклятий,
Що як з Іллі одна краплина крові
На землю впаде — вся земля займеться
Й згорить. От він на хитрощі візьметься:
Пішле своїх вояків і шандарів
На край землі, на тих сім гір, і скаже
Вола отого взяти, і зарізать,
І з нього шкуру зняти. Розпріструть
Вони ту шкуру і на ній почнуть
Пророка мучити і катувати.
Та поразить господь нечисту силу.
Є десь такий комарик, що напився
Христової крові, як капала
З хреста. Отой комарик саме в хвилі,
Як будуть мали різати вола,
Його в хребет укусить і в тім місці
Маленьку дірочку проколе в шкурі,
Таку, що оком і доглянуть годі.
Крізь ту то дірочку з крові пророка
Малесенька на землю крапля впаде,

І загориться вся земля від неї.
Спалить антихриста й його все царство,
Спалить усі гріхи людські й терпіння,
Очистить землю, як від ржі залізо.
Тоді господь прийде на суд страшний.

Вже геть було за північ. Віз звернув
Додолу дишлем, Косарі стояли
Посеред неба. Холодно. Огонь
Погас. Зітхаючи глибоко, мовчки
Ще раз обходять коней конюхи.
Спокійно скрізь. Глибоке, темне небо
Горить над ними тисячами звізд.
Дрімає ліс в тумані. Наче мрія,
У сизій пітьмі клаптем чорним там
Лежить село.
І хлопці полягали —
Хто на соломі, що приніс з собою,
А хто й попросту на траві росистій,
Лиш міх товстий під себе простеливши.
Лиш Сень не ліг. При вигаслім огнищі
Сидить він, скулившись від холоду,
Недвижний, у якійсь глибокій думі.

— О господи! — зітхне часом. — Не дай
Сліпому і глухому в світі жити,
Щоб не заскочив неготових нас
Великий день, страшний день суду твого!

І він здригнувся.
— Господи помилуй!
Се смерть у очі заглядає! — шепнув
І знов почав молитись, ще щиріше,
Ще гарячіше. Тихо сяють зорі,
Немов манять до себе. Дух якийсь
Могучий і таємний пролітає
Понад землею. Чує лет його
Усяке серце добре та чутливе
Й тріпочесь тужно, наче пташка в кліті.
Чого? Куди? Пощо? Дарма питати.

VI. ДО БРАЗІЛІЇ!

I

ЛИСТ ДО СТЕФАНІЇ[1]

Вельможна мамо, найясніша пані!
Поклін тобі шлемо, твої піддані

Олекса Хмиз, Яць Хрущ, і Чапля, й Ружа,—
Шлемо тобі привіт від твого мужа.

Коли тобі плетуть, що він умер,—
Не вір, матусю! Він здоров тепер.

Живий, здоров, як рибка у водиці, —
Се посвідчать і наші молодиці.

Най бог його за се благословить,
Що не цурався до бідних загостить.

У Хмиза в хаті днів прожив зо двадцять.
«Шандарів, — мовив, — мушу пильнуваться

Ще рік мені блукати по землі,
Бо завзялись на мене сили злі.

Як рік мине, тоді підійму бучу,
Всій кривді і неправді шию скручу.

Потішу всіх, хто гнувся і терпів,
А особливо вірних русинів.

---

[1] В р. 1895 агент еміграційний Джерголет перейшов майже всю Східну Галичину, передягнений по-мужицьки, закликаючи людей до Бразілії і вдаючи з себе пок[ійного] архікнязя Рудольфа. Листів, подібних до оцього, вислано було багато з різних околиць Галичини.

Із сього краю, що є край дідівський,
Жебрацький, і шляхетський, і жидівський,

Я виведу свій вірний люд у край
Заморський, де є справді хлопський рай.

В Бразілії царем я хлопським стану,
Там жиду доступу не дам ні пану.

Се край багатий, оком не зуймеш,
Ніхто ще там ланцем не міряв меж.

Плідних земель безмірні там простори,
Буйні пасовиська, лісисті гори.

У горах повно звірів, диких кіз;
Один там буйвол тягне з сіном віз.

В лісах малпи — от звір несамовитий!
Що бачить, сам хапається робити.

Освоюєсь, привчається сей звір
Врубати дров, позамітати двір.

Там слуг нема з хрещеного народа,—
Освоїш п'ять-шість малп — і є вигода».

От так він нам балакав дні цілі,
Аж всі ми плакали, старі й малі.

А далі мовив: «Час мені в дорогу,
Іду і віддаю вас пану богу.

Я по Галичині вже ходжу рік,
Тепер піду ще на угорський бік.

Передягніть, брати, мене по-своєму;
Що я тут був, не говоріть нікому!

Жандармам особливо і попам
Не зраджуйтесь, бо буде лихо вам.

І ждіть! Як буде поле знов зелене,
З весною вам листи прийдуть від мене.

Тоді грунти, хати і весь свій крам
Збувайте! Я вам не такі там дам.

А щоб мій лист відразу ви пізнали
І ошуканцям в руки не попали,

Так ось вам знак — та тільки се секрет;
На листі буде підпис: Джерголет!»

По відході його ми всю громаду
Спросили на таємную нараду:

Прирадили по довгій боротьбі
Сей лист, о пані, написать тобі,

Про нього звістку радісну подати,
Щоб з нами й ти втішалася, як мати.

Сим кінчимо. Дай бог тобі прожить,
А нам тобі в Бразілії служить!

II

Коли почуєш, як в тиші нічній
Залізним шляхом стугонять вагони,
А в них гуде, шумить, пищить, мов рій,
Дитячий плач, жіночі скорбні стони,
Важке зітхання і гіркий проклін,
Тужливий спів, дівочії дисканти,
То не питай: Сей поїзд — відки він?
Кого везе? Куди? Кому вздогін?
Се — емігранти.

Коли побачиш — на пероні десь
Людей, мов оселедців тих, набито,
Жінок, худих, блідих, аж серце рвесь,
Зів'ялих, мов побите градом жито,
Мужчин понурих і дітей дрібних
І купою брудні, старії фанти,
Навалені під ними і при них,
На лицях слід терпінь, надій марних,
Се — емігранти.

Коли побачиш, як отих людей
Держать, і лають, і в реєстри пишуть,
Як матері у виходках дітей
Зацитькують, годують і колишуть,
Як їх жандарми штовхають від кас,
Аж поїзд відійде,— тоді припадок!
Весь люд на шини кидається враз:
«Бери нас або переїдь по нас!»
Се в нас порядок.

III

Два панки йдуть попри них.
На дітей блідих громадку,
На жінок отих марних
Кождий глипнув по порядку:

Відвернувсь один панок
І зітхає: «От бідацтво!»
Другий же за ним крок в крок
Покликає: «То лайдацтво!»

«Що лайдацтво?» — «Весь сей люд!
Рідний край на пшик міняє». —
«Ні, — відмовив перший, — тут
Винен той, хто їх спиняє».

«Не спинять їх? Всі підуть
Десь за синє море здуру». —
«Як же ж їм не йти, як тут
Всі до спілки дрем з них шкуру».

Розлучила нас юрба,
Та довгенько ще цікаві
Сперечались ті оба,
Де «лайдацтво» є в сій справі?

IV

Гей, розіллялось ти, руськеє горе,
Геть по Європі і геть поза море!
Бачили мури Любляни та Реки,
Як з свого краю біг русин навтеки.

Руські ридання й стогнання лунали
Там, де Понтеби біліються скали.

Аж із Кормон, мов живого до гробу,
Гнали жандарми наш люд, як худобу.

Небо італьське, блакитне, погідне,
Бачило бруд наш, приниження бідне.

Генуя довго, мабуть, не забуде,
Як то гостили в ній руськії люде.

Будуть ще внукам казать проти ночі:
«Дивний тут люд кочував із півночі.

Рідну країну з слізьми споминав він,
Але з прокляттям із неї тікав він.

Спродував дома поля, господарство,
Вірячи байці про Рудольфа царство,

Дома покинувши землю родинну,
Гнався, щоб мрію ловити дитинну.

Смілий у мріях, у вірі беззглядний,
В дійсності, наче дитина, безрадний.

Ані порадитись, ні побалакать, —
Знав він лиш гнуться, та жебрать, та плакать».

Гей, розіллялось ти, руськеє горе,
Геть по Європі і геть поза море!

Доки гамбурзькі, важкі паровози —
Де ви не ллялися, руськії сльози!

Всі з тебе, русине, драли проценти:
Польськії шляхтичі й швабські агенти.

Що то ще жде тебе на океані?
Що у Бразілії, в славній Парані?

Що то за рай ще тобі отвираєсь
В Спіріту Санто і Мінас Джераєс?

ЛИСТ ІЗ БРАЗІЛІЇ

Сусіди любі! Пише вам Олеся.
Ми всі здорові й добре нам ведеся.

Сім місяців отсе мовчали ми,
Аж на кінці вандрівки стали ми.

Серед лісів тут живемо в бараці
І маємо страшенно много праці.

.

Рубаєм дерева на сажень грубі —
Одно два дні довбем, сусіди любі!

За рік отак чень буде чистий морг,
То будем сіять. Живемо наборг.

Боргує нам уряд, покіль до свого,
Курузи, бульбу, сіль — і більш нічого.

Не розлучали нас і на п'ять хвиль...
До міста маємо п'ятнадцять миль.

В лісах, під горами... Та ми не ропчем,
Доріг нема, стежки, дасть біг, протопчем.

Та ви цікаві, як нам до води
Доїхалось, а потім аж сюди.

До Відня їхали спокійно вкупі;
У Відні нас три дні держали в цюпі.

Пустили нас, лиш пан якийсь від нас
Сім срібла взяв, що підписав нам пас.

З Понтеби завернули нас до Грацю,
Там три неділі мали з нами працю.

Писали до Стрия, Мостів і Кут,
А нам казали: «Зачекайте тут!»

Палазя там умерла від уроків,
А лікар німець мовив: «З браку соків».

Івась умер напевно від нічниць,
А лікар мовив: «Не плетіть дурниць!»

Та як ще Гриць, Оксанка, Рузя вмерли, —
Пустили нас: «Ідіть, куди наперли!»

До моря ми добрались без біди,
Лиш що до нас присілись два жиди

І видурили від Баланди й Хмиза
По десять ринських за́ якісь авіза.

Та на одній пересідці якось
Згубився і пропав Юрків Антось.

В Генові ми сім неділь шифу ждали,
За містом в норах, як цигани, спали.

Поганий край! Докучив голод нам,
І гарячок понабирались там.

Сім штук дітей, Онищиха, й Чаплиха,
І Хрущ старий там вмерли. Збулись лиха.

Було б нас більш померло, бо якась
На нас італьська пані завзялась

І випросила в короля свідоцтво:
Держать їх, аж їм вимре все жіноцтво.

Хрест божий з нами! Певно, се була
Якась безбожна упириця зла.

Бо справді, на жінок у тії доби
Ударили найгіршії хороби.

Та бог наслав на тую злюку бич:
Попавсь нам лепський русначок-панич.

Списав він лист від нас, слізьми облитий,
До їх там королеви Маргарити.

Все розповів: як нас тут трясця б'є,
Як відьма ніччю кров жіночу п'є,

Що тут дітей без корму сохне й плаче,
Як з відьмою король у гречку скаче...

І помогло. Пустили нас як стій,
Урвалося поганій відьмі тій.

А як ми вже на корабель сідали,
То панича від нас арештували,

Немовбито він ошуканець єсть.
Він нам шепнув: «Се злої відьми месть!

Мовчіть, бо пропадете всі дочиста!»
Ми — ша! Пропало наших ринських триста.

По морі ми плили без злих пригод,
Лиш хорував погано весь народ.

На морі вмерло дев'ять душ народу;
Їх замість погребу метали в воду.

Най бог боронить від такої тьми,
Як матері ридали за дітьми,

Коли їх риби довгі, мов ті балки,
Зубаті, чорні, рвали на кавалки!

В Бразілії ми теж зазнали зла:
Пропасниця лиха на нас зайшла.

Три місяці чекали ми на квіти:
Три хлопи вмерли тут і три кобіти.

П'ять хлопців до послуг продали ми,
А сім дівчат пішло в т а к і доми.

Про хлопців досі ми не мали вісти,
Дівчата раді: є що пити й їсти.

Що ж ще писать вам? Тут новин не гук:
П'ять душ нам досі вмерло від гадюк.

Тут по лісах блукають дикі люде,
Б'ють наших і їдять. І нам те, мабуть, буде.

Та, може, дасть нам бог іще підняться.
Було нас сорок, є ще вісімнадцять.

Одно лиш жаль, що вже по-руськи тут
Молиться ні балакать не дадуть.

На нас у місті крикнув Кандзюбінський:
«Nie wolno tutaj gadać po rusińskij!

Tu polski kraj i polski Bóg i król!
Po polsku gadaj albo gębę stul!» [1]

Га, що ж, коли так острий ферлядунок,
Хай буде й так! Який нам тут рятунок?

Сим кінчимо. Прощайте! Ждіть від нас
Звісток, як нам заблисне ліпший час.

---

[1] Не можна тут говорити по-українськи!
Тут польський край, і польський бог, і король!
Говори по-польськи або замовкни *(польськ.)*.— *Ред.*

ПОЕЗІЇ, ЩО НЕ ВВІЙШЛИ ДО ЗБІРОК

НА ДЕНЬ 11 ЮЛІЯ 1875

Хвилі щастя золотого,
Всі надії, думи, сни,
Пісні, втіхи серця мого,
Дні свободи і весни,

Все, все, що лиш завдячаю
Згадці про твою любов,
Я в день нинішній желаю —
Сто раз більше — тобі знов!

Ох, чи ти ще пам'ятаєш
Свого друга, світе мій?
Чи о тім коли згадаєш,
Що забрала мій спокій?..

Прости, що не можу дати
Жадного ти дару днесь! —
Ох, в одно лиш я багатий,
Но ти того не приймеш!..

Днесь не можу й серця свого
Дарувати вже тобі,
Бо твоє вно з часу того,
Як єм первий раз тя вздрів.

*

O złe i dobre, które w sercu noszę,
Którego pragnę, a zyskać się boję!
Szczęściem twym — bole, a śmiercią — rozkosze;

Gdyś ty nie miłość, jakież imię twoje?

Jeżeliś dobre, czemu tyle znoszę?
Gdyś złe, czemu cię kocha serce moje?
Roskoszne bole, bolesne rozkosze? —
Gdyś ty nie miłość, jakież imię twoje?

Czemu ustawnie jestem niespokojny?
Nie mam spokoju — nie prowadząc wojny?
Chcę serca zinąd, nienawidząc swoje?

Chciałbym swiat objąć dłońmi bezsilnemi,
Wznoszę się w niebo, a martwy na ziemi;
Gdyś ty nie miłość, jakież imię twoje?[1]

---

[1] О зле і добре, що в серці вас ношу я,
Яких я прагну, а дістать боюся!
Щастям твоїм є біль, а смертю — насолода:
Коли ти не любов, яке ж ім'я твоє?

Якщо ти добре, то чому я стільки зношу?
Коли ти зле, чому кохає тебе моє серце?
Розкішний біль і болісні розкоші! —
Коли ти не любов, яке ж ім'я твоє?

Чому я безперервно неспокійний,
Не маю спокою — не ведучи війни?
Хочу чужого серця — й ненавиджу своє?

Хотів би світ обнять безсилими руками,
Підношусь в небо, мертвий на землі;
Коли ти не любов, яке ж ім'я твоє? *(польськ.).— Ред.*

1877

*

Шукай краси, добра шукай!
Вони є все, вони є всюди.
Не йди в чужий за ними край,
Найперш найди їх в своїй груди.

[14]I 1877

СТАРА ПІСНЯ

У хвилю задуми стає перед мною
Те сковане людське нужденне життє,
Стає могилов темною живою
І важким стогнанням серце моє рве.

І холод смертельного болю й розпуки
Стиска моє серце, затемнює світ;
Безсильні, безрадні опадують руки,
Життя зав'ядає, мов в студені цвіт.

Усюди, усюди, де око лиш гляне,
Де звернеться вухо, все чути одну
Відвічную пісню: Ой життя поганє!
А як би направить, ніяк не збагну!

Учені говорять: «Давно ми се знаєм
І знаємо навіть причини біди,
Ба навіть віддавна працюєм, стараєм,
Щоби кінець лиху зробити! Зажди!

Невдовзі побачиш сам чорне на білім,
Облічене цифрами все до цяти, —
Будущого пітьму ми світлом розвіем,
Всім буде вигідно та весело йти!»

А прості говорять,— ні, прості нічого
Не кажуть, мов мови немає у них,—
Лиш стогонів много і сліз гірких много,
Зневір[и] та смертей і болів страшних.

Вони навіть, бідні, ніколи не взнають
Про вас, щирі душі, що стелите путь
Новим поколінням,— стогнучи вмирають,
До царства будущого, знать, не ввійдуть!

Хоч радують душу знання та науки,
Та тяжко ж то бачить голодне дитя,
Чуть сотень стогнання і тисячів муки
Та пісню відвічну про горе життя.

Написано д[ня] 19 цвітня 1878, досі не друковано.

*

Бувають хвилі — серце рветься
На волю, в ясний, теплий край,
Живіше в груді кров заб'ється,
І заманчивий щастя рай
Ясніє десь передо мною,
Манить ід собі красотов,
І з безконечною тоскою
У серці будиться любов.
Тоді я всіх людей бажаю
До серця щиро пригорнуть,
Все щастя неба, розкіш раю
Зілляти в їх зболілу грудь.
Тоді я чую,— ох, глибоко,—
Весь труд їх трудного життя,
Тоді слідить так бистро око
За горем їх, усі чуття
Зціпляються так тісно, дружно
В один акорд великий — жаль...
І так ми тісно, темно, тужно,
У серці боротьба, печаль,
І непорадність, і розпука,
Бажання смерті і життя,
Так тяжко — мов з любов розлука,
І страх — мов в лісі без пуття.
Отак мої щасливі хвилі,
Веселі пориви усі
Кінчаться сумом, браття милі,
І болев лютою душі.

*

Самотній, хворий, думаю в хатині,—
Круг мене темна, тиха, сонна ніч,
І в мені темно, тихо, сонно, в мині
Зів'яли сили, щезла втіха пріч,
Замерли нерви... Мов серед пустині,
Жию серед людей, і кожда річ
Мертве лице до мене обертає,
В воді мов, в мозгу всякий слід щезає.

Колись було — тямую, мов крізь сито,—
Дитина ще — знання голоден, я
З безмірною жадобою зглибити,
Постигнути старавсь, що добула
Невсипна думка людська. Жити, жити
По-людськи! Мислі, праці! Се була
Та ціль, що 'д собі вічно мя манила,
Манить і досі! Ах, та йти несила!

Колись було — і в мені кров кипіла,
Тремтіли нерви, наче струни в грі,
І серце билось живо, мисль світліла,
І сни розкішні снилися мені!
Минуло все! Жар знищив силу тіла
І соки мислі висушив, пишні
Надії цвіти підкосив,— мов буря,
Безплодно, пусто так любов минула.

Та, наче явір вглиб, у корінь втятий,
Я ще держався, кріпився і гадав:
«Га, годі повно всім ся розвивати,
А повний, цільний розвиток припав
У поділі лиш дуже небагато
Щасливим. Ти ж на боці геть остав
Свій біль і муку,— сам себе зречися
І весь загальній справі посвятися».

*

Смерклося. Тихо круг мене, мов в гробі,
В віддалі тільки вози гуркотять.
Тяжко ми, сумно і тужно! Ід тобі,
Любко далека, всі мислі летять!

Виджу тебе я крізь сумерки ночі:
Схилена, тихо сидиш при столі
І на роботу звернула ти очі,
Мислі тужливі видні на чолі.

Слух мій напружений чує в тій хвили
Шелест іголки у твоїй руці —
Зітхання тихі той шелест зглушили,
Тихі, а ясно чутні вни мені!

Ох, бо ті зітхання, тихі, сердечні,
В серці глибокий ми біль шевелять:
Там наче струни тремтять безконечні,
Вічною нутою горя тремтять.

Нині, о любко, в сей вечір погідний
Сотні щасливих при собі сидять
В любій розмові, а усміх свобідний,
Погляди щирі їх лиця красять.

Чим же ми гірші від сотень щасливих,
Чим заслужили ми горе і жаль?

*

— Ой матінко люба, єдина моя,
Постигло мя горе, недоля тяжка!
— Яка ж тебе, синку, недоля попала?
Хіба тя дівчина любить перестала?

— Ні, мамко, те лихо мені не страшне,—
Та тяжче ще горе постигло мене.
— Яке ж твоє горе,— по чім жаль
безмірний?
Хіба тебе зрадив товариш повірний?

— Ні, мамко,— про те я забув би давно,
Но лихо моє,— в моїм серці воно.
— Не згану ж я, синку, що в тебе болить
І що твоє серце, спокій твій мутить.

Наші предки-чолобийники,
То-то вам були осли!
Аж за море по нашийники,
Пана і канчук пішли!

«Край у нас багатий і плідний,
Лиш нема порядку в нім!»
Ну й прикликав же народ дурний
Злодія-князя в свій дім!

І почав князь заводити лад,—
Ну, і швидко так зайшло,
Що, окрім ладу, вперед і взад
Нічогісько не було.

А їм, дурням, мов по сьому й буть,–
І байдуже,— лиш князя
Вихваляють і поклони б'ють,
Аж дреньчить їх заліззя.

Ей, та що то й говорить про те,—
Давня казка та й по всім!
То-то нині плем'я золоте
Розрослось — не пара їм!

Нині ми не підемо князя
Десь за озером шукать,—
В нас тепер залізниць скільки хоч,
То їх нам і сто примчать.

Канчуки вже вийшли з моди в нас,
Бо по милості князів
Конституцію дали нам враз,
Свободу спання і слів.

І поклони ми вже не б'ємо,
Тільки, — ну, як бог велів,—
Скоро де старшого зуздримо,
Швидко шапочку долів!

О, ми вже не чолобийники,
Хоч і клінне всім старшим!

Ми вірноконституційники,
І ми славимося тим!

Що, що треба кланяться не раз
І нездарам, підлякам?
Адже жити хоче кождий з нас,—
То й нема провини нам.

Ви лишень на поступ наш глядіть!
Ми йшли Куліша слідом,
За фонетику п'ятнадцять літ
Воювали ми тягом.

Десять літ о самостійності
Малоруській кричимо,
Хоть, по правді, чудодійності
З того крику не зримо.

Вже п'ять літ організації
Всерутенські сняться нам,
Та й ідею комасації
Грунту кленчем русинам.

А два літа вже, як стали ми
В боротьбу з розличними
Ідеалами, так званими
Соціалістичними!

Хоч не раз дурням тре дать поклін,
Гнуться за бігом ріки,
Крити переконання своє
Доведеться залюбки,

Слухать добре, відки дзвонить дзвін.
Та вдавать, що воно є,
Носить всячеські нашийники,
Що яка-будь власть дає,—
То про все те ми зовсім, бігме,
Ще не чолобийники!

Написано в маю 1878 р., досі не друковано.

СЛОВАР-ПОЕТ

Він ходив — слова збирав,
А з тих слів — стихи уклав,
Але ще б му раз піти,
Духу до стихів найти.

ВЕР-ИЙ

Хто се Вер-ий? О, се демократ,
Але не Йванові простому брат!

«СЛОВО»

Вначалі бі «Слово» у бога,—
Богдан його відтам украв,
Стесав з нього божу подобу
І чорту за гроші продав.

В-ОВІ П-ОМУ

Слово — чудний дар природи, світ ним ясний, вольний став;
Але ти ним світ рутенський довгий час в тюрмі держав,
Та природа ж тих карає, хто відбіг від прав її,—
Як негідному — дар слова, певно, відбере тобі.

П'ЯТЬ ГРІХІВ ГОЛОВНИХ

Оси мовлять:
«Ми маленькі сотворіння, та жало в нас остре є,
Хто не хоче го зазнати, най ся добре стереже!
Пересуди і неуцтво, підле, мідяне чоло,
Несумлінність, беззасадність наше розранить жало».

«СЛОВО» І «ПРАВДА»

Чом «Слово» на «Правду» раз в раз ворогує?
Бо правди-то іменно «Слову» хибує.

АРІСТОФАН II

Не на сцені, не прилюдно він тирана висмівав,
Він лише легально, стиха — фельєтоники писав.

Він не вирік правди ясно, острим словом, мов ножом,
Він не різав і злодіїв не картав їдким стихом.

Проектович, Доробкович, Гріндер, Швіндлер — всі вони
Тут при нім трудились сквапно коло блага вітчини.

Він огненним їх гумором, наче громом, не спалив,—
Як же можна? В метафори всяку правду все він крив.

Але чим ще він подібним до Арістофана став?
Тим, що за свою діяльність, як тамтой, кий дістав.

Писано в р. 1878, досі не друковано.

*

Послухайте, добрі люди, що маю казати;
Хоч не скажу естетично,— не буду брехати,—
Розповім вам все по правді, зовсім без фантазії,
Що ся стало в місті Львові, у руській гімназії.
Ой було то в понеділок, в самий день феральний,
Ксьондз-директор пробудився дуже щось печальний;
Чи то сон який поганий віщував му лихо,
Чи журивсь, що гімназисти не сидять му тихо,
Чи му, може, які мислі вчені та високі
Не давали супокою, мов куці сороки?
Хто ж то може відгадати, що за клята шпилька
Встрягла нині рано в мозок нашого Василька?
Ніхто сього не згадає, бо нема на Руси
Від професора до того, що пасе он гуси,
Мудрагеля з так глибоко вченов головою,
Щоб згадав, що Василькові не дає спокою.
Встав Василько, сплюнув гнівно: «Ну, віддайся богу!
Буде лихо, бо-м, встаючи, став на ліву ногу!
Що то, що мене все мусить лихо напіткати!
Хоч психолог, а не можу правов вперед стати!»

НЕВОЛЬНИКИ

Лежу я безсонний. Ніч темна,
І дощ цупожить у вікно...
Бог зна що верзеться на яві,—
А думка усе про одно:

Усе про ту волю святую,
Що страчена, так дорога,
Так чудно-хороша! На серце
Знов сум цілоденний ляга.

Розпука охвачує душу
І чорні думки шевелить:
Ні, воля — то сон, а на світі
Ніхто її не зрів і не зрить.

Смотри крізь вікно лиш щоденно,
Де улиці видно цяту,—
Там люди проходять усякі:
Приглянься вольному життю!

Ось бідний, обдертий зарібник
Голоден на улиці став,—
Се — черева свого невільник,
А черево — найзліший пан!

Там служниця зрана на ринок
Із кошиком пильно біжить,—
Невольниця пані лихої.
З добра тож не йшла, чень, служить!..

А онде бабуся старенька,—
В руках молитовник,— пішла
У церков,— се бога грізного
Невольниця, бога й попа.

Он в повозі муж із жоною,—
Запевно, в театер імчать,
Держаться за руки, а з рук тих
Невольничі пута бряжчать!..

Чи се ж та захвалена воля,
Де тисячі, тисячі так

Живуть і вмирають і навіть,
Як ти, про свободу й не снять!..

Ні, що ж ти! Хіба ж я не бачу?
В блискучих колясах летять
Построєні дами й панове,
Колеса о брук гуркотять.

Построєні дами й панове
Глядять так свобідно на світ,
Сміються так голосно... Сміх їх
В мою аж доноситься кліть!

Се ж вольнії люди! Згадав я
На хвильку. Та ні,— і вони
Невольники забагів своїх,
Дуреньства, зіпсуття, нуди!

А втім, погадав я про сльози,
Про тисячів, тисячів кров,
Що ллється в рабів тих кишені
Горющов ріков золотов...

І довго я мучився, глядючи
На світ той, невольничий двір —
Кров стукала сильно о мозок,
Неначе просилась надвір.

Кров стукає сильно о мозок,
І чорнії мислі летять,
Мов панські коляси блискучі
По тім'ю в бігу торохтять.

ЕЛЕГІЯ

Людьми забутий і богами,
Сиджу я осьде над потоком,
Хтів би-м го перескочить скоком,
Но все лиш фиркаю ногами.

Минув час моїх скоків хвацьких!
Тепер я сам, як день божистий,

Сиджу й співаю акафісти
Та стиха дру хлопів скалацьких.

Забув про мене бог і люде,
Та чорт їм! Добре то той мот:
Народ про вождя позабуде,
То й вождь забуде про народ!

І я теперка забуваю
Про божі всі права і людські,
Нещадно дру, ще й обплюваю
Всі тії весі ботокудські.

Колись я був Рак Поступович,
Но нині того вже не чутко,
Я не Наум вже Безумович,
А лиш попросту — Йван Забудько!

*

Ах, коб я був музикантом
І тоном рядити умів,
То я б твої сльози перлові
На музику всі перевів.

Слова твої, серце кохане,
То був би сумний полонез,
А тьохкання серця — шнельполька,
Що бурею тактів іллєсь.

А погляд очей твоїх ясних,
То був би кадриль чарівний,
Твої ж поцілуї гарячі,
То вальцер безумно-шумний!

Та що ж, я не музик, не вмію
Творити чудних образів,
Лиш знаю, що ми цілувались
Серед ялицевих корчів.

*

Не журись, що на світ осінь сумрачна йде!
Не журись, що додолу лист в'ялий паде!

Не журись, що воздушний твій замок розпавсь,
Що всі люди круг тебе — каміння тверде!
Але в горі-тюрмі своє серце гартуй,
І, мов оскардом,— куй те каміння та куй,
І твердиню нову — в серцях люду будуй!

*

Ні, на діло, щоб виречи: та воно праве,
Але що ж, коли ворог наш сильний і лютий;
Ні, на чесність, щоб виречи: та вона красна,
Але гори ж бо годі нев перевернути;
Ні, на волю, щоб виречи: я її бажаю,
Але що ж,— не судилось нам вольними бути!
В своє серце лиш глянь, а побачиш, що сам ти,
Сам невольник, в кромішную тьму огорнутий,
Що життя твоє — кривда, і ганьба, і сором,
Що увесь ти затрачений, богом забутий!

*

Сльозами личенько ти не вмивай!
Годі кохатися,
Час нам розстатися,
Бою піднятися
За рідний край.

Чуле закохання — щастя дитя;
Ми того щастя не ждім від життя!
Проч милі спомини!
Ми — в бою воїни,
Будьмо готовими
Всі до пуття!

Думав я: станеш до бою і ти,
Труднеє діло поможеш вести
Думкою щирою;
Спільною вірою
Станем ми парою
Нужду нести.

1879

*

Не раз нагадую ті дни,
Коли ми враз гуляли,—
І в самоті не раз вони
Відрадою ми стали.

Немов листки два на воді,
Так ми в житті зійшлися,
Но серця наші молоді
Навіки враз зрослися.

Заскоро розділила нас
Рука могуча долі,
Но нашой приязні весь час
Не ослабить ніколи.

Згадай же й ти часом мене!
Я згадую тя тоже,—
А нині враз прийми моє
Сердечнее: «Щасть боже!»

*

Між щастям а горем
Бездонная пропасть.
Надія над нею
Будує міст.

Із сліз кришталевих,
Із бажань сердечних
Між бездною й небом —
Воздушний міст!

*

Встидно плакати, тужити,
Встидно з горя сповідатись,
Але тяжко з горем в серці
Жартувати і сміятись.

НА СМЕРТЬ МОЛОДОГО ПОЕТА

На п'ятім поверсі, народе,
Поет твій жив!
Товариш його був той вітер,
Що ходором в цюпі ходив.

Поламана постіль, стіл, крісло —
Ось все добро,—
Прокляття на бідність — се рання
Й вечірня молитва його.

І в те невсипуче прокляття
Вгорнувся він,
Мов в плащ, що ненавистю гріє,
Аж пок не застудить го скін.

ДУМКА

І

Ой погляну я на поле,—
Поле чистеє дріма...
Гей, мій латаний талане,
Доле темна та німа!

Заховайтеся в тумані,
Розплинітеся росов,
Щоб, неначе хрест тяженький,
Вас не двигав я з собов.

Гляну, що за рай в природі,
Ясність, розкіш, красота,—
Та мені й дивиться годі,
Як неволить гризота.

Для нещасного природа
Мов убитая мовчить,—
Над душею бо голодна
«Хліба!», знай, нужда кричить.

Для нещасного не сяє
Сонце блиском золотим,—
Діток хорих тусклі очі
Догоряють перед ним.

І в його зболіле серце
Ніч потіхи теж не ллє;
Жінка кашляє та стогне
Та й заснути не дає.

II

Світ дрімає. Блідолиций
Місяць задрімав над ним,—
Певно, бога нема дома,
Та й поснулось всім святим.

Тож все горе світовеє,
Що від сонних утекло,
На мою безсонну думу
Гір-горою налягло.

Написано в р. 1879, ще не друковано.

1880

*

Знов рік минув. Знов крок один вперед
ступило всім нам дорогее діло,
і хоть збільшився людовладців гнет,
ми дальший крок підем робити сміло,
і як гора не спинить вихру лет,
не спинить тьма, щоб світло не зоріло,
так гніт, надсилля ані самоволя
бойців за волю не зжене із поля.

Знов рік минув! При вході в рік новий
погляньмо взад, на те, що ми пробули,
згадаймо, браття, кождий крок кривий,
всі помилки, що важко промайнули,
і кождий вдар нещастя громовий,
і сли з нещасть пробутих ми здобули
на дальшу путь собі живу науку,
то в них найдем будущих вдач поруку.

Злічім і кождий луч нового світа,
що прояснив наш розум в рік отсей!
І кожда в нім хвилина, що огріта
сердечною любвою до людей,
і кожде слово братнього завіта,
і чесне діло, й ясний взгляд очей —
се скарб живий! Щаслив, хто в жизні пути
багато сього скарбу вспів здобути!

Злічім, брати, і тих борців за волю,
що сей рік в бою правім полягли,
вшануймо пам'ять їх святов сльозою

і на политій кров'ю їх земли
за їх слідом, за провіднов звіздою
ідім туди, куди вони ішли;
хоть прийшлий рік і нам такую ж долю
зготовить, сміло йдім в війні за волю!

*

Наче вихор, минають роки,
Відколи мене зрадила ти;
Відколи свойов ніжнов рукою
В моє серце забила ти гвіздь,
Відколи я без сну і спокою —
Умерлець — жию світу на злість.

Розцвітає і в'яне природа,
Проминає сльота і погода,
Наче хмари у днину жаркую,
Так круг мене зміняється світ,
Тільки я не зміняюсь і чую
Біль незмінний, що в серці болить.

Кожда хвиля — для мене розпука,
Кождий погляд — наруга і мука,
Все, що бачу, ховає від мене,
Від чуми мов, свій вид і лице,—
Тільки гвоздя залізо студене,—
Чую добре,— як серце ми жре.

Людські втіхи і людські надії,
Людські сльози для мене чужії,—
Відколи коло власного болю
Весь мій дух ся скипів, наче кров,
Відколи твоя зрада
Роздавила мя лютов ногов.

І минають роки за роками,
І минають віки за віками,
Покоління, мов трави у гаю,
Наче тіні приходять і йдуть,—
Тільки я дарма смерті чекаю,
Мого болю віки не затруть.

І вже тисяча літ проминула,
Моя грудь все ще пільги не вчула;
Ще так само прокотиться друга,
І безмірний їх ряд промине;
Но могила не прийме мене,
І не втихне в душі моїй туга.

Я сиджу, мов мертвий, не думаю,
Тільки чую мій біль,— тільки знаю,
Що, покинувши, ти мя прокляла,
Щоб так довго на світі жив я,
Щоб віку мого нитка тривала
Без кінця, як недоля твоя.

*

Промине, проплине,
Наче лист по воді,
Все, що в дні молоді
Так боліло мене.

Наче вітер сніги
Нанесе, запилить
В моїм серці і слід
По недавній любви.

Чорні сунуться дні,
Бій, і праця, і труд,—
Мозолі наростуть
На руках і душі.

Но мов скріпле зерно
Під снігами жиє,
Так чуття мя одно
В серці гризтиме все...
. . . . . .

*

В самоті, гризоті
Давні сни золоті
Розійшлись, розплились,
Наче дим по лугах,

І вже ти, як колись,
Не являєшся в снах!

І не раз в сумний час
Гадка чорна летить:
Що невже ж ти нараз
Перестала любить?

І не раз ми ся снить,
Що горов надо мнов
Сяє місяць блідий,
Пахне свіжов травов,
Ліс шумить молодий,
Вдалі потік журчить,
А довкола хрести,
Другий ліс кам'яний.

І здаєсь ми, що ти
Тихо-тихо лежиш
Під хрестом, під травов,
І на місяць глядиш.
Але ні, гляну знов —
І твоє й не твоє
Те могильне лице!..

Ні, не ти се лежиш
Під хрестом, під травов!..
Ні, і не за тобов
Я тут плакать прийшов!
Се лежить тут моя
Затолоченая,
Схоронена любов!

*

Як тихо, ясно надворі!
Здаєсь, що голос, серцю милий,
Учув би-м за сто миль в тій хвили,
Здаєсь, ті лучі світляні,
Що тихий місяць ллє в долину,
Через сто миль би стать любиму
Вказали, донесли мені.

*

Пісні тихії, сумнії,
Виливайтесь рівно, вряд
Відтам, де мої надії
В тихих могилках лежать.

*

Ей, думи золотії,
Насіння чисте,
Коли ваш плід доспіє
І воля блисне?..

Глядіть, брати, довкола:
Весна йде з неба!
Не справлено ще поля,
Як того треба;

Не вкинено ще всюди
В ріллю насіння,
А се ще праця й труди
На покоління!

Хто сіє, той не зараз
Збирає плоди,
І овоч рве не зараз,
Хто сад городить;

А той, хто кров'ю власнов
Зливає ниву
І сіє в ню завчасно
Думку правдиву,

Чи може він жадати
Такого дива,
Щоб завтра вже збирати
По сівбі жнива?..

4/IV

ШЕВЧЕНКО І ПОКЛОННИКИ

Апостол правди і науки,
Котрого ждав ти день по дню,
Прийшов, простяг потужні руки,—
І легіон ім'я йому.

Но ті, що змаленьку кормились
Дум твоїх скорбних молоком,
Що всьому світові хвалились
Тобою, с в о ї м співаком,

Ті, як нового гостя вздріли,
Позатикали вуха всі,
А то й в поліцію побігли,
Низькопоклонники твої.

5/IV

*

Ти знов оживаєш, надіє!
Світліє душа, молодіє...
І серце живіше б'є в груди...
О серце! О воле! О люди!

До мої тюрми пораненько
Застукала воля легенько:
«Встань, сину, вже день далі буде!..»
О воле! О серце! О люде!

О воленько-мати, єдина,
Завчасно збудила ти сина,—
Тягар ще лежить ми на груди...
О серце! О воле! О люди!

Тягар той ми віддих спирає,
А руки ланцюг ми тримає,—
Тягар се людської осуди...
О воле! О серце! О люди!

Но воля лиш шепнула слово,
І я підіймаюсь наново,—
Проч пута й тяжкі пересуди!
О воле! О серце! О люди!

12/VI. Стрий

*

Втомився я. Мов жар, горить все тіло,
Кров стукає у вйсках, домагаєсь
Спочинку. Слабнуть ноги, нагинаєсь
Хребет додолу. Час покинуть діло,
Хоть на короткий час! Пора присісти,
Хоть і серед дороги! Ох, як любо
Скупати в холоді лице жаркеє
І слухать, дишучи, таємні вісти,
Що шепче вкруг трава й листки на дубі!
Як любо вогкість оживущу ссати
Простертим тілом із землі і з нею
Враз силов наливатися новою
Серед глибокого, живого супокою!

А мислі за той час, мов над лугами
Стрімкії ластівки, без втоми, впину
Літають, живо срібну павутину
Дум радісних снують. За образами
Новії образи в душі несуться,
Мов золотії хмари легкокрилі,
А ціль усіх одна: робота, праця
Для правди і добра. Мов змії, в'ються
Тривожні, темні думи, но по хвилі
Щезають, волі силою твердою
Поборені, і в безвість темну мчаться,
І пок безвладне ледве дише тіло,
Працює живо мисль, іде все далі сміло.

І думаєш тоді: ах, так прожити
Ціле життя! Не спочивать ніколи,
Хіба як ділом втомишся! В недоли,
В недузі, втомі вічно схоронити
Живучість мислі, свіжу духа силу,
Уяви живість, що в лету хапає

Прояви жизні і природи! Жити
Лиш трудом, трудом,— і в кінці в могилу
Лягти спочити! Ах, та жизнь такая,
Тверда робуча жизнь, чому тобі вна
Не повнов міров мірена? Чом тлити
Неволя мусить корінь твеї сили?
Чом пута двигаєш тяжкії до могили?

Не лиш ті пута, що кують тя ними
Права та суди,— хоть глибоко в тіло
Вгризаються вони; святее діло
Спиняють інші пута ще, незримі,
У власнім твойому нутрі: се пута
Слабої волі, се гріхами твоїх
Батьків, дідів у жилах кров попсута,
Се страсті, що розвилися не впору
І здавлювалися не вчас, се злої
Минулості нестравлені останки,
Се мозолі душі по вічнім горю
Цілого чоловіцтва. Гірш усяких пут
Ті пута дух слаблять, морочать і гнетуть!

15/VI. Дрогобич

*

Чом так тривожно б'єсь у мене серце в груди,
Коли, по улицях гуляючи ззаранку,
Побачу громадки школяриків? Усюди,
Куди йно глянь, вони бредуть безперестанку
З книжками під пахов; то вчаться, то говорять
Поміж собов, тоті сміються, збившись в купку,
А там знов сей та той, немов під тиском горя,
Понуро бродить сам в якімсь таємнім смутку.

Яка тут суміш лиць, і бесід, і убрань,
І вдач, що хоть іще незрілі, нерозвиті,
А все ж, мов пупінки весною, скоро глянь,
Свідчать, який з них цвіт буде. Ось тут прибиті
Якимсь мов тягарем, посоловілі лиця,
Без барви, виразу,— так швидко вспіла в їх
Дитячі голови лиха гадюка впиться,
Що сушить мозок, кров! Се жертви тих шумних

Систем виховання, що, мов павук неситий,
Розп'яли сіть свою над ними.
Ось тут знов,
Хорошо прибрані, йдуть гордо панські діти,
Дитячі личка вже бліді тов блідинов
Неробства й лінощів, в очах їх загоряють
Все іскри клятої погорди для роботи
Й робучих рук. А ось укупі поспішають
Живіші лиця,— в них більш видиться охоти
До жизні дерева зеленого, аніж
До сірого знання. Їх очі, бистрі, ясні,
Шукають гарних лиць утіхи,— не в любі ж
Їм шкільная тота морока, но й у класні
Кімнати вни несуть той дух живий з собою,
Той запах свіжого здоров'я, що іграє
В їх крові, й їм не є наука муков злою,
Бо їм надія втіх науку прикрашає.
Но ось самотньо йдуть немногі, з головою
Похиленов, лицем блідим, із передчасних
Морщин слідами на чолі; ходою
Повільною вони ступають там до класних
Кімнат, а очі їх нікуди не блукають,
Но, хоть спокійні, все огнем якимсь палають,—
Жадобою знання. Се ті, котрим наука
І матір'ю й вітцем, родинов, світом стала.
Се ті, в котрих вона ще на шкільних лавках
Охоту до забав, до пустощів прогнала
І в серці дивний жар роздула.
Щось мов страх
На лицях їх видний, но не той страх мертвячий,
Страх тупоумний,— ні, цікавий страх, гарячий,
Що втрати ся боїть. На молодих устах
Вже видно муки слід і невдоволень, наче
Скріпляючий напій, котрого вни бажають,
Від спраглих уст якісь їм руки відіймають.
Ось всі вни хвилею в будинок вже влилися
І щезли в нім, а я почув мов жаль тяжкий,
Мов тугу дивную. Ті гарні, щирі лиця,
Ті серця, чисті ще, ті весняні цвітки
Який-то зродять плід і на яку дорогу
Їх школа наведе? Котрісь з них стануть богу
І череву служить, з письма народ учить
Покори, послуху, сліпої віри. Другі

Підуть панам за гріш, за ситий хліб служить
І місце мозку й рук багатим заступить.
Знов інші продадуть отечеству услуги
Свої і в імені устав і прав будуть
Давить народ, саджать у тюрми і судити,
Карать і милувать. А інші знов підуть
За пенс'ї та хрести спокійних боронити
Мечем, огнем... Куди, куди не розійдуться
З сього гнізда колись в світ парості нові,
Нові розсадники старих ладів! І пруться
Із груді зітхання, і сльози ся гіркії
Помимо волі пруть з очей... А ви ж куда
Підете, тихії аскети молодії,
Гарячі голови? Яка-то вас звізда
В далеку путь життя з собою поведе?
Чи в службі, мов в ярмі, заковані з сім'єю,
Мов хмари без дощу, пройдете над землею,
Терпівши много, ви безплодно помрете?
Чи стане сил у вас кайдани ті порвати
І думков вольною до бою сміло стати,
До бою вічного, великого, що йде
Круг нас і в нас самих? І чи ваш дух найде
Натільки смілості, щоб много мук зноси[ти],
І діло труднее повнити весь свій вік,
В думках і в головах прогонюючи змр[ік],
І чесну пам'ятку потомності лишити?

17—18/VI

*

Мчиться блискуча карета,
Гордо в ній дуєсь багач,
Гуркотом своїм колеса
Людський заглущують плач.

Плач, що ріков безконечнов
Ллється колесам услід,
Плач, що випалює довгі
Борозди в лицях сиріт.

Руку простяг до карети
Старець-каліка хромий...

«Пане, товариш твій давній
Просить о даток малий!

Тямиш, у бою кривавім
Поруч ішли ми оба...
Спис, що влучав в твоє серце,
В мойому тілі застряг!..»

«Проч, ти, влізливая жабо!» —
Крикнув му згорда візник,
Свиснув батіг... но зглушив тук карети
Болісний бідного крик.

Тільки лице наболіле,
Уст помарнілих складки,
Тільки посивілий волос,
Жили сухої руки,

Голосу дрож хоровита,
Наче тернина, в той миг
В серце встрягли багачеві,—
Він не забуде о них!

Серед гульні і утіхи
Месником тихим, грізним,
Серця пекучов грижею
Стануть вони перед ним.

В любих родини обняттях
Враз він побачить на миг
Змінені лиця кохані
І — клеймо болю на них.

Під час багатої учти
Погляд старечий, німий
Хвилями в серце заколе,
Острий, мов ніж ледяний.

В сні він часом му з'явиться,
Старець обдертий, хромий:
«Пане, товариш твій давній
Просить о даток малий».

А коли в ложах пухових
Скону почнесь боротьба,—
В хвилі послідній стрінуться
Давні товариші вба.

Ще раз уздрить ті уста він,
Очі ті зсохлі, без сліз,—
Но не заглушить вже стону
Грохіт каретних коліс.

23/I 1880

НЕ БІЙТЕСЯ ТЮРМИ!

(СОНЕТ)

Не бійтеся тюрми, о други молодії!
Не бійтеся тих пут, що на короткий час
Обкручують, немов холодні чорні змії,
Безсильне тіло! Що значить се все для нас?

Бажається панам пограться трохи з нами,
Бо бачать, що в тюрмі зовсім ми в їх руках,
Ну і обвішають старими бренькачками,
Щоб знати, як було в середніх ще віках.

Ніщо для нас тюрма. Ми інші тюрми знаєм,
Тверді, безвихідні, уперті та живі,
І проти них, брати, борню ми підіймаєм!

А в тій слабій, дурній, хоч кам'яній, тюрмі
Ми бачим тільки страх панів і понімаєм,
Що панство їх крухе, як мури ті німі.

Написано 1880 р., досі не друковано.

СУЧАСНА ПІСНЯ

Вона не забавка дитинна,
Вона не мрія золота,
Вона не ніжная, невинна
І несвідуща красота.

Вона не пестощі любови,
Не вітру шум, не шепіт хвиль.
Вона тверде, рішуче слово,
Вна оклик духу голосний.

Вна дзвін той, що народ скликає
В добі нещасть до дружних діл,
Потужна пісня бойовая
Защита серед граду стріл.

Вона огнистая лучина,
Що жару в серця долива,
В машині поступу пружина,
Непоборима і жива.

Не в сріблі, злоті, оксамиті
Вона зближається до вас,—
Вона робітниця і в світі
Свою роботу зробить раз.

Вна в серці криє біль пекучий,
Но вна не вмерла ще проте,
Вона жива, як люд робучий,
В котрім все людськості життє.

Вона горда і перед силов
Ніколи не зігне чола.
Вна дуб потужний над могилов,
Посеред хвиль бурних скала.

Вна ясним оком заглядала
У грудь відвічних поколінь,
Століть громада пролітала
Поперед нею, наче тінь.

Вна горя людського страшного
Нори гляділа з давніх літ,
Вона боліла, мліла много,
Заким на ясний вийшла світ.

Тож не цурайтесь видом бідним,
Нескладним гомоном її,
А серцем щирим і свобідним
Прийміть і полюбіть її.

Тож не цурайтеся, що стони
Часом крізь пісню ся прорвуть;
Се ж серць терплячих міліони
В тій пісні дружним боєм б'ють.

Прислухайтесь до того бою,
До зітхань горя в чорній тьмі,
Пригляньтесь до життя з любвою,—
А ви полюбите й її.

Написано 1880 р., досі не друковано.

СОНЕТИ-НЕВІЛЬНИКИ

Сонети, се ж невільничі стихи! Закутий
В тісную форму, мов у пута, тут поет
Ні вільних тут думок не може розвернути,
Ані ярких картин. Шкода й писать сонет.

В неволі й формалізму вік давно забутий
Міг в них ховать Петрарка мислі лет,
Міг граться формою. Та нині гріх замкнути
У клітку вільну мисль, у форми глупий гнет.

Гріх, кажете? Хто зна! Чи вже настав свободи
І волі світлий вік? Пізнали правду всі?
Чи пута тьми й неправд стрясли вже всі народи?

Гей, коб-то знали ми ті пута лиш в стисі!
Коб сотні других пут не гнули, де лиш сходить
І мисль, і голос всякий вільної душі!

Написано в р. 1880, досі не друковано.

[ІЗ ГАЛИЦЬКИХ ОБРАЗКІВ]

ПРАВДИВА КАЗКА

На стрісі, край угла селянської хати,
Сів ворон та й кряче, недолю віщує.
Старий селянин теє крякання чує,—
Взяв ворона стиха питати:

«Ей, вороне клятий, чи много
Газдів піде сей рік з торбами,
Зруйнованих лихвов, жидами?»

«Раз, два, три»,— старий шепотить,
А ворон все кряче та й кряче.
«Що ж буде зо мною?» Ех, цить, старий, цить,
Ти перший туди ж, небораче!

*

На стрісі, край угла селянської хати,
Сів ворон та й кряче, недолю віщує.
Почула зловіщеє крякання мати
Та й так собі в серці гадкує:

«Ех, вороне клятий, чи много
Сей рік матерів буде мліти,
На войну в криваву дорогу
Виряджаючи рідніі діти?»

«Раз, два, три»,— стара шепотить,
А ворон все кряче без впину.
«А мій же соколик?..» Ох, цить, мати, цить!
Ти перша в дорогу ладь любу дитину!

*

На стрісі, край угла селянської хати,
Сів ворон та й кряче, недолю віщує.
Зловіщеє крякання парубок чує,
Взяв ворона стиха питати:

«Ей, вороне клятий, чи много
Сей рік молодих голов ляже
У бою кривавім, від вражих
Шабель серед поля чужого?»

«Раз, два, три»,— легінь шепотить,
А ворон все кряче та й кряче.
«Що ж буде зо мною?» Цить, братчику, цить,
Ти перший поляжеш, сараче!

*

На стрісі, край угла селянської хати,
Сів ворон та й кряче, недолю віщує.
Дівча молоде теє крякання чує
І ворона стало питати:

«Ей, вороне клятий, чи много
Сей рік дівчат з нужди й недолі
Без хліба, кута, поневолі
Піде встиду й ганьби дорогов?»

«Раз, два, три»,— дівча шепотить,
А ворон все кряче без впину.
«Що ж буде зо мною?..» Ох, цить,
І ти не вродилась в щасливу годину!

*

Тут батько, тут мати важенько зітхає,
Тут брат, тут сестра тайком сльози втирає,—
Над хатою горе зависло грозяче;
Всіх серця здавила таємна тривога,
Бо всім постелилась терниста дорога,—
А ворон на стрісі все кряче та й кряче.

12/III

*

Питаєш, чим я согрішив,
Чим пана бога прогнівив,
А не питаєш мя про те —
Немовто се сміття пусте —
Чи много я терпів, страдав,
Чи правди, волі я бажав,
Чи я як думав, так робив,
Чи щиро я людей любив?

1/VI

[ОПОВІДАННЯ ЦЮПАСНИКА]

Що ж, мій грунтик божов волею
Варт був ринських зо п'ятсот,—
Та, притиснений недолею,
Сто-м позичив в банку от.

Позалатував прогалини,—
Не лишилось і гроша.
Рату дай,— та ба, підвалини
Погнили! Згибай душа!

«Ну,— гадаю,— зачекаємо
Ще до осені,— чень, чень
Зеренця деяк придбаємо,
Проженемо чорний день».

Та й то зразу так вказалося,
Що аж глянуть радощі!..
Та не дав бог! Як приллялося
З неба!.. Тучі та дощі!..

А напослідку як кинуло
Градом,— витовк все дотла:
Що в полях було — погинуло,
Та ще й бульба погнила.

Був комісар. Понотовано,
Що там град в кого побив;

Півподатку ми даровано,—
Но я й цента не платив.

Півподатку! А мені чим жить —
Не подумали пани!
А тут й банк за рати ще давить...
Хоть відразу гинь на пни!

Хтів я далі й спродати тото
Поле, бо вже що робить?
Та бо ба, й за півціни ніхто
Не трафляється купить.

А тут ще наказує ми віт:
«Продавати грунт не смій!
Банк на нім записаний стоїт,—
Банк наперед заспокій».

«Га,— гадаю си,— кой так зайшло,
Що й неволя тут мя ссе,
То вже їй не стерплю, хоть би що,—
Най пропаде радше все!

Вже волю в арешті згинути
І розгнитися зовсім,—
Власний дім волю покинути,
Ніж арештом жити в нім!»

Тож я жінці, дітям і собі
Міхові пошив торби,
І вночі ми, мов злодії, всі
З свеї хати утекли.

Встид, неначе вартівник чуйний,
Все кричав до нас: «Верніт!»
Но розпука, наче лютий змий,
Все нас гнала в темний світ.

Жінка тюпала, ридаючи,
Я за руки вів дітий,—
В темну бездень поглядаючи,
Я мовчав, мов кам'яний.

В наймити дітей дорогою
Поміж люде-м розіпхав,
Ну, а сам сюди з небогою
У Борислав ся попхав.

Вна не довго тут й хитваніла,—
Вмерла гнеть на другий рік...
І мене грижа стоканила,
Ледве ще-м ся підволік.

Знов мя лихо допиталося:
Жандарі загнали тут:
В те село — бодай запалося! —
Де-м родився, цюпасом шлют...

*

На небі чорна тьма
І тьма долом;
По небі стада хмар
Женуть чвалом.

Мов люта гадина,
Вихри свистять
І в очі кидають
То дощ, то град.

Під темнов брамою
Замкнутою,
Залізом, штабами
Окутою,

Без шапки й огортки
І без чобіт
Дрижаче з холоду
Дитя стоїть.

І рученятами,
Що моці є,
О штаби грубії
Надарма б'є.

Не вчують у дворі,
І бить дарма,

А в вихру, граду, хмар
І серць нема.

В куті під брамою
Воно клубком
Стулилось, з стужі го
Проймає сон.

І сниться біднятку
Своє село,
Отець, хатина — в ній
Тиша, тепло...

І сниться материн
Солодкий спів,
Від ситих страв смачних
Аж гнеться стів.

І лиця радісні,
Незмучені,
І очі яснії,
Блискучії.

О, не будіть його,
Вихри шайні,
Най щастя хвилю хоть
Зазнає в сні!

1881

*

Не все іще було, що може бути.
Не все, що мож розумного гадать,
було вже гадано. По тій же пути
не все історії колеса мчать.

Та тільки що розумного творилось,
розумного гадалось до сих днів,—
найменш у мозках одиниць зродилось,
найбільш народ зробив і виповів.

І. ПРИВІТ

Підгір'я моє ти зелене,
Як чудно хороше єси!
Як дружно глядиш ти на мене,
Потужної повне краси!

Так широко, щиро, любовно,
Так ніжно мене обняли
Життям трепечущі обняття
І в жили огню долили.

Так дружно, так щиро, як мати,
Так ніжно, як любка отсе
Ти 'д груді широкій, цвітучій
Гаряче притисло мене.

Я чую, як серце в ній б'ється,
Як кожда кровинка тремтить,

Я чую, що в кождій частині
І радує, й тисне, й болить.

Весь безмір утіхи живої,
І руху, й тепла, і красок,
Весь безмір живучої болі,
І розкладу, й смерті сплива,

Мов потік огнистої лави,
В розбурхану душу мою,
Всі змисли, всі пори, мов річки,
Раз в раз доливають огню.

Розширені груди всисають
Твій воздух, пахучий бальзам,
Заблукані очі шукають
Кінця твоїм темним лісам.

Заблукані очі ширяють,
Но все не находять часу,
Щоб мозкові всю передати
Твою ненаглядну красу.

Вітай же, вітай ми, мій краю,
Безсмертная любко моя,—
Як довго, як болісно довго
З тобою не бачився я!

Понурії, камінні мури
Держали мене взаперті,
Морозили мозок і мислі,—
Я мучився, ридав в самоті.

Но нині пропало ридання,
Проч згадка о тім, що було!
Бо нині у груді ми море
Нового життя наплило!

II. БУБНИЩЕ

Встає променистеє сонце
З рожевої постелі мли,

І найперш на нашім Підгір'ї
Золоті його очі уткли.

Вершки, наче груди дівичі,
Проснулись — зітхнули — здрогли,
Росу, мов нагрудник перловий,
На ніжную зелень стрясли.

І враз рум'янцем облилися,
А ріки в споду, мов уста,
Нам'ятно нараз зашептали
До ясного любка-царя.

Но він з пурпурового ліжка
Зриваєсь, з розкішних обнять,
В дорогу,— гінці променисті
За тьмою наздогін біжать.

Вна темно лице своє криє
В долині й додолу паде
В чагарі та дебрі і млами
Густими вкриває себе.

Но що се за велет потужний,
Що гордо, мов ворог, підніс
Чоло своє темне до сонця,
А в землю по колінки вріс?

Чи привід се пітьми нічної,
Що з сонцем боротись забаг?
Чи велет предвічний заклятий
Тут, ставши скалою, застряг?

Погляньте на нього! Віками
Поране сміле чоло,
Но декуди, зморшки щоб вкрити,
Вно з зелені маску вдягло.

Погляньте! Ось в камінній груді
Злий ворог діру му прошиб,
І око цікаве тривожно
В таємну втискається глиб.

І сонця промінчик з собою
Приносить у темну нору,
І в велета серце загляне
Крізь люту, глибоку діру.

І велета мислі відвічні,
І велета дії страшні
Читає закріплі, застилі
В холодній, скалистій стіні.

ІЗ ГАЛИЦЬКИХ ОБРАЗКІВ

ТРИ АРЕШТАНТКИ

До двох арештанток-бабів
Ще третю пан ключник привів
І, крикнувши грізно до них:
«Лягайте спати!» —
Пішов. Бренькіт замків затих,
Дрімали грати.

Приведена стала, мов паль.
Чи страх обезсилив, чи жаль?
Цікаво й жалібно тамті
На ню гляділи;
Збалакались далі й усі
Так гомоніли.

П е р ш а

Ой, жіночко добра, відав,
Послідній вже час нам настав!
Питаєш, сюди що мене привело?
Аж сміх повісти.
Із маслом чи треба ж мені було
До пана лізти?

З сусідом я в праві за став;
Суддю підплатив він і прав.
«Постій,— я гадаю,— подам
І я їм дари.
Чей, бідній вдові й сиротам
Не буде кари».

Дві фасочки масла взяла-м,
Дізналась, де той сидить пан,
Що нашу ме справу судить,—
Іду. Аж слабо,
Так страшно. Зирнув і кричить:
«Чого ти, бабо?»

Я — чи то ж я знала біду? —
Вклонилась і масло кладу,
Розказую, в чім моя річ,—
Мій боже милий!
Як вержесь! Як верескне: «Пріч!»
З усеї сили.

Та ще якісь інші пани
Сиділи. Давай же вони
Сміяться, а той аж кипить,
Немов на грани.
«Візьміть її! візьміть її!— кричить.—
Поліціяни!»

Прискочили, вхопили вмиг.
Я прошуся, молюся в них.
«Де прете!» — «До цюпи!» — кричить.
«За що? — аж плачу.—
Чи мало дарунку? Бог зрить,
Я ще достачу».

«Дурна, не за те в цюпу йдеш,
Що мало дарунків даєш.
Як хтіла дарунки давать,
То треба знати,
Було не сюди з тим ся пхать,
А йти до хати!

До пана додому зайти,
Що мала, туди віднести
І пані суддисі зложить,
Її просити,—
Вона якщо схоче зробить,
Мусить зробити!».

Таку ми науку дали,
Негайно сюди завели,—

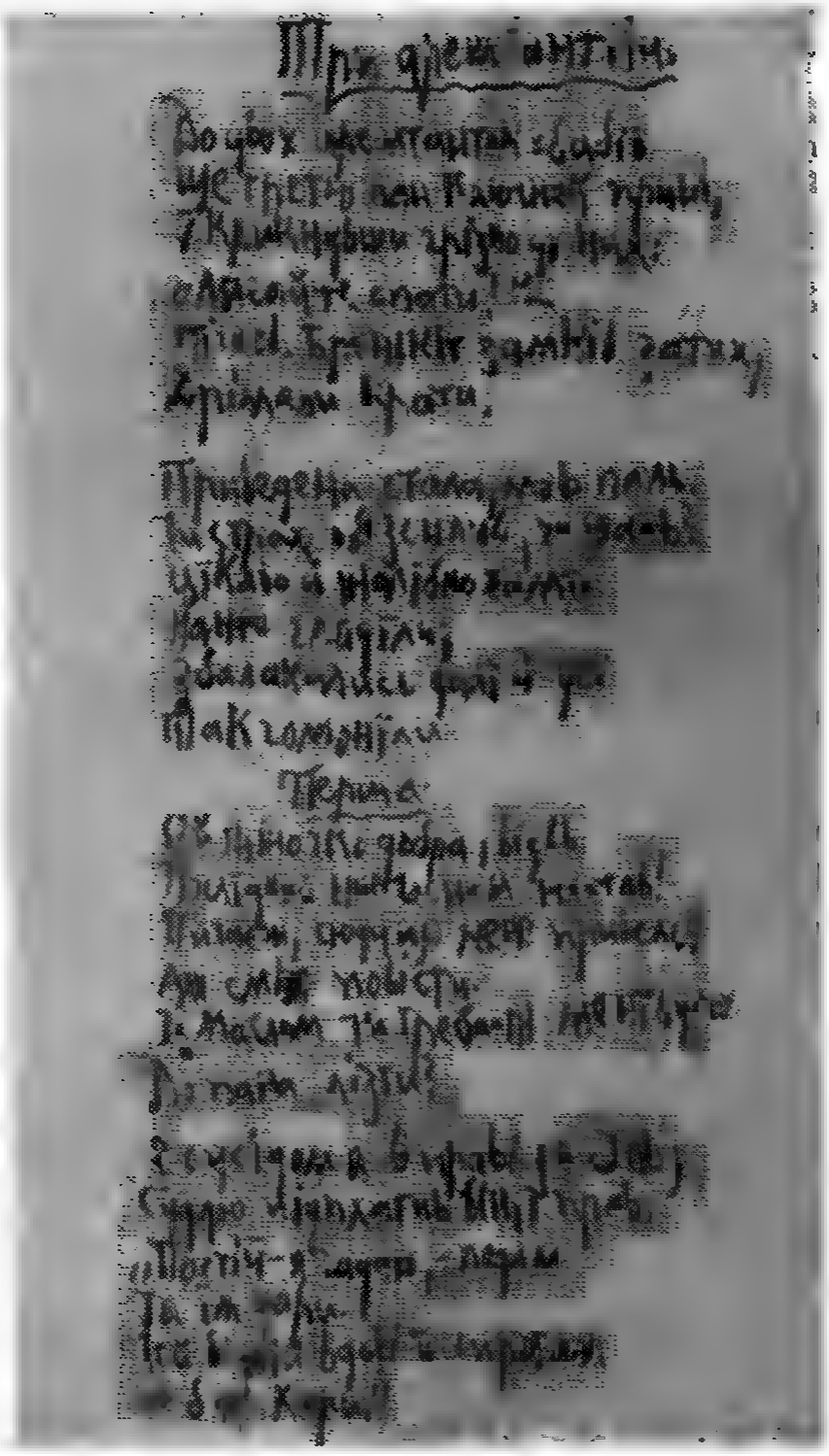

Автограф поезії І. Франка «Три арештантки» (1881)

Ще в карк один як мене втяв,
В очах погасло.
Отак і ставок мій пропав,
Пропало й масло.

Друга

А я — не на жарт вам кажу —
П'ять діб за вівторок сиджу,—
А я, за вівторок, любки!
Я не брехлива,
А не чула за стільки роки
Такого дива.

По слабості встала я, що ж?
Робити йду — лізти не мож.
Аж тут мене шандар стрінув,—
Було се зрана,—
Ішов, зупинився, зирнув,—
Гадав, що п'яна.

«Стуй, бабо!» Я стала, ні цень [1].
«А що нині, бабо, за день?» —
«Вівторочок, панцю!» — Біда!
Я щойно встала,
Забула, що то середа,
І в біду впала.

«Вівторок? — сказав він.— Невже!
Так рано ти впилась уже,
Ходи ж но зо мною тепер!
Спочить не хочеш?»
Привів от сюди та й запер,—
Отак-то вскочиш!

Третя

Ба, що ж, а моє не таке?
І ніби смішне, а гірке.
З торгу на святий іду дух [2],

---

[1] Діалектизм (Нагуєвичі) — ані слова, ані пари з уст.

[2] В другий день зелених свят, у понеділок, празник святого духа, а в Дрогобичі того дня ярмарок.

Для свого мужа
Купила новий капелюх,
Бо він нездужа.

Іду я, так сонце жарить!
«Ану,— погадала,— вложить
На голову той капелюх,—
Не буду в парі
Пектися!» Йду далі, аж бух,
Стоять шандарі,
Я йду,— що ж, не чуюся в злім,
А вже про крисаню й зовсім
Забула. Минаю вже їх,
Знімать крисані
Й не мислю,— вони собі в сміх,—
Були, бач, п'яні.

Аж далі тупочуть за мною:
«Стуй, бабо! Стуй, хлоп'є! Стуй, гою!»
Дігнали. «А хто ти? Хлопак?» —
«Ні, баба!» — мовлю.
«Як баба, чом носиш крисак?
В тюрму з тобою!»

«Ні,— каже один і сміється,—
То хлоп, а не баба, здається».—
«То баба, не хлоп»,— другий мот [1].
Посперечались.
«Га, переконаймося от!»
Переконались.

От так-то за глупий крисак
Я тут опинилася, так
І встиду набралась. Щоб ще
Колись їх діти
Терпіли так, як нам оде
Прийшлось терпіти!»

От так розмовляли жінки,
Лягли на брудні сінники,
Веретою вкрились одною.

---

[1] Діалектизм (Нагуєвичі), замість «мовить».

Ніщо не чути.
Та сон десь до вільних пішов з новиною,—
Їм годі та й годі заснути.

Написано д[ня] 27 жовтня 1881 р. в Нагуєвичах, досі не друковано.

СМЕРТЬ УБІЙЦІ

Вмирав мужик. Ну, що за диво?
Таж тисячі їх мруть щодня,
спокійно мруть, від смерті ждучи,
чого не мали від життя.

І сей так умирав. Сусіди
зійшлися, гуторять, дітий,
уже дорослих, розважають,—
аж з ліжка обізвавсь старий:

«Хтів сповідатись я попові,
та передумав; що вже крить?
Один гріх в мене на сумлінні,
та з нього піп не розгрішить.

Громадський гріх се, тож прилюдно
його сповімся,— ви судіть,
і, як вам каже совість ваша,
виніть мя або розгрішіть.

І ви, мої кохані діти,
сю сповідь слухайте, щоб знать,
чию хороните ви пам'ять,
чим батька свойого назвать.

Ви — діти вбійці! Не жахайтесь!
Ось близько сорок літ уже
я гріх той ношу на сумлінні,
а він сумління не пече.

Так, дорогі мої сусіди,—
я людську жизнь на душу взяв!
Чи бог простив мя, чи по смерті
віддасть, що ту ми не віддав?..

Бо всяке вбійство, кажуть люди,
бог тяжко-тяжко відплатить...
Я суду божого не знаю,
но серце в мене не дрижить.

Вже тому сорок літ без мала,—
то ще за панщини було,—
під панською руков дрижало,
стогнало стоном все село.

А пан наш був, мов звір той, лютий,—
лиш чоловіком дарма звався;
він крові нашої всисався,
а горем нашим потішався.

Бувало, вечсром з роботи
прийдем, під ганком станем в ряд,—
виходить пан карати «винних»,
а всі вже наперед дрижать.

Хто винен, в'язано до стовпа,
а нам всім в очі му плювать,—
а хто не плюнув, тому цюри
як стій вліпили двадцять п'ять.

Хто на роботу запізнився,
той голий в будяки лягав;
хто з отаманом посварився,
той глини повен рот дістав.

Дівчат з села для свої втіхи
він глину заставляв місить
і тішився, як по пояс в глині
весь день ся мусили крутить.

Що катував, що збиткувався,
остатні цомоги з нас ссав,
що працев нашов наїдався,—
народ терпів все і мовчав.

І я терпів не раз і гнувся,
но мій терпець вкінці пропав:

ну, мою милу — вашу матір —
до себе пан в покої взяв!

Та й ще,— шептали стиха люди,—
мене в рекрути хоче дать...
Я чув, що лихо не минеться,
і я рішився — хвилі ждать.

Сейчас на другий день погнали
нас, може, двадцять парубків,
у панський сад,— бач, захотів пан
в саду кручених хідників.

Розставив нас тивон, відмірив,
що кождий мав за день скопать...
Мене в такий дав закамарок,
що вкруг нічого не видать

Направо гліг розлогий, груші,
іззаду возівні стіна,
край неї хвірточка маленька...
Ну, став я. Холод, тишина,

крізь листя сонечко меркоче,
мов злоті шнури в густині...
Я став,— так якось важко, сумно
в душі зробилося мені...

Рискаль з рук випав. Я подумав:
«Бог вість, чи довго ще на сей
хороший світ буду глядіти?»
І сльози бризнули з очей.

Аж гілка хрусь! Я обзираюсь —
передо мною пан стоїть,
цілий почервонів зо злості,
в руці шнур зложений держить.

«Га,— крикнув,— шельмо, так ти робиш!»
На мене шнуром замахнувсь,—
і в мні мов блисло: все ми одно!
Я скочив, наче вуж звинувсь,

з руки му вирвав шнур, в тій хвилі
заверг на шию, зашморгнув
і, пок ще пан скричати здужав,
на конар груші підтягнув.

Затріпавсь пан — коротку хвилю...
Я в другий кут — хоть весь дрижав —
став, так коплю, так працюю...
Ну, дав біг, я спокійний став.

Гляджу: тиша, нема нікого,
пан висить... От тоді я в крик:
«Рятуйте! Гвалту! Пан повісився!»
На крик летить тивон, візник,

летять робітники і слуги....
Круг груші стали і глядять,
мов остовпілі,— не рятують,
не відтинають, а мовчать.

А далі слуги всі розбіглись
на всі боки: хто дещо мав
накрадене — побіг ховати,
а красти, хто ще не накрав.

Почула й пані, що ся стало,—
не вийшла навіть,— ми самі
відтяли го, внесли у сіни
і положили на столі.

Моя ж Оришка як почула,
що пана вже нема, вікном —
покій був замкнений — гульнула
і, мов скажена, вділ селом

домів побігла, мовби гнав хто
за нею,— вилізла на під
і там просиділа до ночі...
От так-то пасмо наших бід

урвалося. Ніхто за паном,
за катом людським, не жалів.

Мене ні про що не питали,
і я нічого не повів...» —

Замовк старий. Стояли люди,
мов хмара давніх, вічних бід
овіяла їх душу сумом.
«Ну, що ж, сусіди, осудіть!»

І враз сказали всі сусіди:
«Сам бог, як бачим, тя простив,
то й людська совість тя прощає».
Розкішний усміх прояснив

лице старого. Як зірниця
заходить тихо над Ділом,
так тихо, радісно, спокійно
заснув убійця вічним сном.

МАТРОНА-КОМІРНИЦЯ

Я в службі виросла; мабуть,
відроду на чужих працюю,
бо хто, коли мя в службу дав,
сама вже того не тямую.

Я гуси пасла за селом,
і діти бавила, і пряла,—
росла,— казали прати, жать,
ну, так я прала й жито жала.

Я стала дівка на порі,
хоть боязка, похила й тиха;
мій газда приглядівсь мені,—
я піддалась, боячись лиха.

Дитинка вродилась. Мене
газдиня з служби геть нагнала;
я в ліс втекла — дурна була,
я всього світу ся встидала.

З дитинов день і ніч цілу
в хащах укрита я сиділа,

дитина плакала, а я
із голоду і болю мліла.

Мене найшли напівживу,
і добра жінка, ся газдиня
мене до себе прийняла,—
тут коморую я й донині.

По людях роблю; вік, відай,
прийдеться на чужих робити...
Та що ж,— не кождому днесь мож
у себе своїм паном жити.

Дитя росте. Воно мені
тяжило зразу на сумлінні,
воно було дитя гріха
у глупім моїм розумінні.

Встидалась я вказать лице
між добрими людьми, вмивала
сльозами біднятко мале
і з хати рідко де бувала.

Аж ось до нас почав вчащать
захожий парубок кравчина;
прийде з шиттям, було, й сидить...
Не знали ми, що за причина

тим частим буванням його.
Сидить і шиє, мало-мало
говорить; ми прядем, зима...
Аж раз з ним наче щось ся стало

Газдиня вийшла, він устав,
почервонів, води напився,
а далі каже: «Ну, а що,
якби з тобов я оженився?»

Я остовпіла, не могла
сказати довго ані слова,
а далі кажу: «От пуста
і нерозумна ваша мова.

Я замуж не піду,— пощо
в'язати світ кому собою?
У меńе посагу — нічо,
лиш те дитя і встид зо мною».

І дарма він просив, благав,—
при своїм твердо я стояла.
Він врешті сів і замовчав,
я також слова не казала.

І більш о женитьбі у нас
і мови не було, но звільна
зжились, зблизились ми, і враз
усяка хвиля простовільна

нам проходила. Він бував
у світі, знав, як що де дієсь,
і много-много повідав
про все. Було, вже день видніється,

а ми прядемо, сидимо
і слухаєм обі,— він шиє,
і звільна, стиха з уст його
плине та мова, серце ниє,

то відживає від тих слів...
Він далі став у нас і жити,—
і дожились ми щасних днів,
ми нишком стали ся любити.

Не раз я плакала: «Гріх нам!
Що дієм ми? Що станесь з нами?»
Но він, спокійний, тихий сам,
вспокоював мене словами:

«Не плач, хіба ж не більший гріх
без щастя жити, без любові,
сил не вживати молодих,
згасити жар, що тліє в крові?

Не хочеш світ собі в'язать
церковнов стулою,— що ж з того?

Чи вже й любві тобі не знать,
віку не вжити молодого?

Таж люди й без шлюбів живуть,—
чому ж і нам не мож так жити?
А руки наші хліб найдуть,
коби здорові, мем робити».

Я бачу: правду каже крем,—
пішла я за його словами,
і так на віру ми жиєм,
а згода і любов між нами.

Не встид нам,— най ся ті встидають,
що бідним творять тільки мук!
Робота йде,— нас люди знають,
що не жаліем своїх рук.

Дитинка друга в мене є,
вже по любві. Ще піп хрестити
не хтів, казав, що конче тре
нам розійтися або жити

у шлюбнім зв'язку. Та дарма,
ми шлюбу не хотіли брати:
раз, грошей в нас на шлюб нема,
та й ще на що ся нас в'язати?

Без шлюбу я жию в любві,
а шлюбні плачуть кожду днину,—
чи їм гріх більший, чи мені?
Піп втих і охрестив дитину.

ПЕРЕДМОВА

Здавна чесна наша критика
Нарікає — і зовсім
Справедливо,— що політика
Нині в мізок встряла всім,

Що молодики свавільнії
На естетику плюють,

Що писателі суспільної
Питання раз в раз кують,

Що історію преславную
Руську геть завергли в кут,
Що бувальщину предавную
В думах, драмах не поют,

Що, значить, поета...
Ще немає й досі в нас,
Крім Корнилка Устяновича,--
Але й то лиш богомаз.

Ну, ото ж сей голос критики,
Страх патріотичної —
Та й «червоних шайки» притики,
Скрізь неестетичної,—

Врешті, слово двох знайомих, що
Якби-м що надрукував,
А в них час був і охота, то,
Може б, дехто се й читав —

Все це враз мене спонукало
Сісти й написати щось —
Щось таке, щоб серце пукало,
А з очей цюрком лилось.

Но щоб конче предмет взятий був
З руської історії,
Щоб у пісні шум Дніпра ся чув
І степи просторії,

Щоб князів тут більш було, ніж є
В драмах Устяновича,
І щоб кождий говорив лише
Патріотичні словеса,

Щоб про люд і про життя його
В примітках лиш споминать,
Але коней, війн та зброй зато
Якнайбільше описать.

Але, предмета шукаючи
До поеми, перебрав
Я всі дії,— і не знаю, чи
Очі хто мені заткав,

Чи злий демон, боячись, щоб Русь
Епос мій не прославив,
Мовману нечувану якусь
В голову мені пустив:

Все крутилось і шуміло лиш,
Мов вітряк, ми в голові,—
Кождий князь здавався, мов мокра миш
Або наче щур в муці.

Довго-довго мучився я, заким
На щасливу-м думку впав:
«Що,— гадаю,— бабратись з одним?
А якби всіх в пісню вклав?»

«Браво! — крикнула душа моя.—
Ти одним ся не в'яжи,—
Зачинай з саміського кінця
І, що знаєш, все скажи!»

РУСЬКИМ В'ЯЗНЯМ ІЗ р. 1882

Згадайте, братія моя,
що зиркаєте там з-за грати
і знаєте, як Прокш кричить
і лазить Пшібіль тамуватий,

і глядите на весь той ад,
на дім той горя і печали,—
що й ми недавно в домі тім
і мучилися, і скучали.

Як гордо ви тоді на нас
каміння кидали й грязюку,
опльовували навіть мислі наші
і на сміх підіймали нашу муку.

Минулось. Ми простили вам
тодішню недостачу такту
і не гадаємо платить
подібним фактом того факту.

Пощо платить? Життя платить!
Сама неправда — гірша кари.
Нетакт ваш — шкоду в а м приніс,
а днесь дармі за нього свари.

Одного просимо лиш вас
в ім'я тюрми отсеї й муки:
любіть свій край! Любіть свій люд,
що днесь цілує вас у руки,

що мучеників бачить в вас!
В нім бачте ціль своєї праці!
А впрочім, як вам схочеться,
навчати вас не маєм рації.

І чи захочете признать
минулі блуди, чи забагнуть
вас ноги знов нести туди,
куди носили й ті сліди
на небо без кінця топтать.
Се теж як ваші коні тягнуть.

І до поправи, до покути
вас звать ми теж не компетентні.
Лиш скромне питання одно:
«Чи не могли б ви, як давно
колись були, й тепер ще бути
хоч трохи щирі й консеквентні?»

30.III 1882

У НЕПАМ'ЯТЬ

Все горе те, все море сліз,
Що й нині очі твої ллють,
Всі муки ті, що ти поніс,
Народе мій, забудь!

Неволю, що ще гне тебе,
Тьму, що твою вкриває путь,
І кривду, що кров з серця ссе,
Забудь, забудь, забудь!

Війну, що брата пре мечем
Пробити братню грудь,
Всіх вбійством ситих і огнем
Забудь, забудь, забудь!

Купецьку фальш, що світ, мов змий,
Здавила в золота окрут,
Захланність і обман гидкий
Забудь, забудь, забудь!

Написано д[ня] 1 квітня 1882 р.

НА СМЕРТЬ ВОЛОДИМИРА НАВРОЦЬКОГО, АВТОРА «ПРОПІНАЦІЇ», «НАРОДНИХ ШКІЛ», «ПОДВІЙНОЇ КРЕЙДКИ» І ДР.

Подвійною крейдкою доля йому
відроду терпінь приписала,
непризнання, зависть і злобу, і тьму
на нього здавен насилала.

Три сестри прийшли до колиски його,
щоб з ним вже повік не розстаться,
всі три цілували дитяче чоло:
се — Бідність, і Слабість, і Праця.

І мовила перша: «Останусь з тобов!
Бідуй від колиски до гробу!
Зате тобі дам до всіх бідних любов,
на злобних їх кривдників — злобу».

І мовила друга: «На твоїм чолі
від днесь печать вчасної смерти,—
зате я дам чесную славу тобі,
слід в серцях людей незатертий».

І третя рекла: «Дам тобі силу рук,
щоб вік весь тривав ти зо мною,
і ум твій буде, мов нап'ятий той лук,
що враз шле стрілу за стрілою.

І дар тобі дам я, щоб цифри мертві
виразно тобі говорили,
дам ясність очам, щоб під сплотом брехні
закритую правду відкрили».

От з тими-то дарами в світ він пішов
і в жизні важкую дорогу;
ніхто не знав, кільки він горя зборов,—
з тим він не жалівсь ні до кого.

Но що в своїй жизні важкій здобував
всі плоди невпинного труду,—
усе те він в жертву сердечну складав
для бідного свойого люду.

І світлом ума свого він освітив
шинки брудні, вбогії хати,
і всюди незрячим очам він відкрив
недолю, і здирство, і страти.

Він в школу пішов, відки, кажуть, біжить
між темних освіта й наука,
приглянувсь, аж бач: і там кривда сидить,
стара людоїдна звірюка.

В газети зирнув і зирнув між пани,
що людською працею дишуть,
і вздрів, що тягар для народу вони
подвійною крейдкою пишуть...

Тож днесь, коли чистий огонь той погас
у млах, що над нами нависли,
най пам'ять його свята буде для нас,
святі його діла і мисли!

*

Нема, нема вже владаря грізного,
нема помічника в тяжкій потребі,
нема того, що світ створив з нічого,—
бога на небі!

Погас вже незгорющий корч терновий,
зламався жезл, що бездну морську махом
ділив, і всепотужний трон Єгови
розпався прахом.

Розвіялась небес його пишнота,
і зорі вже не перли в його шаті,
і сонце вже не лампа щирозлота
в його палаті.

Земля вже тож не ніг його підніжже,
і громи не його грізні післанці,
не він щодня лле дивне, вічно свіже
сяєво вранці.

І чоловік вже не ліп'янка з глини,
котру його лиш дух держав при жизни,
затрута зроду краплею трутизни
з батька провини.

Не знав він щастя в раю первозданнім,
не кушав плоду з дерева живого
ані згрішив заказаним пізнанням
доброго й злого.

І не зступав його спасать від смерти
месія, божий син у людськім тілі,
не бог вмирав, на древі розпростертий
за речі смілі.

Все те лиш сон був, помилка кровава,
твір недоумства твого, чоловіче!
Прокинься! Вже зоря встає яскрава,
вже ніч утіче!

Прокинься! Час на власні ноги стати
і бачити себе самим собою,
час свою велич і слабість пізнати
ясно, в спокою.

Пізнай, що досі сам творив ти бога
і за свій твір лив кров, приймав тортури,
і пеклом був твій земний біль-тривога,
стоси і мури.

Пізнай, що й рай лиш в сій можливий жизни,
що, сли го тут не насадиш, в могилі
ждать дарма,— для життя бо серед гнилі
нема отчизни.

Пізнай, що ніт тобі над тебе власти!
Пізнай, що в тобі лиш твоя надія!
Знай, що лиш сам себе ти можеш спасти,
ти — твій месія.

Глянь, зеленіє чудно жизні древо,
для всіх уже знання достигли плоди.
Встань, людськості, природи королево!
День, день надходить!

Із раю, насадженого тобою,
не прожене тебе ніхто з неславов:
ні ангел із шаблюков огняною,
ніг бог, ні дявол.

31/XII 1882

РУБАЧ

(ІЗ ПЕРЕКАЗІВ НАРОДНИХ)

В вандрівці жизні я блудив багато
блудив, бо правди і добра шукав,
в добро і правду віруючи свято.

І в темну пущу раз я заблукав:
не стало стежки, дебрі вкруг і ломи,
недуже серце страх мені стискав.

А з заходу вже гуркотіли громи,
вже блискало... І серця свого я
спитав: «О серце, де, куди йдемо ми?»

Мов темна темрява вся жизнь моя
мені вказалась; ні одної хвилі
не бачив я, щоб до ладу була.

І скрикнув я в тривозі і безсиллі:
«О, хто на тихі води проведе
мене з отсеї збуреної хвилі?»

Втім, гляну, поміж ломами іде
спокійно, певно, в простій кафтанині
робітник. «Відки, брате, йдеш і де? —

аж скрикнув я.— От щастя маю нині,
що доля наднесла тебе мені,
щоб ти із сеї вивів мя пустині!»

«Ходім»,— сказав він. Певні і міцні
були його всі поступи. На нього
глядючи, йшов я німо, мов у сні.

В руках сокиру він держав. Де много
стриміло лому, хабузу плелось,
що, бачилось, повік тут ні для кого

нема проходу, і мені б прийшлось
вертати в темінь,— сильною рукою
рубнув він — і прохід свобідний ось!

Де яр холодний, під стрімков скалою
вода шуміла, спинюючи хід,—
він знов рубнув, з оздобою цілою

валилось древо кладков через брід.
На все те я глядів і дивувався,
но йшов. Ось ліс вже перед нами зрід,

простір світліший з-поза тьми вказався
І на широке поле ми ввійшли:
хоч як далеко погляд розбігався,

то все по рівній він котивсь земли,
ні перепони не стрічав, ні краю,
ані шляхів, що в села б нас вели.

Но ось, коли пильніш я позираю,
аж серед поля тут і там стоять,
мов чорні птиці — що таке, не знаю.

Недвижно, в довгий, безконечний ряд
вони по шнуру тягнуться: чим далі
слідять їх очі, тим їх більше зрять.

До чорних тих точок ми прямували;
но, наблизившись, я з ляком пізнав:
не птиці — шибениці се стояли.

На кождій вітер трупа ще гойдав,—
і серце в мні застило із тривоги,
но провідник спокійно мні сказав:

«Се шлях наш! Сеї не лякайсь дороги!
Найліпші, найсвятіші йшли по ній!
Святеє місце топчуть наші ноги!

Отут припадь! отут молитву дій!»
І ми оба навколішки припали,
молилися при шибениці тій.

А як ми, помолившись, знов устали,
мій провідник сокиру в руки взяв
і замахнувсь — і разом затріщали

всі шибениці, степ весь застогнав,
і грім на небі грізно обізвався,
і щезли трупи, чистий степ остав.

Наперед знов мій провідник подався,
а я за ним; ішли ми довгий час,
аж ось далеко на степу вказався

мов чорний хрущ. Чим ближче, він чимраз
і ріс, і ріс, аж як вже туй ми стали,
побачили: се церква проти нас.

Свічки рясніі в церкві тій палали,
курився кадила запахущий дим,
плачливі співи серце розбивали.

На вівтарі, мабуть, богам товстим
у жертву, людських серць живих, пробитих
курилось много; путом золотим

окований, на колючках укритих
лежав там Розум, молячись, попи
вже зачали на нього ніж острити.

І спів гримів: «Блаженні всі стовпи,
всі, що не бачили, а мають віру,
що люблять бога нашого стопи,

а брата ріжуть богу на офіру!
Наш бог — се замордована Любов,
убитий Розум! Тож і в жертву щиру

для нього ми мордуємо Любов
і ріжем Розум! О, прийми, наш боже,
той дар, що ми кладемо пред тобов!»

І рік мені мій провідник: «Се ложе
сну вічного, се злоби клятий спів,
се тьма, що світлом статися не може!»

І, взявши камінь, що тут бовванів,
він кинув на церковне середстіння
й мені то само учинить велів.

Загримало о стіни те каміння,
він топором підвалину затяв,—
і з грохотом звалилося склепіння,

земля стряслась, пил небо закривав,—
і третій раз страшливо загриміло.
Тремтячи, я провідника спитав:

«Хто ти і що се ти зробив за діло?»
І рік він: «Я рубач, ти ж бачиш сам!
Прочищую путь волі й правди сміло.

Чи хочеш? Я тобі топір цей дам.
Що я робив, те й ти роби по миру!
Туди твій шлях, і ціль твоя он там!

Підеш?» — «Піду!» Він дав мені сокиру.

НАРОДНА ГУТІРКА ПРО КОМЕТУ З ОСЕНІ 1882 р.

Швидко, як сонечко має вказатись,
Тут же на сході комета стоїть, горить,
Грізно глядить на наш край, сном обнятий,
Щось се значить!

Війни комета віщує новії,
Кров'ю червона, що маєсь пролить, —
Чом же хвостом вона грозить Росії?
Щось се значить!

Мов величезна стріла з небосклону,
Божов рукою спущена, летить, —
Чи не вістить вна тиранії скону?
Щось се значить!

Кажуть, що цар, її вздрівши, безсонний
Зблід, хтів обіруч корону хватить,
Но не було над чолом вже корони, —
Щось се значить!

10/X 1882

*

Жолудь збирати в ліс побігли діти;
Тут близ окопу дуб розлогий ріс,
Від плоду гнулись черірчаті віти,
І вітер з них ті плоди градом тріс.

Збирають діти, мов збирали б цвіти, —
Лунає співом, ляском, криком ліс, —
Вони ж не знають, що й ступить посміти
У ліс не вольно! — отакий приніс

Міністер заказ.— Бач, ось наближаєсь
Пан стражник. «Стій! Лови! Держи!» —
кричить.
Злякались діти, хто куди ховаєсь...

Той за стрільбу, намірив — вже гурчить
По лісі вистріл — і дитя купаєсь
У крові й жолудь нею червонить.

MY LUBIMY RUSINÓW

My lubimy Rusinów,
Ich zwyczaje prastare,
Plemię ruskie, co kocha
Swoich panów, swą wiarę,
I tę mowę sług naszych,
I lokajów, i chłopów,
I tę dziatwę ich gołą,
I pokornych ich popów.
I te pieśni ich tęskne,
I ich taniec ochoczy,
Lud ten krzepki i dzielny,
Lud tak cichy, roboczy,

Jego grube siermięgi,
I chleb twardy, a zdrowy,
Jego chaty mizerne,
Jego konie i krowy,
Jego pracę na łanie
Polskiej przeszłosci synów
I rycerzy wolności —
My lubimy Rusinów!
A za naszą tę miłość
My żądamy jednego:
Niech nikt oprócz nas nie śmie
Co bądź robić dla niego!
Niech nikt nie śmie siać rozdór
Między dworem i chatą,
Ani ostem zasiewać
Niwę zgody bogatą.
Lecz kto chciałby dla Rusi
Naszą ukrócić wolność
I rozrywać odwieczną
Naszych korzyści wspólność,
Siać w te serca poczciwe
Chwasty zwane oswiatą,
I zapalać je szkołą,
I kłócić dwory z chatą,
Tworzyć literaturę
I gazety wydawać,
Między nami a nimi
Za pośrednika stawać,
Ten jest Moskal, szyzmatyk,
Hajdamackie skaranie,
Apostata, zaprzaniec,
Zdrajca kraju, mospanie![1]

Написано д[ня] 15 жовтня 1882 р.

МИ ЛЮБИМО РУСИНІВ

Ми любимо русинів,
Їхні звичаї прадавні,
Плем'я руське, що любить
Своїх панів, свою віру,
І цю мову слуг наших,
І лакеїв, і хлопів,
І цю дітвору їхню голу,
І покірних їхніх попів.
І ці пісні їх тужливі,

І їхній танець жвавий,
Люд цей сильний, відважний,
Люд такий тихий, робочий,
Його грубі свитки,
І хліб черствий та здоровий,
Його хати злиденні,
Його корови та коні,
Його працю на лані
Польського минулого синів
І лицарів свободи —
Ми любимо русинів!
А за нашу цю любов
Ми жадаєм одного:
Хай ніхто, крім нас, не сміє
Що-небудь робити для нього!
Хай ніхто не сміє сіяти розбрат
Між двором і хатою
Чи осотом засівати
Ниву згоди багату.
Але хто хотів би для Русі
Нашу зменшить свободу
І розірвати одвічну
Наших інтересів спільність,
Сіяти в цих серцях доброчесних
Бур'ян, званий освітою,
І запалювати їх школою,
І сварити двори з хатою,
Творити літературу
І видавати газети,
Поміж нами і ним
Посередником бути,
Той — москаль і схизматик,
Гайдамацькая кара.
Супостат і відступник,
Зрадник краю, мій пане! *(польськ.)*.— *Ред.*

[ІЗ ГАЛИЦЬКИХ ОБРАЗКІВ]

*

Лісовою вузькою дорогов,
Що нависла ожини терном,
Непогідного дня і хмарного
Я із города йшов вечором.

Вже пора була пізня осінна,
Стоковий вітер холодом дув;
Якась пісня мні в усі незмінна
Все бриніла, хоч сум серце гнув.

І, задуманий, звільна бреду я,
Розвертаю ожини гілки,
Лист зів'ялий додолу трясу я.
І хрустять під ногов сушники.

Втім, гляди, проти мене в потоці
Ледве-ледве плетесь чоловік:
Губ кобеля прип'ята при боці,
А на плечах дров в'язку волік.

Його одіж — то латка на латці,
Груди голі, лиш шкіра та кість,
На ногах із онуч старі капці
По ожинах порвались на злість.

А лице — чи ви бачили глину? —
Ні то жовте, ні буро-бліде,
З-під старенької шапки вдолину
Сивий волос у космах паде.

До землі похилили го труди,
А ще дужче дров в'язка гнітить,
І щось страшно хрипить в його груди,
Мов підрізаний в болю хрипить.

Він, у землю понуривши очи,
Наблизивсь вже до мене досить;
А втім глипнув, і крикнув, і скочив,
У ожинах хотів себе скрить.

Та дарма тільки ноги старії
Покривавив в колючім терні
І, тремтячи, в страсі, без надії,
Вже й не смів приглядатись мені.

З його плеч упав дров зв'язок грубий,
Аж тернина під ним подалась,
Із кобелі розсипались губи,
Бо кобеля в хащі зап'ялась.

«Не лякайтесь, дідусю! — сказав я,—
Я ж зробити не хочу вам зла».
І якмога старого втішав я,
Та дарма моя мова була.

Він стояв у хащі, мов заклятий,
Дилькотіли коліна під ним,
І душив його кашель завзятий
Та перестрах з обличчям грізним.

«Ох,— промовив дідусь аж по хвили,—
Най то сього не тямить вам бог,
Що такий мені страх ви зробили,
Що я мало на місці не здох!»

«Та чого ж ви, дідусю, злякали[сь?]
Я ж на вас не кричав, не грозив.
Чи ви, може, спіткатись боялись
З кимсь, що лихо яке б вам зробив?»

«Говори! А лісничий! Не знаєш,
Що лісничий у нас, наче звір!

Вже пропав, як го в лісі спіткаєш!
Б'є до півсмерті! Ох, синку, вір

Мому слову! Старий я, у гробі
Вже одною ногою давно,—
То не стану брехати о собі...» —
«Але ж, діду, таж вам студено!

Ваші ноги всі в крові і босі,
Ви трясетесь, ви хорі, мабуть!» —
«Що ж робити, небоже,— і досі
Я не маю ноги в що обуть.

Я не маю хребта чим прикрити,
Бо за кару, знать, господь мене
Велів смерті на світі лишити:
Все зблизиться вона і мине.

Всіх забрала, хто звавсь мні ріднею,
Всіх, кого я знавав і любив,—
Ще донька лиш була, та й над нею
Сам могилку я сипать ходив.

А тепер у хатині самотній
Між людьми я, мов в лісі, живу,
Хоровитий, слабий, безроботній,—
Ще й наслали нам нужду нову.

Ще заперли нам ліс! А без ліса
Чим же бідному жити тепер?
Але що їм! Тікай хоч до біса,
Щоб йому лиш в руках ти не вмер!

От гляди, я старий, слабовитий,
А ще в ліс волочуся часом;
То сухого гіллячя вломити,
То на губи де-де з кошельом.

Та колись тут зловив мене: губи
Розметав по землі і за кій,
Мене вдарив в лице — і два зуби,
Два послідній вибив як стій!

От тепер я так вас ізлякався,
Що подібно ви вбрані, як він:
«Ну,— подумав я,— то ж ти попався,
Вже по тобі не бовкне і дзвін».

Ті слова, мов жало, защеміли
Аж на дні десь у серці мені,
На очах мені сльози гремтіли,
Як скінчив дідусь вісті сумні.

«На вам, діду, хоч чоботи тії,
Що на плечах несу я — отож,
В них загрієте ноги старії.
Бо до міста не близько й мороз.

На вам плащ, хоч старий вже й дірявий,
Та бо ліпшого й в мене нема,—
Най вас гріє...
Не докучить чень дуже зима».

Знов старий затремтів, здивувався,
В мене впер своє око мутне:
«А ти хто, що до мене прийнявся,
Щоб дарунком зманити мене?

Коли ти дух лихої гієни,
Захотів мою душу купить,
То пропадь! Хоч старий і нужденний,
То волю життя в нужді кінчить!»

«Але ж що вам такого, дідусю?
Що вам сниться? Таж я чоловік,
Хоч словами к богам не молюся,
Но добра я ся ще не відрік!

Те, що можу вам дати, приймайте,
Сам я бідний, зарібна рука!
Що ж, дідусю, живіш, не тримайте
Плащ в руках, бо мороз натиска!»

«Ох, небоже, щасти тобі боже
За твоє милосердя над мнов.

Я ж не думав, що хто мні поможе,
Бо такого до днесь не найшов.

Чобітки я з подяков приймаю,
Бо болять старі ноги мої,
Но плаща я не хочу, не знаю
Панських строїв на своїй спині.

Я ж у лісі би других лякав ним,
Так, як ти налякав ось мене,
А у місті шандарям преславним
Се сейчас би здалось крадене.

От завдай мені, сину, на плечі
Тую в'язку й опеньки ще ті
Поможи у кобелю зверечи,
І піду я у місто собі».

Все сповнив я по просьбі старого,
І, стогнучи, зігнувшися в лук,
Він пішов — і хрипло у нього
В груді . . . . . .

І за ним ще довгенько дививсь я,
Поки в лісі не щез у яру,
Но ще здалека вухом ловив я
Хрип, що грудь його різав стару.

І я думав: «О будь же прокляте
Теє панське одіння тісне,
Що до тебе, обдертий мій брате,
Неподібним чинило мене!»

ПОХВАЛА ДРОГОБИЧА

Над Тисьменичкою-ріков,
Що звесь «нафтовою калюжев»,
Там город преславний Дрогобич лежить,
Преславний, та не дуже.

І хоч Борислав, Трускавець,
Стебник і другі діти
На нього сиплють слави блеск,—
Він якось не міг проясніти.

І хоч дрогобицькі самі
Тож лепські горожане,
Цибулярі і зваричі,—
Все ж місто їх мало знане.

Та й не скажу, щоб мало вни
О славу міста дбали:
Щоб в світі вславитись, чого
Вони не виробляли!

Свій храм готицький, що їм ще,
Мабуть, Ягайло ставив,
Рішили вкрить соломою,
Щоб вкрить себе вічною славов.

Їх бурмистр тож рахунки вмів
Робити безпримірні:
П'ятнадцять ринських за мітлу,
А тридцять за два свірні.

Їх кас'єр фізик крепкий був
І доказав довідно,
Що й з каси залізної міський гріш
Іщезнути може безслідно.

Їх ojciec [1] канонік, побожний муж,
Не нарушив до днесь целібату;
Вже третій газдині з потомством її
Купує грунт і хату.

Побожний муж той взявсь і дзвін,
Як краківський Zygmunt, лити:
На славу города мав він
На божу честь дзвонити.

Лиш що на дзвоні тім, що мав
Гудіть, дзвеніть над містом,
Велів ксьондз напис написать:
Dzwoń przeciw socialistom! [2]

То бідний дзвін, мов в серце го
Пекли слова ті гнусні,
З дзвіниці бовкнув тільки раз
Та й пук на штири кусні.

І тричі вже лито наново його,
І тричі пук він в скрусі,—
Знать, ліпше він чує, ніж наші ксьондзи,
«Що висить у воздусі».

Немного й Земялковський тож
Придбав для міста чести,
Хоч він, як дзвін, не пук, а вмів
Сухого дуба плести.

Не кращі ж бо й інтерпелянти його,
Міщани Гершко й Михалко!
Ніяк та й ніяк їм до слави дійти,—
Бігме, аж мені вже їх жалко!

---

[1] Отець *(польськ.).— Ред.*

[2] Дзвони проти соціалістів! *(польськ).— Ред.*

«А що ж то, — гадаю,— чи я нігіліст,
Чи я який голобриш?
Дрогобич же преці й мені щось своє,—
Давай прославляти Дрогобич!»

О городе цибулярів,
На поступ запопадний,
Де що різник, то розбійник,
Де Гершко — цар всевладний!

Немов на новий місяць, так
Освіти яснієш огнем ти:
В гімназії твоїй що класа, то є
Принаймні чотири студенти.

Твій Ghetto, що зоветься Лан,—
Отсе-то раз дивниця:
Здаєсь, що не зрівняєсь з ним
І львівська Зарваниця.

Твій Бориславський тракт — гай, гай,
Се восьме чудо світу,—
Здаєсь, що на нім ти болото зібрав
З ціліського повіту.

Твій тротуар, твій монастир,
Шпиталь твій — боже, боже,—
Назвати може їх мій спів,
Но описать не може!

Тож радуйсь, Дрогобичу! Вже як мій спів
Тебе не приоздобить
І славним не зробить тебе на весь світ,—
То й чорт тебе славним не зробить!

Написано д[ня] 12 грудня 1882, досі не друковано.

НІЧНІ ДУМИ

НЕДУЖИЙ

Я недужий, я втомився,
Хоч роботи не робив,
Хоч жив мало — пережився,
Таланти всі розгубив.

Я недужий, хоч доктори
Скажуть: «Се здоровий муж»
Серця тайні фібри хорі,
Сам вузол душі недуж.

Що у інших міцно, тісно
У суцільну зв'язь сплелось,—
В мене — як, се чорту звісно! —
Замоталось, розпряглось.

Хоч життя пробоєм брати
Пориваюсь я поров,
Та ба, волі нерв підтятий,
Орган духу нездоров.

Написано д[ня] 12 грудня 1882, досі не друковано.

МАЧУХА

Прикоротала мене
Мачуха погана,
Все свариться і клене
До ночі від рана.

А я, хлопець молодий,
Їй корюсь і гнуся;
Не закону, не людий —
Сам себе боюся.

Здавна чесний був наш рід,
Чесна наша хата,
Пекло стала в ній коїть
Цокотуха клята.

Колись — бог мені не брат,—
Як терпцю не стане,
Ніби буря, ніби град,
Гнів мій на ню гряне!..

І не ручу я тоді
За свій ум, за руку,—
Страчу літа молоді
Через злу гадюку...

*

Як двоє люблятьcя, а ждуть
Розлуки хоч би на часок,
То одно одному дають
На пам'ять незабудь-цвіток.

Я теж люблю. Палка, важка,
Нерадісна моя любов;
Вона, мов слабість десь яка,
Ввійшла мені вже в кість і кров.

Та хоч би й нині жизнь моя
Попала в жертву ворогам,
Тому, кого кохаю я,
Я незабудьки не подам.

Забудь мене, народе мій,
Коли щасливий і міцний,
До праці станеш на свій лан
І в своїй хаті будеш пан;

Коли не буде між тобою
Ані голодних, ні трудних,
Ані обійдених судьбою,
Ні слуг, ані панів бутних;

Коли у всіх твоїх дітий
Чуття та мислі розцвітуть,
Ти станеш чистий, мов святий,
Тоді про мене ти забудь.

Написано в р. 1883.

СМЕРТЕЛЬНО РАНЕНИЙ

Спинили кров. Пощо спиняти?
Нехай тече та клекотить,
Як та криниця! Час вмирати,
Бо страшно, тяжко в світі жить.
Ох, як болить! Та се лиш хвилю.
Вже полекша, знать, настає...
Великий пан прийде, похилю
Остатній раз чоло своє
Під сильною його рукою
Й війду у царство супокою

Що там за гомін? Надо мною
Лавиною він кам'яною
Гримить, мов чорная гора.
Що то за крик? Ах, знаю, знаю!
Виразно, ясно споминаю:
Се та сподівана пора!
Там вулицями стугонить
Ріка народу і валить
Тиранський трон! Гармати грають,
Реве пожежа, кровця рине,
А люди вереск підіймають,
Страх їм замовкнуть не дає.
То революція, єдине,
Коханее дитя моє.

Га, де я? Чом я не між ними,
Не між борцями молодими,
Не в вирі лютої війни?
О боже! Трони і тирани
Втонуть у крові, а вони
Сказать готові: «Де ж був ти?
Чому не бився разом з нами
Проти неволі й темноти?»
Я ж довго, тяжко працював
І слушного часу все ждав,—
Де ж я тепер? Куди попав?

Понурі стіни і склепіння
Злорадо пнуться наді мною,
Мов вороги,— бліде проміння

Ледве тісненькою шпарою
Знадвору ллється. Прояснилось...
На мні, довкола мене кров...
Не можу встати... Чи то снилось,
Що в пропасть впав я стрімголов?
Немов потовчене все тіло...
А там... а там кипить десь діло,
Що час його тепер прийшов.

Година тому — я дав знак
До лютого, страшного бою.
Я сильний був, здоров... О, як
Бажав я кинуться стрілою...
Хоч наложити головою,
Аби лиш ворога зламать!
І впав я в першому ряду.
Куди піду, туди піду,—
Чи буде хто про мене знать,
Чи ні, байдуже се мені.
Зробив я те, що міг зробити;
Чи добре — не мені судити,
А те, що жде по кінчині,
Ось-ось ввижається, немов у сні.

Написано 1883 р., докінчено д[ня] 15 вересня 1914.

ХВИЛЯ ЗНЕВІРИ

Минає день, минає ніч
Так якось без пуття...
Що гарне, любе, те паде
В могилу забуття.

Лиш те жиє, лиш те жиє,
Чим від дитячих днів
Надавлено життя моє,
Чим мучився я й болів.

Любов єдиная моя,
Що нею жив я ввесь,—
Найтяжча рана се моя,
Болить іще й до днесь.

І приязнь світить так мені,
Як сонце в зимній день,
Не гріє серця, в крові лиш
Роз'ятрює огень.

Надія в гріб на серця дні
Похована лягла,
І жаль, і привиди марні
З собою в гріб взяла.

Так, чим томився, гризся, де
Зблукався я з пуття,
Лиш те жиє, лиш те не йде
В могилу забуття.

Написано в січні 1883 р., досі не друковано

ДО ШТУРМУ!

Ревіли, гриміли гармати,
Кривавий, гарячий був день,—
Ми «царські» і царство спасати
Ішли без вагання в огень.

Ішли на заріз, мов худоба,
Без думки, без волі, без слів,
І я йшов, у серці жалоба,
А в тілі страх смерті лиш тлів.

Мені жаль було тих, що врагами
Змушений я тепер називать,
Вони гибли цілими рядами,
Але не відступали й на п'ядь.

Мені було жаль їх. За волю,
За правду боролись вони.
Ах, я ж то братався теж з ними
У днях молодої весни.

Був я в їх рядах, а їх мисли
Були й мої мислі в той час.
А нині!.. Нагрянули, стисли
Важкі мене думи нараз.

А нині я в службі тирана,
Вони ж проти мене ось тут
В останню борню без вагання,
Без сил, без надії ідуть.

Я чув: мов кліщами страшними
Сумління стиска мою грудь:
«Не тут твоє місце, а з ними,
Що смерті назустріч ідуть».

Я страшно терпів, та даремно
З незримої рвався тюрми,
Ревнула музика... вкруг темно
Зробилось... до штурму йшли ми.

Написано д[ня] 1 липня 1883 р., досі не друковано.

*

Не схиляй своє личко прекрасне,
Не затулюй повіками віч,
Із котрих то мигоче, то гасне
Промінь світла в життя мого ніч.

Дай мені ссать з жагою голодного
Теє райське проміння живе,
Що з таємних глибин благородного,
Непорочного серця пливе!

Щоб, тебе над життя я кохаючи,
Так добро теж і правду кохав,
Про твоє ущасливлення дбаючи,
Я й про бідних, покривджених дбав.

Ти будь іскрою в мні громовинною,
Що і в мертвому збуджує рух,
Будь вітхнення струєю невпинною,
Що рве вгору і серце, і дух.

Хай у серденьку віру в будущеє
Відновлять твої ніжні слова,
Відновлять пісень джерло цілющеє,
Що зморозила жизні зима.

Розігнавши всі сумніви й муку,
Ти цілим мене мужем зроби,
Щоб з тобою я жив рука в руку
Для добра, для людей, для борби.

Написано в Станіславові в вересні 1883 р.

РИБАЧКА

Гей, рибачко чорноока,
Змилуйсь, змилуйсь надо мною!
Та я рибка невеличка,—
Ох, пусти мене на волю!

Тут над річкою, де хвиля
Жизні ллється і клекоче,
Сіла ти й завергла вудку:
Ті чудові чорні очі.

Кинула її ти в хвилю,
Наче гачок з діаменту,
ІЩо той блиск мене принадив,
Чи я винен — неспасен ту?

Ох, той блиск мене принадив!
Зразу я кружив несміло,
Тайком блиском тим впивався,
Аж у серці заболіло.

Аж тоді всю зрадну силу
Оцінити я навчився,
Як затріпався на гачку
І на суші опинився.

Бідна рибка, дарма б'юся,
Воздух ловлю до гортані...
Воздух той, що ти ним дишеш,
Він уб'є мене, о пані!

Написано д[ня] 7 падолиста 1883 р., досі не друковано.

Я ЗАБУВ

Я й забув, що то осінь холодна,
Я й забув, що то смерті пора,
Я й забув, що ти кров благородна,
Що між нами безодня стара,
Що між нами народній сльози,
Що любиться нам зовсім не слід;
Я й забув, що столітні погрози
Відлучили від мого твій рід.

Я забув — ні, я думав, безумний,
Що засипана прірва стара,
Заповнили її трупи й трумни...
Отже ж ні! Ще, мабуть, не пора!
О, забув я про тин той спижевий,
Що між нами границею став,
І тебе я, мій цвіте рожевий,
Як лиш міг, як умів, покохав!

Я й забув, що вже цвіти пов'яли
І ні з чого віночка плести,
Що вони й не мені розцвітали,—
Я забув, і тяжкую нести
Доведесь мені кару за тее!
Я забув, моя біла лілеє,
Що моєю не можеш назватися ти,—
Я забувся, прости!

Написано д[ня] 10 падолиста 1883 р.

ОСТОРОГА

Ей, не люби мене, дівчино!
Як хочеш любощів речистих,
Як хочеш розкоші й огнистих
Присяг, заклять і зітхань много,
Щоб нерви мліли, дух спирало,
Кров билась бурно, безупинно
І серце в груді завмирало,—
Коли бажаєш всього того,
То не люби мене, дівчино!

Ей, не люби мене, дівчино,
Як хочеш жити в супокою,
Плідне мов древо над рікою,
Діток коханих годувати,
Синів давати в школу, в люде,
Дочкам готовить нишком віно,
На власну путь благословляти,—
Зо мною, хто зна, чи те буде,
Тож не люби мене, дівчино!

Бо я борець, моя рибчино!
Бо я робітник твердорукий,
Мене труди ждуть, бої й муки,
Мене ждуть бурі громовії,
Що, може, й розіб'ють судно те,
В котрім ми попливем, дитино!
Як зможеш ти тягти весло те
І не злякають бурі тії,
Тоді люби мене, дівчино!

Написано 10 падолиста 1883 р., досі не друковано.

АПОСТРОФА

Цвітко осінняя,
Цвітко бліда!
Вже пора змінная,
Сльоти, біда,
Ранки з морозами,
Млистії дні,—
Вмитая сльозами
Зв'янеш на пні.
Ох, не розвивши ще
Сил весь засіб
І не нажившись ще,
Ляжеш у гріб.

Цвітко осінняя,
Що се тобі,
Що не розвилась ти

В раншій добі?
Чи доля лютая,
Мачуха, знай,
Не привела тебе
В легітний май?
Чи з милосердя
Далась ти на глум,
Щоб потішати наш
Осінній сум?

Написано д[ня] 11 падолиста 1883, досі не друковано.

ПЕРСПЕКТИВА

Цвітко осінняя,
Бита сльотою,—
Чом так тяжкий мені
Жаль за тобою?
Стрівши мельком тебе
На своїй пути,
Чом же не можу я
Тебе забути?
Чом в самоті мені,
В хвилях задуми
Чуються ті грізні
Бурі та шуми,
Плеще холодний дощ,
Вітри ревуть,
Що тебе до землі
Топчуть і гнуть?
Чом у самітньому
Важкому сні
Бачиться твій сумний
Образ мені?
І те лице бліде,
Зблідле від горя,
Й око глибоке те,
Мов бездна моря;
Руки дитячії
З труду обвисли
І на чолі блідім
Ясний знак мисли;

Ніжні уста, любих
Слів джерело,
Що з них нарікання
Ще не плило?
Світла і чистая,
З нічної темені
Чом так жалібно ти
Глядиш в лице мені?
Чом твоє тихеє,
Добреє око
Так проника мені
В душу глибоко?
І пробира мене
Трепет таємний,
Але втиша мене
Голос неземний:
«Ні, друже, ні, не нам
Снить про жизнь любу,
Буря осіння нам
Гра — не до шлюбу.
Рада б життя прожить,
Друже, при тобі,
Та вже зима біжить,
Що, може, нас зложить
В спільному гробі».

Написано д[ня] 14 падолиста 1883 р., досі не друковано.

НА МОГИЛІ

Ой зійду я на могилу,
Пущу коня на долину,—
Кінь у травах потопає,
Моє серце сум стискає.

І склоню я головоньку
На зелену муравоньку,
На грудь матері приляжу,
Щоб втишити думу вражу.

Та не тихне дума люта
Про кайдани і про пута,

Про сіпацтво та неволю
І про царську самоволю.

«Мамо, мамо, земле бідна,
Українська земле рідна,
Чим ти бога прогнівила,
На ту ганьбу заслужила?

Тебе ворог топче, давить,
Обдирає і безславить,—
Та за вражу підлу плату
Твої діти власну хату

Раді б в углах підкопати
І в посадках розхитати,
Люду твого гарну мову
Геть розвіять, мов полову!

Мамо, мамо, я ридаю!
Україно, славний краю,
Так буйний, багатий, красний,—
Чом ти, краю, так нещасний?»

Так я мовив,— і в тій хвили
Сльози очі заступили;
Сльози дві гіркі, кроваві,
Покотились по мураві.

Втім — могила стрепенулась,
Мов в посадах похитнулась...
. . . . . .
. . . . . .

Написано д[ня] 15 падолиста 1883, досі не друковано.

*

Не раз безсонному здається
Серед тяжких душевних мук,
Що підо мною кінь несеться
Й узда висковзується з рук.

Жену степом, не шляхом битим,
Туман простори покрива,
Земля лиш стогне під копитом,
Шумить зів'ялая трава.

Тривоги серце, знай, стискає,
Мій крик у горлі занімів,
Лет дух у грудях запирає,
І в мозку наче дух зомлів.

А кінь, як вихор, степ, як море,
Я, як пилинка на воді...
А ти, моє пекуче горе,—
В ніщо щезаєш ти тоді.

Писано д[ня] 12 грудня 1883 р.,
досі не друковано.

ДО ДРАНМОРА

ПРОЧИТАВШИ ЙОГО ПОЕМУ «REQUIEM»

О Дранмор, Дранмор, німче вузловатий,
Яку ти муку навернув на мене,
Смерть закрива мені життя ясенне
Й не хоче щезнути з моєї хати.

Я ж знаю й сам, що раз мені вмирати,
Та чи в ніщо я розплинусь страшенне?
Так, як в машині огнище студене,
Дарма від неї праці й руху ждати.

Та що мені думками в тьмі блудити?
Поки огонь в машині моїй тліє,
Я хочу жити і людей любити.

Хай жаден світ за гробом не ясніє,
Чи ж тьмою смерті світ життя мутити?
Лиш той, хто жить умів, вмирать не пожаліє.

Написано д[ня] 13 грудня 1883 р.

*

Довга ніч для того,
Хто не може вснути,
Довга миля пути,
Сли болять тя ноги.

Довга і мрачна є
В того жизнь доконче,
У кого мов сонце
Взнесла ціль не сяє.

24/III

*

Мов той пишнобарвний цвіт прекрасний,
Що воні не має,
Так прекрасні а пусті слова, сли
Хтось їх не сповняє.

*

Коли чесний упаде, то гнеть повстає,
Мов опука підскакує, до землі кинена;
Но як злий спотикнесь о нещастя своє,
То як впаде — не встане, мов грудище глиняна.

*

Дрібнії сили вмій докупи збити,
А й найтруднішого вони докажуть;
Таж посторонком, з трав увитим,
Вола в нас в'яжуть.

*

Харчем, що жизнь тобі дала,
Все вмій наїстися досита;
Лиш в постоли обуйсь, а вже ціла
Земля для тебе шкірою обшита.

*

В природи нема ні ядра, ні лупини,
У всім вна одна і усе вона інна;
Ти тільки над тим сильно думай щоднини,
Чи сам ти ядро, чи лупина.

ЗВІРЯЧИЙ ПАРЛАМЕНТ

УРИВОК ПОЛІТИЧНОЇ БАЙКИ

Надоїло самовладно Львові панувати
Довелося volens nolens [1] конституц'ю дати.
Радість у звірячім царстві. «От тепер нам гарно!
Бо хоч будуть брати й драти, то парламентарно».

От розписано вибори. Ну, се кождий знає,
Як то при таких виборах у звірів буває.
Вівці, що найбільшу в краю представляли масу,
Вибрали Вовків послами, що прибігли «з лясу».
А лиш трьох зі свого роду. Посумніли Вівці:
«От бач, штука! Конституц'я із Вовками в спілці!»

От зійшлись посли звірячі на соймове віче,—
Лис Микита був маршалком, Носоріг був віце —
А від Льва Медвідь Заліський мав верховну владу.
Лис Микита, вклонившися, отворив нараду:

«Чесне собраніє!
Дуже я рад,
Що де не гляну я,—
Згода та лад.

Мов на прагнущії
Діти краси
Впали цілющії
Краплі роси,
Так і в суспільності
В нашій землі
Сімена спільності
Й згоди зійшли.
Вороги знатнії
Предовгий час
Сіяли братнії
Розлади в нас,
Визивали розличнії
Мари грізні,
Систематичнії

[1] Хочеш не хочеш *(лат.)*. — *Ред.*

Плели брехні,
Щоб молодечую
Згоду зірвать,
Масу овечую
Підбунтувать,
Щоб плем'я вовчеє
Слабло само,
Всіх в якнайдовшеє
Впрягти ярмо.

Та міць господняя
Розбила їх,
Підлість б[ез]одняя
Сповзла, мов сніг.
В щирім довірії
Вівці к братам
В обійми сірії
Верглись Вовкам.
Раді традиції
Давні держать,
В вовчій опіці і
Жить, і вмирать.
Раді повинності
Давні нести
Без супротивності
Й хитрої мсти».

Написано д[ня] 15 вересня 1883,
досі не друковано.

МЕМОРАНДУМ БУДЯКІВ

Царі й народи всього світа!
Терпливо ми вже довгі літа
Зносили всяких кривд чимало,
Та врешті нам терпцю не стало.
І ось ми до всіх вас шлемо
Своє пропам'ятне письмо.

Нас переслідують, стинають,
Уперто нас за хопту мають;
Не то найкращої, як слід би,

А й найплохішої селитьби,
Найгірших пустирів нам дать
В виключну власність не хотять.

Ніде нам честі ні поваги,
Щоб підливать нас під час спраги,
Щоб розсівати нас весною
І перед фугою страшною
Крить, як наблизиться зима,
Про все те й бесіди нема.

Тож ми, порадившись, рішили
Допоминатися щосили
Непередавнених, величних
Усіх прав своїх історичних,
Котрі ось під біжучим днем
Вам всім ad notam [1] подаєм.

Ми, плем'я будяків могуче,
Допоминаємось ось тут же,
Щоб всі царі і всі народи
Всіх членів нашої породи
В протязі двадцяти годин
Признали крулями ростин.

До того маєм повне право,
По-перше: ми ростемо жваво;
Ні дуб, ні липа, ні осика
За рік не буде так велика;
Нас грім не б'є, не ломить град,
Хоч гордо стоїмо всі вряд.

По-друге: в нас ціпке коріння,
Що в землю тиснеться, мов клиння,
З усякої землі ссе соки,
Каміння кришить і опоки;
І як вже рід наш де заліз,
Не викоренить жаден біс.

По-третє: листя наше пишно
Викроюване артистично,

---

[1] До уваги *(лат.)*. — *Ред.*

Цвітки — хіба від рож не кращі?
Або шпильки майстерні наші,
Оздоба й зброя всім грізна,—
Чи є де в світі їм рівня?

Четверте: ми одні свобідні,
Ми незалежні, хоч і бідні,
Горді з шляхетської традиції,
До всього світу в опозиції,
Ніхто не пан нам, не в указ,
Хісна нема нікому з нас.

По-п'яте: відомо загальне,
Що сім'я наше ідеальне
Летить з вітрами попід хмари,
Заселює степів обшари,—
І се вже знак, що вищі ми
Над всі ростини на земли.

А сімен тих безмежна сила
Давно б була вже заглушила
Оту нужденную травицю,
Рабиню людськую — пшеницю.
Ячмінь, і жито, і овес,
Якби лиш хлоп, наш ворог, щез.

Вкінці нам замовчати годі
Про нашу місію на сході;
В степах святої України
Ще в днях великої Руїни
Були ми повнії пани...
Верніться — ох! блаженні дни!

Се ми властиво зупиняли
Татарські дикії навали,
Шпильками колючи їх стопи;
Ми передмурієм Європи
Були — й ту славу нам забаг
Украсти нині хитрий лях.

Се наші діла та заслуги!
Скажіть, чи в світі є хто другий,
Що міг би з нами порівняться?

На тих основах домагаться
Рішили ми — чи встав, чи впав —
Отих нам приналежних прав.

По-перше: щоб ніхто безкарно
Не нищив нас; суди щоб гарно
Карали хлопців, що в забаві
Тнуть наші головки кровaві;
А той щоб варт був смертних кар,
Хто сім'я наше кине в жар.

По-друге: щоб заступці преси
Та міжнародні всі конгреси
Без критики та без дебати
Сейчас нам мусили признати
Під вічну, невід'ємну власть
Цілу Європи східну часть.

І так та часть є предмет спору,
І війн, і сварів, і роздору,—
Та скоро буде в нашій силі,
Тут стане тихо, як в могилі,
З країн тих щезне чоловік,
Руїни верне злотий вік.

Ціле питання те «восточне»,
Таке грізне й безпожиточне,
Розв'яже раптом і зненацька
Аж реставрація будяцька,—
Від Чорномор'я по Балтик
Тоді аж втихне свар і крик.

Вкінці жадаємо, щоб в царських,
Князівських, графських та рицарських
Коронах, гербах і печатях
Лілії, рожі скасувати
І запроваджу[ва]ти прем
Усюди з будяків емблем.

Не менше теж, аби поети
Не сміли вже свої скелети
Вінчати лавром; дипломати

Гов — тпрру в дубовий лист вінчати!
Для всіх най стане той указ:
Вінки робити тільки з нас.

Се наші жадання важніші.
Чи можуть бути ще скромніші?
Тож чей не зводить нас надія,
Що всі підпишете тут: Fiat! [1]
А встане завтра, через ніч
«Будяцька Посполита Річ».

Написано д[ня] 10—11 вересня 1883,
досі не друковано.

DO JÓZI D[ZWONKOWSKIEJ]

Nowy rok! Swej postaci wprawdzie świat nie zmienia,
Lecz dla nas to ogólny termin przypomnienia.
I ja się przypominam Tobie bolejący,
Choć wzgardzony przez Ciebie, ale kochający.

Przeszłości nie przypomnę, oną była chwilką:
Choć z podciętymi skrzydły, lecę w przyszłość tylko.
I życzę Ci — niech miłość w Twym się sercu zbudzi!
Nie abstrakcyjna miłość dla ogółu ludzi,

Lecz ta, co w żyłach budzi krew, co krasi lica,
Co wstrząsa nerwy życia jako błyskawica,
Co raz w otchłań nas ciska, to wznosi nad szczyty,
Co rodzi łzy, westchnienia i rajskie zachwyty,

Co wiecznie podsycana rośnie coraz więcej, —
Tak kochając i ogół pokochasz goręcej.

Nie sobie ja przyjednać pragnę miłość Twoją,
Choć za jej promyk jeden dałbym duszę moją,
Choć sił by mi dodawało w tej życia zawiei
Jedyne słówko Twoje: „Dąż! Nie trać nadziei!"

---

[1] Нехай буде! *(лат.).* — *Реd*

Lecz ja cierpię milcząc. Moich życzeń sploty
Twojego tylko szczęścia pragną, śnie mój złoty!
Niech nigdy myśl Twa z czynem nie będzie w rozterce,
I niech dla godniejszego zapłonie Twe serce![1]

Написано д[ня] 30 грудня 1883 р.

---

[1] ДО ЮЗІ Д[ЗВОНКОВСЬКОЇ]

Рік Новий! Своєї форми правда світ не змінить,
Але для нас він — спільний символ згадки,
І я тобі пригадуюсь скорботний,
Хоч і зневажений тобою, та кохаючий.

Минулого я не згадаю, воно було хвилиною;
Хоча й з підтятими крильми, лечу лише в майбутнє.
Тобі ж бажаю — хай любов в твоєму серці збудиться!
І не любов абстрактна до загалу,

А та, що в жилах будить кров, красить лице,
Що сколихує нерви життя, як блискавка,
Що то в безодню жбурляє нас, а то підносить на вершини,
Що родить сльози, зітхання і райський захват,

Що, вічно розпалювана, росте дедалі більше —
Так кохаючи, й загал покохаєш палкіше.

Не собі я прагну здобути любов твою,
Хоч за один її промінь я віддав би свою душу,
Хоча сил би мені додавало в цій заметілі життя
Єдине слівце твоє: «Прагни! Не втрачай надії!»

Але я страждаю мовчки. Моїх бажань сплетіння
Лише твого щастя прагнуть, сне мій золотий!
Нехай ніколи думка твоя з діями не буде в розладі,
І нехай для достойнішого запалає твоє серце! *(польськ.).* — *Ред.*

В XXIII-ТІ РОКОВИНИ СМЕРТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Поклін тобі, народних нужд співаче,
Від міліонів, для котрих ти жив,
Від України, що ще й нині плаче
В тім самім горі, як ти її лишив!

Поклін могилі твоїй, що руйнує
Ненависть дика й глупота сліпа!
Дарма! До неї, хоч най злість лютує,
Не заросте народная тропа.

Вони бояться, що ти ще не згинув,
Що в тій могилі не поліг, не зтлів,
Що в с л у ш н и й ч а с повернеш в Україну
Ще раз і збудиш громом своїх слів.

Вони бояться, чи та вкрівля з глини
Ножів не криє, списів, хоругов,
Старої слави й сили України,
Котра от-от воскресне, встане знов.

Вони бояться, що як хрест підгнилий,
Знак многолітніх наших кривд і мук,
Відновиться верх твоєї могили,
То Україні спадуть пута з рук.

От і збиткуються на твоїм гробі,
Що вкрив тя від гадючого жала,
І раді б навіть споминку о тобі
Із серць народних вирвати дотла.

І мову, на котрій співав, і плакав,
І кляв ти кривду, й віщував любов,
Вони цькують, мов оленя собака,
Донощиків і брехунів юрбов.

Хто зна — тиранів злість і гнів всеможні! —
От, може, днесь підписуєсь указ:
Кістки твої, як «неблагонадьожні»,
«Препроводить» в Сибір чи на Кавказ.

Слова ж твої, потіху в нашім горі,
Спалить, з серць вирвать, з пам'яті, з умів,
І вимазать ім'я твоє з історії,
І об'явить: Шевченко — это миф».

Та ні, не «міф»! Від дуба степового
Розрісся вже цілий могучий ліс,
І не найдесь вже грому, вихру того,
Щоби його розвіяв і розніс.

Та ні, дармі укази і доноси,
Що пригнетуть, не вб'ють твої слова!
З-під гніту їх сильнішою, ніж доси,
Повстане правда, вічна і жива!

Небавом проясниться світ над нами!
Щасливі, вольні, ми зо всіх сторін
Святої України громадами
Підем к могилі твоїй на поклін.

МОГИЛА ТАРАСОВА

I

Над Дніпром-Славутою
У степу дріма
Сиротов забутою
Могила сама.

Здерли вихри ряст її,
Бік Дніпро підмив,
Одинокий хрест її
Вже давно підгнив.

Наче світ забув о ній
Із давніх давнин,—
Хоч той, що заснув у ній,—
Перший Русі син...

II

Над могилу вбогую
В духів тайну мить
Світлянов дорогою
Чистий дух летить.

Мов до неньки рідної,
До землі приляг,
Мов від неї, бідної,
Все почуть забаг:

Чи великий труд його
Плоди вже приніс?
Чи коханий люд його
В щастя, волю вріс?

III

«Ох, Тарасе мій! До нас
Вчасно ти злинув,
Хоч по твоїй смерті час
Довгий вже минув.

Воля нездоровою
Вийшла для селян,—
І над нашов мовою
Ще смієсь тиран.

Біднотою спільні ми,
Села і міста,—
Над тобов не вільні ми
Ставити й хреста!»

IV

Заридав гіренечко
На могилі дух:
«Україно, ненечко,
Доки ж твоїх мук?

Вічно ж непогодами
Будеш бита ти?
Вічно ж між народами
За наймита ти?

Ні! Вже жереб твій тяжкий
В бездну провалився,
Вже світає світ яркий,
Вже...» Втім дух розлився.

*

Тобі, що власною рукою
Собі здобути вміла долю,
Робітнице на світла ниві,
Я шлю «Жіночу сю неволю».
Най світло, сіяне тобою,
Поранньов заблисне зорою,
Що нам віщує дні щасливі!
Най плоди принесе твій труд!
І по життя твого дорозі
Най злоте жито, чудні рожі
Неув'ядаючі цвітуть!

Львів, дня 23 січня 1884

НЕ БЕЗ АЛЕ

Гарна дівчино, ти, цвіте розвитий,
Глянуть на тебе — значить полюбити,
Глянуть в ті очі, як море без дна,
Вчути той голос, дзвінкий, як струна,

Вчути той тихий сміх,
Сумом повитий,—
Як же тебе би міг
Хто не любити?

Гарна дівчино, блідавая зірко,
Думать про тебе і сумно, і гірко.

Написано д[ня] 16 марта 1884 р., досі не друковано.

ПЕРША ВЧИТЕЛЬКА

Говорить вість, що перша в раю Єва
Згрішила пізнанням добра і зла,
Вкусивши плід з заказаного древа,
І плоду того мужеві дала.

Хто хоче, може вірить тому,
Та тут же й заковика немала,
Що в доброму порівно, як і в злому,
Жона для мужа вчителька була.

Написано д[ня] 10 вересня 1884, досі не друковано.

КАЗКА ДЛЯ МОЛОДИХ ДИРЕКТОРІВ БАНКОВИХ

Була собі мушка-золотушка;
Вона собі літала, бреньчала,
Аж поки в павутину попала.
Почав її ссати павук Виссалка,—
Аж людям стало її жалко.
Бачать вони, що мушка лиш ніжками тріпоче,—
Мабуть, чи не вмирати хоче.
Кличуть вони лікарів-знахарів —
Може би, хто мушечці життя-здоров'я
приповів.
Прийшов лікар Ціп-Ціп —
За павутинку сіп-сіп!
Павук пустити не хоче —
Мушка ногами тріпоче,
Опікуни в крик —
І Ціп-Ціп зник.
Прийшов лікар із гір —
Зробив в павутинні п'ять дір.
А щоб помогти мушечці до лету,
Хотів їй приписати дієту.
Совіт і слухати не хоче,—
Мушечка ногами тріпоче,
На лікаря піднявся крик —
І лікар зник.

Аж прийшов знахар-примівник,
Що звався Яцько Пустослівник.
Глянув на мушку поверхово
І сказав таке слово:
«Я брат-демократ,
Кого лічу, буде рад».
Дали йому на м'ясо і на юшку
І казали лічити бідну мушку.
Взяв Яцько мушку, як яку причепу,
І пішов до польського склепу.
Питається його властитель «по-ляцьку»:
«А чого ти тут з мухою, Яцьку?»
Каже Яцько, вліпивши в нього очі:
«Отся мушка здихати хоче!
Мене просили її лічити,—
Приходжу до вас масті просити.
Я брат-демократ,
Польській справі завжди рад.
Як дасте для сеї мушки доброї масти,
То я вашій справі не дам пропасти».
Аптекар утішився дуже
І каже: «Прийди завтра, мій друже!»
Я наготую доброї масти,
Не дамо мушці пропасти».
Бере Яцько мушку-причепу,
Тягне її до руського склепу.
Притяг її в хатку
І каже до газди: «Слухайте, татку!
Треба нам сю мушку лічити,
Щоб вона могла віку скінчити.
Бачите, напала її змора,—
А се ж єдина наша проти ляхів підпора.
Ляхи б її раді з кашею пожерти,—
Але не діждуть сього до моєї смерти!
Ви, татку, зі мною, а я з вами
Підемо на ножі з ляхами!»
А татко каже: «Тихіше, синку,—
Тут у мене лях сидить уже добру часинку!
Та й пощо ті грозьби і крики?
Є тут пан із польської аптики!»
Як вчув то Яцько Пустослівник,
Опустив крила, мов опарений півник,—
Скрутивсь, як піскір посолений,

І втік, мов шалений.
А мушка ніжками тріпоче,—
Не знать, чи дужає, чи вмирати хоче.

ГАЗЕЛЯ

Чом так зір мій до тебе, о пані, летить?
Наче човник з-між хвиль до пристані летить?

Наче хмарка, що ніччю дрімала в ярах,
Проти сонця сквапливо взарані летить?

Мов таємною силою гнаний мотиль
З пітьми в блиски зрадні полум'яні летить?

Мов із сівера к вічній весні журавель
З журним криком понад океани летить?

Мов серна зі смертельним пострілом в грудях
В німім болю до матері-лані летить?

Мов з тоскою болющою дух до знання,
Чом так зір мій до тебе, о пані, летить?

Написано д[ня] 24 вересня 1884, досі не друковано.

В РІЧНИЦЮ

Рік минув, як ми пізнались,—
Наче ластівка стрілою
Попід хмару промигне,
Так ті дні пройшли, промчались.

Ясні, теплі дні щасливі,
Як же мало вас було
У тім році, повнім сліз,
А як многі дні сльотливі.

Нині, наче сон чарівний,
Ще стоїть передо мною
Те бліде лице твоє,
Із котрого я жагою,

Наче жнець у літню спеку,
Пив любові нектар божий,
Нині привид сей сумний,
Жалібний, та не ворожий.

Бідне, гарнеє дитя!
Серце рветься, як згадаю,
Що короткий, непогідний
Рік той твойого життя.

З сонця блисками рідкими
Й бідная любов моя,
Се вся повість серця твого,
Вся історія твоя.

Написано д[ня] 30 вересня,
досі не друковано.

АМВРОЗІЮ ЯНОВСЬКОМУ

В далекім Римі ти поліг: змогли
Тебе літа і невсипущі труди!
О, стій там, мов протест науки проти тьми
І Русі проти єзуїтської облуди!

«НОВОМУ ПРОЛОМОВІ» В АЛЬБОМ

«Презрѣніє, презрѣніє»
Ти мав для нас лишень
За те, що ми не віримо
В твій «епохальний день».

Дай бог, щоби неправдою
Був скорбний голос наш,—
Щоб руської будущини
Ти був чуткая страж!

І щоби той прославлений
Твій «епохальний день»
Началом ганьби, горя, сліз
Не був для нас лишень!

ПРАВЕДНІ Й НЕПРАВЕДНІ

Блаженний муж, котрий все йде туди,
Де раду радять Рідель і Калінка,
Сильвестрові цілує все сліди
І славословить Клима щохвилинка.

Одного сина дав в новіціат,
А другого в обитель змартвихвстанську,
Цурається всіх руських віч і рад,
Лиш про ознаку дбає крилошанську.

І стане він, мов дерево в саді:
Низ річка миє, верх блищить до сонця;
Зростуть його писклята молоді,
Жона ж його прославиться, як Бронця [1].

Йому Сарницький дружно руку стисне,
Йому Сильвестер скаже: «Отче милий!»,
І благодать Калінки теж не скисне,
І ласка Рідля вкажеться в злій хвили.

Не так-то буде тим рабам невірним,
Що не іщуть протекцій ні старунків,
На вічах плещуть та кричать з Нагірним,
Сміються з грішних «Зеркала» рисунків,

Проти «Сіона» шлють протестів град
І декламують «Сучасний літопис»,
Подають в сумнів Клима целібат,
Про семінар гризький торочать допис.

Мов з вітром пил, немов без масла каша,
Розсиплються, мов матиця, заснуть,
Заблудять, мов та Руська рада наша,
Мов Наумович, до тюрми підуть.

Забрешуться, немов «Новий пролом»,
Зашкаралупляться, мов Дом народний,
Самі о себе вдаряться чолом,
Самі себе з'їдять, мов смок голодний.

---

[1] Хазяйка й фаворита василіянського ігумена о. Клима Сарницького.

Застрашаться, мов «Діло», власних слів,
Закоценіють, мов та Ставропіг'я,
Науку зроблять з своїх власних снів,
Помруть, мов бурса, з вогкості й безхліб'я.

Замре їх пам'ять і защезне слід,
Розслизнеться вся їх крамола хитра;
Для праведних новий заблисне світ —
Парохія, і пелерина, й митра.

Написано д[ня] 14 червня 1884, досі не друковано.

ГАЛИЧИНО, ДУМАЙ О СОБІ САМА!

Розбурхались води, розлилися ріки
І ниви, і села руйнують навіки,—
У краї й куточка сухого нема —
Вже голод шириться й зараза тифозна,—
А з Відня газета зве офіціозна:
Г а л и ч и н о, д у м а й о с о б і с а м а!

Колись, як мадярський люд в повені гинув,
Ми слали рятунок синам Шегедину,—
Від них тепер помочі ждати дарма!
Як Мурчія гибла,— ми й там були звані,—
Днесь з Угор рятунку не жди ні з Іспанії,—
Г а л и ч и н о, д у м а й о с о б і с а м а!

Як Загреб затрясся і Іскія впала,—
По змозі всім наша рука помагала,
Щоб вирватись з нужди тяжкого ярма;
Но днесь, коли нужда руками важкими
Нас до землі тисне,— остались самі ми:
Г а л и ч и н о, д у м а й о с о б і с а м а!

Ой, думай, небого! Чи з думання твого
Пробудить тя стогін помору страшного,
Чи люта, голодна, безденна зима!
О, думай хоч три дні, а радше три роки,—
Аж виссе ти нужда живущії соки!
Г а л и ч и н о, д у м а й о с о б і с а м а!

ПІСНЯ РУСЬКОГО БУРСАКА

Присвячена о. Костецькому

Я, щасний, руську матір маю,
І русином mein Vater ist [1],
Я тим над все ся величаю,
Що-м є німецький гімназист!

До руської пісні мої груди,
Супротив всіх ворожих стріл,—
Doch dann nur werden [2] з мене люди,
Коли з німецьких вийду шкіл.

Над все мені мила руська мова,
Но, щоб кар'єри ся добить,
Волю по-руськи ані слова,
Лиш по-німецьки говорить.

Я русин, але по-німецьки
Наломую і ум, і рот,—
Бо так нам каже ксьондз Костецький,
Преславний руський патріот!

ШУМКА О. ПАВЛИКОВА

Брр-брр-брр!
Вхопивсь попів дур:
Уперлися, як навмисне,—
А най же їх дундер свисне!
Завалили жур.

Ах, ах, ах,—
Погадати страх!
Я й Халява за прихирства
Скасовані з проводирства,—
Das ist Spott und Schmach! [3]

---

[1] Мій батько *(нім.)*. — *Ред.*

[2] Тоді лиш будуть *(нім.)*. — *Ред.*

[3] Це жарт і ганьба! *(нім.)*. — *Ред.*

ВІВЦЯ Й ЦАП

(БАЙКА)

В гарячий літній день у полонині
Рядами овечки лежали,
В глибоких думах щось мов міркували.
Пастух дрімав у холодку в ялині.

«Мій боже,— в небо знявши зір,
Розпочала овеча мати,—
Як ми помрем,— отсе б я рада знати,
Що буде з наших шкір?»

«А що би мало бути? — цап відрік.—
Наквасить на кожух,
На кучму та на смух,
А то й на рукавиці чоловік».

«Ну, мов що хочеш,— відрекла вівця,—
А се нечесне діло
По смерті зневажати грішне тіло,
В котрім також була жива душа.

І що вони гадають: як вівця,
То вже лиш пашу знає,
А ідеальних поривів не має,
Думками не летить повиш дах[у] хлівця.

Дурні! Чи ж не зробив їх приклад наш
Тим, чим вони чваняться нині?
Якби не слухали ми псів, не йшли в салаш,
Чи слухали б і пси їх в полонині?»

Написано д[ня] 25 вересня 1884, досі не друковано.

1885

Я СНИВ

Я снив: там на далекій Україні
Ясніла зірка тиха з-поміж хмар.
Я снив, що ласкавим привітом к мині
Її проміння лився любий чар.

Я снив: у серце хоре та болюще
Привіт той чистою росою впав
І обновляв усе моє грядуще,
Немов цвіток, що в скварі сонця в'яв.

Я снив: для мене тихий рай родинний
Здоров'я, труд хосенний, тихий — ти...
Прокинувся — край дикий і пустинний,
Тернистий шлях без напряму й мети.

Зомліле тіло, ноги сплили кров'ю,
Грижа ссе мозок мій, немов павук,
Гнівная ж доля з батогом за мною
Жене і б'є, не жалуючи рук.

Написано 4 червня 1885, досі не друковано.

ПІДГІР'Я ВЗИМІ

«Підгір'я, любов ненаглядна моя!
Ось ти, пеленою сніжною
Покрите, неначе красавиці труп,
Без духу лежиш предо мною.

Туманом покрилося небо важким,
Туманом насупились гори,
І річка під снігом замерла, і ліс
Шумні позабув розговори.

Морозом тріскучим зціпило тебе,
У кригу важку окувало,
У сугорбах снігу заглухло село,
Життя мов і там вже не стало.

Лиш місяць блідий крізь туман прозира,
Мов лампа посмертна зіходить,
І вовк зголоднілий в яру завива,
Мов п'яная плачка заводить.

Невже-таки вимерло всяке життя,
Змагання не бореться жадне
З всесильною смертю, з туманом отим,
Невже ж ти направду спиш сном гробовим,
Підгір'я моє ненаглядне?»

Так думав я, їдучи в сумрачну ніч
Невтертим ще шляхом к неблизькій ще цілі,
І форкали коні, в затвердлім снігу
Санки, мов гадюка, шипіли.

Підгірська долина, немов домовина,
Лежала, мертва, хоч широка,—
В морозі, в тумані ні крил, ні пристані
Для думки, для серця, для ока.

І, тулячись міцно в немудрий кожух,
Я думав нерадісну думу
Про край сей, про люд сей,— туман і мороз
Ще більше наводили суму.

Я думав про тьму, що в тих селах царить,
Про бідність, про голод, про муку,
Про хорих дітей, що тут сотнями мруть,
Про ту безпросвітну розпуку.

Я думав про тисячі людських п'явок,
Що кров ссуть із люду найлуччу,

Про тисячі кривд, і неправд, і оскорб,
Що рвуть і брудять його душу.

І як же тут духові, думці якій
З-під криги такої підняться?
І як же тут людським змаганням живим
У пеклі такім наклюваться?

Шипіли санки, мов гадюки, в снігу,
І форкали коні, грудками
Сніг рвавсь з-під копит їх, я мерз і туливсь,
І мучився тими думками.

Написано в грудні 1885 р.

*

Зближався день і сон прогнав (невинний),
Що на повіках моїх ще тяжив.
Збудився я і з тихої хатини
Освіжитись на гору поспішив.
І кождий крок мій з квіточки, з билини
Краплисту росу, мов жемчуг, трусив.
Препишний розсвіт розгорався на всході,
Будилась жизнь і в серці, і в природі.

Я вгору йду,— аж ось з річок, із луга
Клубками мла легенько повстає,
Одна щезає, наклубляєсь друга,
От-от мене досягне і залле!
Пропав пречудний огляд вид[н]округа,
Все вкрила мла в покривало своє;
Я швидко в хмар очутився повою,
Мов в сутемку запертий сам з собою.

Нараз мов сонця луч проник пречистий,
Так серед мли зробилося світлій;
Тут бовдурився туман у яр лісистий,
Там понад ліс стелив покровець свій,
О, як я ждав на сонця круг огнистий,
Що двократ мильший ще по млі такій!
Но не скінчився ще світла бій і ночі,—
Втім блиск спахнув і осліпив мні очі.

Но швидко щось мов ткнуло мя таємне,
І очі я, осмілившись, відкрив;
Я тільки глипнуть смів, бо все круг мене
Немов огонь розжег і розжарив,
А втім на хмарах существо надземне,
Мов женщина, пливе ко мні. Як жив,
Краса така і в сні мені не снилась!
Поглянула на мене й зупинилась.

«Не знаєш мя? — рекла вона устами,
З котрих лиш щирість і любов ішла,—
Не знаєш тут, що все ллє лік-бальзами
На рани, що ся жизнь тобі внесла.
Ти знаєш мя! Могучими вузлами
Душа твоя до мене прилягла:
Таж хлопцем ще слізьми вмивав ти лиця,
Щоб міг мені віддатись, посвятиться».

«Так,— скрикнув я і, мов в святім упою,
К землі приник,— віддавна ти мні мила,
Ти страсть втишала, що грізнов рікою
У юній груді розцвіла й бурлила.
Небесною цілющою рукою
В жаркий мов день ти скрань мні холодила.
Ти мні дала найкращі дари земні,
І рай твоя рука лиш принесе мні.

Я не назву тя. Часто не один
Зове тебе, і кождий зве своєю,
І всякий взір до твоїх рвесь вижин,
Хоч осліпляєсь світлостю твоєю.
Ах, блудячи, я много мав дружин,—
Тебе пізнавши — сам іду землею.—
Тож рай свій сам з собою лиш зужию,
Твій блиск святий сховаю і закрию».

Вона всміхнулась. «Бачиш сам,— сказала,–
Як мало треба й можна вам відкрить.
Заледво з твоїх віч луда упала
І вспів ти дітські пориви лишить,—
То й думаєш, що світ твій, сила й хвала,
Повинність мужа не волен сповнить.
Но чим же вищий, ліпший ти в сі літа?
Пізнай себе, жий з світом і для світа!»

«Прости мні,— рік я,— всім добра бажаю;
Недарма ж ясний взір мій вдаль летить.
У груді своїй щиру волю маю
І вмію всякий дар твій оцінить.
Я певно свій талант не закопаю,
Добром своїм рад другим я служить.
Нащо ж так страсно стежки б мні шукати,
Сли не на те, щоб і братам вказати?»

РАНОК НА ПАСТІВНИКУ

(ІЗ ГАЛИЦЬКИХ ОБРАЗКІВ)

I

Ген на сході вже пожаром
Небо облилось,
З лісу тягне теплим паром,
На багні з-між лоз
Рання мла встає зі споду
Понад тросники,
Похилились верби в воду
Тихої ріки.
Тихо в гаї і в селищі,
Спить ще оболонь,
Вже погас у попелищі
Наш нічний огонь.
На мішках, позагорнувши
Драні кожухи,
Сплять, люльки за комір вткнувши,
Хлопці-конюхи.
По болоні хирні коні
В путі по два враз,
Наче тіні в мли опоні,
Ходять самопас.
Лиш одному мні не спиться;
Край огню я сів
І гляджу на сонні лиця
Хлопців-конюхів.
Обгорілі та марні вни,—
Звісно, наймити:
Вдень робота, вечір з кіньми
На ніч треба йти.
Тільки й волі, що ніч в полі!

Ватра вже горить,
Співи, жарти... «Хто багатий,
Дайте покурить!» —
«Дим із файки против майки [1]
Певний спосіб, хло!» —
«А при файці нуте байки!»
І пішло, й пішло:
Про заклятую царівну
На скляній горі,
Про гадюку стоголівну
У скальній норі,
І про мечик-самосіку,
Мачушину злість,
Про ягу-змію-кусіку,
Що дівчата їсть.
І про горщик той чудовний,
Що щодень, щоніч
Сам чинився каші повний,
Лиш бери та їж.
«От мені б таке горнятко! —
Аж зітхнув Трохим.—
Я весь вік прожив би гладко,
Не журився нічим!»
Докурили. Місяць білий
Вже над Діл схилився,—
Ще хвилину гомоніли,—
Всякий обтулився
В кожушину. За хвилину
Кождий, наче сніп,
Скулившись уполовину,
Мов убитий хріп.
Чи й уявою куняють
Так весь вік вони?
Чи їх душу навіщають
Благодатні сни?
Ось крізь сон один скрикає
Лячно, різко так:
Навіть в сні його лякає
Газдівський кулак!
А Трохим сміється! Віднині

---

[1] Майка — дрібненький, дуже кусливий нічний комарик.

Він рівня панам:
Має горщик, що щоднини
Наповняєсь там!
Ідеали, ідеали,
У кого вас ніт!
У одних вседосконалий,
Всеблаженний світ,
У багатих злото в касі,
У газдів стоги,—
Горщик, вічно повний каші,
В бідного слуги!

II

Над Підгір'ям ясне сонце
Велично зійшло.
Ген там жевріє віконце,
Будиться село.
Дим із стріх клубками в'ється,
І ричить товар,
З річки лоском вдаль несеться
Праників удар.
Десь там чути на оборі
Дитинячий плач,
А в траві, в зеленім морі
Деркає деркач.
«Час вставати, коні гнати!
Господарі ждуть!»
Простягнувшись, позіхнувши,
Хлопці вже встають.
Ось ми коням познімали
Мокрі пута з ніг
І за шиї позсиляли,—
Вже скінчивсь нічліг.
Звільна їдем. Мовчки бродить
Око вдовж і вшир,
Наче жалко нам природи
Розбентежить мир.
Мовчки їдем. Втім з-за гаю
Бухнув в небо дим
І рознісся по всім краю
Свист і стук за ним.
Клуб за клубом бухав густо,
Гук лунав в яру:

«Пусто! Пусто! Пусто! Пусто!
Дрррy-y! Дрррy-y! Дрy!»
«П'ята, братчики, година,—
Мовить Сень з села,—
Скоро чортова машина
Різать почала!» —
«Чом так чортова? От тоже
Всюди вість пішла,
Що се чиста ласка божа
Для всього села».
Так промовив я до Сеня.
Щось аж верглось в нім...
«Ласка божа?! Дідьча жменя!
Бий її божий грім!
Ласка божа?! А хто нею
Доробився у нас?
Жид, що ще торік з ріднею
Онучками тряс.
А людей спитайте нині —
Окрім багачів:
Сей розпився при машині,
Той окалічів,
Третій знищився замість того,
Щоб ще доробився!
От і я хіба для чого
В наймах опинився?
Адже був грунтець і хата,
Коні і воли,—
Та жиди прокляті тата
Хитро підійшли.
До машини підрядився
Кльоци довозить,—
Жид услужний ще приймився
Контракт уложить.
Впали сльоти, злі дороги
В початку зими,—
Жид лютує, контракт строгий -
І пропали ми!
Коні згибли у болоті,
Тата вбив ботюк,
Брат подвигавсь при роботі,
Що й не зведе рук.
Тут жиди на нас, як круки:

Контракт наш пропав!
З'їхав суд, в жидівські руки
Наш грунтець віддав...
Ні, машинна та робота —
Чортова мана;
Лиш жидів, як чорт болота,
Держиться вона.
Та хіба ж ви не читали
Про тото в письмі,
Що бабуся повідали
Нам торік [в] зимі?
Кажуть, що як бог з нічого
Взявсь творити мир,
Чорт завзявсь робити богу
Все наперекір.
Бог вівцю, вола, коняку
Людям для хісна,
А чортяка погань всяку:
Вовка, кабана.
Бог і вівсик, і пшеницю,
Жито і ячмінь,—
Чорт кукіль, лядок, дурицю,—
Бий го божа тінь!
Бог прямісіньку ялину
В лісі посадив.
А чортяка, щоб він згинув,
Гвіздя в ню набив.
Бог для хлопа гарну хату
З дерева зладив,
А чорт з каменю палату
Тут же посадив.
Пан біг млин, що меле збіжжє
Силою коліс,
Чорт тартак отсей, що ріже
І руйнує ліс.
Бог хотів, щоб люди мались
І жили як слід.
Чорт — щоб дерлись і карались,
Гибли з роду в рід.
Боже діло й чорта діло
Кождий розізна,
У кого не зжидовіло
Серце аж до дна.

Чуйте, як реве, як густо
Дим клубить вгору!
«Пусто! — каже.— Пусто! Пусто!
Дру! Та й дру! Та й дру!»
Смійтесь ви, но я не могу,—
Се поганий твір!
І зробив се пану богу
Чорт наперекір».

10—17/IV 1885

СЛАВОСЛОВІЄ

храброму рицарю Юліанові Черкавському за його непрошену й неплачену оборону русинів у віденській раді державній

Гей, як от в державній раді
При тяжкій бюджетній зваді
Русинів Кноц нагадав,
То із польської правиці
На подобу злої львиці
Пан Черкавський випадав.

Гей, як тупне ходаками,
Замахнеться кулаками
Просто Кноцу під сам вус:
«Albo zdychaj, albo zmykaj,
A Rusinów mi nie tykaj!» [1]
Кноц аж злякся, хоч не трус.

То скажіте ж бо ви з ласки,
Чом так лютивсь пан Черкавський,
Як Кноц тикнув русинів?
Чи хотів він нас пожерти,
А Черкавський нас від смерти
По-лицарськи боронив?

Чи інтригою гидкою
Бунтував він нас до бою
Проти urodzonych [2] всіх?

---

[1] Або здихай, або втікай, а русинів мені не чіпай! *(польськ).— Ред.*

[2] Шляхетних *(польськ.).— Ред.*

Чи рік, може: «Nie ma Rusi» [1],
А Черкавський «przeczyć musi?» [2]
Ні, та й ні! А просто — сміх!

Таж всі знаєте, їй-богу,
Що тоді за лютий біль,
Як вам стане хто на ногу
І наступить на мозіль.

Кноц згадав про притиск Руси,
А Черкавський крикнуть мусить,—
Так страшенний чує біль,
Бо Кноц Польщі став на ногу
Й настолочив їй небогу
В руський болісний мозіль.

*

Гей, «пани» й «господинове»,
Дай вам бог спання здорове,
Най вам сняться дулі,
І вибори, і мандати,
А Хрунь буде вам співати:
Люлі-люлі-люлі.

Всі зійшлись та й посварились,
Як ті молоді, що бились
Вже при шлюбній стулі:
Хто мав бути заводатель —
«Голова» чи «предсідатель»?
Люлі-люлі-люлі.

Як «пани» з «господинами»
Сперлись, мов цапи рогами,
Та й про Русь забули.
Най вам за то бог дасть неба,—
Бо нам, Хруням, того й треба:
Люлі-люлі-люлі.

---

[1] Нема Русі *(польськ.)*.— *Ред.*

[2] Мусить заперечувати *(польськ.)*.— *Ред.*

Спіть же, браття, спіть і далі!
Нам з тим як котам при салі,—
Наші серця чулі
На смак пива й оковиги,
Будуть вас благословити —
Люлі-люлі-люлі.

Ви б не ліпше догодили,
Абстиненцію зробили:
Най там Хруні, Срулі
Кого хочуть вибирають,—
А ви спіть, мов діти в раю.
Люлі-люлі-люлі.

II СМІХ

Twój śmiech mię ranił. Grad srebrzystych grotow
Godzi w me serce, jak ogień rotowy
W nieprzyjaciela, i ja płakać gotów
I kląć cię gotów, milczący, nerwowy.

Pochylam głowę i przyśpieszam kroku,
Czuję się chorym, złym i pogardzonym,
I niby sarna z bokiem postrzelonym
Unikam twego widoku[1].

Написано в р. 1885, досі не друковано.

---

[1] Твій сміх мене ранив. Град сріблистих стріл
Цілить в моє серце, як ротний вогонь
У ворога, і плакать я готовий,
И клясти тебе готовий, мовчазний, нервовий.

Схиляю голову й прискорюю я крок,
Відчуваю себе хворим, лихим і зневаженим,
І, ніби сарна з боком простреленим,
Уникаю твого виду *(польськ.).— Ред.*

*

У темну ніч я містом тихо брив
І в серці ніс своє таємне горе.
Кругом життя кипіло, наче море,
І блискіт ламп мене дразнив, тіснив.

Край мене шугали швидкії тіні
В театр, на бал, у клуб, в шинок, домів,
Фіакри гуркотали по камінні,
А в далі дзвін понуро щось гримів.

Втім тінь одна шугнула поуз мене:
Вся в чорнім, тихо, звільна йшла вона.
Зирнула — і з душі з самого дна
Знов піднялось все горе утаєне.

Лиш раз зирнула, і крізь пітьму ночі
Той погляд вбився в грудь мою, мов ніж.
О, щоб були мої осліпли очі,
Було б в душі ясніш і спокійніш!

В ДВАДЦЯТЬ П'ЯТІ РОКОВИНИ СМЕРТІ ТАРАСА ГР[ИГОРОВИЧА] ШЕВЧЕНКА

Чверть сотні літ пройшло від тої смерти,
Кобзарю наш, тяжких чверть сотні літ!
Мов круки ті, що тягнуть трупи жерти,
Так сотні бід тяглись за нами вслід.
Щоб нашу честь, язик, ім'я затерти,
Насилля й лож сідали на совіт;

Руйнівники наш дім розрубували в штуки,
А наші блуди їм топір давали в руки.

Потоки сліз, що на твою могилу
Вся Україна в жалю пролила,
Немов в самій згасили жар і силу:
Тебе втерявши, у старці пішла;
Лиш думу віщую, ширококрилу
Твою, як скарб найкращий, понесла,
Щоб на всесвітньому базарі нею нині
Для себе виблагать хоч трохи милостині.

Ох, та гірка та милостиня вбога,
Затроєна й докором ще не раз:
Що в нас же й власна нива єсть розлога,
Що й інших би могла кормить при нас,—
Ми ж не приклали рук до перелога,—
Не хліб на нім пишаєсь, а хабаз!..
О сором! В чверть-ста-літ; що й трупів оживили,
Лиш в нас не виросли, хіба змаліли сили!

А з щирих другів, що в однім упрузі
З тобою враз орали переліг,
Один — робітник добрий — впав при плузі,
Великий труд велику силу зміг;
А другий — ох! — зневірився в союзі,
По рідній ниві сіє терня й гліг!
Лиш твій дух, наче той огненний стовп в пустині,
Йде перед гоненим народом України.

Яка ж тепер та рідна Україна,
Котрій на світі і рівні нема?
О, бачив я її! Гуляє хуртовина
Із краю в край і тисне все зима.
А люд, немов обдерта сиротина,
Поки що буде, в сумерку дріма
І снить про слушний час! Та що то з нього буде?
І хто він?.. «А хто ви! Ви руські?» — «Ні, ми
люде!»

Де ж ті, що раді б люд той піддвигнути
І повести до вільних, добрих діл?
Я бачив їх. Безсиллям власним скуті,

Вони тремтять, ждучи ворожих стріл,
Над працею невільною зігнуті,
Лиш думами летять до вбогих сіл,
Бо ділять їх від них так сильні частоколи,
Що й голос їх туди не доліта ніколи.

Часом лише в вечірню пізню добу
Вони зійдуться на розмову враз;
Немов живая іскра на дні гробу,
Так дума щира блискає в той час,
Змагається пройти тяжку сю пробу,
Та з серця оклик рветься: «Мало нас!»
Куди то рватьсяся нам? І хто піде за нами?..»
Я плакав з ними враз кривавими сльозами.

А молодіж, надія України,
Мов птиця в кліті о запори б'ється,
В надії величної переміни
Без праці в'яне, хоч до «діла» рветься;
Або, прорвавши заповідні стіни,
Нові дороги віднайти береться...
Що жертв і крові й сліз упало, сили й волі
Під прапором чужим і на чужому полі!

О батьку! Де ж в Украйні ще глядіти
Кутка такого, вдалечінь чи вблизь,
Де б твому слову вільно гомоніти,
Де б твої думи вільно розрослись?
Чи тут хіба, де підкарпатські діти
Ім'я твоє пошанувать зійшлись?
Та бідні ми числом і розуму малого,—
А нині б не дітей, мужів тут треба много!..

Хоч вільно спів твій гомонить між нами,
Та не ростуть твої всі думи тут.
Бо й наша нива вкрита бур'янами,
І люті хмари проти нас ідуть,
В убогий кут паш б'ючи перунами,
І ниви нам зорати не дають,
А люті вороги підкрадуються скрито,
Щоб замішати нам кукіль між яре жито.

Слабі ми, батьку! По Кавказ від Сяну
Слабі, розбиті на атомів дріб!
І кождий в серці люту носить рану,
Склада надії нерозцвілі в гріб.
І хто розбудить нашу «правду п'яну»?
І хто голодним дасть поживний хліб?
Тарасе, батьку, наш замучений пророче —
Чи скоро буде світ по тій страшенній ночі?

Написано 13 марта 1886 р., друковано тоді ж у часописі «Зоря», ч. 6, стор. 85.

МОЇЙ ДРУЖИНІ

Спасибі тобі, моє сонечко,
За промінчик твій — щире словечко!
Як промінчика не здобуть притьмом,
Слова щирого не купить сріблом.

В сльоту зимнюю, в днину млистую
Я дорогою йду тернистою;
Кого я любив, ті забулися,
А з ким я дружив — відвернулися.

Відвернулися та й цураються,
З труду мойого посміхаються,
В порох топчуть те, що мені святе,—
А недоля й тьма все росте й росте.

Важко дерево з корнем вирвати,
Друга давнього з серця вигнати.
Важко в пітьмі йти, ще й грязюкою,
Де брехня сичить вкруг гадюкою.

Та як радісно серед трудного
Шляху темного і безлюдного
Вгледіть — світиться десь оконечко!..
Так у горі нам — щире словечко.

То ж за дар малий, а безцінний твій,
Що, мов цвіт, скрасив шлях осінній мій,
За той усміх твій не вдослід журбі
Спасибі тобі! Спасибі тобі!

Написано д[ня] 27 січня 1887 р., досі не друковано.

*

Чи бач, на моїм стало, гарна крале!
Спасаючись з розбитого судна,
Посеред хвиль бушуючих, ревучих
Боровся я між смертю і життям,
Слабий, продроглий і тривоги повний.
З-посеред шуму хвиль безсильні руки
Я простягав до білої скали,
Що гордо, твердо шпиль свій піднімала
Над клекочущим пеклом.
Я молив
Її очима, стоном, не словами
О захист, о опору. Та куди там!
Окружена шипучим валом піни
І млою бризгів водяних, в котрих
Ламалось сонячне проміння й грало
Веселкою, пишалася вона
В тім строю брильянтовім, і зирнула
Згори на бідного плавця, і, усміхнувшись,
Сказала: «Тут не надійся нічого!»

Та ні, на моїм стало, гарна крале!

Плавець, хоч горем битий і безсильний,
Не потонув, а вибрався на сушу.
І з серця свого найглибших глибин
Він видобув могуче, остре слово
І вбив його в твою скальную грудь,
В твоє скальнее серце. І довіку
Ти не забудеш бідного плавця.
І взір його, благаючий, безсильний,
Стоятиме важким докором вічним
Перед твоєю вбогою душею,
Як споминка утраченої долі,
Несповненого доброго учинку.

Отсе моя поб[іда], гарна крале!

27/XI 87

*

Не для того багатого, що брата здирає,
Що гріш богом, а братерство брехнею вважає;

Не для того щасливого, що зріс гарно, стиха
І не вірить в людське лихо, бо сам не знав лиха;
Не для того невинного із умом дитячим,
Що не вірить в людську злобу, бо її не бачив,—
Не для них сі співи-думи гіркі, сумовиті,
Ні для тих, що естетичним туманом повиті.
Багач скаже: «Якийсь дурень грає на сопівці:
Братство! Воля! Де вовки є, мусять бути й вівці».
А щасливий: «Завидющі у поета очі:
Сам нещасний, то вже в щастя й вірити не хоче».
А невинний крикне: «Пробі! Деморалізація!
Що він сам валяєсь в гнилі, то нам ще не рація!»
А естетик скаже: «Дух тут ненародний бачу:
Холодом з пісень тих віє на народну вдачу».
Строго судить пан естетик, та й по правді таки
Арістотелевим ліктем мірить «Гайдамаки».
Він нутром цілим не любить голих та голодних,
Спец'яліст від зберігання святощів народних.

ПРИТЧА ПРО СОКИРУ

Раз зробив коваль сокиру
В чародійську, дивну хвилю
І на диво всьому миру
Дав їй чародійську силу.

То не був звичайний знаряд,
Всім послушний і бездушний,
Але чільний, самовільний,
З тих, що мислять, поки вдарять.

Ще точилась на точилі,
А вже рвалась — самостійно
Проявиться в повній силі,—
Свого майстра цюк в коліно!

«Тю до біса! — крикнув з болю
Майстер і шпурнув сокиру,—
Вийся ти собі по миру
І гризись сама з собою!»

І пішла сокира в люде —
Остра, зимна і блискуча,

Невгомонна і рішуча,—
Що то з нею в світі буде!

Всякий труд, усі задачі,
З чим для нас найтяжча справа,-
Все було немов забава
Для її стальної вдачі.

Розрубати перешкоди,
Розірвати перепони,—
Де о власні йшло вигоди,
О чужі не дбати стони,

Впиться комусь в м'ясо й кості,
Ще й з приятельським акцентом,
Рвати душу так, без злості
Лиш логічним аргументом,

Посолить найтяжчу рану
І ще й пальці в ню ввіткнути,—
Все те їй було до стану,
Наче так і має бути.

«Що за диво! — міркувала,—
Все мені так удається!
Все, що тільки я стрічала,
Кругом мене в'ється й гнеться!

Видно, я від всіх сильніша,
Що запори не стрічаю;
Від усіх я розумніша,—
Що їм годі, я кінчаю».

І все більш по кождій пробі
Дивувалась силі власній,
Аж вкінці в нестямі страсній
Закохалась сама в собі.

Світ тісний став перед нею,
А вона в нім центр усього,
Лиш для неї над землею
Сонце сходить так полого.

Лиш для неї світить місяць,
Віє вітер, сяють зорі,
Лиш для неї все, що в лісі,
Що на горах, що на морі.

Все розтяти, розрубати,
Роздробить, мов палашем!
«Із сокири хочу стати
Двоєвістрим бердишем».

Стала бердишем, та шику
Тим не задала нікому,
Та амбіція її
Гнала далі покрийому.

«На два боки вістря мати?
А чому не на чотири?
То була б я пірначем
Та й носила б гранатири».

А як стала пірначем,
Ну же далі міркувати:
«Що на штири? На всі боки
Хочу сама вістря мати.

От тоді я недотика
Стану зовсім, як цибуля,
Що ніхто її без сліз
Доторкнутися не може».

Ласка божа невелика,—
Сталось їй, чого бажала:
Острота її пропала,
Бо з сокири куля стала.

Написано в грудні 1887 р., досі не друковано.

*

Душе моя! Душе душі моєї!
Мов мушля острий камінець в утробі
Роками носить у німому болю,
Аж поки соком жизності своєї
Той камінець у дорогую перлу
Не перемінить, — так я жаль о тобі
І потолочену любов завмер[лу]
У серці ношу і надармо молю
Їй смерті, смерті!

Душе моя! Мов конар з пнем предивно,
Так ти зрослась зо мною нерозривно.
Чи гріх, чи два на душу я положу —
Ну що ж, коли не можу та й не можу
Тебе віддерти.

Лице твоє, чудове і невинне,
Отут раз в раз у серці моїм сяє.
І вся ти тут, мов марево дитинне,
І жадний пил на тебе не сідає
Ні жадна пляма. Чиста, мов хрусталь,
Як сонце, ясна ти передо мною.

Я п'ю твій блиск, хоч він мені важкою
Отрутою, бо ми навік, навік
Розлучені! І все те щастя гоже
Комусь дісталось, а мені дать мо[же]
Лиш вічний жаль!

Душе моя! Моя, а так чужая,
Така далека ти і недосягла!

Чому моя душа тебе бажає,
Твоя ж на мене й глянуть не забагла?
А лиш летить кудись непевним шляхом
За власного призначення огнями,
Аж поки яр подвійний межи нами
Не ляже і не обезкрилить душі
Смертельним жахом.

ДО Ц[ЕЛІНИ] Ж[УРОВСЬКОЇ]

Jak pająk sam ze siebie srebrne nici snuje
I w misternej tkaniny układa je sploty,
Tak serce me tę powieść usnuło z tęsknoty,
Z tego, co cierpię skrycie, czym żyję, co czuję.

Ja nie chcę być pająkiem, swych marzeń tkaniną
Nie chcę łowić twych uczuć i twego wejrzenia;
Rozłączył nas wał życia, niech więc te marzenia
Zaklęte w słowa żyją, z chorym sercem giną.

Tak muszla, gdy w jej wnętrze cstry kamyk
Zamyka się, w swe ciało wciska grot raniący,
Najlepsze swoje soki wkoło niego sączy,
Aż zginie, lecz z niej perła na twej szyi świeci[1].

Написано д[ня] 11 лютого 1888 р., досі не друковано.

---

[1] Як павук сам з себе снує срібні нитки
І в майстерне мереживо укладає їхнє сплетіння,
Так серце моє цей вірш виплело з журби,
З того, чим страждаю таємно, чим живу, що почуваю.

Я не хочу бути павуком, своїх мрій плетінням
Не хочу ловити твоїх почуттів і твого погляду;
Нас розлучив вал життя, отже, нехай ці мрії,
Закляті в слова, живуть, з хворим серцем гинуть.

Так черепашка, коли в її нутрі гострий камінець
Закривають, в своє тільце втискає вістря, що ранить,
Найкращі свої соки навколо нього сочить,
Аж поки не загине, та з неї перла на твоїй шиї світять
(польськ.).— Ред.

1889

*

Неясна для вас ця легенда
І чудно читати її?
Не личить стара реверенда
На хлопськії плечі мої.

Що ж, пані, ті вірші неясні —
То власная повість моя:
Мої розчарування власні
І лютая мука-змія.

Колись за невласні провини
Цурались мене і кляли, —
Мов Каїн отой по пустини,
Блудив я по рідній земли.

Докори зносив я і труди
І, хоч їх тягар мя ломив,
Я привидом, з власної груди
Розснованим, душу кормив.

Я з власного серця і крові
Творив собі радісний світ,
Щоб скарб весь своєї любові
У нім помістити як слід.

А нині, коли я вертаю
З словами любві до братів,
Чи ж «щирі» сліпці не пускають
На мене затроєних стріл?

Важка моя пісня, о пані,
Бо важко на серці мені:
Мов човен під ніч відірвавсь від пристані,
Хитають ним хвилі, шаругою гнані,
На небі ні зірки, внизу ж у отхлані
Таємні мигочуть огні.

28/3 1889

*

Ні, не любив на світі я нікого,
Ось до чого додумавсь ум болющий,
І серце, мов слимак у шкаралющі,
Не корчилось від дотику живого.

Я навіть не любив себе самого, —
Занадто ясно погляд невсипущий
Глядів в той темний кут душі най [...],
Де глупоти і підлоти так много.

Лиш привиди, а не живі істоти
В житті любив я і за ними йшов.
Слова без змісту, руки без роботи.

І от вони живу зіссали кров
Із серця мого і обдерту, в сльоти
І студінь вигнали мою любов.

6/9

[СТРОФИ]

В тім високість душ високих,
в тім краса умів розумних:
раз початого не кинуть,
хоч прийдесь зазнати й горя.

Трус не починає діла,
бо боїться перешкоди;
ледар розпочне й покине
гнеть при першій перешкоді.

Лиш високий ум не кине
розпочатого ніколи,
хоч би перед ним здіймались
і столітні перешкоди.

Почин у всякому ділі
мусить розвага вести,
воля, мов сталь, тоді твердне
і не допустить зійти
на манівці постанові:
розмисл, немов похідня,
світить, і божеська гордість
в серці рости почина.
Радість наповнює душу,
здвоює сили усі;
так-то діла благородні
родяться в чесній душі.

24.9 1889

Не починать, чого зробить не можна, —
се перший знак ума;
звершити до кінця, що розпочате, —
се другий знак ума.

Навіть той милосердя не має,
хто шкідливії тварі вбиває,
тих же муки пекельніі ждуть,
котрі твар пожиточну уб'ють.

Не вбивати — се перша з чеснот —
так праведні вчили;
навіть вошей і блощиць не вбивати,
бо й їм життя миле.

Хто дерево зітне, хто худобину вб'є,
хто руки обагрить, живую кров пролле,
чи ж може той ввійти у рай той вольний.
А для кого ж тоді огонь пекольний?

Чиє життя без добрих діл проходить,
той наче міх ковальський є,

хоч дихає й боками робить,
та не жиє.

Покинь одного для родини,
покинь родину для громади,
покинь громаду для краю,
покинь життя і все для правди.

Гадюка вбива своїм зубом затрутим,
слон ступнем отаким, як кофар,
зрадивець вбиває поклоном низеньким.
усміхом своїм вб'є цар.

*

Горе старому, ой, горе!
Тіло зігнуте до впів,
Руки трясуться і ноги,
В роті немає зубів!
Тусклії очі не бачать,
Щезла краса молодая,
В жилах огонь весь погас.
Слів його рід вже не слуха,
Жінка не хоче го й знать,
Син навіть рідний говорить:
Тату, пора вам вмирать.

27/9

*

Ні, вдуріти доведеться,
роком кождий миг стається,
дні повзуть важкі, німі
із неволі у тюрмі.
Діла, праці, хоч би злуди,
щоб не ритись в власній груди,
щоб забуть невольний стан,
не ятрити давніх ран.
Чарівнице злотокрила,
пісне ніжна, пісне мила,
ти візьми мя, не лиши,
в край чудовий занеси!

В край чудовий, в край казочний,
де бездонний, непорочний
сяє і сміється блакіт,
в чистий, ясний, кращий світ.
Під блакітом тим іскристим
ллється життя ключем пречистим,
в жилах кров кипуча гра,
сила груди розпира.
Бог з сівнею полем ходить,
в краю розум верховодить,
дух геройський підліта,
а царює красота.
А хоч гряне зло, мов тучі,
пасті розніме гадючі,
то найдесь герой як стій,
що за край постоїть свій.
Всяке зле чи добре діло,
хоч як скрито б не сиділо,
там усе на світ зійде
і заплату ізнайде.
Хоч часом наляже горе,
кривда правду переборе,
підла зрада під кінець
царський осяга вінець,
щира вірність у кайданах
або в полі в лютих ранах —
не лякайтесь: вся біда
тільки проба і луда.
Ще в останній крайній хвили
встане правда із могили
сильна, юна, злу на страх
і розсипле зло на прах.
Час, простір, замки могильні
против неї всі безсильні,
бо вони є сила та,
що всім світом оберта.
Мов змія, що в хвіст кусаєсь,
з неї виплив, в ню вливаєсь
вічний сил плідних потік,
дух, природа, чоловік.
В єдності живій з собою
три могучі сили ті
подають собі чергою

з рук у руки золоті
кубки з вічно молодою
всецілющою водою.
Не опреться тій воді,
вічно юній правді щирій,
ані зрада у порфірі,
ні брехня у чорній рясі,
в медоплинних слів прикрасі,
ані військо незчисленне,
ані навіть те страшенне
смерті лезвіє студене
в казці, в казці nota bene.

27/9

*

[ПРИТЧА]

Цар на ловах заблудився,
від дворян своїх відбився,
ну, а цар, що без дворян,
чисто мов шутий баран!
Лиш один слуга усього
був в ту пору коло нього —
їздять, трублять, що за біс,
ні душі, лиш ліс та ліс.
Ліс, мов море, стогне, грає,
ба вже в гілля ніч звисає,
чорним клубком коням ноги
путає, збива з дороги.
Ба ще й дощ почав кропити —
ні стояти, ні ступити.
Змучився цар, не чує ніг, —
щоб добуть який нічліг!
Ов біда! Бувають хвилі,
що при всім багатстві й силі
пан чи цар хоч раз на рік
а не більш як чоловік.
Їдуть лісом, далі зрідло —
зирк, край лісу блима світло.
Боже, втішився цар, немов
в битві зсік сто сот голов.
Під'їжджають, бачать — хата,

не що бідна, й не багата,
коло неї два стоги.
Цар і мовить до слуги:
«Я тут буду з кіньми ждати,
а ти сам іди до хати,
що за люди, розкуси,
о нічліг їх попроси».
Правду кажуть, страх несмілі
всі царі й пани в тім ділі,
де людей би тра пізнать
і по-людськи розмовлять.
Ну, цар каже, йди, не гайся,
але пробі не признайся,
хто ми є, мовчи та цить!
Стрільці царські, та й досить!
Ну, пішов слуга до хати
нічлігу собі прохати,
став несміло на поріг,
бачить, в хаті двоє їх.
Чоловік в печі сам топить,
і варить щось, і окропи
кіпонить у баняках,
жінка стогне в подушках.
«Дай бог, дай бог, газдо милий,
ми два стрільці, заблудили
в лісі і зайшли до вас,
зжальтесь, підночуйте нас!» —
«Що ж, прийняв би я вас зараз,
але, бачите, амбарас.
Жінка хвора, я тут сам,
невигідно буде вам». —
«Та прийми їх, — мовить хвора, -
за стіною тут комора,
там одному постелить,
другий най у стайні спить». —
«Ну, нехай по-твому буде,
хоч пани, а все ж то люде, —
каже хлоп, — ну йдіть, ідіть
і тамтого приведіть».
«Дай вам бог,— слуга говорить.—
Так нехай же до комори
Йде тамтой, що жде он там,
я засну при конях сам!» —

«Ну, ведіть його, най хутки
буде в хаті з три мінутки,
пок я в стайні з-під дощу
вас і коней приміщу».
Дав той хлоп царю коцюбу,
посадив його під грубу,
щоб огню припильнував
і вечерю готував.
Сам з слугою в стайню скоком,
коням місце, міх з оброком,
все на крузі спорядив
і слузі там постелив.
Оглядів ще замки, двері,
запросив їх до вечері,
погостив обох, чим міг,
і поклав їх на нічліг.
«Он на хлопській тій перині
мемо спати! Так, як нині,
ще ніколи я не спав», —
цар, зітхнувши, прошептав.
«І який той хлоп щасливий,
і здоровий, і вродливий,
що за сила — просто страх!
Десять діл горять в руках!
І нема йому турботи,
навіть з труду і з роботи
на природи лоні все
він здоров'я й силу ссе».
Так-то думав цар, та живо
сон спинив пусте те мливо,
мелють так не раз пани,
як не можуть спать вони.
Хлопський стан сама природа,
сила, простота й свобода
і невинних бездна втіх,
поезії повен міх.
Ах, а в панському стані, боже,
чоловік дихнуть не може,
все формальність і нуда,
фальш, турбота і біда.

ПОДОРОЖ НА МІСЯЦЬ

Ви цікаві, діти милі,
Хто се Млакові Данилі
Так докладно розказав,
Що там в місяці є ріще,
Як хлоп з богом найостріще
Посварився і суд прийняв?

Ви не думайте, любенькі,
Що се прості витребеньки!
Ой, Данило добре чув
Від самого хлопа того,
Як недавно, дня одного
Сам на місяці він був.

«Що-що-що? Данило Млака,
Славний музик і співака,
Був на місяці? Агій!»
Що ж, а я се чув від свідка,
Що мав очі, як у дідька,
Ось що мовив свідок мій:

Якось раз Данило Млака
Захотів спіймати рака
У потоці при горбу.
Та рак мудрий, діти милі,
Показавши хвіст Данилі,
Шусть в коріння під вербу.

А верба була старезна,
Дупельнява і грубезна,

А коріння страх густе:
Штуркає Данило Млака,
Щоби рака вгнать до сака —
Е, та де там, все пусте!

І сказав вербі Данило:
«Вербо, щоб тебе зломило!
Мого рака не ховай!»
А верба лиш скрип на теє.
«Не скрипи! Даю святеє
Слово, що помщусь! То знай!»

А верба знов скрип Данилі!
Той здержатись вже не в силі,
Аж зубами скреготить,
Кинув рака-сіромаху,
За сокиру хап! — і з маху
Ну вербу мою лупить!

Так рубає — з уст ні пари!
Аж тріски летять під хмари...
Аж ось вечір надійшов,
І на небі, мов в світлиці,
Повний місяць блідолиций
Повагом собі зійшов.

Над вербою став він круто
І глядить, чого так люто
Млака наш її січе.
Втім, у Млаки сокирища
Як не вирвесь з топорища,
Просто місяцю в лице!

Зап'ялась аж по насічку,
Млака став, неначе свічку,
Очі витріщив — глядить.
Що робити? Ось публіка!
Далі, вздрівши чоловіка
В місяці, ось так кричить:

«Гей ти, мой! Послухай, свату!
Там в твою, як бачу, хату
Сокирча моє вп'ялось.
Прошу, скинь ту вниз поману!

Я в довгу вже не остану,
Вигоджу й тобі десь щось!»

Але той стоїть, як туман.
Наш Данило зразу думав,
Що не чує хлоп тих слів,
То кричав, трохи не згинув, —
Та тамтой, хоч гинь, не кинув,
Рушитися не хотів.

«От ще, — буркнув, — бовт яловий!
Шкода мови і розмови,
Тра самому там піти,
Щоб сокира не пропала.
А сли хлоп сей не дасть драла,
В карк го добре натовкти!»

І побіг він у хатину,
За хвилину вже драбину
Трисажневую тащить,
До верби приставив, лізе...
Виліз. «Гей ти, горлорізе!» —
Знов до місяця кричить.

Та хлоп в місяці ні слова!
«Ні, дарма з дурним розмова!»
Скинув Млака кожушок,
Витяг вгору драбинище,
Знов приставив вгору вище
І знов виліз на вершок.

А там ставши, знов драбину
Вверх підтяг і за хвилину
Знов три сажні вище став.
Так працюючи без впину,
За порядную годину
Він на місяць вдряпцював.

Ви цікаві, любі діти,
Що за диво розглядіти
Мусив там Данило наш?
Де там! Ані крихти дива!
Лиш будяччя, та кропива,
Та піски, та пустопаш.

Лиш на самій середині
Хлоп стоїть на кретовині
З оберемком на хребті,
А сокира в кретовину
Вбилась в саму середину,
При самій його п'яті.

«Ну, — подумав наш Данило, —
Якби трошки полівило,
Був би-м му в п'яту впоров!»
Жаль му стало хлопа того.
Наблизившись, рік до нього:
«Здоров, свату! Мой, здоров!»

«Слава богу! — хлоп озвався. —
Де ти, куме, тут узявся?» —
«За сокирою я тут.
Якби ти мав душу щиру,
Був би зверг мені сокиру!
А то кілький мав я труд!»

«Щиру душу! — хлоп воркоче.—
Ось чого сей в мене хоче!
Що ж то, я за щирість тут?
Я терплю ту кару божу,
З місця рушитись не можу,
Хоч най ясні громи б'ють!»

І він розказав Данилі
Всю ту повість, діти милі,
Що читали ви в «Дзвінку»,
Все те правда, безперечно,
Бо Данило б набезпечно
Байку не зновив таку.

Вислухавши повість тую
Про провину так страшную
І про слушний божий гнів,
Плюнув наш Данило Млака.
«Га, сли ти такий собака,
То прощай! Я йду домів!»

І сокиру взяв з купини,
Скік до своєї драбини,
Вниз із місяця спустив.

1891

БОЛЯЧКА

Відчепіться ви від мене!
Що пристали, мов смола?
Я недужий, я вмираю, —
Вам щоб «Торговля» цвіла.

Та начхать мені на неї!
Не торгую я нічим.
Чи кацап, чи народовець
Буде в ній — для мене дим.

Я недужий, я вмираю,
Легке вже мікроби тнуть,
А вони мене на збори
Тягнуть, хоч ти трупом будь!

Ні, в ряді стій непохитно,
Слухай їх нудних дебат,
Ликай порох, гинь з задухи,
Голосуй на очайдухів —
Хай їм кат!

Написано в січні 1891 р., друковано тоді ж у часописі «Зоря».

КИЦЯ

Плакала киця на кухни,
Аж їй очиці попухли.
«Чого ти, киценько, плачеш,
Їсти чи питоньки хочеш?»

«Їсти ні пити не хочу,
З тяжкої жалості плачу.
Сам кухар сметанку злизав,
На мене, кицюню, сказав.
Хтів мені лапки побити,
Чим же я буду ходити?»

«Скажи ж нам, киценько мила,
Як ти ся в нього просила?»

«Я му сказала: Ой пане,
Най тобі жаль мене стане!
Не бий ти кицю мізерну,
Я тобі шкоду поверну,
Настане ранок майовий,
Піду я в поле на лови;
Походжу мало чи много,
Зайчика зловлю малого,
Тобі принесу живого.
Воробці в стрісі укриті
І перепілонька в житі,
Все те моя буде здобич,
Сли мені буби не зробиш.

А як полудне настане,
Пригріє сонце весняне,
Скриються зайчики й птахи,
Я влізу в воду по пахи,
Я всі броди переброджу,
Вже ся на хитрість спроможу,
Вже ся спроможу на шутку,
Наставлю хвостик, як вудку,
Наловлю рибок я много,
А все для тебе, їй-богу!»

1892

ЦАР-БОГ

До злого духа мовив фараон:
«Будь ти мені порадник і спомога,
Щоб мій народ мене без перепон
Вважав за бога».

Злий дух сказав: «Ще не прийшла пора.
Щоб се зробити, мусиш ще відниньки
Багато зла вчинить, але добра
Ані дробинки».

Трудився щиро фараон, і дер,
І мучив люд, що аж земля стогнала,
Аж врешті заявив злий дух: «Тепер
Пора настала».

«Чому тепер?» — рік фараон. «Пора,
Бо вже твій люд в страсі держать не змога,
Хіба що вмовиться йому царя
Вважать за бога.

Бо так притисло їх твоє ярмо,
Що довше вже не здужають держати,
Як швидко їх царя не навчимо
Богом вважати».

Писано 23 жовтня 1892 р.

ЛИСИЦЯ-СПОВІДНИЦЯ

ЛІРНИЦЬКА ПІСНЯ НА НУТУ «СИРІТКИ»

Зашуміли гори, забриніли води,
Зазнала Лисичка лихої пригоди.
А в неділю рано почало світати,
Ой пішла Лисичка їстоньки шукати.
Ісходила гори, злазила потоки,
Не знайшла нічого — злипаються боки.
Ой пішла Лисичка долом-долиною,
Здибала Лисичка дуба над водою.
А на тому дубі, помежи гільцями,
Там сидів Когутик з красними крильцями.
Глянула Лисичка та й слинку ковтає,
Підійшла смирненько, хусткою махає.

«Добрий день, Когуте, ти, співуча птице!»
А Когутик каже: «Добрий день, Лисице!» —
«Чи гаразд, Когуте, чи гаразд ночуєш?
Злізь-но трохи нижче, бо мене не чуєш!»

«Спасибі, Лисичко, ночую не лихо,
Тебе добре чую, хоч говориш тихо,
Лисичко-сестричко, куди вандрувала
І що там нового у світі чувала?»

«Ой Півнику-синку, іду з Зарваниці,
Там била поклони по кінець каплиці.
Там поклони била, за тебе молилась,
Аж свята Гаргара мені об'явилась:
«Лисичко-небого, не трать часу много,
Іди, поспішай ти до Півника мого,
Най він сповідаєсь, гріхів своїх каєсь,

Бо, мабуть, з сим світом скоро попрощаєсь».
От я поспішала штири ночі й три дні,
Щоб тебе тим часом не постигли злидні.
От я поспішала, спочивку не мала,
Щоб тебе, небоже, живого застала.
Щоб ти сповідався та й запричастився,
Щоби ти по смерті в небі присвятився».

«Лисичко-сестричко, любая розмово,
Ангельський твій голос, але дідьче слово.
Як жию, здається, бога в серці маю,
Не п'ю, не гайную, не б'ю, не кусаю,
І не ходжу красти, і курей не душу,—
Яких же гріхів я сповідаться мушу?»

«Ой Півнику-сину, маєш ти провину,
Тяжку, не малую, та й то не єдину.
А згадай, небоже, чи то життя гоже:
Всім по одній жінці дає право боже,
А ти, мов той турок, мов той бусурманець,
І по десять разом переводиш в танець...
Маєш їх по десять, маєш їх по двадцять!..
Як прийде суд божий, де ж тобі сховаться?»

«Лисичко-сестричко, любая розмово,
Ангельський твій голос, але дідьче слово.
Грішний я, то бачу, і гріх мій великий,
Треба сповідаться в самого владики».

«Ой не збільшуй, сину, та провини свої,
Не відволікай ти сповіді святої!
Є в мене квиточок від отця-владики,
Відпустити можу гріх хоч як великий».

«Лисичко-сестричко, любая розмово,
Зрушило в мні серце твоє праве слово.
Та будь милостива, дай часу до скрухи,
Щоб я з серця вигнав усі грішні духи.
Я сім літ не постив, сім літ не молився,
Дай часу хоч три дні, щоб приготовився!»

«Ой Півнику-друже, жалко мені дуже,
Що тобі про душу так зовсім байдуже.

Три дні часу в мене для скрухи жадаєш,
А чи не вмреш нині, про те й не гадаєш.
Спустися на землю, покайся сердечно,
А я тебе, синку, розгрішу безпечно».

«Лисичко-сестричко, любая розмово,
Ангельський твій голос, але дідьче слово.
На сповідь святую пішов би я радий,
Та тільки боюся великої зради.
Як голос твій чую — голос як сметана;
Погляну на тебе, та пика погана.
Як гляну на личко, на ті острі зуби,
То дуже, Лисичко, лякаюся згуби.
І все в мене думка, що ти, мамко, ласа
Не моєї скрухи, а мойого м'яса».

«Гей, грішнику темний, Когуте нікчемний,
За такії речі не будеш спасенний!
Що мав би молиться, за гріхи ридати,
А ти ще берешся мене осуждати.
Я пощу, молюся, тружуся для неба,
Чи ж твойого м'яса мені ще потреба?
Сім літ я говіла і м'яса не їла!
Дасть бог дочекати, що буду вмирати,
А скверного м'яса не буду в рот брати.
Тобі ж, засліплений, говорю: покайся!
Злізь зараз із дуба, клякни й сповідайся!
Як зараз к покуті тебе не порушу,
Сю ніч іще згинеш за цапову душу!»

Злякався Когутик, серденько забилось,
І так йому млісно і страшно зробилось...
Послуха Лисичку — слова як сметана!
Погляне на неї — та й пика ж погана!
І рад би позбуться гріха головного,
І страх, що в Лисиці зубів дуже много.
Та далі сумління страх перебороло,
З серцем сокрушенним поглянув воколо,
І з гілки у гілку, і з прутка на прутик
Помалу на землю спустився Когутик.
І шепче молитву, кається безмірно
І перед Лисичку приступа покірно.

Лисичка-сестричка тільки того й ждала,
Скочила, як стекла, Півника спіймала.
Скочила Лисиця, як хижая птиця,—
Вже Півник у кігтях, даремне й проситься.

І мовила гнівно Лисиця облесна:
«А, тут тебе маю, ти, птице нечесна!
Ось тут тобі буде за гріхи покута:
В зубах отсих моїх смерть нагла і люта».

Запищав Когутик: «Ой Лисичко люба!
Ти міцно жартуєш! Подресь моя шуба!
Та чи ж ти для мого мізерного тіла
Свій піст семилітній зламати б хотіла?»

«Когуте, драбуго, жартую я туго,
Та вже тобі тутка вмирати, катюго!
Від мойого посту зась тобі, та й годі!
Згадай лиш о нашій недавній пригоді.
Як то я голодна в ніч темну зимою
Крізь стріху прогризлась з тяжкою бідою,
Крізь стріху прогризлась і влізла на банти,
Де з своїм жіноцтвом спокійно дрімав ти.
Мов баша турецький межи подушками,
Так ти ночував там з двадцятьма жінками,
І так мені стало і бридко, і встидно,
Що тобі з гріхів тих і світу не видно!..
І я погадала: «Давай-ко, задушу,
Зо дві з отих грішниць, чень совість в нім рушу.
Чень він, як побачить смерть наглу і люту,
Покається й богу принесе покуту».
Такі я побожні думки в серці мала,
По бантах тихенько до вас підповзала.
Підповзла і першу ту глупу Марцівку
Хотіла легенько хапнуть за голівку,
Та тая дурепа, знать, мізку не мала,
Вона з головою під крилом дрімала!
І замісто шийки для своєї згуби
Крило її глупе дістала я в зуби.
Як хрупну — як крикне дурепа проклята,
Як стане тріпаться, мов валиться хата.
За нею всі інші, що там були, кури
Як розверещаться, мов друть їх зі шкури!

А ти, старий грішник, замість їх втишити,
Туди ж та й ну мене крильми голомшити.
З перестраху того і з жалю святого
Я хтіла покинуть той рів всього злого,
Покинути ваші прегрішні пороги
І з пороху бантів обтріпати ноги.
Та тая дурепа, що так без рахуби
Крило її впхалось поміж мої зуби,
Як тріпнесь щосили — я й не спохватилась,
Як з тої бантини на під покотилась.
Ой, впала ж я, впала, мов тая колодка,—
Була ж то вечеря гірка, не солодка.
Ой, впала я, впала, стукнулась до поду,
Що аж задудніло згори аж до споду.
Ой, ще ж я не встала з тяжкого упадку,
Аж тут баба лізе та й несе лопатку,
Та й несе лопатку, а мужик коцюбу,—
Вони сприсяглися на мою загубу.
Стали ж мене бити, стали молотити —
Коб не дірка в стропі, прийшлось би там гнити.
Прийшлось би там гнити, марне погибати —
А всьому, катюго, ти був винуватий.
Та зате я нині дам тобі се знати,
Як побожні гості з бантини стручати!»

Отаке Лисичка нарозповідала,
Півника у кігтях все міцно держала.
А він не тріпався, лиш головку звісив,
Бачив, що Лисичка — накоренок бісів,
А не жадна чесна, побожна істота,
Та не знав, як в неї вирватись із рота.
Замовкла Лисичка, вже кусать гадає,
Та Півник стріпався і так повідає:

«Послухай, Лисичко, остатнього слова!
Постій, коротенька це буде промова.
Що грішний я дуже, признаюсь покірно,
Що винен я смерті, і се також вірно.
В твоїх зубенятах, Лисичко кохана,
Солодка смерть буде, приємная рана.
Лиш того одного жаль мені, небого,
Що власне сьогодні кінець життя мого.
Нині мене власне честь ждала велика:

Мав повіз по мене прислати владика.
Мав повіз прислати і коні строкаті,
І мав я стать півчим в владичій палаті,
В владичій палаті, та й ще й при соборі,
Щоб співати соло і співати в хорі.
Бо отець-владика і всі крилошани,
Як почули спів мій, не знайшли догани.
Зараз обіцяли сап'янці на мірці,
І жупан червоний, і проса три кірці.
Отак-то, Лисичко, я мав від сьогодні
У розкошах жити при церкві господній.
І тобі гадав я тож добро зробити,
Тебе за шафарку владиці приймити.
То би ти ходила, як пані вельможна,
Бренькала б ключами, що краще й не можна,
Мала б під собою увесь двір великий,
Всі качки, і кури, і гуси, й індики.
Ще й гонор би мала в самого владики».

А Лисичка слуха, аж рот роззявила —
Про такі розкоші вона ще й не снила.
А як кінчив Півник, то вона з нетями
Аж скочила вгору, розвела руками
Та й крикнула: «Там я наїмся до смаку!»
А Півничок вирвавсь та й фур на гілляку.
Та й каже: «Лисичко, їж, їж, та дивися,
Дрібними кістками, бува, не вдавися.
А як буде відпуст в святій Зарваниці
І будеш мішками носить паляниці,
Гляди, не подвигайсь та не струть болячки,
Щоб не довелося назад лізти рачки.
А посту, небого, не ламай святого.
Волиш притерпіти голоду немного».

Отак-то Когутик з Лисички сміявся,
Щасливий, що з кігтів на волю дістався,
Лисичка-сестричка тільки облизалась,
Зітхнула, завила і в корчах сховалась.

Написано в Відні в січні, в лютім 1893,
досі не друковано.

1894

МЕДВІДЬ

Медвідь — страшний, великий звір.
Вночі в село заходить з гір:
Тут вб'є вола, там цапа з'їсть —
Немилий і шкідливий гість.

А бідний бойко Сень Гандюк
Стрільби не мав, хіба лиш лук.
Медвідь хапав його овець —
Як тут йому зробить кінець?

На спосіб взявся Сень отсе:
Над стежку пов'язав сильце,
До шнура ж на глухий кінець
Прип'яв великий камінець.

Настала ніч. В свій давній слід
По стежці йде старий медвідь,—
Сильця він і не сподівавсь —
Аж разом цуп! Та й і спіймавсь.

Се що таке? Якби був знав,
Легенько б шнур із шиї зняв.
Та він рвонувсь — аж разом бух!
Сильце затяг, аж сперло дух.

Ревнув медвідь: «Се що за біс?»
Став шарпатись — ще в гірше вліз.
Він в'ється, торгає, бурчить,—
Сильце ж за шию, знай, держить.

Та ба, й медвідь же не дурак!
Дійшов нарешті неборак,
Що каменюка ся гидка
Його держить і не пуска.

Живенько він, що сили мав,
На плечі каменюку взяв.
«Чекай,— міркує,— вже я, ну,
Тебе в найглибший яр шпурну!»

Прийшов над яр, як розмахнувсь,
В безодню камінь балабунць!
А камінь, звісно вже, за шнур
Його потяг у яр гур-гур!

Як гепнеться медвідь мій — бух!
Тут з нього зараз вийшов дух.
Надходить рано Сень Гандюк:
«Ну, не уйшов ти моїх рук!

Та й хитро ж я спіймать тя вмів!»
Медведя він притяг домів,
І збіглось все село глядіть:
Пропав наш ворог вже, медвідь.

ЛИСОВА ПРИГОДА

З курника прибігла жінка,
Руки в неї аж тряслись...
«Чоловіче, бійся бога,
Задушив нам курку лис!»

Чоловік не глупий вдався.
Грізно закричав: «Го-го!
Дай лишень мені сю курку,
Нею зловлю я його!»

В паркані при самій хвіртці
Дірка при землі була;
Він сильце поклав на хвіртці,
Далі курочка лягла.

Лис Микита йде й міркує:
Що би то зробити слід?
Конче треба курку вкрасти,
Щоб на завтра був обід.

Не роздумуючи довго,
Шусть у дірку, курку хап!
Ой, нещастя! В тій же хвилі
І сильце за шию цап!

Шарпнув лис — ще гірше стало.
Переляканий глядить,
Аж з обухом величезним
З хати чоловік біжить.

Лис, не думавши багато,
Шусть у дірку за паркан,
Чоловік собі міркує:
«Вже тобі я раду дам!»

Виліз на паркан низенький,
Приклякнув і замахнувсь —
Геп! Лис знову шусть у дірку,
Хлоп упав, аж ізвихнувсь.

Ось мужик сидить і стогне,
Онде лис за парканом.
«Почекай ти, клятий лисе,
Дам тобі я топором!»

Швидко хвірткою вбігає
На подвір'я чоловік.
Лис у дірку шусть щодуху,
Від обуха цупко втік.

Бачить хлоп, що сам не зможе
Злого лиса доконать,
Ось почав він, що є сили,
Жінку з хати викликать.

Жінка хопила за вили
І на поміч вже біжить.

От тепер, мій лисе милий,
Вже тобі, мабуть, не жить.

Хлоп знадвору із обухом,
Баба з вилами в дворі.
Лис крізь дірку скочив духом...
«Шпигай, жінко! Він в дірі!»

Та не встигла шпигнуть жінка,
Попри ноги лис махнув.
Ледве встигла озирнутись,
Він в діру назад шульнув.

Там, піднявши вверх сокиру,
Хлоп уже на нього ждав,
Розмахнувся, змірив добре
І щосили разом втяв.

Сли б на волос поспішився,
Згиб би лис ані мур-мур,
А тим часом лис скрутився,
А мужик розтяв лиш шнур.

Чувшись вільним, лис за курку
Та й махнув, куди видать,
Чоловік став наче дурень,
Жінка теж ні в дві ні в п'ять.

Каже жінка: «Ей, ти, чопе!
Чом обухом ти не бив?»
Сплюнув чоловік зо злості
Та й ще жінку насварив.

ТРИ ДОЛІ

З таємної безодні небуття
Маленьку іскорку, людськую душу
Покликано до земного життя,
На земні радощі, на земную катушу.

Вона летить, мов зірка тая,
Що з неба в безмір улітає,—
Та ось спинилась на момент;
В півшляху три богині-Долі
Її стрічають, щоб по волі
Їй на дорогу дать презент.

І мовила одна: «Душе щаслива,
Даю тобі талант яркий,
Будь сильна ти, і ясна, і мислива,
Твій ум живий, твій зір палкий!»

А друга мовила: «Від мене
Прийми багатий скарб чуття,
Бажання правди нестружене,
Бажання вільного життя.

Фантазія твоя хай буде многоплодна,
А в серці твоїм хай горить
Огнем могутнім гордість благородна,
Перед ніким чола щоб не корить».

Та третя, злобная старуха,
Всміхаючись на ті слова,
На душу своїм духом хуха
І ось що скиглить, мов сова:

«Ай-ай, розщедрились сестриці!
Ось цяцю винайшли яку!
Добра повніські рукавиці
На неї сиплють без ліку.

Та що се, ви якогось Данта, Гете
Чи Шеллі з неї хочете зробить?
Ну, любоньки, без мене ви не втнете,
Мені ж героїв тих по вуха вже досить!

Чекайте ж, я даруночок їй дам
Такий, що ваші пишні дари
Їй будуть не коштовний крам,
А гірш тяжкої муки й кари.

Іди ж собі, душе, у свою путь,—
Що терням встелена тобі, не розмарином!
А чим тобі на світі буть?
Будь русином і хлопським сином!

Талант твій буде рвать тебе
Між люди, в вир життя могучий,
В великих діл і намірів ігрисько,
Та вродження й мій присуд неминучий
Тебе по пояс загребе
В багно грузьке, в клопотів муравлисько.

Той зарід сили, що іскриться в тобі,—
Ні, ти не розів'єш його як слід.
Без вправ, без змагань, наче в гробі,
Його задушить твій нездарний рід.

Твій ум хоч буде вічно рваться
До світла, правди і добра,
Та ввік не здужає добраться
До тої течії, котра
Його б запліднила на зріст,
Йому дала би власний зміст,
Ярку створила б індивідуальність,
Дала би форм, думок оригінальність.

Се не для тебе, синку мій!
Ти будеш за чужим слідом все гнаться,

Із помилок чужих нічого не навчаться
І повторять зади по указці чужій.

Твоє чуття тобі за пекло стане,
Його топтатимуть усі,
Аж сміття з скарбу зробиться погане,
Аж зависть розростесь, любов зав'яне,
Гірка отрута лишиться в душі.

Бажати будеш правди дуже,
Та з помилки у помилку блукать,—
Ніхто тебе не витягне з калюжі,
Хіба лиш божа благодать».

Написано д[ня] 27 мая 1895 р., досі не друковано.

1898

*

Неначе ви́гнанець з чужини,
Неначе в'язень з тяжких пут,
Так я, о друже мій єдиний,
З борби жизне́нної щоднини
Душею рвусь в твій тихий кут.

А, вирвавшись, коли вступаю
У благодатний твій поріг,
То серцем, духом оживаю
І здоровію, мов стрясаю
Гризоти порох з своїх ніг.

Спасибі же тобі, мій брате,
За щирий, любий твій привіт.
Най мир живе у твоїй хаті.

НЕЗАКІНЧЕНІ ТВОРИ

ІСТОРІЯ МІДЯНОГО КРЕЙЦАРА

I

Пройшла вже північ,— день зближався,
А я сидів, не роздягався,
Сидів та фізику читав
І весь від стужі дилькотав.

Зима була тяжка, студена,
А в мене хата нетоплена,
Ще й їсти ніщо, і гроша
В кишені, хоч мя ріж, нема.

Один у мене лиш остався
Приятель вірний, що не дався
Підвести зрадникам тамтим
І в горю мя не опустив.

Та що ж, мені то вно із нього
Потіхи й помочі немного,—
Бо й він нужденний і слабий,—
Бо він — лиш крейцар мідяний.

II

Мороз чимраз, то більш змагався,
І голод тож не унимався,—
Мішались в голові думки,
І книжка випала з руки.

Без сил, без хліба, без надії
Сидів я, образи страшнії
Ставали довгов чередов
Ген-ген в будуще перед мнов.

І крейцар вийняв я послідний,
І думав: «Де б він [був] пригідний?
На що б тут він мені придавсь?»
Но я нічо не догадавсь.

Мигтіла свічка. У світлиці
Понуро, вогко, що в гробниці,—
А я сидів, не зводячи
Із мого крейцара очий.

III

Не знаю вже, чи ослаблений,
Роботов, стужев утомлений,
Я так і сидячи заснув,
Чи справді-м бачив все і чув.

Ось бачу: та ж моя хатина,
Вогка, холодна — одежина
На мні легенька,— я сиджу,
Зубами дзвоню і дрижу.

І голод чую, мов кліщами
Нутро ми щипле,— і думками
Непевно броджу, а на дні
Розпука киває мені.

І знов лежить передо мною
Мій крейцар,— силою чудною
До себе погляд мій прикув,—
І втім про все, про все-м забув.

IV

Ось крейцар, бачу, розростаєсь,
Лицем до мене обертаєсь,
І мідяні його уста
До мене прорекли ось так:

«Що ж, правда, ти в біді і горю,—
О тім і слова не говорю,—
Но що в розпуку ся вбивать?
Тут справді тільки наплювать!»

А я му: «Легко то сказати,
Но плюй, де ніщо в рот узяти,

Свищи, де холод, в пальці дуй,
Се вже зробити — не туй-туй!»

А він мені: «Га, що ж робити?
Тут тре ся на людей дивити.
Гляди, хто з них жиє в добрі?
Чи многим ліпше, ніж тобі?»

А я йому: «Та що ж ми з того,
Що й других горе гірше мого,—
Чи з того поміч ми прийде,
Чи легше ми терпіть буде?»

Но крейцар мідяний ні слова
Не відповів ми на ту мову,
Лиш в усмішку їдку його
Лице плоске ся протягло.

V

. . . . . .

ДОДАТКИ

РАННІ НЕДРУКОВАНІ ВІРШІ (1874)

ЕПІГРАМАТИ І КСЕНІЇ

I

Ти смієшся із мене, що, кажеш, кисну в чорнилі,
Що, мов той рабин старий, пліснію в книгах, письмах,
Но мені жаль тебе, друже, що так жиеш легкодумно,
Що-сь ще й не зачинав братись до праці в житті!

II

Думаєш, плакать нам треба над нинішнім нашим станом?
О, ні, брате, лишень виметім з хати сміття!

III

В тісні поезію хочеш правила уняти, коханий?
Адже ж скорше Гомер був, ніж Арістотелес!

IV

Мудро ти розправляєш о штуці, словесності,— але корова,
Що багато ричить, мало дає молока.

V

Других похибки ти збираєшся поправляти,
Друже, наперед свої власнії блуди поправ!

VI

Все говориш: єдності й згоди русинам треба!
Але чому ж бо сам так незгідливий єси?

VII

Тихо, трудячись, поволі ступаймо до цілі, о браття,
Лиш, що набуде наш труд, своїм те можем назвать!

ДАРМО

(ГАЗЕЛЯ)

Дармо в'ядаючий цвіт похилився
І кличе: о весно, вернись!
Дармо голодная пташка пищить
Жалібно: о поро ясна, вернись!
Дармо безлистеє древо говорить:
О уквітчана прекрасна, вернись!
Дармо і старець схилений вдихає:
Молодосте, о хвиля щасна, вернись!

ДУМКА

Розпустила над водою верба довгі віти,
Розійшлися руські діти по широкім світі.
О матері забувають, з неї насміваються,
Свого роду отцевського вже ся вирекають.
Браття, браття, ось вам мати Русь свята скликає,
Гей, верніться всі до неї! бо хто повстидаєсь
Матері своєй, то того й бог ся повстидає!
Горе тому на сем світі і прокляття, браття,
І на тамтім, хто йме своєй матері встидаться!
Проклене їх руська мати, а прокляття теє
Тяжким каменем упаде на їх серце злеє.
Проклене їх руська мати,— а боже прокляття
На них спаде, що не хтіли матері кохати!

ПУТЬ ЖИТТЯ

Ніч була. Страшно, протягло, глибоко
Ревіла буря і грім грохотав,
Валились хмари і блискавок пламень широко,
Мов меч обоюдний, тьму хмар роздирав.
В ту пору на путі життя,
На тяжкій, терновій дорозі
Судьба поставила мене — дитя,
А на дорогу дала ми горе й сльози.
В ніч темну, у бурю вна пхнула мене,
Слабую дитину —
Нехай дощ полоче, най буря де хоче жене
Безпомочну, безрідну сиротину!

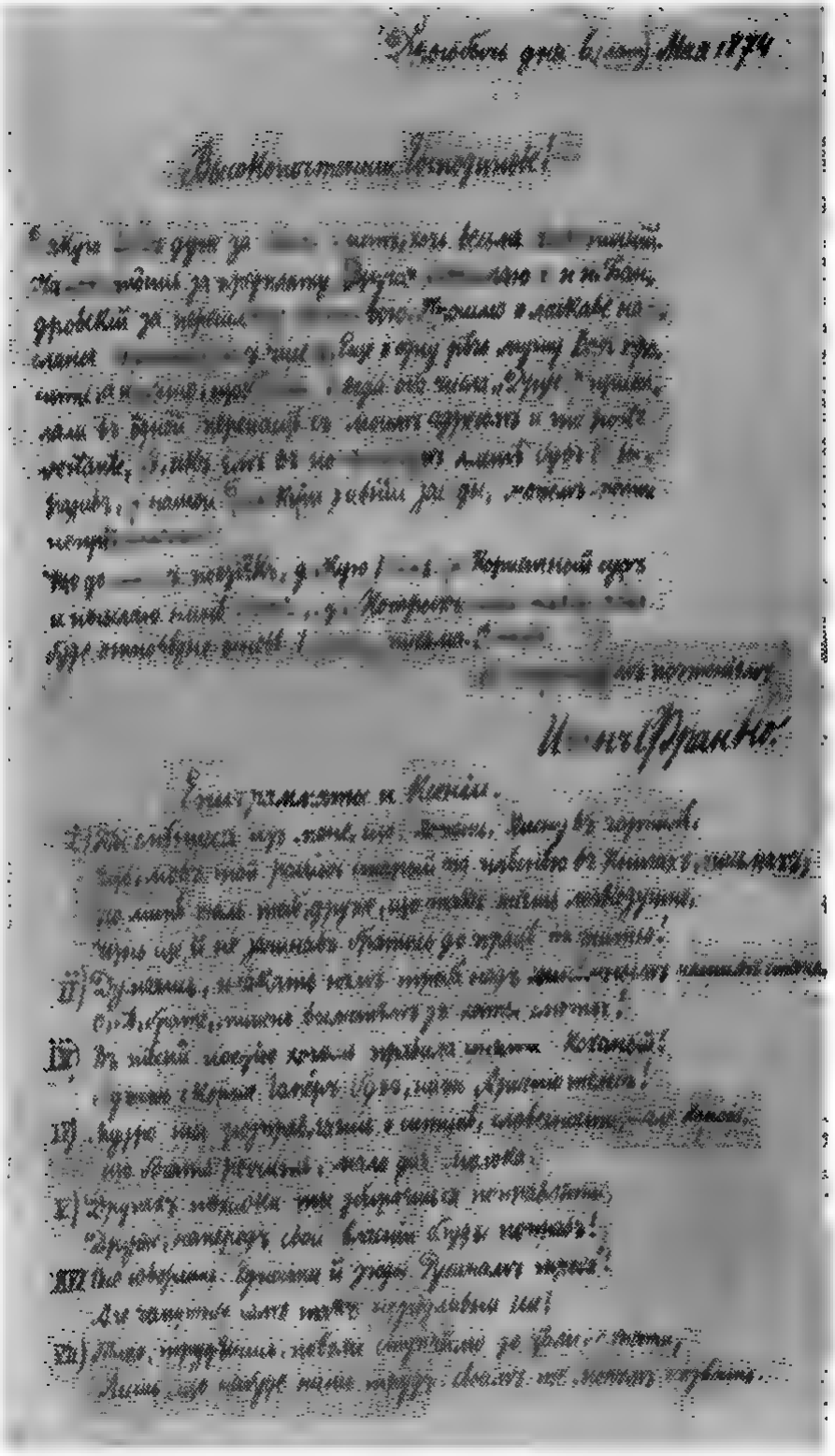

Автограф ранніх поезій І. Франка «Епіґрамати і ксенії» (1874)

Отець в могилі — трава
Могилу пороста,
А і єдиной ще підпори,
Гарячой матерной любові
Вона позбавила мя.
Життя дорогов так без підпори
Я мав блукатись скрізь темну ніч:
Провідники мої лиш блискавки, що порють
Тьму,— другом моїм горе!
Втім, бачу — щось блисло, мов пламень зам
І бачу,— зближаєсь із хмар туманів
Луч світла, посланник з небес!
Зближаєсь, ясніє і ніч розганяє,
Хмар чорних береги золотить...
Що се,— чи сонця се луч сіяє?
О ні,— далекий ще сонця всхід,
Ще довга дорога тяжка терновая; —
Так думав я, а кров'ю значився мій слід
І мерзнуть сльози і кров, і грудь дебеліє,—
О боже, о боже! За що ж така кара,
За що ж погибать мні? Чи ж вже мні не вз
Щасливого світла предвісника дня?..
Слабая сила моя,—
Втім, поломень, котрий я перш узрів,
Спустився, знизився...
І голос сильний в воздусі розлився,
Котрого голос грому ні рев бурі не зглушив:
«Я кріпкий, я сильний, мені лиш вір,
Любов моя не знає мір!
Любові пламень тобі я шлю,
Най он провадить жизнь твою!
Скрізь бурі і терня, скрізь пожар і тьму
Нехай сей пламень веде тебе,
І най ніколи ти серце не всне,
Ніколи най жар сей не охолоне,
Аж доки не скінчиш дорогу свою!»

ПІСНЯ СИРОТИ

Життя тернами йдучи
І сльози тяжкі ллючи,
В тьмі горя, недолі, нещастя тьмі,

Збирав я пісень насіння отї.
Не на сонці, не в тишині,
В землі теплій, у саді,
Не ранньою политі росою
Взійшли ті цвіти,— ні, сльозою
Вони зрощені,
Із серця кров'ю поливані,
У ранах груді вни саджені,
І тяжким горем умивані!
То ж хто блестячой барви жде
І хто веселой пісні жде,
Нехай од мене гсть іде,
Бо не почує, не побачить
Сміху із зараненої груди,
Лиш сумно серденько заплаче,
А пісні веселой не буде!
Але хто нещастя чує,
В чиїй груді горе гостює,
Чия щоденна страва — сльози,
Хто покалічивсь на життя дорозі,
Той най прийме отії плоди
Нещастя, б у р і, непогоди!
Пісне моя, зоре моя,
Ти, що мя вела
Чрез тьму життя безпечная,
Доле ти моя,
Ти, що мя плакати навчила
І взбуждать сльози
Що-сь отчину полюбила,
Що-сь на єй мя гріб водила,
Днесь між братій йди!
І кріпким розгрівай їх словом,
М'ягчи серце, до сліз побуджай!
То раз звонів гробових гомоном
Заведи їх в минувшості край,
Могили пред ними старі отвирай,
І жалібним словом-звоном
Духи предків призивай!
Надію в серцях укріпляй,
Щоби вони боролись
Так кріпко і славно, як предки їх,
Щоби їх кріпкий голос
За правдов, за світлом не затих

В нещастя бурях! А потім
Ти в раннім світлі, золотім
Вскажи будучність їм!
Вскажи їм, щоб знали, що рід наш не згине,
Щоб знали, що горя минеся година,
Щоб знали, що правди ще ангел прилине,
І озарить їх світлом своїм,—
Тож путь най буде для нього готовим.
Потом, пісне моя,
Злини тихо на ясную зорю
І помолись перед творця престолом,
Щоб ми дождались того дня,
Дня вічної правдивой свободи!
Щоби наш голос не затих,
Аж доки руського народу
Святая справа
Не побідить врагів своїх
І доки спів не вчуєм: Слава! Слава! Слава!

ЖИВІ І МЕРТВІ

[СОНЕТ]

Живі, живі ми, браття, хоч з могили родом,
Жива в ней, хоч врагами надвоє розп'ята,
Свята в ней, хоч зганьблена лежить наша мати,
Ми ей сини, як були, так будем народом!

Но мертвий, мертвий зрадник, хоч життям хвалиться,
Бо він життя святеє сам із серця кинув,
Він сам для матері своєй живої згинув,
Він стовп гнилий,— повіє вітер,— він звалиться.

Але і стовп здоровий чи ж наперед не впаде,
Чи ж і кріпкой бурі не звалить подпори,
Не пукне серце, що й не зріло в жизні зради?

Послухайте, що правда вічная говорить:
Під найменшим напором зрадник впрах упаде,
Но той достоїн жалю, кого вихр розорить!

Дня 27.10

ПЕЛІКАН

Як пелікан сам власні груди роздирає,
Не чує болю, де го пре к дітям любов,
Кров із живого серця точить, розливає,
Щоб лиш були безпечні молоді його;
Так ти, о руська мати, грудь свою святую
Щохвилі роздираєш, проливаєш кров,
Щоб з нею зляти жизні й благобита струю
На твоїх, ох так часто, негодних синов!
О боже, чи ж вовіки кров та плисти буде,
Чи ж злі вовіки будуть рану роздирати
В святой, а всегда щиро їх люблячой груди?
Чи, може, кров та стане здроєм благодати,
Чи, може, з поля нею зляного добудесь
Колись цвіт пишний: щастя бідной руськой хати?

Дня 27.10

УРИВКИ

*

Судді тебе й закони зап'ятнали,
Тюрма підтяла вік твій молодий,
Проступки й горе мисль твою підтяли,
І прогнано тебе з-поміж людий.

Чужий на світі, шарпаний розпуков,
Ти кляв себе і світ увесь не раз,
Давніші муки ти новою муков
Глушив і глибше, чимраз глибше гряз.

Ніхто руки ти не подав з привітом,
Ніхто сердечно не заговорив,
І сам ти гризся, сам ти нудив світом
І в глиб душі грижу пекучу крив.

Але погана доля не дрімала,—
Немов невольника, тебе вела
Від зла до зла,— покуси підсувала,
В розпусту й дикую гульню тягла.

Ти жити хтів хоть хвилю так, як другі,
Хоть капельку солодощі життя
Закоштувати, дихнути свобідно
Хоть раз, упитись жару й забуття.

І ти упивсь. Мов привиди марнії,
Все закрутилося п[е]ред тобов,—
. . . . . .

*

Вечір! Вечір! Сонце сіло,—
Вже в касарні геть стемніло,
Чорна пітьма налягає,
Крик і гамір утихає.
Полягали, сплять рекрути,
Тільки я не можу вснути.
В тілі ще тремтить утома,—
Гадка... гадка гостить дома,
Там, де браття рідні, милі
Також томляться в тій хвилі
Над роботою тяжкою
І не знають супокою!

Сумно, важко... Сплять рекрути,
Тільки рівний віддих чути,
Та часом хтось зойкне тихо,—
Певно, в сні муштруєсь лихо!..

Втім, в куті десь під стіною
Голос чути там за мною,
Тихий-тихий, мов повитий,
А несмілий, мов прибитий,
А жалібний, мов в тривозі,
Чистий, мов дитинні сльози.
. . . . . .

*

Враз з ним паночки прийдуть,
Жалібну пісню заведуть,
Водов покроплять, підкадять
І хробакам відтак дадуть.
Но слів не буде йти їм в лад,
Кадило їх не щире тож,
Похвала їх — побожна лож,
І справедливо! Адже се
Душа страх грішная була,
Без бога, без святих жила
Та й не покаявшись зійшла
Зо світу. Та найгірше те,
Що ти, о грішная душе,

Так бідно вмерла, що й на сміх
Паночикам нема що взвать.
А се тяжкий, небого, гріх!
Се так значить, як ошукать
По смерті ближніх! Ну, піймеш:
За се до царства не підеш!..

31.V

*

Людей благословляючи,
Весь світ — брати, сім'я одна!
До серця всіх стискаю я,
Всім з серця посилаю я
Послідній поцілуй гарячий!..

31/V

*

О грішна душенько, отсе
Послідній твій часок іде!
Не будь уперта, покорись
І з паном богом примирись.
Бо сильний бог, сама то вздриш,
Як перед судом затремтиш,—
І гордість грішную твою
Він зломить, наче тростину,
. . . . . .

1/VI

DIE GALIZISCHE GRUNDENTLASTUNG [1]

ОПОВІДАННЯ БУВШОГО ГРОМАДСЬКОГО ПЛЕНІПОТЕНТА

Сім літ з паном правувались ми
за пасовище й за ліс,
врешті, дав біг, дочекались ми:
возний декрет нам приніс:

[1] Галицьке вивласнення грунтів *(нім.).— Ред.*

Так і так, по царській милості,
щоб із вашим паном вас
розсудить по справедливості,
то комісія сей час

на тото збересь окремая
в місці спору; також там,
як настане днина семая,
стать наказується вам.

З свідками і документами
як не станете на час,
війт з трьома пленіпотентами,—
справа зробиться без вас.

Ми тут втішились. Ну, бачиться,
нас адвокат не вшукав,
все довів до доброго кінця,
хоть п'ять сот сріблом узяв.

Зараз в місто теренькочемо
'д адвокату просто в дім,—
ну, зарадитися хочемо,
щоб вже виграти зовсім.
А адвокат русин був, го-го,
дуже навіть тим гордивсь...
. . . . . .

А тоді старший до нас: «А що,
встанете ви, мудраки?» —
«Встанем, пане, але не дамо
пану лісу й толоки!»

«Ну, побачимо!» — проворкотав
та й пішов. П'ятнадцять день
із цілим постоєм в нас стояв,
знищив нас, немов огень.

Обідрали нас до ниточки,
з'їли все, що мож було...
Плач, тривога... Що робиточки?
Врешті піддалось село.

І додержав свого слова пан,
всіх нас, мов кліщами, стис!..
Кождий перше на його йде лан,
бо на панській ласці звис.

Вчиниться яка робота — ну:
пану перш, відтак собі!
Так-то ми новую панщину
робим в вольності добі.

І за війта він тепер у нас...
Йшов би бідний десь-кудись
заробити — він не видасть пас:
«Туй роби, не волочись!»

Туй роби — у нього! А платить
десять центів, та й тото
тра му все горівкою відпить!..
Всім нам на біду зійшло...

От що нам адвокат наробив,—
чесний русин, го-го-го!
заслужений — бог би го побив! —
ще від сорок осьмого!..

*

Голосний дзвінок скликає фабричний робучий люд
На подвір'я. Сам властивець походжає важно тут,
Наче цар у своїм царстві,— всіх підданих своїх кличе,—
Важне щось для них віщує та лице, бач, таємниче.

Привичні до того клику, мов до бубна військо, вни
Від машин, коліс залізних, від тачок, кітлів пішли,
З порошних, жарких, вонючих каземат на світло боже
Потяглись послухать, що там пан їм знов прикаже, може.

«Чень же плату не знизить знов, бо вже й так нас прикрутив!..»
«Чень же більших кар не вложить, бо й так ними надавив!..» —
Так робітники потиху між собою гомоніли,
Поки віддалік від пана,— а зблизились — поніміли.

Всі зійшлись, рядами стали перед паном — триста їх,
Всі тривожні вчути слово того, що держить їх всіх,
Їх життя, жінок і діток, їх всю надію в своїй власти,
Но він став і взяв поважно ось що їм на розум класти:

«Хлопці, знаєте вже, може, що наш найліпший отець,
Найясніший цар, відвідить край свій вірний накінець;
На маневри подивитись через тиждень він прибуде,
А відтак по краю нашім проїжджати всюди буде.

Тож я випросив для себе ласку царську і для вас,
Що в проїзді повз Дрогобич найясніший пан до нас
Вступить, заклад наш огляне. Бачте, честь для всіх якая.
Чень же гостя ся такого заклад наш не повстидає.

На штириста хоругвок я сукна вже накупив,
Щоб в цісарські барви всюди кождий дах ся прикрасив;
А в кого жінки й доньки є, най зійдуться тут,—
Тут покраєсь і готове до шиття си заберут.

Браму виставимо з воску, що булось на що дивить,
Висипать піском подвір'я й яличками обсадить,—
То буде вже ваше діло: по роботі вечорами
Все те зробите за тиждень. І щоби ніхто між вами

Від роботи не втягався, пам'ятайте. А щоб ви
Тож якось в пристійнім строю перед цісаря прийшли,
Не в такім отсе курманню, то зробити кажу я
Для всіх вас однакий мундир з воскового полотна.

Шапка, і штани, і блуза — десять ринських,— як самі
Видите — незначна сума, а вже треба вітчині
И найяснішому цареві принести тоту офіру,
Щоб му гідно заявити нашу щирість, нашу віру...»

*

Пантруйся, сину, тих людей, що слово
«Посвячення» все мають на язиці.
Що все зовуть тя до якогось бою!
Бо амінь, амінь, кажу ти, мій сину,
Волом варт бути той, хто посвячаєсь,

І все найдеться майстер, що му роги
Озолотить, і поведе пред вівтар,
І в добрій вірі, мов вола, заріже...

*

Воле моя золотая,
Коли ж тя побачу,
Ід зболілій своїй груді
Грудь твою гарячу,
Оживляючу притисну,
Запахущим твоїм
Віддихом освіжу душу,
Зв'ялену в неволі?
Ах, коли ж свобідним оком,
Незамгленим оком
В теє небо лазурове
Весело, широко
Зможу глянути й сердечно —
Тихими сльозами
Повітати край свій любий...

. . . . . .

*

. . . . . .

Молотять день і ніч — не жито,
А людські мізки й душі скрито,
Де ран не бачиш, аж вкінці
Зміркуєш: отсю душу вбито!

Я вирвавсь з того пекла. Й як
Прожив я десять літ у ньому!
Морозить душу зимний ляк,
Не віриться собі самому,
Чи дійсно все було се так,
Як згадуєсь? Кошмар скажений
У гарячковім сні, мабуть,
Не давить так, як тут у мене
Згадками здавлюється грудь.
Чого, чого я в тих літах
Не витерпів! Спершу важкая
Борня за хліб, за цент, за дах,

За те, що з кождим днем тікає
І знов вертає. І яка ж
Була важка вона для мене.
Ота борня! Як часто аж
Додолу гнула! За студене
Й гаряче, як то кажуть, я
Хапати мусив, голод, холод
Зносити, сну, всіх втіх життя
Зрікатись, вічно, як той молот,
У кузні там товкти, товкти
І бігать, дбать, запопадати,
Зносить докори, примхи, страти,
Та не втомлятись, не ставати,
А все лиш далі, далі йти!
Бо ця борня за хліб насушний
Не ціль моя була, о, ні!
Я працював, як раб послушний,
Щоби для іншої борні
Здобути средств. Я був студентом,
Бажав науки і знання
І кождим дорожив моментом,
Щоб здобувати їх, щодня
Їх обсяг пильно розширяти
І духом поле проміряти,
Котре від тисяч літ людство
З безмірним трудом розорало,
Слізьми і потом поливало,
Росило кров'ю під засів
Добра і правди, для таємних,
Далеких, прийдешніх часів.
О, скільки радощів надземних,
І чистих розкошів, і втіх
Зазнав я при всім своїм горі,
Вглибляючись, як тільки міг,
В той ясний світ, де, наче зорі
Палкі, величні, чарівні,
Людства учителі високі,
Герої духу, і пророки,
І мученики у борні
Тьми з світлом сяяли мені.
Я чув, що кріпшаю душею,
Росту, яснішає мій зір,
Над гамірливою глушею

Підношусь, що лінивий звір,
Жорстокий, злий, в моїй природі
Маліє, втишуєсь, дріма,
Бо у величному поході
Ідей йому гуляти годі,
Для нього місця там нема.

Щасливі дні, щасливі ночі,
Коли при свічці лойовій,
Хоч мерзли пальці, сліпли очі,
У цюпці темній та вогкій,
Забувши голод і утому,
Я так над книжкою сидів,
Гуляв у царстві золотому,
А зір розіскрений глядів
В безмірні, ясні горизонти,
І бачилось, що й сам ти в них:
І Епіктет — ти, Ціцерон — ти,
Спінози голос ще не втих,
Іще тремтить в душі, і враз ти
З Джорданом Бруном на кострі,
І спільно з Кантом ось розтряс ти
Онтологічні хитрі снасти,
Надлюдські привиди старі.

Та я не розкоші самої...
. . . . . .

*

Був вечір, ми в казні вже спати лягли,
Коли нам на цувакс його привели.
Нещасне то стало таке край дверей
Мале. Ключник крикнув: «Ну, спати, єврей!»
«Ти відки?» — спитав його Герш-конокрад.
Поглянув спідлоба і крок зробив взад.
«З Смерекова».— «Але тя в Львові взяли?» —
«Ні, нині мя пішки з села привели».—
«І босо?»—«Та босо».—«І в холод?»—«Та так».—
«А за що?» — «За крадіж із вломом».— «Он як!»
На тім протокол той злодійський скінчився,
Жидку постелили, він в клубок скрутився,
Мов песик, і ліг, та ще довго дзвонив

Зубами і трясся, пок сон го зломив.
Сидів він із нами щось з місяць. По хвили
Оговтавсь, і в казні його полюбили.
Слабий, боязливий, негарний з лиця,
Він сирота був, без гнізда, без вітця.
В Смерекові в коршмі далекий свояк
Узяв його, жив він попихачем так,
Пас гуси, телята, мок часто і мерз.
Брав штурканців много, кормився, як пес,
Аж поки ото не попався в тюрму.
І що вже був тихий, послушний! Кому
Чим може услужить: поміст замете,
Води подасть, ложки помиє, й все те
Без розказу, з доброї волі робив.
Там пан сидів з нами, так той полюбив
Жидка того, став його вчити читать,—
І що ж ви гадаєте, днів через п'ять
Воно вже поверха читало склади!
Все, було, в куточку, мов щур той, сидить,—
Лиш очі блищаться, як два огоньки,
Та й вчиться, читає. А пан мав книжки
Великі, то він як погляне на них,
Аж весь спаленіє і дух в нім запре.
Страх рад був учитись! «Гей, Срульку,— раз пан
Спитав його,— ну-ко, скажи-но ти нам,
Яку се ти крадіж із вломом вчинив?»
Жидок аж затрясся, в лиці ся змінив.
«Я, пане, встидаюсь!» — «На, маєш,— сміявсь
Пан.— Ну, а як крав, то тоді не встидавсь?» —
«Ні, пане».— «От штука! Ну, ну, говори,
За що то всадили тебе до нори!» —
«Та то за майстерство. Я, пане, як пас
Телята, то що мав робити весь час?»

. . . . . .

І став вам учитись жидок ще пильніш,
Лягати пізніше, вставати раніш.
А осінь була, дні короткі, хмарні,
То він, як лиш можна, сідав у вікні.
Бач, казня глибока, віконце одно
На захід — нам сонця не видно, іно
Уліті так зо дві години щодня,
І світла не маєм вночі. Восени
Все сутінок в казні. [нрзб.] жидок

Усе у вікні тім торчав, як кілок,
Із книжкою. Часто го ключник стрічав
І сам керк[ер]майстер грозив і кричав,—
В тюрмі, бач, не вільно сидіти в вікні,
Не вільно дивитись. Та де там, ні й ні!
Жидок мій не слухав. Аж сталося так.
Раненько раз виліз в вікно неборак,
Сидить, слебезує. А вояк-шельвах
Побачив і крикнув: «Марш з вікна!» Не страх
Жидкові, не раз вже кричали отак
Та й стихли. Сидить він. Чита неборак.
«Марш з вікна!»— знов вояк кричить, наблизивсь.
«Ну, що я вам ваджу,— жидок обізвавсь,—
От бачте, читаю до світла, бо в казні
Не видно!» — «Марш з вікна!» — кричить
Шельвах. «Я посиджу!» — жидок від[казав].
«Марш з вікна, бо стрілю!» — шель[вах]
закр[ичав].
«Овва, не боюся»,— жидок відказав.
Втім бухнув кара́бін, з вікна він упав,
Мов з дерева грушка, лиш книжку
До груді притиснув рук[ами]...
І бухла му кров, мов з нори.
Усі ми до нього. Жидок, може з три
Мінути тримався: «Я думав, не
Буде стріляти,— я так лиш, до
Світла,— я так...» — Та більш
Прошептати не міг неборак.
Отак і застив він, лиш книжку
Держав на груді. Пан книжку
Ту бережно взяв, та що —
Вже читать ми її не могли,
Бо кров'ю листочки усі протекли.

6/9

*

Тяжкою зморою лежить на мні
Минувшина твоя, народе рідний.
Тривожать сни і помисли мої
Твої тисячолітнії страждання.
З роздорів княжих, з нападів татарських,
Із війн козацьких, з злигоднів руїни,

З-під блиску слави походів воєнних,
З-за гуку гаківниць, з побід коротких
Усе мені незмінно визирають
Потоки крові та глибокі рани,
Нестямні муки, стогін, наче буря,
Що виє над твоїм степом безкраїм,
Чудова, бідна мамо Україно!
Плила ти — ох, не молоком і медом!
Кормила ти доситу — та не своїх
Дітей голодних, голих, безприютних —
Кормила круків, галич та собак
Їх непохованим, холодним трупом.
В торзі всесвітньому сотками літ
Значилась ти доставщиком багатим
Не золота й каміння дорогого,
Не хліба і не коней степових,
А самого найкращого товару —
Невольників. Кишіли, Україно,
Торговиці Стамбула, Каффи, й Смирни,
І Йонни, й Тангера, й італійських міст
Твоїм чубатим, скованим потомством,
Твоєю чорнобровою красою.
Пороли пишні судна морську хвилю,
Везли багатства східної країни,
Щасливої Араб'ї, Фаррістана
І Індії багатої туди...

. . . . . .

КОМЕНТАРІ

До другого тому входять поетичні твори 1874—1898 рр. В ньому завершується друкування збірки «З вершин і низин», розпочате в першому томі. Зокрема тут подається поема «Панські жарти».

У томі вміщені також збірки «Зів'яле листя», «Мій Ізмарагд» та поезії 1875—1898 рр., які не увійшли до збірок, а були опубліковані в різних періодичних виданнях, календарях та збірниках.

Вперше друкується ряд віршів (1874), автографи яких зберігаються у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР.

ІЗ ЗБІРКИ «З ВЕРШИН І НИЗИН»

Панські жарти. Поема з останніх часів панщини. Вперше надруковано у кн.: Іван Франко. З вершин і низин. Львів, 1887, с. 76—251; вміщена також у другому виданні збірки «З вершин і низин» (Львів, 1893, с. 293—391). Із видання 1893 р. було зроблено окрему відбитку під назвою: «Панські жарти. Поема з недавньої минувшини. Івана Франка. Накладом автора. Львів, 1893».

До цього окремого видання поеми Франко додав віршовану посвяту — «Присвята пам'яті мойого батька Якова Франка»:

В часах пониження, й неволі,
І нагніту, і темноти,
В тяженькій, панщизняній школі
Родився, ріс і виріс ти.

Та хоч і як негода люта
Товкла й морозила наш дух,
Ти не подався в жадні пута,
Не засклепивсь і не оглух.

Без огляду на себе, сміло
І щиро, як лиш тільки міг,
Стояв ти за громадське діло,
Громадське право ти беріг.

Тяжких незгодин хуртовину,
Тим духом грітий, ти пройшов

І виніс з них аж до загину
Народну шану і любов.

О батьку мій! Коли сьогодні
Хоч іскра тих огнів горить
У моїй груді, щоб народні
Злі дні в добро перетворить,

Коли нещастям, горем битий
Не засклепивсь, не знидів я.
А встав, щоби братам служити,
То все те — спадщина твоя.

Тож най ся пісня невесела
З твоїм ім'ям у світ іде,
В курні хати, в убогі села,
Де горе дармо втіхи жде.

Най там і сіє, і скріпляє
Той вольний дух, що не тремтить,
Що всіх любвою обіймає
І над всі скарби правду чтить.

У 1911 р. у Львові поема вийшла окремим виданням: Іван Франко. Панські жарти. Поема з остатніх часів панщини. Четверте доповнене видання. У цьому виданні текст поеми був значно розширений, додано «Передмову», зроблено деякі правки. До того ж Франко пронумерував рядки, подав перед текстом зміст, складений із заголовків окремих епізодів.

Подаємо перероблені і викреслені рядки в тексті поеми «Панські жарти» у виданні 1893 р. та додані рядки до видання 1911 р.

Рядок 18 читався так:

Вокруг мов шниряє, глядить...

Додано рядок 25:

І відзивався так бундючно.

Рядок 62 читався так:

Мабуть, не доведесь вам вздріти..

Рядки 92—94 читалися так:

Що бачили ясніш других,
Хапалися стежок нових
Шукать, бо чули, що не буде...

Рядок 103 читався так:

Ба навіть многі поміж ними...

Рядок 145 читався так:

Пригадуєсь, як пан Мигуцький...

Рядки 165—166 читалися так:

І сли я днесь про панські штуки
Розказую, так не на те...

Додано рядок 172:

Моя ся споминка мала...

Рядок 179 викреслено:

От тут надія всяка рветься...

Рядки 192—193 читалися так:

Народна мисль, здаєсь, німа,—
Коли круг вас найтяжча тьма..

Викреслено рядок 197:

Що се остатні хвилі зла!

Додано рядки 197—200:

Що в груз розсиплеться тюрма,
Неправді й злу не потурайте,
В зневірі рук не покладайте
І увільняйтеся з ярма.

Рядок 222 читався так:

Що з голоду не околів...

Рядок 234 читався так:

То хто же буде свині пас?

Додано рядок 245:

Як присний панщини тягар...

Додано рядок 255:

А господині покладки...

Викреслено рядок 265:

Знущання панських посіпак..

Рядок 272 читався так:

І чуєш всюди рух її...

Рядок 290 читався так:

І радуєсь, як дістає...

Додано рядок 295:

Поради у людей питати. .

Додано рядок 298:

І однодумців тиха згода...

Додано рядки 304—305:

То сердиться, а то й сумує,
Немов нещастя серце чує...

Додано рядок 311:

Що революцію чинили...

Викреслено рядок 388:

Усіх багатших, заможніших...

Додано рядок 392:

Щоб міг вину звалить на нього...

Викреслено рядки 422—423:

А до покоїв не були
Допущені. Лиш тільки всього...

Додано рядки 422—433:

Для пана лиш низький поклін,
І ненастанно почували,
Що їм чужий, ворожий він.
А пан, хоч явно не цурався,
Все здалека від них держався,
Не сповідавсь, не причащався,
А як яке лучилось діло,
Що змовиться з попом веліло,
У двір до себе закликав,
Та до покоїв не пускав.
Попам сільським лиш тільки всього
Було із попування того...

Викреслено рядок 462:

Вправляв їх пам'ять пісеньками...

Рядок 470 читався так:

Чи то якийсь случай з життя...

Викреслено рядки 477—478:

Обдерті, босі,— залюбки
До нього бігали. Бідняги!..

Замість них написані такі рядки:

До нього йшли, мов овечки
До пійла в час літньої спраги,
Та річ у тім іще не вся...

Додано рядок 670:

Чужим, мов сирота яка...

Викреслено шість рядків — від 675 до 681-го:

Що сватав в пана він доньку,
Так там не тільки відказали,
А ще й оказію таку
Йому зробили серед гостей,
Що бідолага мало костей
Втікаючи не поламав...

Цей епізод розширено в 101 рядку тексту, починаючи від 675-го рядка.

Додано рядки 779—781:

На панський не ступав поріг,
Зате з панами, де лиш міг,
Зводив він юридичні герці...

Додано рядки 786—788:

Якась замотана й немила
Панів з хлопами колотня.
Тому не дивота, що много...

Додано рядок 802:

Ні навіть не могли сплямить...

Рядок 819 читався так:

Так наче іста ласка божа...

Додано рядок 916:

Нащо вам в школу слати діти?

Рядок 1015 читався так:

Підбурювали і навчали...

Викреслено рядок 1376:

Пізнаєм, хто якого варт...

Додано рядок 1617:

Немов із коминів, бухтить...

Рядок 1618 читався так:

Несесь, на вусах мов ігли...

Додано рядок 1668:

А паламар і одвічав...

Викреслено такі шість рядків, починаючи з 2217-го:

Такої розв'язки, мабуть,
Вони не думали діждатись.
Відразу бачать, що капут
Прийшов, що годі опиратись.
І то ще щастя їх було,
Що жаден з них не смів і рватись.

Натомість написані такі нові рядки, починаючи з 2217-го:

Таким ми напором страшним
На них наскочили, що й мисли
У них не було опиратися;
Тривога й жах на них натисли
Так, що ніхто не смів і рватися...

Додано рядок 2224:

Самі не знаючи чого...

Додано рядки 2460—2462:

Про хлопськії права, що скверні
Промови людям промовляє,
На злочини їх підмовляє...

Рядок 2463 читався так:

На те, мовляв, і свідки суть...

Починаючи з рядка 2488 до 2513 багато рядків перероблено і додано. Подаємо їх текст за виданням 1893 р.:

Заїхав, з паном день у день
Балює, бавиться, полює,—
А в вольних хвилях б'є, катує
Хлопів і силує свідчить
На панську користь. Боже милий!
Що з нами буде! Очорнили...

У виданні 1911 р. ці події описано так:

Заїхав, а враз з ним худий
Новий комісар Поділили
Вони між себе так роботу,
Що староста мов на охоту
В дворі із паном день у день
Балює, бавиться, полює,
Комісар же, глухий як пень
На людські кривди і терпіння,
Не знав ні права, ні сумління,
Не сердився, не лютував,
Лише з незрушеним спокоєм
Холоднокровно слідство тяг,
І тим тупим спокоєм своїм
На свідків наводив він страх.
Питав помалу і розважно
І слухав відповідь уважно,
Та запитами так підходив,
Що неосвічених людий
До признань і до сліз доводив.
Його й прозвали «чорт худий».
Се слідство вів він по-мистецьки,
Все списуючи по-німецьки,
Лиш те, що злого і лихого
Про себе й інших люди знали,
А не потуючи нічого,
Що проти пана зізнавали ..

Починаючи з рядка 2522 до 2604, автор зробив значну переробку тексту. Подаємо текст за виданням 1893 р.:

І в свято нас, немов поган,
Гнав на роботу — ані слова!
З нас всякий ходить, мов отрутий...
«Тепер нам лиха не минути! —
Така іде між нами мова
Такий протокул — то тюрма!
Таж він як се пішле до Львова,
То вже й рятунку нам нема:
Запруть, закоплють, нічичирк,
Живих положать в домовину!»
Отак в вечірнюю годину,
Зійшовшися де-будь край тину,
Сумуємо. Коли, втім, зирк —
Комісар! Скулився, мов крався

Кудись. Ми втихли і поклін
Йому... Хильцем прискочив він
І живо, шепгом обізвався:
«Ви клюпа кльопа! Поше мій,
Як ви в протоколь самотався!
О, клюпа кльопа! Все як стій
Всю правту каше! Хоч і знає,
Що тут його арешт чекає,—
Ні, він не спреше! Клюпий кльоп!
Чи в вас нема на тільки к о п,
Щопи спрехати, не признати?
Чи, може, пуків страшно вам?
Са той протоколь я пи сам
Казав вам втвоє тільки тати!
Ну, що ж тепер?» —
«Що бог пошле,
Те будем мусити терпіти».—
«Що пог пошле! То туше зле!
Як путеш штати і ситіти,
То пог нам всю піту пошле!
От що! Ту трепа міркувати,
Самим сепе порятувати!»

Мовчали ми,— лиш наш поклін
І погляд, знай, за нас благає
Комісара. Всміхнувся він
І каже: «Туше ви турна є,
Хоч чесна, кльопа! Так зропіть:
Ще нині ніччю швитко шліть
Пленіпотентів віт громати,—
Всю правту топре попишіть,—
І ша, мовчіть! Тругої рати
Нема для вас! А пам'ятала,
Мене в ту справу не вмішала!
Ну, куте нахт! Ідіть, спішіть!»

І скулившись, мов хорт, він скочив
На вулицю, та до двора,—
А ми метнулись сеї ж ночи
Письмо писать, складки збирать,
Пленіпотентів виряджать
До Львова. Крайня вже пора
Була! Пан староста вже мав
Скінчити завтра слідство з нами.
Гей, тож-то лютився, кричав...

Рядки 2610—2611 читалися так:

Наш пан листи ті верховими
Мав розіслати по панах...

Рядок 2791 читався так:

Пок заморозь не відійшла...

Рядок 2894 читався так:

Що й вас у Львові мали скути...

Додано рядок 2895:

Аби навіки вас замкнути...

Рядок 3811 читався так:

І гнів і кашель го душив...

Крім цих виправлень, є й дрібніші, менш істотні правки.

Після виходу поеми «Панські жарти» у складі збірки «З вершин і низин» 1887 р. «народовський» критик Г. Цеглинський виступив із тенденційною рецензією на Франкові твори.

В листі до М. Драгоманова від 13 березня 1895 р. І. Франко заперечив суб'єктивістську характеристику Цеглинським його поеми «Панські жарти» (див. лист І. Франка до М. Драгоманова у нашому виданні, т. 50).

У своїй же передмові до поеми «Панські жарти» в 1911 р. І. Франко виявив некритичне ставлення до цієї рецензії.

Подається за виданням 1911 р.

Франко Яків Іванович (1802—1865) — батько поета, коваль і хлібороб з села Нагуєвичі на Львівщині.

«Зоря» — літературно-громадський журнал ліберально-буржуазного напряму, виходив у Львові в 1880—1897 рр.

Цеглинський Григорій Іванович (1853—1912) — український письменник і критик, був одним із ідеологів реакційного «народовського» табору.

Устиянович Микола Леонтійович (1811—1885) — український поет і прозаїк. Після революції 1848 р. відійшов від прогресивних позицій.

Хоч від тарнівського пожару — натяк на події, що відбулися в Західній Галичині 19—22 лютого 1846 р., коли повсталі польські селяни арештовували панів і доставляли їх до Тарнова, де їм виносили присуд народні маси.

Ценглевич Каспер (1807—1886) — польський революційний діяч, писав вірші революційного змісту польською та українською мовами.

Куфштайн — містечко в Тіролі на березі р. Інн (в Австрії).

Дембовський Едвард (1822—1846) — польський революційний діяч, філософ, літературний критик.

Гицлівська гора — невисока гора недалеко від Янівського кладовища у Львові, де відбувалися страти засуджених (до 40-х років XIX ст.).

Вішньовський Теофіл (1806—1847) — польський революційний діяч, під час подій 1847 р. брав участь у підготовці селян Східної Галичини до повстання проти австрійської монархії.

У Луцьку чи в Холмі свячених — так називали малописьменних попів, які ледве вміли читати і писати. Особливо багато таких священиків висвячували єпископи в Луцьку і в Холмі.

Постулатовий сойм — шляхетський польський сейм у Галичині в 1817—1848 рр., який міг приймати всякі прохання, домагання (постулати), але законодавчих прав не мав.

Інвентарі — майнові податкові книги за часів кріпаччини у Галичині В них записувалися панські і селянські грунти та майно, визначалися розміри панщини.

Юр — собор святого Юра у Львові, при якому була консисторія — церковна уніатська влада на чолі з митрополитом. Цей реакційний осередок був надійною опорою цісарського уряду у здійсненні соціального і національного гніту трудящих Галичини

Великопісне пущання 1846 р.— кривава помста, що її влаштували польські селяни своїм поміщикам у лютому 1846 р.

...піп тримає грунт між громадою з двох пар.— Попівський грунт записувався в інвентарях серед селянського (рустикального) грунту. Його можна було обробити двома парами тяглої худоби.

Рада народова у Львові — реакційна організація, заснована у Галичині після придушення революції 1848 р. для захисту інтересів польської шляхти.

Гвардія народова — польська військова організація з головним осередком у Львові, заснована з метою підтримки австрійського уряду під час революції 1848 р

ЗІВ'ЯЛЕ ЛИСТЯ
ЛІРИЧНА ДРАМА

Вперше надруковано у кн.: «Зів'яле листя. Лірична драма Івана Франка» Львів, 1896.

Окремі поезії «Першого жмутка» друкувалися в періодичних виданнях за кілька років до виходу збірки «Зів'яле листя».

Після виходу з друку першого видання збірки «Зів'яле листя» окремі вірші з неї друкувалися у хрестоматіях, альманахах та інших виданнях. Так, готуючи до друку в 1903 р. антологію української поезії «Акорди», Франко вмістив в ній чотири поезії: із «Першого жмутка» — «Я не жалуюсь на тебе, доле...» (с. 108); з «Другого жмутка» — «Зелений явір...» (с. 104), «Отсе тая стежечка...» (с. 105), «Як почуєш вночі край свойого вікна...» (с. 104).

Перед друкуванням в «Акордах» цих поезій І. Франко зробив у них деяку мовностилістичну правку. Так, написання слова *міні* виправив на *мені*, слово *квіти* замінив на *цвіти, її* — на *її*. У першому рядку вірша «Як почуєш вночі край свойого вікна...» поет замінив слово *вночі* на *часом*. Замінені слова *квіти* і *вночі* були поновлені автором у виданні 1911 р.

У 1911 р. у Києві вийшло з друку друге видання збірки «Зів'яле листя». У збірці надрукована «Передмова» до першого видання та «Переднє слово» до другого видання.

Київська цензура вилучила з цього видання два вірші: з «Першого жмутка» — «Не боюсь я ні бога, ні біса» та з «Третього жмутка» — «Душа безсмертна! Жить віковічно їй». В доповіді київського цензора С. Щоголєва Петербурзькому цензурному комітету від 14 січня 1909 р. зазначалося, що названі Франкові вірші збуджують народ проти царя: «На стор. 12, у 5 рядку вірша, прикладається до царів зухвало-зневажливий епітет «держилюдів»; у вірші на стор. 104 міститься хула на господа бога, який порівнюється з паперовим опудалом». У висновку цензор пропонував «вилучити вказані сторінки» (ЦДІА СРСР, ф. 779, оп. 4, спр. 310, арк. 126).

Подається за виданням 1911 р. з поновленням вилучених царською цензурою двох поезій: «Не боюсь я ні бога, ні біса» та «Душа безсмертна! Жить віковічно їй», які друкуються за виданням 1896 р.

ПЕРШИЙ ЖМУТОК

I. «По довгім, важкім отупінню...». Вперше надруковано в журн. «Зоря», 1891, № 17, с. 328. Збереглися два автографи: відділ рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 3, № 206 і 228 [1].

Четвертий рядок першої строфи в них відмінний від основного тексту. В автографі він читається так:

Язиками буха огень...

Три останні рядки третьої строфи автографа № 206 мають такі розходження порівняно з основним текстом:

Хоч я поливав і слізьми —
Враз вітер повіяв, щез попіл,—
Тепер ти сю іскру прижми!

II. «Не знаю, що мене до тебе тягне...». Вперше надруковано у кн.: «З вершин і низин», 1893, с. 92—93. Зберігся автограф (ф. 3, № 228, с. 15), в якому третя, четверта, п'ята строфи і перший рядок шостої строфи мають такі розходження порівняно з основним текстом:

Я чуюсь сильним, чуюся свобідним,
Мов той, що вирвався з тюрми на світ;
Веселим чуюсь, щирим і лагідним,
Яким я був за давніх, давніх літ.

І, попри тебе йдучи, я дрижу,
Як не дрижав перед грізнов судьбою;
В твоє лице тривожно так гляджу,
Що впав би, знать, ось-ось перед тобою.

І якби слово прорекла ти к мині,
Я б був щасливий, наче цар могучий,
Але здаєсь, що в тій самій хвилині
З очей би сліз поллявся потік рвучий.

Не знаю тя, ні брат я твій, ні сват...

III. «Не боюсь я ні бога, ні біса...». Вперше надруковано у кн.: «З вершин і низин», 1893, с. 93—94. Зберігся автограф: ф. 3, № 228, с. 15—16.

IV. «За що, красавице, я так тебе люблю...». Вперше надруковано в журн. «Зоря», 1891, № 17, с. 328. Збереглися два автографи (ф. 3, № 228 і 251), що мають незначні розбіжності в тексті порівняно з виданням 1911 р.

Другий рядок третьої строфи автографа № 251 читається так:

Квилить і тріпаєсь — тоді глибокий сум...

[1] Далі посилання на цей фонд подаватиметься скорочено: ф. 3, № ...

Останній рядок четвертої строфи цього автографа читається так:

І відвертаюсь я, й душа моя болить.

V. «Раз зійшлися ми случайно...». Вперше надруковано у кн.: «З вершин і низин», 1893, с. 95, з таким зміненим першим рядком:

Раз ми здибались случайно...

Під назвою «Раз ми здибались случайно» вірш надрукований у виданні 1896 р., а також, очевидно по недогляду, ця назва потрапила до змісту збірки 1911 р.

Зберігся автограф (ф. 3, № 228, с. 16), в якому відсутня остання строфа. Крім того, п'ятий рядок четвертої строфи в автографі читається так:

Шлю в догони погляд свій.

VI. «Так, ти одна моя правдивая любов...». Вперше надруковано в журн «Зоря», 1891, № 17, с. 328.

VII. «Твої очі, як те море...». Вперше надруковано в журн. «Зоря», 1891, № 17, с. 328.

Зберігся автограф (ф. 3, № 193), в якому два останні рядки другої строфи читаються так:

З них надія, мов зірниця,
Переблискує мені

VIII. «Не надійся нічого». Вперше надруковано в журн. «Зоря», 1895, № 23, с. 268.

IX. «Я не надіюсь нічого...». Вперше надруковано у кн.: «З вершин і низин», 1893, с. 97—98.

X. «Безмежнее поле в сніжному завою...». Вперше надруковано в журн. «Зоря», 1891, № 17, с. 328. Збереглися три автографи (ф. 3, № 206, 228 і 251), що мають розходження порівняно з основним текстом. В автографі № 251 відсутня перша строфа, перший рядок другої строфи читається так:

Неси ж мене, коню, по бистрому полю.

Другий рядок першої строфи автографа № 206 читається так:

Ох, дай мені простору, волі.

У всіх трьох автографах четвертий рядок другої строфи однаковий і читається так:

Що серце мені розриває.

XI. «Як на вулиці зустрінеш...». Вперше надруковано в журн. «Зоря», 1891, № 19, с. 366. Збереглися три автографи (ф. 3, № 206, 228 і 251). Автограф № 228 має лише три строфи. Другий рядок першої строфи у всіх автографах однаковий і читається так:

То мене минаєш ти.

Однаковий у всіх автографах і другий рядок третьої строфи, який читається так:

Що тобі несе твій дар.

Четвертий рядок шостої строфи в автографах № 206 і 251 однаковий і читається так:

Я ж спадатиму ко дну.

XII. «Не минай з погордою...». Вперше надруковано в журн. «Зоря», 1891, № 19, с. 366. Зберігся автограф: ф. 3, № 251.

XIII. «Я нелюд! Часто, щоб зглушить...». Вперше надруковано у кн.: «З вершин і низин», 1893, с. 100.

XIV. «Неперехідним муром поміж нами...». Вперше надруковано у кн.: «З вершин і низин», 1893, с. 100—101. Збереглися два автографи (ф. 3, № 206 і 228), які мають певні розходження порівняно з основним текстом. Так, в автографі № 206 є четверта строфа, яка відсутня в основному тексті:

Невже навсе ти щезла? Де ти, зірко?
Вкажись, засяй лишень! Не будь моя,
Любві твоєї не бажаю я —
Вкажись лиш! Ох, бо в пітьмі в'януть гірко.
Що зо мною? Доле, доле!
На яке закляте поле
Я зайшов?

Перший і другий рядок другої строфи в обох автографах читається так:

Ще здалека слідить тебе мій взір,
Твій свіжий слід я рад би цілувати.

Четвертий рядок третьої строфи має відмінну редакцію в кожному автографі. В автографі № 206 він читається так:

І в серці холод... Мряка вколо й дим;

В автографі № 228 він має такий вигляд:

А в серці холод... Дим усе те, дим!..

XV. «Не раз у сні являється мені...». Вперше надруковано у кн.: «З вершин і низин», 1893, с. 101. Збереглися два автографи (ф. 3, № 192 і 281), які мають певні розходження порівняно з основним текстом.

Другий рядок першої строфи в обох автографах читається так:

О любко, образ твій, такий чудовий...

Четвертий рядок другої строфи в обох автографах читається так:

Що цілував колись в порі любові.

XVI. Похорон пані А. Г. Вперше надруковано без заголовка в журн. «Зоря», 1891, № 19, с. 366. Збереглися два автографи (ф. 3, № 206 і 251), які мають незначні розходження порівняно з основним текстом.

Наприклад, в автографі № 206 другий рядок першої строфи читається так:

Ота рука забрукана спочила...

В автографі № 251 цей же рядок має такий вигляд:

Ота рука поганая спочила.

В обох автографах третій і четвертий рядки третьої строфи читаються так:

Текли, не з серця, й мисль твоя глибока
Не ту, в тім гробі.

XVII. «Я не кляв тебе, о зоре...». Вперше надруковано у кн.: «З вершин і низин», 1893, с. 102.

XVIII. «Ти плачеш. Сліз гірких потоки...». Вперше надруковано у кн.: «З вершин і низин», 1893, с. 103. Про постійну працю поета над мовою збірки свідчить такий факт: у виданні 1896 р. в цьому вірші в другому рядку останньої строфи було слово «найкрасші», у виданні 1911 р. поет виправив його на «найкращі».

XIX. «Я не жалуюсь на тебе, доле...». Вперше надруковано в журн. «Зоря», 1891, № 19, с. 366. Зберігся автограф (ф. 3, № 251), текст якого не має суттєвих розходжень порівняно з основним текстом. Лише останній рядок в автографі читається так:

І вітхнеш в них дух життя рум'яний...

XX. Привид. Вперше надруковано у кн.: «З вершин і низин», 1893, с. 104—106.

Епілог. Вперше надруковано у кн.: «З вершин і низин», 1893, с. 106.

ДРУГИЙ ЖМУТОК

I. «В Перемишлі, де Сян пливе зелений...». Вперше надруковано у кн: «Зів'яле листя», 1896, с. 41—43. Зберігся автограф уривка (ф. 3, № 1613), що не має істотних розходжень порівняно з основним текстом.

II. «Полудне...». Вперше надруковано у кн.: «Зів'яле листя», 1896. с. 44—45.

III. «Зелений явір, зелений явір...». Вперше надруковано у кн.: «Зів'яле листя», 1896, с. 46.

IV. «Ой ти, дівчино, з горіха зерня...». Вперше надруковано у кн.: «Зів'яле листя», 1896, с. 47.

V. «Червона калино, чого в лузі гнешся?..». Вперше надруковано у кн : «Зів'яле листя», 1896, с. 48.

VI. «Ой ти, дубочку кучерявий...». Вперше надруковано у кн.: «Зів'яле листя», 1896, с. 49—50.

VII. «Ой жалю мій, жалю...». Вперше надруковано у кн.: «Зів'яле листя», 1896, с. 51.

VIII. «Я не тебе люблю, о ні...». Вперше надруковано у кн: «Зів'яле листя», 1896, с. 52—54.

IX. «Чому не смієшся ніколи?..». Вперше надруковано у кн.: «Зів'яле листя», 1896, с. 55.

X. В вагоні. Вперше надруковано у кн.: «Зів'яле листя», 1896, с. 56.

XI. «Смійтесь з мене, вічні зорі!..». Вперше надруковано у кн.: «Зів'яле листя», 1896, с. 57.

XII. «Чого являєшся мені...». Вперше надруковано у кн.: «Зів'яле листя», 1896, с. 58—59.

XIII. «Отсе тая стежечка...». Вперше надруковано в журн. «Житє і слово», 1896, кн. 3, с. 192.

«Житє і слово» — літературно-науковий і громадсько-політичний журнал революційно-демократичного спрямування. Виходив у Львові в 1894—1897 рр. за редакцією І. Франка.

XIV. «Якби знав я чари...». Вперше надруковано в журн. «Житє і слово», 1896, кн. 3, с. 192—193.

XV. «Що щастя? Се ж ілюзія...». Вперше надруковано в журн. «Житє і слово», 1896, кн. 3, с. 193—194.

Шлеміль — герой повісті «Чудна історія Петера Шлеміля» німецького письменника А. Шаміссо (1781—1838). Щоб розбагатіти, Шлеміль продав чортові за золото власну тінь.

XVI. «Як не бачу тебе...». Вперше надруковано у кн.: «Зів'яле листя», 1896, с. 66.

XVII. «Як почуєш вночі край свойого вікна...». Вперше надруковано у кн.: «Зів'яле листя», 1896, с. 67.

XVIII. «Хоч ти не будеш цвіткою цвісти...». Вперше надруковано в журн. «Житє і слово», 1896, кн. 2, с. 120—121.

XIX. «Як віл в ярмі...». Вперше надруковано в журн. «Житє і слово», 1896, кн. 2, с. 120.

XX. «Сипле, сипле, сипле сніг...». Вперше надруковано в журн. «Житє і слово», 1896, кн. 2, с. 119—120.

ТРЕТІЙ ЖМУТОК

I. «Коли студінь потисне...». Вперше надруковано в журн. «Житє і слово», 1896, кн. 2, с. 120.

Друкуючи вірш у збірці «Зів'яле листя», автор зробив у ньому деякі зміни: додав третю строфу та переробив другу. Замість рядків:

Так і пісня не ллється
Під вагою турбот і біди...

у збірці надруковано:

Чом же пісня та ллється
Під вагою турбот і біди?

II. «Вона умерла!..». Вперше надруковано у кн.: «Зів'яле листя», 1896, с. 74—75.

III. «Байдужісінько мені тепер...». Вперше надруковано у кн.: «Зів'яле листя», 1896, с. 76.

IV. «В алеї нічкою літною...». Вперше надруковано у кн.: «Зів'яле листя», 1896, с 77—78.

V. «Покоїк і кухня, два вікна в партері...». Вперше надруковано у кн.: «Зів'яле листя», 1896, с. 79—80. Зберігся автограф (ф. 3, № 253), писаний олівцем на звороті листа. Текст автографа не має істотних розходжень порівняно з основним текстом.

VI. «Розпука!..». Вперше надруковано у кн.: «Зів'яле листя», 1896, с. 81.

VII. «Не можу жить, не можу згинуть...». Вперше надруковано у кн.: «Зів'яле листя», 1896, с. 82—83.

VIII. «Я хтів життю кінець зробить...». Вперше надруковано у кн.: «Зів'яле листя», 1896, с. 84—85.

IX. «Тричі мені являлася любов...». Вперше надруковано у кн: «Зів'яле листя», 1896, с. 86—88. Зберігся неповний чорновий автограф (ф. 3, № 1613), в якому перший рядок читається так:

Три рази я в житті стрічав любов...

Автограф писаний чорним олівцем на потертому папері, частину слів прочитати неможливо.

X. «Надходить ніч...». Вперше надруковано у кн: «Зів'яле листя», 1896, с. 89—91.

XI. «Чорте, демоне розлуки...». Вперше надруковано у кн.: «Зів'яле листя», 1896, с. 92

XII. «І він явився мені...». Вперше надруковано у кн.: «Зів'яле листя», 1896, с. 93—95.

XIII. «Матінко моя ріднесенька!..». Вперше надруковано у кн.: «Зів'яле листя», 1896, с. 96—97.

XIV. «Пісне, моя ти підстрелена пташко...». Вперше надруковано у кн: «Зів'яле листя», 1896, с. 98.

XV. «І ти прощай...». Вперше надруковано у кн.: «Зів'яле листя», 1896, с. 99.

XVI. «Даремно, пісне! Щез твій чар...». Вперше надруковано у кн.: «Зів'яле листя», 1896, с 100

XVII. «Поклін тобі, Буддо!..». Вперше надруковано у кн.: «Зів'яле листя», 1896, с. 101—103

XVIII. «Душа безсмертна! Жить віковічно їй!..». Вперше надруковано у кн.: «Зів'яле листя», 1896, с. 104—106. Зберігся автограф (ф 3, № 199, с. 17—18), писаний олівцем. Друга строфа автографа читається так:

Носити вічно в серці образ твій
І вічно знати, що ти не моя.
І згадувать тебе й шукати,
Ох, навіть рай мені пеклом стане!

Третій рядок четвертої строфи має такі розходження порівняно з основним текстом:

Немов актор, мечем махати...

Лойола Ігнатій (1491—1556) — засновник ордену єзуїтів, родом із Іспанії.

Торквемада Томас (бл. 1420—1498) — посідав найвищу владу в іспанській інквізиції. Відзначався особливою жорстокістю.

Астарта — у міфології семітських народів богиня родючості, материнства й кохання; у деяких народів богиня місяця, шлюбу, війни.

Ягве — верховне божество в іудаїзмі

XIX. «Самовбійство — се трусість...». Вперше надруковано у кн.: «Зів'яле листя», 1896, с. 107—108.

XX. «Отсей маленький інструмент...». Вперше надруковано у кн.: «Зів'яле листя», 1896, с. 109

МІЙ ІЗМАРАГД

Вперше надруковано під назвою «Мій Ізмарагд. Поезії Івана Франка», Львів, 1898. У 1911 р. вийшла збірка поезій І. Франка «Давнє й нове», друге, побільшене видання збірки «Мій Ізмарагд», куди ввійшли цикли із збірки «Мій Ізмарагд» — «Поклони», «Паренетікон», «Притчі», «Легенди» (значно поповнені новими віршами) та додані нові цикли — «Із злоби дня» і «Гімни й пародії».

Поезії подаються за виданням 1898 р. Враховуючи волю автора, який озаглавив окремі вірші у збірці «Давнє й нове» (віршам «Поклін тобі, моя зів'яла квітко...» дав назву «Моїй не моїй», «Важке ярмо твоє, мій рідний краю...» — «Рефлексія», «Ти, брате, любиш Русь...» — «Сідоглавому», «У садочку в холодочку...» — «Спомин», «Якби само великее страждання...» — «Якби»), а також змінив заголовок поезії «Un coeur simple» на «Свята Доместіка», подаємо ці вірші за виданням 1911 р.

І. ПОКЛОНИ

І. Поет мовить. Вперше надруковано у кн.: «Мій Ізмарагд», с. 3—4.

ІІ. Україна мовить. Вперше надруковано у кн.: «Мій Ізмарагд», с. 5—6.

ІІІ. Рефлексія («Важке ярмо твоє, мій рідний краю...»). Вперше надруковано у кн.: «Мій Ізмарагд», с. 7, без назви. Зберігся автограф без заголовка (Центральна наукова бібліотека АН УРСР [1], І, № 7444, арк. 2), який не має розходжень порівняно з текстом збірки. Автограф датований: «14 X [1897]». Подається за збіркою «Давнє й нове», с. 15.

IV. Сідоглавому. («Ти, брате, любиш Русь...»). Вперше надруковано у кн.: «Мій Ізмарагд», с. 8—9, без назви. Вірш адресований лідерові «народовців» буржуазному націоналісту, одному з організаторів антинародної «нової ери» — реакційної угоди буржуазної інтелігенції з австрійським урядом і польською шляхтою — Юліанові Романчуку, що в газ. «Діло» від 13.V 1897 р. виступив з статтею «Смутна поява». Ця стаття була реакцією на передмову І. Франка «Nieco o sobie samym» («Дещо про себе самого») до польського видання збірки «Галицькі образки» («Obrazky galicyjskie»), в якій І. Франко гостро висловився про тип галицького рутенця — «русина». Автор статті «Смутна поява» закидав І. Франкові відсутність патріотизму і рекомендував йому усунутись від громадської і політичної діяльності. І. Франко у творах «Сідоглавому» і «Декілька афоризмів у альбом «Ділу»...» викривав лицемірну «любов» до народу галицьких націоналістів. Зберігся автограф (ЦНБ АН УРСР, І, № 7444, арк. 1), що не відрізняється від основного тексту. Автограф без заголовка, датований: «14/X [18]97». Подається за збіркою «Давнє й нове», с. 15—16.

Наводимо текст Франкових афоризмів за першодруком («Житє і слово», 1897, кн. 3, с. 263—264).

Декілька афоризмів у альбом «Ділу», прочитавши його статтю «Смутна поява» в ч. 97

Любов не обов'язкова, та почуття обов'язку обов'язкове.

Сліпа любов, як і сліпа віра, родить фанатизм і нетолеранцію.

Хто твердить: люблю свій народ, а не сповнює своїх обов'язків зглядом того народу — брехню твердить.

Справедлива увага — се хірургічна операція: болить і помагає; несправедлива увага — се сліпий вистріл: не болить того, на кого був вимірений, а тільки робить стрільцеві сором.

---

[1] Далі подається скорочено: ЦНБ АН УРСР, ф., №...

Посол Вельовейський прилюдно заявляє, що любить русинів. Ну, кого такі пани люблять, того я з спокійним сумлінням можу не любити.

Перейдімо насамперед «собачу» азбуку, а там чень дійдемо й до ідеальної премудрості.

«Коли я зле сказав, докажи се, а коли добре сказав, за що ж мене б'еш?» (Євангеліє Йоанново, XVIII, 24).

«Уж если он и останется собакой, так пусть же не от меня об этом узнают, пусть не я выдам его!» (Н. В. Гоголь, «Мертвые души»).

Polsko! lecz ciebie błyskotkami łudzą;
Pawiem narodów byłaś i papugą;
A teraz jesteś służebnicą cudzą.
Choć wiem, że słowa te nie zadrżą długo
W sercu, gdzie nie trwa myśl nawet godziny...
Mówię, bom smutny i sam pełen winy.
Przeklnij, lecz ciebie przepędzi ma dusza,
Jak Eumenida przez wężowe rózgi[1].

(*J. Słowacki*)

Від народного обов'язку сам бог не може звільнити; нахваляється звільнити від нього сатана.

V. Якби. («Якби само великее страждання...»). Вперше надруковано у кн.: «Мій Ізмарагд», с. 10. Зберігся автограф (ЦНБ АН УРСР, І, № 7444, арк. 2), що не відрізняється від основного тексту. Автограф без заголовка, датований: «14.X [1897]». Подається за збіркою «Давнє й нове», с 16—17.

VI. Декадент. Вперше надруковано в журн. «Зоря», 1896, № 17, с. 326. Вірш адресований В. Щуратові і викликаний його оцінкою ліричної драми І. Франка «Зів'яле листя» в статті «Літературні портрети. Д-р Іван Франко» («Зоря» 1896, № 2). І. Франко рішуче заперечив віднесення його до декадентів. У збірці «Давнє й нове» він надрукував дещо змінений текст вірша. Зокрема четвертий рядок п'ятої строфи «Я є мужик, пролог, не епілог» у збірці «Давнє й нове» читається так:

Я хлопський син, пролог, не епілог.

VII. Моїй не моїй. («Поклін тобі, моя зів'яла квітко...»). Вперше надруковано у кн.: «Мій Ізмарагд», с. 13—14. Подається за збіркою «Давнє й нове», с. 18.

VIII. Спомин. («У садочку в холодочку...»). Вперше надруковано у збірці «Мій Ізмарагд», с. 15—16, без назви. Подається за збіркою «Давнє й нове», с. 19.

---

[1] Тебе, о Польще, надять блискітки,
Ти павичем була серед народів.
Папугою! Тепер у наймички
Пішла чужинцям, всім на сміх і подив...
Та що слова! Ти й не почуеш їх!
Всі винні, всі,— я винен більш за всіх...
Клени мене! Бич у руці моїй,
Як евменіди, хай тебе карає!

Переклад М. Рильського.

II. ПАРЕНЕТІКОН

Паренетікон — збірка морально-етичних повчань.

І. «Коли обід хтось славний зготував...», ІІ. «Не слід усякого любити без розбору...». Вперше надруковано в журн «Житє і слово», 1895, кн. 3, с. 322—323, під спільним заголовком «Із чужих квітників. Із Ізмарагда».

ІІІ. «Не такого посту хоче бог від нас...». Вперше надруковано в журн «Житє і слово», 1895, кн. 3, с. 324, під спільним заголовком «Із чужих квітників. Із Ізмарагда». Зберігся автограф (ф 3, № 219, с. 26), який має незначні розходження порівняно з текстом збірки.

ІV. «Як у хвилі сумніву і муки...». Вперше надруковано в журн. «Житє і слово», 1895, кн. 3, с. 322, під спільним заголовком «Із чужих квітників. Із Ізмарагда». Зберігся автограф (ф. 3, № 219, с. 21—22), значно відмінний від основного тексту:

Як у хвилі сумніву і муки
Не найдеться мудрий научитель,
То приймай потіху і пораду
Хоч би з простих і невчених уст.
Як на город військо йде вороже
І побачать прості люди в полі
І до міста стануть бігти з криком:
«Ворог! Ворог! Утікай, хто може!» —
Чи ж тоді всі мудрі, всі багаті
Не послухають тих простаків?
Чи на крик їх не почнуть тікати
І ховатись за міцній мури?
А якби найшовся хто і мовив:
«Що там знають простаки ті глупі?
Відки мають право се кричати?
Князь на се їх не послав у поле».
І гордуючи отим простацтвом,
Він лишився б сам без остороги
І попався б ворогам у руки,—
Чи не слід його дурним назвати?

V. Багач. Вперше надруковано в журн. «Житє і слово», 1895, кн. 3, с. 325—326, без заголовка, під спільною назвою «Із чужих квітників. Із Ізмарагда». Зберігся автограф (ф. 3, № 219, с. 28), що не має істотних розходжень порівняно з текстом збірки.

У збірці «Давнє й нове» вірш має третю строфу (див. третій том нашого видання).

VІ. «Серцем молився Мойсей...». Вперше надруковано в журн. «Житє і слово», 1895, кн 3, с. 326, під спільною назвою «Із чужих квітників. Із Ізмарагда». Зберігся автограф (ф. 3, № 219, с. 28), що не має істотних розходжень порівняно з текстом збірки.

VІІ. «Гнів — се огонь...». Вперше надруковано в журн «Житє і слово», 1895, кн 2, с. 162—163, під спільною назвою «Із чужих квітників. Із Ізмарагда» Зберігся автограф (ф. 3, № 219, с 22), що має незначні розходження порівняно з текстом збірки.

VІІІ. «Немає друга понад мудрість...», ІХ. «Себе самого наперед...», Х. «Хоч хто і сто літ проживе...». Вперше надруковано у кн.:

«Мій Ізмарагд», с. 26—28. У збірці «Давнє й нове» вірш «Немає друга понад мудрість...» має зміни.

Четвертий рядок другої строфи читається так:

Вона свобідна серед пут.

Четвертий рядок третьої строфи має такий вигляд:

Холодна тінь у страстей сквар.

XI. «Хоч від хліба здержусь...». Вперше надруковано в журн. «Житє і слово», 1895, кн. 3, с 325, під спільним заголовком «Із чужих квітників. Із Ізмарагда». Збереглися два автографи (ф. 3, № 219, с. 26), один з яких читається так:

Сли я здержуся від хліба, проте ж від гніву не здержуся,
Не чоловік я, а звір!
Адже ж і звір не їсть хліба,— та кров п'є і шарпає тіло,
Так і фальшивий святець, що свого брата чорнить.

XII. «Як сережки золотії...». Вперше надруковано в журн. «Житє і слово», 1895, кн. 3, с. 321, під спільною назвою «Із чужих квітників. Із Ізмарагда». Зберігся автограф вірша (ф. 3, № 219, с. 22) без істотних розходжень порівняно з текстом збірки.

XIII. «Здоров, Степане!..». Вперше надруковано у кн.: «Мій Ізмарагд», с. 30—31. Зберігся автограф (ф. 3, № 250), що має значні розходження порівняно з основним текстом:

«Здоров, Семене, що ти робиш,
Що над Дунаєм з гаком ходиш?» —
«Ой мав я жінку гультяйочку,
Та втопилася у Дунайочку.
Тут на камені цокотіла,
Поковзнулася і полетіла».

«Та що ж, Семене, бог з тобою,
Її шукаєш вверх водою?» —
«Ой, брате любий, се не кпини!
Не знав ти, видно, Катерини.
Навіть по смерті моя мила
Певно з водою не поплила».

Автограф датований: «3.XI [18]99».

XIV. «Не високо мудруй...». Вперше надруковано в журн. «Житє і слово», 1895, кн. 2, с. 162, під спільним заголовком «Із чужих квітників. Із Ізмарагда». Зберігся автограф (ф. 3, № 219, с. 27), який має додатковий дев'ятий рядок: «людям добре чинить».

XV. «Годуй гадюку молоком...», XVI. «Як проміняєто гарний цвіт...», XVII. «Як лампа розбита...», XVIII. «Хто тому шкодить...», XIX. «Ворог батько...», XX. «Як пчола...». XXI. «Хто лиш квітки...». Вперше надруковано у кн.: «Мій Ізмарагд», с. 32—35.

XXII. «Багатство злом не є...». Вперше надруковано в журн. «Житє і слово», 1895, кн. 3, с. 324, під спільним заголовком «Із чужих квітників. Із Ізмарагда». Зберігся автограф (ф. 3, № 219, с. 25—26) без істотних розходжень порівняно з текстом збірки.

XXIII. «Як риба без води...». Вперше надруковано в журн. «Житє і слово», 1895, кн. 3, с. 324, під спільним заголовком «Із чужих квіт-

ників. Із Ізмарагда». Зберігся автограф (ф. 3, № 219, с. 25), текст якого ідентичний з текстом збірки.

XXIV. «Хто в першій чвертині життя...». Вперше надруковано в збірці «Мій Ізмарагд», с. 37.

XXV. Строфи.

1. «Пурпуром сонечко сходить...». Вперше надруковано в журн. «Зоря», 1883, № 23, с. 356—357, під спільним заголовком «Приказки». Текст передруку має деякі розходження порівняно з основним текстом. Зберігся автограф (ф. 3, № 193, с. 44) із значними розходженнями порівняно з текстом збірки:

Червоно сонечко сходить,
Червоно й криється в морю.
Так будь і ти все однакий
В щастю і в горю.

2. «Мужню силу хоч похилить горе...». Вперше надруковано в журн. «Зоря», 1883, № 23, с. 356, під спільним заголовком «Приказки». Зберігся автограф (ф. 3, № 193, с. 36), що не має істотних розходжень порівняно з текстом збірки.

3. «Обрубане дерево знов зеленіє...». Вперше надруковано у журн. «Зоря», 1883, № 23, с. 356, під спільним заголовком «Приказки». Зберігся автограф (ф. 3, № 193, с. 36), що має значні розходження порівняно з текстом збірки:

Підтятеє древо знов віти пускає,
І місяць із серпа знов повний стає;
Те зрячи, хай чесний надій не теряє,
Сли доля на нього загнівана б'є.

4. «Не цурається правди мудрець...». Вперше надруковано в журн. «Зоря», 1883, № 23, с. 356, під спільним заголовком «Приказки». Зберігся автограф (ф. 3, № 193, с. 37), що не має істотних розходжень порівняно з текстом збірки.

5. «Добру науку приймай...». Вперше надруковано в журн. «Житє і слово», 1895, кн. 2, с. 161, під спільним заголовком «Із чужих квітників. Із Ізмарагда». Зберігся автограф (ф. 3, № 219, с. 21), що не має істотних розходжень порівняно з текстом збірки.

6. «Хто має мудрість, а з неї...». Вперше надруковано в журн. «Житє і слово», 1895, кн. 2, с. 161, під спільним заголовком «Із чужих квітників. Із Ізмарагда». Зберігся автограф (ф. 3, № 219, с. 27), ідентичний з текстом збірки.

7. «Мудрість захована...». Вперше надруковано в журн. «Житє і слово», 1895, кн. 2, с. 161—162, під спільним заголовком «Із чужих квітників. Із Ізмарагда». Зберігся автограф (ф. 3, № 219, с. 27), ідентичний з текстом збірки.

8. «Дурний, хто, помилок лякаючись...». Вперше надруковано в журн. «Зоря», 1883, № 23, с. 356, під спільним заголовком «Приказки». Зберігся автограф (ф. 3, № 193, с. 41), що не має істотних розходжень порівняно з текстом збірки.

9. «Не пливе супроти вітру...». Вперше надруковано у кн.: «Мій Ізмарагд», с. 40.

10. «Навіть той, хто в призначення вірить....». Вперше надруковано в журн. «Зоря», 1883, № 23, с. 356, під спільним заголовком

«Приказки» Зберігся автограф (ф. 3, № 193, с. 41), що має незначні розходження порівняно з текстом збірки.

11. «Не звикай утертими стежками...». Вперше надруковано в журн. «Житє і слово», 1895, кн. 3, с. 322. Зберігся автограф (ф. 3. № 219, с. 26), що має незначні розходження порівняно з текстом збірки.

12. «Бережи маєток...», 13. «Гість, дитя, і цар, і жінка...». Вперше надруковано у кн.: «Мій Ізмарагд», с. 41.

14. «Хто духом низький, не мішайся там...». Вперше надруковано в журн. «Зоря», 1883, № 23, с. 356, під спільним заголовком «Приказки». Текст першодруку має деякі розходження порівняно з основним текстом. Зберігся автограф (ф. 3, № 193, с. 37), який має значні розходження порівняно з текстом збірки:

Низький духом не личить туди,
Де для взнеслих будовані трони;
Чи ж на голову чобота хто
Настовбурчить замісто корони.

15. «Та й глупі ж ті багатирі...», 16. «Щасливий той багач...», 17. «Отрута е зле вивчена наука...». Вперше надруковано у кн.: «Мій Ізмарагд», с. 42.

18. «Скупий — не пан своїх засіків повних...». Вперше надруковано у кн.: «Мій Ізмарагд», с. 43. Зберігся автограф (ф. 3, № 219, с. 28) з незначними розходженнями порівняно з текстом збірки. Є інший автограф (ф. 3, № 219, с. 28), варіант цього вірша:

Скупий волів би свого м'яса
Урізати, щоб бідному подать,
Ніж кришку взять із скарбів своїх,
Що в кліті без хісна лежать.

19. «Книги — морська глибина...». Вперше надруковано в журн. «Житє і слово», 1895, кн. 2, с. 162, під спільним заголовком «Із чужих квітників. Із Ізмарагда». Зберігся автограф (ф. 3, № 219, с. 22), який має незначні розходження порівняно з текстом збірки.

20. «Хто власного ума не має...», 21. «Клониться дерево...», 22. «Великі дерева шануй...», 23. «Мухи сідають на ранах...». Вперше надруковано у кн.: «Мій Ізмарагд», с. 43—44.

24. «Як військо скликає труба...». Вперше надруковано у кн.: «Мій Ізмарагд», с. 44. Зберігся автограф (ф. 3, № 219, с. 22), який має значні розходження порівняно з текстом збірки:

Як військо збирає труба,
Так ангелів божих скликають
Святії слова.
А в гуслі та флейти де грають,
Пісень де вигукують,— там
Приховок чортам.

25. «Лихвар і п'яниця...». Вперше надруковано у кн.: «Мій Ізмарагд», с. 45. Зберігся автограф (ф. 3, № 219, с. 28), який не має істотних розходжень порівняно з текстом збірки.

26. «На двоє сотворено богом вино...». Вперше надруковано в журн. «Житє і слово», 1895, кн. 3, с. 325, під спільним заголовком

«Із чужих квітників. Із Ізмарагда». Зберігся автограф (ф. 3, № 219, с. 28), який не має істотних розходжень порівняно з текстом збірки.

27. «Як від лютого татарина..», 28. «Хто з всіми добрий хоче буть...». Вперше надруковано в журн «Житє і слово», 1895, кн. 3, с. 323, під спільним заголовком «Із чужих квітників. Із Ізмарагда».

29. «Від слона на тисяч п'ядей...». Вперше надруковано у кн.: «Мій Ізмарагд», с. 46.

30. «Як метіль прошумить...». Вперше надруковано в журн. «Зоря», 1883, № 23. с. 357, під спільним заголовком «Приказки». Зберігся автограф (ф. 3, № 193, с. 44), який має незначні розходження порівняно з текстом збірки.

31. «Як запорохи чоловік...». Вперше надруковано в журн. «Житє і слово», 1895, кн 2, с. 162, під спільним заголовком «Із чужих квітників. Із Ізмарагда» Зберігся автограф (ф. 3, № 219, с. 22), який не має істотних розходжень порівняно з текстом збірки.

32. «Хоч би й мертвого міг гнівливий воскресить...». Вперше надруковано в журн. «Житє і слово», 1895, кн. 2, с. 163, під спільним заголовком «Із чужих квітників. Із Ізмарагда». Зберігся автограф (ф. 3, № 219, с. 27), який має значні розходження порівняно з текстом збірки:

Гнівний хоча мертвого воскресить,
Та бог його за гнів його відкине.
В гнівливе серце зло, як нетля в свічку, лине,—
Сама згорить, а свічки не згасить.

33. «Хоча б ти і муки тяжкі потерпів...». Вперше надруковано в журн. «Житє і слово», 1895, кн. 2, с. 163, під спільним заголовком «Із чужих квітників. Із Ізмарагда». Зберігся автограф (ф. 3, № 219, с. 27), який не має істотних розходжень порівняно з текстом збірки.

34. «Як та опука від скали...». Вперше надруковано в журн. «Зоря», 1883, № 23, с. 356, під спільним заголовком «Приказки», з деякими редакційними відмінами. Збереглися два автографи (ф. 3, № 193, с. 18, 19). Один має незначні розходження порівняно з текстом збірки, другий є варіантом строфи:

Як та опука від стіни раз в раз відскакує упруго,
Так кривда людська паде все на тебе, кривдниче-катюго.

35. «Огневі, що ліси палить...». Вперше надруковано у кн.: «Мій Ізмарагд», с. 48.

36. «Наче віз без коліс...». Вперше надруковано в журн. «Зоря», 1883, № 23, с. 356, під спільним заголовком «Приказки». Зберігся автограф (ф. 3, № 193), який не має істотних розходжень порівняно із текстом збірки

37. «Молодість у бідності...», 38. «Ти сто людей побив у бою...», 39. «Купа дров і жура...». Вперше надруковано у кн.: «Мій Ізмарагд», с. 48—49.

40. «Хоч би все небо папером було...». Вперше надруковано в журн. «Житє і слово», 1895, кн. 3, с. 322, під спільним заголовком «Із чужих квітників. Із Ізмарагда» Зберігся автограф (ф. 3, № 219, с. 22), який не має істотних розходжень порівняно з текстом збірки.

III. ПРИТЧІ

І. Притча про життя. Вперше надруковано в журн. «Зоря», 1892, № 22, с. 427—428, під заголовком «Індійські легенди. Чоловік у балці».

ІІ. Притча про віру, ІІІ. Притча про любов. Вперше надруковано у кн.: «Мій Ізмарагд», с. 58—62

IV. Притча про красу. Вперше надруковано у кн.: «Мій Ізмарагд», с. 62—65. Зберігся автограф без заголовка (ЦНБ АН УРСР, І, № 7444, арк. 5—6), що має окремі розходження порівняно з текстом збірки.

V. Притча про приязнь. Вперше надруковано у кн.: «Мій Ізмарагд», с. 65—69. Зберігся автограф без заголовка (ЦНБ АН УРСР, І, № 7444, арк. 12—13), що має деякі розходження порівняно з текстом збірки.

VI. Притча про вдячність. Вперше надруковано в журн. «Житє і слово», 1895, кн. 3, с. 321, без заголовка, під спільною назвою «Із чужих квітників. Із Ізмарагда». Зберігся автограф (ф. 3, № 219, с. 21), майже ідентичний із текстом збірки.

VII. Притча про покору. Вперше надруковано в журн. «Житє і слово», 1895, кн. 2, с. 162, без заголовка, під спільною назвою «Із чужих квітників Із Ізмарагда». Зберігся автограф (ф. 3, № 219, с. 27), що не має істотних розходжень порівняно з текстом збірки.

VIII. Притча про правдиву вартість, IX. Притча про нерозум. Вперше надруковано у кн.: «Мій Ізмарагд», с. 71—79. Збереглися автографи (ЦНБ АН УРСР, І, № 7444, арк. 3—4; 10), що мають окремі розходження порівняно з текстом збірки.

X. Притча про радість і смуток. Вперше надруковано в журн. «Житє і слово», 1895, кн. 3, с. 323—324, без заголовка, під спільною назвою «Із чужих квітників. Із Ізмарагда». Зберігся автограф (ф. 3, № 219, с. 25), що не має істотних розходжень порівняно з текстом збірки.

XI. Притча про піст. Вперше надруковано у кн.: «Мій Ізмарагд», с. 80—82. Зберігся автограф без заголовка (ЦНБ АН УРСР, І, № 7444, арк. 11), що є варіантом притчі:

Раз цар один на ловах заблудився
Посеред гір, і не було нікого
При нім, окрім хлопчини-руженосця.

І зголоднів той цар і сів обідать,
Та щось не йшла йому до рота страва,
Бо він привик обідати не сам,

А серед шуму, гамору дворян.
Промовив цар до хлопця-руженосця:
«Піди, поклич мені кого знайдеш,

Щоби зо мною сів обід обідать».
Побіг хлопчина, пастуха веде,
Що стадо пас у близькій полонині.

«Здоров був, брате,— цар йому сказав,—
Ходи сідай обідати зо мною,
Бо не привик я їсти сам один».

«Здоров був, царю,— відповів пастух,—
З тобою я обідати не можу,
Бо запросив мене на свій обід

Ще старший цар від тебе».— «Що за цар?» —
Здивований спитав його володар.
«Сам бог,— пастух спокійно відповів,—

Я піст держу сьогодні, царю мій».—
«Га, добре діло,— мовить цар,— та нині
Для мене се зроби, зламай свій піст.

Обідай враз зо мною, а свій піст
Відпостиш завтра».— «Я готов, мій царю,
Зробити се лиш при одній умові:

Поруку вірну дай мені, що я
Діжду до завтра, побачу ще
Те завтра й буду міг сповнити

Те, що своєму богу обіцяв!»
І вдарили царя по серцю ті
Слова, і пастуху він поклонився,

І мовив: «Правду мовиш, сину мій,
Не годен я тобі поруки дати.
Іди сповняй свій заповіт, як знаєш».

Пастух пішов, а цар нагодував
Хлопчину-руженосця та, не ївши
Нічого сам, подався в город свій.

XII. Притча про смерть. Вперше надруковано у кн.: «Мій Ізмарагд», с. 82—86. Зберігся автограф без заголовка (ЦНБ АН УРСР, І, № 7444, арк. 8—9), що має незначні розходження порівняно з текстом збірки.

IV. ЛЕГЕНДИ

I. Арот і Марот. Вперше надруковано у кн.: «Мій Ізмарагд», с. 87—94.

II. Указ проти голоду. Вперше надруковано в журн. «Зоря», 1892, № 23, с. 444.

III. Побіда. Вперше надруковано в журн. «Зоря», 1892, № 24, с. 466, під назвою «Ідилія» («Східна повість»).

IV. Свята Доместіка. Вперше надруковано у кн.: «Мій Ізмарагд», с. 98—101. Подається за збіркою «Давнє й нове», с. 105—107.

Доместіка *(лат.)* — домашня; уособлення свині.

V. Життя, і страждання... преподобного Селедія. Вперше надруковано у віденському студентському альманасі «Січ», 1898, с. 86—89. Зберігся автограф (ЦНБ АН УРСР, І, № 7444, арк. 6—7), що має незначні розходження порівняно з текстом збірки.

VI. Легенда про вічне життя. Вперше надруковано у кн.: «Мій Ізмарагд», с. 106—114. Зберігся автограф (ф. 3, № 1), що не має істотних розходжень порівняно з текстом збірки.

V. ПО СЕЛАХ

I. «На Підгір'ї села невеселі...». Вперше надруковано в журн. «Житє і слово», 1894, кн. 1, с. 48—50, під назвою «З подорожніх заміток».

Підгір'я — Прикарпаття.

Йосифінський наказ панщизняний — наказ, виданий 1782 р. австрійським цісарем Йосифом II, яким частково обмежувались права поміщиків.

II. «В шинку шумить...», III. «Вранці-рано по селі...», IV. «Зразу сварилися...», V. «Того рана з криком...», VI. «Ворожка мовить...», VII. «Іде Пазюк від ворожки...», VIII. «Ой-ой! Метушня...», IX. «Три неділі вже...». Вперше надруковано у кн.: «Мій Ізмарагд», с. 120—135.

X. На пастівнику. Вперше надруковано в журн. «Житє і слово», 1895, кн. 5, с. 162—171, з датою «1888 р.».

Діл — пасмо гір на південь від Дрогобича.

VI. ДО БРАЗІЛІЇ

I. Лист до Стефанії. Вперше надруковано в журн. «Літературно-науковий вісник», 1898, кн. 1, с. 27—29.

«Літературно-науковий вісник» — щомісячний художній, науковий і публіцистичний журнал. У період, коли до його редакції входив І. Франко (1898—1906), журнал мав демократичне спрямування.

II. «Коли почуєш, як в тиші нічній...». Вперше надруковано в журн. «Житє і слово», 1896, кн. 1, с. 12—13, під спільним заголовком «Сучасні образки».

III. «Два панки йдуть попри них...». Вперше надруковано в журн. «Житє і слово», 1896, кн. 1, с. 13, під спільним заголовком «Сучасні образки».

IV. «Гей, розіллялось ти, руськеє горе...». Вперше надруковано в журн «Літературно-науковий вісник», 1898, кн. 1, с. 29—30.

Рєка — місто на північно-східному узбережжі Адріатичного моря.

Понтеба — місто в Альпах.

Кормон (Кормонс) — місто, розташоване недалеко від Адріатичного моря, на північ від Трієстської затоки.

Парана, Спіріто, Санто, Мінас Джераєс (Жераїс) — штати (області) в південній Бразілії.

V. Лист із Бразілії. Вперше надруковано в журн. «Літературно-науковий вісник», 1898, кн. 1, с. 30—33.

ПОЕЗІЇ, ЩО НЕ ВВІЙШЛИ ДО ЗБІРОК

1875

На день 11 юлія 1875. Вперше надруковано М. Возняком у кн.: Іван Франко. Статті і матеріали. Збірник п'ятий, Львів. Вид-во Львівського ун-ту, 1956, с. 26. Зберігся автограф (ф. 3, № 1575). Це невеличка картка, під текстом вірша зазначено: «Ользі Рошкевич Іван Франко».

Подається за автографом.

«О złe i dobre, które w sercu nosze...». Вперше надруковано у кн.: «Літературна спадщина. Т. 1. Іван Франко». К., Вид-во АН УРСР, 1956, с. 27.

Подається за автографом (ф. 3, № 287, с. 1).

1877

«Шукай краси, добра шукай!..». Вперше надруковано у кн.: Іван Франко. Твори в двадцяти томах. Т. 13. К., Держлітвидав, 1954, с 26 [1].

Подається за автографом (ф. 3, № 322, с. 1).

1878

Стара пісня. Вперше надруковано у кн.: Твори, т. 13, с. 27—28. Зберігся автограф 1878 р. (ф. 3, № 216, с. 2, з кінця зошита), в який поет в останні роки життя вніс окремі правки.

12-й рядок «Чому ж вам щасливо не жити, чому?..» викреслений. Замість нього написаний такий рядок: «А як би направить, ніяк не збагну!»

Подається за автографом.

«Бувають хвилі — серце рветься...». Вперше надруковано у кн.: Твори, т 13, с. 28.

Зберігся автограф (ф. 3, № 216, с. 3, з кінця зошита), в якому викреслені останні два рядки:

Я щастя боюся, як бачу
Те безконечне море мук.

Умовно датується 1878 р.

Подається за автографом.

«Самотній, хворий, думаю в хатині...». Вперше надруковано у кн.: Твори, т. 13, с. 29 Зберігся автограф серед віршів, датованих 1878 р. (ф. 3, № 216, с. 56—57). На цій підставі вірш умовно датується 1878 р. В автографі є викреслені рядки: 7-й — «Мертва холодна мисль немов мор...»; 25-й — «Так пусто, холодно любов мину...».

Подається за автографом.

---

[1] Далі посилання на твори І. Франка подаватимуться за цим виданням із зазначенням тому і сторінки.

«Смерклося. Тихо круг мене, мов в гробі...». Вперше надруковано у кн.: Твори, т. 13, с. 30. Зберігся автограф 1878 р (ф. 3, № 216, с. 40), в якому викреслені 9—12-й рядки:

Слух мій напружений чує виразно
Шелест голки у твоїх руках,
Що все викликує мислі тужливі,
Зітхнень глибоких де джерело є?

Подається за автографом.

«Ой матінко люба, єдина моя...». Вперше надруковано у кн.: Твори, т. 13, с. 30—31.

Умовно датується 1878 р.

Подається за автографом (ф. 3, № 216, с. 2, з кінця зошита).

Ми. Вперше надруковано у кн.: Твори, т. 13, с. 41. Подається за автографом (ф. 3, № 216, с. 4, з кінця зошита).

За фонетику п'ятнадцять літ воювали ми тягом... — поет висміює відсталі погляди галицьких ботокудів, які були далекі від передових громадських інтересів і обмежували свою діяльність «Азбучною війною», тобто боротьбою за фонетичний правопис.

Словар-поет, Вер-ий, «Слово», В-ові П-ому, П'ять гріхів головних, «Слово» і «Правда». Вперше надруковано в журн. «Нові шляхи», 1931, № 1, с. 55. Епіграми написані олівцем на чистих сторінках книги М. Костомарова «Исторические монографии и исследования», т. XII, СПб., 1872, с. 464—465, у тюрмі, під час першого арешту в 1877—1878 рр.

Подаються за автографами (ф. 3, № 213, с 464—465).

Словар-поет, Вер-ий — епіграми на Івана Верхратського (1846—1919), учителя дрогобицької гімназії, поета, діяча «народовського» табору.

«Слово» — щоденна газета, орган «москвофільської» партії, монархічно-клерикальне видання. Виходила у Львові (1861—1887). Отримувала таємні субсидії від російського самодержавства. Реакційний характер «Слова» викрив М. Чернишевський у статті «Національна безтактність».

Богдан його відтам украв... — Йдеться про Богдана Дідицького (1827—1909), письменника і журналіста реакційного спрямування, засновника і редактора газети «Слово».

Чом «Слово» на «Правду» весь час ворогує... — між газетою «Слово» і журналом «Правда» не було принципових політичних розходжень, обидва ці видання посідали реакційні позиції. Щоправда, «Слово», як і партія «москвофілів», орієнтувалося на російське самодержавство, «Правда» — на австрійську монархію. В цьому питанні між ними точилася боротьба, хоча вони «вірою і правдою» служили обом монархам. В питанні про ставлення до трудового народу вони посідали однакові реакційні позиції — нехтування народними інтересами.

«Правда» — літературно-науковий і політичний журнал, що виходив у Львові з перервами (1867—1897). В ранній період — ліберально-буржуазного напряму; з кінця 80-х років став трибуною українського буржуазного націоналізму.

В-ові П-ому — Венедиктові Площанському (1834—1902),

галицькому діячеві «москвофільського» табору, історикові і журналістові монархічно-клерикального спрямування.

Арістофан II. Вперше надруковано в кн.: Твори, т. 13, с. 44, Збереглися два автографи: ф. 3, № 216, с. 12 з кінця зошита та ф. 3, № 232, с. 59.

Подається за автографом (ф. 3, № 232).

«Послухайте, добрі люди, що маю казати...». Вперше надруковано у кн.: Твори, т. 13, с. 44—46. Умовно датується 1878 р.

Подається за автографом (ф. 3, № 216, с. 57).

Невольники. Вперше надруковано в журн. «Громадський друг», 1878, кн. 2, с. 97—98. Подається за першодруком.

«Громадський друг» — революційно-демократичний літературний і політичний журнал. Видавався у Львові 1878 р. І. Франком та М. Павликом.

Елегія. Вперше надруковано М. Возняком у журн. «Вікна», 1932, № 9, с. 28. Умовно датується 1878 р.

Подається за автографом (ф. 3, № 215, с. 425).

Наум вже Безумович...— Йдеться про Івана Наумовича (1826—1891) — галицького клерикального діяча, «москвофіла», видавця, журналіста.

«Ах, коб я був музикантом...». Вперше надруковано у кн.: Іван Франко. Статті і матеріали. Збірник п'ятий, с. 62—63. Зберігся автограф (ф. 3, № 1204). Вірш написаний 1878 р. у листі до О. Рошкевич, що починається словами: «Саме що приїхав вечером до Львова...».

Подається за автографом

«Не журись, що на світ осінь сумрачна йде!..», «Ні, на діло, щоб виречи: та воно праве...», «Сльозами личенько ти не вмивай!..». Вперше надруковано у кн.: О. Г. Мельниченко. Невідомі автографи Івана Франка. К., «Наукова думка», 1966, с. 17—20.

Ці вірші написані олівцем на полях журналу «Отечественные записки» за 1877 р. в тюрмі, під час першого арешту Франка 1877—1878 рр. На цій підставі вірші умовно датуються 1877—1878 рр. Під час переплетення журналу у другому вірші зрізано два перші рядки.

Подаються за автографом: Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, відділ рукописів, бібліотека Івана Франка, № 504, журн. «Отечественные записки», 1877, т. 233, с. 98—99, 197.

1879

«Не раз нагадую ті дни...». Вперше надруковано у наукових записках Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР «Радянське літературознавство», 1940, № 5-6, с. 130. Умовно датується 1879 р.

Подається за автографом (ф. 3, № 279, окремий аркуш). Під текстом автором закреслена посвята «Сердечній Ользі». Це дає підстави твердити, що вірш був присвячений О. Рошкевич.

«Між щастям а горем...». Вперше надруковано у кн.: Твори, т. 13, с. 47. Умовно датується 1879 р.

Подається за автографом (ф. 3, № 211, с. 19, з кінця зошита).

«Встидно плакати, тужити...». Вперше надруковано у кн.: Твори, т. 13, с. 48. В автографі (ф. 3, № 216) відсутній заголовок Умовно да-

тується 1879 р. на тій підставі, що вірш написаний Франком у тому зошиті, що й вірші, датовані 1879 р.

Подається за автографом

На смерть молодого поета. Вперше надруковано у кн.: Твори, т 13, с. 48. Умовно датується 1879 р.

Подається за автографом (ф. 3, № 211, с. 19, з кінця зошита).

Думка («Ой погляну я на поле...»). Вперше надруковано М. Возняком у кн.: «Іван Франко», 1926, с. 243.

Збереглися три автографи (ф. 3, № 231, с. 7; № 190, с. 16—17; № 232, с. 6). Тексти перших двох ранніх автографів ідентичні, але значно відрізняються від останнього варіанта. Наводимо з ранніх автографів третю та четверту строфи:

Гляну, що за рай в природі,
Що за розкіш, красота!..
Та мені ж на ню дивитись,
Кой гризе мя гризота?

Для нещасного природа,
Мов убигая мовчить,
Де над серцем, му голодна
Нужда: Хліба! Враз кричить.

Подається за автографом (ф. 3, № 232).

1880

«Знов рік минув. Знов крок один вперед...». Вперше надруковано у кн.: Твори, т. 13, с. 80—81. Умовно датується 1880 р.

Подається за автографом (ф. 3, № 211, с. 5 з кінця зошита).

«Наче вихор, минають роки...». Вперше надруковано у кн.: Твори, т. 13, с. 81—82. Зберігся автограф (ф. 3, № 214, с. 113). В автографі є ряд правок. Зокрема, 17-й рядок: «Лиш одне те залізо студене» викреслений, замість нього написаний такий рядок: «Тільки звоздя залізо студене». Умовно датується 1880 р.

Подається за автографом.

«Промине, проплине...». Вперше надруковано у кн.: Твори, т. 13, с. 82. Умовно датується 1880 р.

Зберігся автограф (ф. 3, № 214, с. 90), в якому останню строфу Франко закреслив. Із закресленого можна прочитати:

Де твій розум погас?
Чеснота твоя де?
. . . не раз
Та повергла мене?

Подається за автографом.

«В самогі, гризоті...». Вперше надруковано у кн.: Твори, т. 13,

с. 82—83. Зберігся автограф (ф 3, № 214, с. 120). В автографі викреслені рядки 24—25:

Ти здорова, жива,—
То в могилі лежить...

та рядки 30—31:

Ні, не ти так глядиш,
Безнадійно у горі...

Умовно датується 1880 р.

Подається за автографом

«Як тихо, ясно надворі!..» Вперше надруковано у кн.: Твори, т. 13, с. 83—84. Зберігся автограф (ф. 3, № 214, с. 90), без заголовка і дати. Вірш написаний олівцем у зошиті поряд з творами, датованими 1880 р. На цій підставі вірш датується 1880 р.

Подається за автографом

«Пісні тихії, сумнії...». Вперше надруковано у кн.: Твори, т. 13, с. 84. Зберігся автограф (ф 3, № 214, с. 90), без заголовка і дати. Вірш написаний олівцем у зошиті поряд з творами, датованими 1880 р. На цій підставі вірш датується 1880 р.

Подається за автографом.

«Ей, думи золотії...». Вперше надруковано у кн.: Твори, т. 13, с. 84.

Подається за автографом (ф. 3, № 231, с. 1).

Шевченко і поклонники. Вперше надруковано О. Кисельовим і М. Деркач у журн. «Література і мистецтво», 1941, № 3, с. 25.

Подається за автографом (ф. 3, № 231, с. 2).

«Ти знов оживаєш, надіє!..». Вперше надруковано М. Возняком у журн. «Культура», 1925, № 10-12, с. 6.

Збереглися два автографи (ф. 3, № 239, с. 11; № 231, с. 4). В останньому відсутня перша строфа Крім того, третій рядок четвертої строфи в цьому автографі читається так:

Тягар се обмови й осуди.

Подається за автографом (ф. 3, № 239).

«Культура» — щомісячний громадсько-політичний журнал. Видавався у Львові з листопада 1924 до червня 1927 р. (№ 1—42) як неофіційний орган КПЗУ. У 1927 р. журнал потрапив до рук націонал-ухильницької групи в КПЗУ. У вересні 1934 р. видання журналу припинилося.

«Втомився я. Мов жар, горить все тіло...». Вперше надруковано у кн.: Твори, т. 13, с. 86—87.

Подається за автографом (ф. 3, № 239, с. 16—17).

«Чом так тривожно б'єсь у мене серце в груди...». Вперше надруковано М. Возняком у журн. «Культура», 1925, № 10-12, с. 2—4.

Подається за автографом (ф. 3, № 239, с. 17—20).

«Мчиться блискуча карета...». Вперше надруковано у кн.: Твори, т. 13, с. 89—91.

Подається за автографом (ф. 3, № 309, с. 2). Зберігся ще один автограф вірша (ф. 3, № 214, с 58, з кінця зошита), в якому відсутня четверта строфа.

Не бійтеся тюрми! (Сонет). Вперше надруковано М. Возняком

у журн. «Культура», 1925, № 1, с. 2. Збереглися два автографи — ранній, 1880 р. (ф. 3, № 216, с. 3, з кінця зошита), і останніх років життя поета (ф. 3, № 232. с. 65—66). Автографи мають розходження. В ранньому автографі перші два рядки другої строфи читаються так:

Що ж, раді ся пани забавить трохи з нами,
Бо видять, що в тюрмі зовсім ми в їх руках...

Відмінний і перший рядок третьої строфи:

Ні, не для нас тюрма. Ми другі тюрми знаєм...

Подається за автографом (ф. 3, № 232).

Сучасна пісня. Вперше надруковано М. Возняком у журн. «Культура», 1925, № 10-12, с. 4—5.

Подається за автографом (ф. 3, № 309, с. 1).

Сонети-невільники. Вперше надруковано у кн.: Твори, т. 13, с. 93.

Збереглися два автографи — ранній (ф. 3, № 216, с. 10, з кінця зошита) і останніх років життя поета(ф. 3, № 232, с. 67).

Автографи мають значні розходження. Перша строфа раннього автографа читається так:

Сонети! Се ж невольничі стихи! Закутий
В тісную форму, мов у пута, тут поет
Ні мислей вольних тут не може розвернути,
Ані ярких картин. Покинь, покинь сонет!

Подається за автографом (ф. 3, № 232), в якому є така примітка поета: «Написано в р. 1880, досі не друковано. Деякі мотиви з сього сонета я переробив пізніше, хоч того самого року, в першім сонеті серії «Вільних сонетів», пор. мою збірку «З вершин і низин», друге доповнене видання, Львів, 1893, стор. 151».

[«ІЗ ГАЛИЦЬКИХ ОБРАЗКІВ»]

Правдива казка. Вперше надруковано О. Кисельовим у журн. «Радянська література», 1941, № 4-5, с. 6—7. В автографі рукописного збірника ця поезія значиться так: «II. Правдива казка». Під цим заголовком вміщено п'ять віршів, розділених зірочкою.

Подається за автографом (ф. 3, № 231, с. 1—2).

«Питаєш, чим я согрішив...». Вперше надруковано у кн.: «Літературна спадщина. Т. 1. Іван Франко», с. 25. Зберігся автограф (ф. 3, № 231, с. 4), в якому вірш позначений цифрою VII.

Подається за автографом.

[Оповідання цюпасника]. Вперше надруковано у польській газеті «Praca», 1880, № 17, під заголовком: «Opowidanie cupasnuka» («Szczóż mij gruntyk bożow wolejn»).

Збереглися два автографи — ранній (ф. 3, № 190, с. 17—19) і пізніший (ф. 3, № 231, с. 8). В обох автографах відсутні заголовки. В книжечці, де написаний ранній варіант цього твору, є список віршів циклу «Галицькі образки», в якому згаданий вірш значиться під № 2 і має заголовок «Оповідання цюпасника». Зберігся ще список вірша, писаний невідомою рукою (ф. 3, № 329). Умовно датується 1880 р.

Подається за автографом (ф. 3, № 231).

«Р г а с а» — легальна робітнича газета в Галичині, яка видавалась польською мовою у 1878—1892 рр. у Львові. Спочатку — орган львівських друкарів, а потім — загальноробітнича газета. Франко певний час був одним з її редакторів і друкував у цій газеті художні твори та статті про життя бориславських і дрогобицьких робітників.

«На небі чорна тьма...». Вперше надруковано О. Кисельовим у журн. «Радянська література», 1941, кн. 4-5, с. 8—9.

Зберігся автограф (ф. 3, № 214, с. 65, з кінця зошита), в якому закреслені останні дві строфи:

І ви жалібники,
Хто там го вздрить,
Як не поможете,
Пощо будить?..

Но хто ж дитина та?
Що сон її?
Се людськість в злотім сні
Поезії!

За планом збірки Франка «З вершин і низин», що є в цьому ж зошиті, вірш мав бути поданий у циклі поезій «Галицькі образки» під заголовком «Дитя під брамою».

Умовно датується 1880 р.

Подається за автографом.

1881

«Не все іще було, що може бути...». Вперше надруковано у журн. «Світ», 1881, № 8-9, с. 156.

Подається за першодруком.

«С в і т» — літературно-науковий і політичний журнал революційно-демократичного напряму, виходив у Львові 1881—1882 рр.

І. Привіт. Вперше надруковано О. Кисельовим і М. Деркач у журн. «Література і мистецтво», 1941, № 5, с. 12—13. Зберігся автограф (ф. 3, № 215, с. 419). Цей вірш разом з віршем «Бубнище» є початком незакінченого циклу поезій: І. Привіт. ІІ. Бубнище. Під номером ІІІ подано заголовок «Сон на скалі» і перший рядок — «По скалах спинавсь я всю днину», який Франко закреслив.

Умовно датується 1881 р.

Подається за автографом.

ІІ. Бубнище. Вперше надруковано у кн.: Твори, т. 13, с. 101—102. Умовно датується 1881 р.

Подається за автографом (ф. 3, № 215, с. 419).

ІЗ ГАЛИЦЬКИХ ОБРАЗКІВ

Три арештантки. Вперше надруковано у кн.: Твори, т. 13, с. 103—106.

Збереглися два автографи — останніх років життя поета (ф. 3, № 232, с 69—74) і ранній варіант вірша (ф. 3, № 211, с. 22, з кінця зошита), який був опублікований у журн. «Радянська література», 1941, № 4-5, с. 9—11. Ранній автограф має значні розходження і за-

головок «Баби в аресті». Для порівняння наводимо з нього останню строфу:

От так розмозляли жінки,
Лягли на брудні сінники,
Укрились веретов бруднов.
І нич не чути.
Та сон десь до вольних пішов,—
Не може уснути.

Подається за автографом (ф. 3, № 232).

Смерть убійці. Вперше надруковано М. Возняком у кн.: «Іван Франко», 1926, с. 227—231.

Умовно датується 1881 р.

Подається за автографом (ф. 3, № 224, с. 435—439).

Матрона-комірниця. Вперше надруковано М. Возняком у журн. «Культура», 1926, № 4-6, с. 33—36.

Зберігся автограф (ф. 3, № 224, с. 431—434). В автографі закреслені дві перші строфи, написані іншим розміром, ніж увесь твір:

В службі-м виросла; ті руки вже, мабуть, відроду
почали робить на других! В сльоту чи погоду
маленькою лажу, було, за гусьми на пашу,
діти бавлю, хоть сама б ще бавилась...
Раз нашу
гуску яструб вбив під плотом, аж мій газда з ниви
схопився, жене за мною і кричить щосили:
«Так пильнуєш меї праці, бахуре поганий?
Чом не била-сь дику птицю?»

Умовно датується 1881 р.

Подається за автографом.

Передмова. Вперше надруковано у кн.: Твори, т. 13, с. 120—121. Зберігся автограф (ф. 3, № 214, с. 101—102). В автографі закреслені два рядки другої строфи:

Що писателі суспільними
Питаннями зайнялись.

Замість них написані такі рядки:

Що молодики свавільнії
На естетику плюють.

В автографі є й інші виправлення. Умовно датується 1881 р.

Подається за автографом.

Устиянович Корнило Миколайович (1839—1903) — український художник і письменник ліберально-буржуазного напряму. Видав дві історичні поеми — «Іскоростень» та «Вадим», які Франко критикував за відступ від історичної правди.

1882

Руським в'язням із р. 1882. Вперше надруковано М. Возняком у журн. «Культура», 1925, № 1, с. 2—3. Вірш є відгуком поета на судовий процес Ольги Грабар та інших «москвофілів», що відбувся

у Львові в 1882 р. Підсудні, що звинувачувалися у шпигунстві на користь Росії, були виправдані. Франко згадує обставини свого першого арешту, коли «москвофіли» глузували з нього і вимагали для нього суворої кари

Збереглися два автографи — ранній (ф. 3, № 191, с. 13—14) та останніх років життя поета (ф. 3, № 232, с. 75). Ранній має заголовок «Ув'язненим руським людям» і окремими строфами відрізняється від пізнішої редакції.

Зважаючи на це, наводимо з автографа № 191 два рядки із другої строфи та восьму і дев'яту строфи:

що й ми колись-то в домі тім
ще гірше мучились-страждали.

І чи ви схочете признать
минулі блуди — чи забагнуть
вас ноги знов нести в ту ж путь,—
се теж як ваші коні тягнуть.

І до поправи, до покут
вас звать — ми теж некомпетентні;
одно лиш просим: будьте все
одверті, щирі й консеквентні!

У непам'ять Вперше надруковано М. Возняком у журн. «Культура», 1925, № 1, с. 3—4.

Збереглися два автографи — ранній (ф. 3, № 191, с. 14) і останніх років життя поета (ф. 3, № 232, с. 76). Автографи не мають істотних розходжень.

Подається за автографом (ф 3, № 232).

На смерть Володимира Навроцького, автора «Пропінації», «Народних шкіл», «Подвійної крейдки» і др. Вперше надруковано в журн. «Світ», 1882, № 16-17, с. 301—302.

Зберігся автограф (ф. 3, № 191, с. 4, зв. та с. 5 з кінця книжечки) без заголовка

Подається за першодруком.

Навроцький Володимир Михайлович (1847—1882) — прогресивний діяч Галичини, публіцист, економіст-статистик, автор ряду статей: «Що нам коштує пропінація?», «Руська народність в школах галицьких», «Класові інтереси і інтереси народу» та ін.

«Нема, нема вже владаря грізного...». Вперше надруковано М. Возняком у кн.: «Іван Франко», 1926, с. 245—246.

Збереглися два автографи — ранній (ф. 3, № 192, с. 33, зв, 34, зв.) та пізніший (ф. 3, № 226, с. 10—11). Ранній автограф неповний (відсутні три строфи), має розходження порівняно з автографом № 226. Для порівняння наводимо передостанню строфу раннього автографа:

Глянь, зеленіє жизні чудне древо,
Для всіх уже знання достигли плоди.
Встань, людськості, природи королево!
Встань, день надходить!

Подається за автографом (ф. 3, № 226).

Рубач. (Із переказів народних). Вперше надруковано у журн. «Література і мистецтво», 1941, № 1, с. 26—27, за підписом *Мирон*.

В плані збірки поезій «З вершин і низин» (ф. 3, № 214, с. 126 і 235) цей вірш значиться, але у збірці він не був надрукований.

Зберігся автограф (ф. 3, № 299, с. 1) та два уривки-варіанти, що є значно розширеним початком цього твору. Один з них (ф. 3, № 206, с. 17) вперше опублікований 1926 р. М. Возняком у кн. «Іван Франко» (с. 238—239) як самостійний вірш; другий (ф. 3, № 206, с. 7—8) вперше надрукований у кн.: Твори, т. 13, с. 177—178, теж як окремий вірш. Подаємо обидва уривки, які мають відмінності порівняно з основним текстом.

Автограф № 206, с. 7—8:

В життя вандрівці я блудив багато,
Блудив, бо правди і добра шукав,
В добро і правду віруючи свято.
І кождий блуд слізьми я полоскав,
І топтано мене, і гнано, й клято,
За зло й добро докори я спіткав,

Но в серці я зберіг спокій, свободу,
Любов до правди й рідного народу.
Всміхавсь часом і мні світ на хвилину,
Та щастя я не вмів в лету хватать,—
Воно мов тисло, гнуло мя вдолину,
На людське горе вчило взір звертать.
Я й бачив горе скорше, ніж провину,
Зрів слабість там, де другі підлість зрять,
І з власних мук, і з досвіду тяжкого
Не виніс я ненависті до злого.

Ох, бо ненависть — се прикмета сили,
А я слабий, м'який, тривожний був.
Вітхнення жар терпіння в мні згасили,
Надії цвіти вихор в пух роздув,
А сумніви відвагу підкосили,
І кождий вал мене додолу гнув.
Так я пройшов, зранивши серце й ноги,
До половини земної дороги.

І заблукався я у пущу темну,
Котрій, здавалось, і кінця нема.
Глибокий морок дрож будив таємну,
Дрімала в дебрях непроглядна тьма,
В верхів'ях вітер думу вів надземну,
Стогнав, то грізно шибавсь, та дарма!
Хоч як він рвавсь на вольний світ гуляти,—
І він, як я, в тім борі був заклятий.

І не було дороги предо мною,
Столітній лом спиняв щокрок мій хід,
Там лютий звір ревів десь під скалою,
Лиш в порохні його виднівся слід,—

Тут яр глибокий, прірвою скальною
Клекоче потік, хлеще піну вбрід,—
Там в віттях дятел стукнув голосніше,
То кані чути зойкання зловіще.

В могучій тій, безвихідній западні
Я вчувсь такий безсильний і малий,
Всі змагання до бою й свободи
Такі дрібні, незначні мні здались,
Що й руки впали, в груді дух заперло,
І, мов підтятий, з ніг я повалився,
І з глибини сердечної розпуки
Я крикнув: «Хто спасе мя з сеї...»

Автограф № 206, с. 17:

В життя вандрівці я блудив багато,
Блудив, бо правди і добра шукав,
В добро і правду віруючи свято.
І кождий блуд, окуплений слізьми,
Ставався товчком у мене до поправи.
А кільки ж то добра відплачено
Мні злом, і щирості лиш клеветою,
Любві прокляттями! Я все те зніс
І в серці зберігав спокій, свободу,
Любов до правди й рідного народу.

Всміхалась доля і мені часом,
Та щастя я не вмів в лету ловити.
Не вмів у щасті сам себе забути,
Забути других, бідних та слабих.
Я й бачив горе скорше, ніж провину,
Зрів слабість там, де другі підлість зрять,
У всім старався найти поперед всього
Зерно добра й зерно те оцінить,—
І з власних мук, і з досвіду тяжкого
Не виніс я ненависті до злого.

Ох, бо ненависть — се ж ознака сили,
А я слабий, м'який, тривожний був.
Я змалку звик коритись і боятись
І виростав рабом, немов провину,
Таючи в собі ті горді чуття,
Що справді вольним роблять чоловіка.
І рабські привички отрутою
Запали в кров мою і помутили
Пречисте джерело життя. Каліка,
На бойовище світу вийшов я,
Судном хрупким в бурхливе виплив море,
І кождий вал мене збивав з пуття.
Так я пройшов, зран[ивши] душу й ноги,
До половини земної дор[оги].
В піску безплодніім я старався найти
Хоча й маленьке золоте зерно...

На цю тему Франко опублікував оповідання польською мовою «Rąbacz» у журн. «Przegląd Społeczny», 1886, т. II, с. 233—239, і українською мовою оповідання «Рубач» у збірці «Сім казок» (Львів, 1900, с. 3—14). В нашому виданні оповідання «Рубач» друкується в 16-му томі. Умовно датується 1882 р.

Подається за автографом (ф. 3, № 299).

Народна гутірка про комету з осені 1882 р. Вперше надруковано у кн.: Твори, т. 13, с. 132—133.

Збереглися два автографи — чистовий (ф. 3, № 214, с. 78, з кінця зошита) і чорновий (ф. 3, № 597, с. 4). Автографи не мають істотних розходжень.

Подається за автографом (ф 3, № 214).

«Жолудь збирати в ліс побігли діти...». Вперше надруковано у кн.: Твори, т. 13, с. 133.

Зберігся автограф (ф. 3, № 214, с. 79, з кінця зошита), який перекреслений Франком, як і ряд інших віршів, в процесі готування збірки до друку. Поряд поет написав уривок іншого варіанта цього вірша:

В ліс поблизький на жолудь
Веселенькі діти йдуть:
Недалеко царський ліс,
Тут дуб за окопом ріс,
А здоровий ввиш і вшир,
А рясний то, мов панцир,
Вітер віє, повіває,
Що гильками похитає,
То жолуді ті, мов град,
Густо з конарів летять...

Умовно датується 1882 р.

Подається за автографом.

My lubimy Rusinów. Вперше надруковано в журн. «Зеркало», 1882, № 22, с. 174, під заголовком «Patriotnik». В останні роки життя Франко дав йому іншу назву: «My lubimy Rusinów» і готував до друку, маючи на увазі вмістити його у збірку поезій. Але цей задум не здійснився. З новим заголовком вірш вперше опубліковано у кн.: «Літературна спадщина. Т. 1. Іван Франко», с. 27—28.

До цієї гострої сатири на польську шляхту Франко додав в останні роки життя таку примітку: «Написано д[ня] 15 жовтня 1882, друковано тоді ж у часописі «Зеркало», ч. 22, ст. 174, під заголовком «Patriotnik».

Подається за автографом (ф. 3, № 232, с. 79).

[ІЗ ГАЛИЦЬКИХ ОБРАЗКІВ]

Лісовою вузькою дорогов. Вперше надруковано О. Кисельовим у журн. «Радянська література», 1941, № 4-5, с. 11—13.

В рукописному плані збірки «З вершин і низин» (ф. 3, № 214, с. 50, з кінця зошита) цей вірш під заголовком «Старець з губами» вписаний до циклу «Галицькі образки». Слідом за ним у списку стоїть вірш «Як люблю я по лісі блукати», тематично близький до першого.

Під заголовком «В лісі» він надрукований у збірці «З вершин і низин» (1893, с. 200). Вірш має спільну заключну строфу.

Збереглися автографи — ф. 3, № 214, с. 80—82, з кінця зошита, та уривок вірша (ф. 3, № 211, с. 23, з кінця зошита) із підзаголовком «Із галицьких образків». Наводимо текст цього уривка:

Лісовою дорогою йду я,
День осінній, мокро, студено;
Мов недужий ліс, тужить і плаче;
Моя думка усе про одно.

Про одно те народнее горе
І про те, чим йому помочи,
З безвідрадного горя, додому
Похилив я чоло ідучи.

Умовно датується 1882 р.
Подається за автографом (ф. 3, № 214).

ІЗ МОЇХ ВАНДРІВОК ПО ГАЛИЧИНІ

Похвала Дрогобича. Вперше надруковано у кн.: Твори, т. 13, с. 139—141. Збереглися два автографи — ранній (ф. 3, № 1618, с. 31—33) та пізніший (ф. 3, № 214, с. 86—87, з кінця зошита). На с. 32 раннього автографа є така примітка автора: «В середніх віках жидам не вільно було мешкати по містах всуміш з християнами, а вони замешкували звичайно окрему дільницю, одгороджену, а часто й одмуровану од решти міста. Тота дільниця чисто жидівська звалась зіталіянська Ghetto».

Подається за автографом (ф. 3, № 214, с. 86—87, з кінця зошита).

Як краківський Zygmunt...— дзвін у краківському католицькому соборі.

Храм готицький — костьол у Дрогобичі, побудований в XIV ст.

Львівська Зарваниця — так за часів Франка називали район м. Львова, що прилягав до ринку.

Нічні думи

Недужий. Вперше надруковано в журн. «Зоря», 1883, № 1, с. 5, у циклі «Нічні думи». Цикл складався із чотирьох віршів: «Я недужий, я втомився», «Прикоротала мене мачуха погана», «Ночі безмірнії, ночі безсоннії» та «Не раз у сні являється менї». Два останніх вірші увійшли до другого видання збірки «З вершин і низин» (1893).

Збереглися три автографи — два ранніх (ф. 3, № 281, с. 2; № 192, с. 44, з датою «12 грудня 1882 р.») та автограф, написаний поетом в останні роки життя (ф. 3, № 232, с. 81), що має певні розходження порівняно з ранніми автографами. Для порівняння наводимо другу і третю строфи та два останні рядки четвертої строфи автографа № 281:

Я недужий, хоч доктори
Кажуть, що здоров, як уж.
Серця тайні фібри хорі,

Сам душі вузол недуж.
Що у других міцно, тісно
У суцільну зв'язь сплелось,—
В мене — як? Се богу звісно,
Розв'язалось, розпряглось.
. . . . . .
Ба та волі нерв підтятий
Орган жизні нездоров.

Подається за автографом (ф. 3, № 232).

Мачуха. Вперше надруковано в журн. «Зоря», 1883, № 1, с. 5, під заголовком «Прикоротала мене мачуха погана...» у складі циклу «Нічні думи».

Збереглися три автографи: ф. 3, № 192, с. 56, датований «13.XII 1882»; ф. 3, № 281, с 2; ф 3, № 232, с. 85, написаний в останні роки життя поета. Третій автограф не має суттєвих розходжень порівняно з двома попередніми, аутентичними автографами.

Він відрізняється від них лише тим, що має заголовок «Мачуха».

Подається за автографом (ф. 3, № 232).

1883

«Як двоє люблять, а ждуть...». Вперше надруковано М. Возняком у журн. «Глобус», 1926, № 14, с. 296. Збереглися два автографи — ранній (ф. 3, № 190, с. 31) та останніх років життя поета (ф. 3, № 232, с. 89—90), дещо відмінний від попереднього. Для порівняння наводимо п'яту і шосту строфи із автографа № 190:

Коли не буде між тобов
Голодних, бідних і трудних,
Ані обійдених судьбов,
Ані слуг, ані панів гордих,

Коли у твоїх всіх дітий
Науков мислі розцвітуть,
Тоді, народе мій святий,
Тоді мене ти позабудь.

Є відмінності і в кількох інших рядках.

Подається за автографом (ф. 3, № 232).

Смертельно ранений. Вперше надруковано у кн.: Твори, т. 13, с. 144—145.

Збереглися два автографи — ранній (ф. 3, № 216, с. 47) та останніх років життя (ф 3, № 232, с. 93—97). Ранній автограф під заголовком «Хорий» має деякі відмінності порівняно з автографом № 232. Наводимо текст за раннім автографом.

ХОРИЙ

I

Спинили кров! Пощо спиняти?
Нехай тече та клекотить.
Як та криниця! Час вмирати,

Бо страшно, тяжко тутка жить!
Ох як болить! Та лиш на хвилю,—
Здоров'я швидко надійде,—
Великий пан прийде,— похилю
Послідній раз чоло своє
Під сильною його рукою,—
Відтак спокій і забуттє!

Що там за гомін? Наді мною
Лежить він, мов важка скала,
Мов пітьми темної гора!
Що то за крик? Ах, знаю, знаю,—
Се вулицями стугонить
Ріка народу і валить
Тиранський трон! Гармати грають,
Пожар лютує, кров плине,
Се революція, єдине,
Коханеє дитя моє!

Га, де я? Чом я не між ними,
Не між борцями молодими,
Не серед лютого вогню?
О боже,— трони і тирани
Втонуть у крові,— а вони
Сказать готові: «Де ж був ти,—
Чом ти не бився разом з нами?»
Я ж довго, довго працював,
І слушного часу я ждав,
Де ж я тепер? Куди попав?

Понурі стіни і склепіння
Злорадно пнуться надо мнов,
Мов вороги. Бліде проміння
Ледве-ледве тут прориваєсь
Знадвору. В мене сил немає,—
На мні, круг мене всюди кров...
Не можу встати! Лютий біль
Пропалює до кості тіло...
А там,— а там кипить десь діло,
Сон чудний сповнюється мій.

Година тому... я дав знак
До лютого, страшного бою.
Я сильний був, здоров,— о, як
Бажав я кинутись стрілою
І наложити головою,
Зломивши ворога! Та ні,
Не доведесь, видиш, мені
Кінця дожити! Бій тривае,
А холод, пітьма підступае
Чимраз то ближче, мов у сні.

Ох, як пече! Води, водиці!
Так! Легше стало! Підведіть

Вгору́ капинку подивиться
Послідній, може, раз на світ.
Як чудно, тепло, сонце сяє,—
Як зелень розкішно блищить,—
Який світ гарний,— та хто знає,
Чом нам на нім так гірко жить?
Ох, як же гірко! Нагадаю
Своє життя в тім чуднім раю!..

II

. . . . . .

Хвиля зневіри. Вперше надруковано М. Возняком у журн. «Глобус», 1926, № 13, с. 278.

Подається за автографом (ф. 3, № 232, с. 99—100). Зберігся ранній чорновий автограф (ф. 3, № 317, с. 1), в якому відсутня перша строфа (одірвано верхній шматок паперу).

До штурму! Вперше надруковано М. Возняком у кн.: «Іван Франко», 1926, с. 239. Збереглися два автографи — ранній, 1883 р. (ф. 3, № 193, с. 40—41), без заголовка, та останніх років життя поета (ф. 3, № 232, с. 101), в якому Франко зробив незначні стилістичні правки і дав віршеві заголовок.

Подається за автографом (ф. 3, № 232).

«Не схиляй своє личко прекрасне...». Вперше надруковано М. Возняком у журн. «Світ», 1925, № 5, с. 4. Збереглися два автографи — ранній (ф. 3, № 193, с. 53—54) та останніх років життя поета (ф. 3, № 232, с. 103). Автографи мають незначні розходження в тексті першої і останньої строф.

Подається за автографом (ф. 3, № 232).

Рибачка. Вперше надруковано М. Возняком у журн. «Світ», 1926, № 11-12, с. 3.

Подається за автографом (ф. 3, № 232, с. 111). Більш ранній автограф (ф. 3, № 134, с. 116) не має заголовка.

Я забув. Вперше надруковано М. Возняком у журн. «Світ», 1925, № 5, с. 3. Збереглися два автографи — ранній (ф. 3, № 193, с. 59—61) та останніх років життя поета (ф. 3, № 232, с. 113). Ранній автограф має неістотні розходження порівняно з основним текстом. Крім того, в ньому відсутній заголовок і викреслені такі два рядки другої строфи:

Що між нами народнії сльози,
Що любитись не мож нам, не слід.

Подається за автографом (ф. 3, № 232).

Осторога. Вперше надруковано М. Возняком у журн. «Світ», 1925, № 5, с. 3. Збереглися два автографи — ранній (ф. 3, № 193, с. 61—62) та останніх років життя поета (ф. 3, № 232, с. 113—114). Перший не має заголовка, в його тексті є незначні розходження порівняно з основним текстом. Наводимо передостанні два рядки раннього автографа:

Сли зможеш ти тягти весло те,
І не лячні ти бурі тії...

Подається за автографом (ф. 3, № 232).

Апострофа. Вперше надруковано М. Возняком у журн. «Світ»,

№ 11-12, с. 3. Збереглися два автографи — ранній (ф. 3, № 193, с. 62), без заголовка, і останніх років життя поета (ф. 3, № 232, с 114). Автографи мають неістотні розходження. Зокрема у ранньому автографі третій рядок читається так:

Днесь пора змінная.

12-й рядок має такий вигляд:

Впадеш у гріб.

Подається за автографом (ф. 3, № 232).

Перспектива. Вперше надруковано М. Возняком у журн. «Світ», 1926, № 11-12, с. 3—4.

Подається за автографом (ф. 3, № 232, с. 114). Інший автограф (ф. 3, № 193, с. 63), без заголовка, є першим начерком вірша.

На могилі. Вперше надруковано у кн.: Твори, т 13, с. 152—153. Збереглися два автографи — ранній (ф. 3, № 193, с. 64), без заголовка, та останніх років життя поета (ф. 3, № 232, с 115). Автографи мають деякі розходження. Для порівняння наводимо восьму строфу з раннього автографа:

Так пророк я, і в тій хвилі
Мні з очей ся покотили
Сльози дві гіркі, криваві,
Розкотились по мураві.

Подається за автографом (ф. 3, № 232).

«Не раз безсонному здається.. ». Вперше надруковано М. Возняком у кн.: «Іван Франко», 1926, с 244—245.

Подається за автографом (ф. 3, № 232, с. 117). Інший, ранній автограф (ф. 3, № 192, с. 54) має неістотні розходження порівняно з основним текстом.

До Дранмора. Прочитавши його поему «Requiem». Вперше надруковано М. Возняком у журн. «Глобус», 1926, № 13, с. 278.

Подається за автографом (ф. 3, № 232, с. 119). Зберігся ранній автограф (ф. 3, № 192, с. 55), без заголовка, що є першим начерком вірша.

Дранмор — псевдонім швейцарського поета Фердінанда Шмідта (1823—1888), послідовника реакційної філософії Шопенгауера.

«Довга ніч для того...». Вперше надруковано у кн.: Твори, т. 13, с. 154

Подається за автографом (ф. 3, № 193, с. 79).

«Мов той пишнобарвний цвіт прекрасний...». Вперше надруковано у кн.: Твори, т. 13, с. 155. Умовно датується 1883 р.

Подається за автографом (ф. 3, № 193, с. 79).

«Коли чесний упаде, то гнеть повстає...». Вперше надруковано у кн.: Твори, т. 13, с. 155. Умовно датується 1883 р.

Подається за автографом (ф. 3, № 193, с. 36).

«Дрібній сили вмій докупи збити...». Вперше надруковано у кн.: Твори, т. 13, с. 155. Умовно датується 1883 р.

Подається за автографом (ф. 3, № 193, с. 44).

«Харчем, що жизнь тобі дала...». Вперше надруковано у кн.: Твори, т. 13, с. 155. Умовно датується 1883 р.

Подається за автографом (ф. 3, № 193, с. 41).

«В природи нема ні ядра, ні лупини...». Вперше надруковано у кн Твори, т. 13, с. 155.

Подається за автографом (ф 3, № 191, с 7).

Звірячий парламент. Уривок політичної байки. Вперше надруковано М. Возняком у журн «Глобус», 1926, № 13, с. 278. Збереглися два автографи — ранній (ф 3, № 193, с. 50—52), без заголовка, та останніх років життя (ф. 3, № 232, с. 109) В другому автографі Франко зробив незначні стилістичні виправлення.

Подається за автографом (ф. 3, № 232).

Меморандум будяків Вперше надруковано М. Возняком у журн. «Культура», 1925, № 1, с. 4—7

Збереглися три автографи — останніх років життя поета (ф. 3, № 232, с. 105—107) та дві ранні редакції — чернеткова (ф. 3, № 193, с. 46—50), під заголовком «Меморандум будяків», і чистова (ф. 3, № 296, с. 1—2), під заголовком «Про пам'ятне письмо будяків». До автографа № 193 Франко подав таку примітку:

Меморандум будяків.

Домагаються, щоб були признані царями рослин, а то на слід[уючих] підставах·

1. сильне коріння, котре сее з всякої землі;

2. артистично витинане листя;

3. горда непідлеглість — нікому не служать, бо ні на що не здалі;

4. множество насіння, котре летить з вітром і швидко приглушило би нужд[енних] рабів людських: жито і пшеницю;

5 місія на всході; в степах укр[аїнських] вони властиво були защитою Євр[опи] від татарви, були przedmurrem chrzesciaństwa [1].

Зато жадають:

1. щоб ніхто не смів їх нищити, щоб хлопці не сміли стинати їх головок ані палити їх насіння;

2. щоб признане їх історичне право посідання щонайменше східної половини Європи, котру вони оборонили;

3. щоб в гербах і коронах царських замість лілей, лаврів і рож були листки і головки будяків. Fiat!

До автографа № 296 Франко подав епіграфом уривок із статті реакційної польської газети «Nowa reforma» (1883, № 175), в якій проголошувались прагнення польських магнатів.

Ці реакційні погляди Франко гостро висміяв у сатиричному вірші «Меморандум будяків».

Подається за автографом (ф. 3, № 232, с. 105—107).

До Józi D[zwonkowskiej]. Вперше надруковано у кн.: «Літературна спадщина. Т. 1. Іван Франко», с. 28—29.

Подається за автографом (ф 3, № 232, с. 121).

Дзвонковська Юзя — знайома поета.

1884

В XXIII-ті роковини смерті Тараса Шевченка. Вперше надруковано 1884 р. окремою листівкою, що зберігається в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР в бібліотеці І. Франка, № 1250, 65—66 арк.

[1] Форпост християнства *(польськ.).— Ред.*

Подається за першодруком

Могила Тарасова. Вперше надруковано в журн. «Нове зеркало», 1884, № 5, с. 1, за підписом *Живий.*

Подається за першодруком.

«Тобі, що власною рукою...». Вперше надруковано в газеті «Назустріч», 1936, № 10, с. 3.

Подається за автографом (ф. 3, № 313). Вірш написаний на звороті титульного листка книжки «Іван Франко. Жіноча неволя в руських піснях народних» (Львів, 1883).

«Назустріч» — літературна газета, орган українських буржуазних націоналістів. Виходила у Львові в 1934—1938 рр.

Не без але. Вперше надруковано М. Возняком у журн. «Світ», 1925, № 5, с. 4.

Збереглися два автографи — ранній (ф. 3, № 193, с. 113), під заголовком «16 марта», та останніх років життя поета (ф. 3, № 232, с. 125). Автографи мають неістотні розходження в тексті. Зокрема четвертий рядок першої строфи в автографі № 193 читається так:

Вчути той голос, звучний, як струна.

Подається за автографом (ф. 3, № 232).

Перша вчителька. Вперше надруковано М. Возняком у журн. «Глобус», 1926, № 14, с. 296. Збереглися два автографи — ранній (ф. 3, № 194, с. 7, з кінця зошита), без заголовка, та останніх років життя поета (ф. 3, № 232, с. 131). Автографи мають деякі розходження в тексті. Зокрема в ранньому автографі відсутні два перших рядки другої строфи, два останніх рядки читаються так:

І в доброму порівно, як і в злому,
Учителькою мужеві була.

Подається за автографом (ф. 3, № 232).

Казка для молодих директорів банкових. Вперше надруковано в журн. «Нове зеркало», 1884, № 18, с. 2.

Подається за першодруком.

Газеля. Вперше надруковано М. Возняком у журн. «Світ», 1925, № 5, с. 4.

Збереглися два автографи — ранній (ф. 3, № 194, с. 8), без заголовка, та останніх років життя поета (ф. 3, № 232, с. 133). Тексти автографів ідентичні.

Подається за автографом (ф. 3, № 232).

В річницю. Вперше надруковано М. Возняком у журн. «Світ», 1926, № 11-12, с. 4.

Збереглися два автографи — ранній (ф. 3, № 194, с. 23—24), без заголовка, та останніх років життя поета (ф. 3, № 232, с. 137). Автографи мають неістотні розходження.

Подається за автографом (ф. 3, № 232).

Амврозію Яновському. Вперше надруковано у журн. «Нове зеркало», 1884, № 6, с. 3, під псевдонімом *Живий* (у несконфіскованому номері). У сконфіскованому номері журналу вірш надруковано на с. 4.

Подається за першодруком.

Яновський Амврозій (1810—1884) — педагог і громадський діяч ліберально-буржуазного напряму.

«Новому проломові» в альбом. Вперше надруковано в журн. «Нове зеркало», 1884, с. 2, під псевдонімом *Мирон* ***.

Подається за першодруком

«Новий пролом» — журнал реакційного напряму, виходив у Львові у 1883—1887 рр. як продовження «Пролому».

Праведні й неправедні. Вперше надруковано в журн. «Нове зеркало», 1884, с. 1, під заголовком «Перший псалом» («Сучасна парафраза»), під псевдонімом *Не-Давид*.

Збереглися два автографи — ранній (ф. 3, № 193, с. 50 — 51, з кінця зошита), без заголовка, та останніх років життя поета (ф. 3, № 232, с. 143). Автографи мають деякі розходження в тексті. Для порівняння наводимо два рядки останньої строфи автографа № 193:

І щезне пам'ять їх, замре їх слід,
Розслизнесь вся їх коромола хитра.

Неістотні розходження є і в інших рядках.

Подається за автографом (ф. 3, № 232).

Калінка Валеріан (1826—1886) — польський буржуазний історик, відомий реакційними заходами по заснуванню колегіумів для української молоді в Галичині з метою виховання в неї почуття відданості польській шляхті та навернення її до католицької віри. Франко гостро критикував ці його заходи.

Сильвестр — Сембратович Сильвестр (1836—1898), професор догматики Львівського університету, з 1885 р.— греко-католицький митрополит, з 1895 р.— кардинал, організатор реакційного видання «Рускій Сіон».

Клим — Сарницький Климент (1832—1909), реакційний церковний діяч, протоігумен, професор богослов'я і східних мов Львівського університету.

Нагірний Василь (1847—1921) — галицький дрібнобуржуазний діяч, один з організаторів торговельно-економічних товариств. Архітектор.

«Зеркало» — сатирично-гумористичний журнал ліберально-буржуазного напряму, виходив у Львові з 1882 по 1893 р., з липня 1883 р. під назвою «Нове зеркало».

«Рускій Сіон» — клерикальний журнал, виходив у Львові у 1871—1883 рр.

Матиці — культурно-освітні товариства у південних і західних слов'янських країнах, які у XIX — на початку XX ст. відіграли позитивну роль у розвитку національної культури, зокрема у вивченні історії, фольклору та етнографії. За своїм складом матиці були неоднакові, в них точилася боротьба між прогресивними і консервативними силами.

У 1848 р. у Львові була заснована Галицько-руська матиця, яка займалася видавничою діяльністю. До її складу входила частина галицької інтелігенції, зокрема уніатського духівництва, що підтримувала реакційну політику цісарського уряду.

Головна руська рада — політична організація української буржуазної інтелігенції та верхівки уніатського духівництва Західної України проавстрійського напряму (1848—1881). Головну руську раду називали ще Руською радою головною, Руською народною радою, Народною радою.

Народний дім — культурно-освітній осередок, який 1849 р. відкрила у Львові Головна руська рада. У діяльності цього закладу брала участь галицька буржуазна інтелігенція. У 60-ті роки опинився в руках «москвофілів».

«Діло» — газета ліберально-буржуазного напряму, згодом буржуазно-націоналістична. Виходила у Львові з 1880 р. до 1939 р.

«Ставропігійське братство» — релігійно-національна організація українських міщан у Галичичі, заснована у Львові в XV ст. Братство мало школи, сприяло книгодрукуванню та розвиткові культури. Воно вело боротьбу проти національно-релігійного гніту з боку польської шляхти та уніатів. Братство також виступало проти необмеженої влади церковних феодалів — православних єпископів. У 1708 р. клерикали схилили братство до унії з римо-католицькою церквою. За часів І. Франка «Ставропігійське братство», очолюване «москвофілами», мало реакційний характер.

Галичино, думай о собі сама! Вперше надруковано в журн. «Нове зеркало», 1884, № 13, с. 1, під псевдонімом *Живий.*

Подається за першодруком.

Галичино, думай о собі сама.— У 1884 р. велика повінь зруйнувала 44 повіти Галичини, близько півтора мільйона населення лишилося без житла. Австрійський уряд не надав будь-якої допомоги потерпілим, а навпаки цинічно проголосив: «Допомагайте собі самі!»

Шегедин (Сегед) — місто в Угорщині, що потерпіло від катастрофічної повені.

Мурчія — місто в Іспанії, яке в 1879 р. потерпіло від повені.

Загреб — столиця Хорватії (Югославія), що у 1871 р потерпіло від великого землетрусу.

Іскія — острів поблизу Неаполя, який у 1883 р. потерпів від землетрусу.

Пісня руського бурсака. Вперше надруковано в журн. «Нове зеркало», 1884, № 19, с. 3, під псевдонімом *Мирон***.*

Подається за першодруком.

о. Костецький — львівський реакційний церковний діяч.

Шумка о. Павликова. Вперше надруковано в журн. «Нове зеркало», 1884, № 19, с. 3, під псевдонімом *Живий.*

Подається за першодруком

Павликів Теофіл, Халява (Михайло Малиновський) — галицькі церковні діячі.

Вівця й цап. (Байка). Вперше надруковано у кн.: Твори, т. 13, с. 170—171. Збереглися два автографи — ранній, 1884 р. (ф. 3, № 194, с. 9—10), та останніх років життя поета (ф. 3, № 232, с. 135). Ранній автограф не має заголовка, істотно відрізняється від останньої редакції. Франко змінив розмір окремих рядків і вніс значні стилістичні правки. Наводимо повністю текст першої редакції байки:

В гарячий день літній у полонині
Рядами овечки лежали,
В глибоких думах жвачку жвали.
Пастух дрімав у холодку в ялині.

— Мій боже,— в небо взнісши взір,
Розпочала овеча мати,—
Як ми помрем — отсе я рада б знати —
Що буде з тих нещасних наших шкір?

— А що ж би,— цап старий відрік,—
Наквасить на кожух,
На кучму та на смух,
А то й на рукавиці чоловік.

— Ні, мов що хоч,— вівця рекла,—
А се не чесне діло —
По смерті так знущати грішне тіло,
В котрім також жива душа була!

— І що вни думають собі: вівця,
То вже лиш пашу й жвачку знає,
А ідеальних поривів не має,
Гадками не летить повиш даху хлівця?
Дурний! Чи ж не зробив їх наш примір
Отим, чим так чваняться нині,
Що слухать вівчарів і псів повинні.

Подається за автографом (ф. 3, № 232).

1885

Я снив. Вперше надруковано М. Возняком у кн.: «Іван Франко», 1926, с. 237—238.

Збереглися два автографи — ранній (ф. 3, № 194, с. 76), без заголовка, та останніх років життя поета (ф. 3, № 232, с. 143). Ранній варіант вірша вперше надрукований у кн.: Твори, т. 13, с. 172.

Автографи мають розходження в тексті.

Наводимо першу строфу автографа № 194:

Мні снилось: на далекій Україні
Ясніла зірка тиха з-поміж хмар.
Мні снилось: ласкавим привітом к мині
Її проміння лився любий чар.

Подається за автографом (ф. 3, № 232).

Підгір'я взимі. Вперше надруковано у кн.: Твори, т. 13, с. 173—174. Зберігся автограф (ф. 3, № 290, с. 1). В останні роки життя поет зробив незначні виправлення, здебільшого це стосувалося написання окремих слів.

Так, у шостій строфі у першому рядку уточнено написання слова *їдучи*, у дев'ятій строфі третього рядка слово *ту* виправлено на *тут;* у десятій строфі четвертого рядка замість *его* написано *нього;* в однадцятій строфі першого рядка також уточнено слово *тут;* в передостанньому рядку вірша *їйх* виправлено на *їх*. Крім того, поет додав заголовок: «Підгір'я взимі».

Подається за автографом.

«Зближався день і сон прогнав (невинний)...». Вперше надруковано у кн.: Твори, т. 13, с. 175—176. Умовно датується 1885 р.

Подається за автографом (ф. 3, № 206, с. 1—3, з кінця зошита).

Ранок на пастівнику. (Із галицьких образків). Вперше надруковано М Возняком у журн «Культура», 1926, № 4, с. 29—33.

Подається за автографом (ф. 3, № 297, с. 28—31), підписаним псевдонімом *Мирон****. Інший автограф неповний (ф. 3, № 194, с. 25—28, 32), має незначні розходження в тексті.

Славословіє храброму рицарю Юліанові Черкавському... Вперше надруковано в журн. «Нове зеркало», 1885, № 6, с. 3.

Франко висміює Юліана Черкавського — польського депутата австрійського парламенту, який 18 березня 1885 р. виступив з псевдопатріотичною промовою.

Подається за першодруком.

«Гей, «пани» й «господинове»...». Вперше надруковано в журн. «Нове зеркало», 1885, № 2, с. 2, під заголовком «Микити Хруня колибельна пісня руському комітетові виборчому», без підпису. Умовно датується 1885 р.

Подається за автографом (ф. 3, № 194, с. 9).

Її сміх. Вперше надруковано у кн.: «Літературна спадщина. Т. 1. Іван Франко», с. 29.

Подається за автографом (ф. 3, № 232, с. 141).

1886

«У темну ніч я містом тихо брив...». Вперше надруковано у кн.: Твори, т. 13, с. 234. Умовно датується 1886 р.

Подається за автографом (ф. 3, № 195, с. 97). На цю тему поет написав вірш польською мовою «W noc ciemna zcicha».

Нижче друкуємо цей вірш за автографом (ф. 3, № 195, с. 10):

W noc ciemną zcicha szedłem po ulicy
I w sercu niosłem ból mój utajony.
Dokoła mnie jak morze życie wrzało
I lamp odblaski oczy me drażniły.
Koło mnie prędkie przebiegały cie[nie,]
Na bal, do szynku, w dom lub do teatru,
Fiakry hurkotały po kamieniu,
A w dali grzmiał ponuro odzew wozu.
Wtem jeden cień poruszył się przede mną.
Ona szła [w czarnym], ruchem chwiejnym.
Spojrzała, [zaraz]z duszy, z dna samego
Podniosły się ukojone tam cierpienia.
I tylko raz spojrzała, lecz[okrutne]
Spojrzenie to, jak nóż, utkwiło w sercu.
O, gdyby były oczy me oślepły,
Jaśniej by było w duszy drżącej..

В двадцять п'яті роковини смерті Тараса Гр[игоровича] Шевченка. Вперше надруковано в журн «Зоря», 1886, № 6, с. 85.

Збереглися два автографи 1886 р. і авторизований список з останніх років життя письменника Перший неповний автограф (ф. 3, № 1615, с. 711—714) має лише сім строф; другий автограф (ф. 3, № 1615, с. 715—717) має дванадцять строф; авторизований список (ф. 3, № 232, с. 39—44) складається із одинадцяти строф.

Тексти обох автографів ідентичні, за винятком сьомої строфи. Текст її в першому автографі такий:

Змагаєсь ум — проти тяжку сю пробу,
Та з серця оклик рветься: «Мало нас!
Куди то рватись нам? І хто піде за нами?..»
Я плакав з ними враз — кривавими сльозами.

В другому автографі ці рядки читаються так:

І ум, що не одну тяжкую пробу
Пройшов, як несхибляючий компас,
Показує стежки нові, новії труди...
Ах, та коли ж вони нас виведуть у люди!

Список має розходження порівняно з автографами у написанні ряду слів. Франко провів значну редакційну роботу по наближенню мови твору до загальноукраїнської літературної мови. В ряді місць він виправив *они* на *вони*, *змагаєсь* на *змагається*, *рвеся* на *рветься*, *б'єсь* на *б'ється* тощо. Крім того, є чимало стилістичних уточнень. Наприклад останній рядок п'ятої строфи автографа читається так:

І хто він?.. Хто ви є?

У списку цей рядок виправлено так:

І хто він?.. А хто ви?

Шостий рядок восьмої строфи автографа:

В ідейну бездну необачно пресь...

у списку виправлено на:

Нові дороги віднайти береться.

Перший рядок дев'ятої строфи в автографі:

Кобзарю-батьку. де ж іще глядіти...

у списку замінено на:

О, батьку! Де ж в Україні ще глядіти?

Останній рядок цієї строфи в автографі:

А тут би не дітей, а мужів треба много...

у списку перероблено на:

А нині б не дітей, мужів гут треба много.

Крім того, у списку відсутня передостання, одинадцята строфа:

А в тій страшній, многоболющій хвилі
Докором здалі голос гомонить,
Що ми й зовсім уже з путя схибили,
Зовсім зірвали ту живую нить,
Що в'яже нас з тобою, батьку милий!
Ох, ти сумління невмолиме, цить!
Хто не блудив в житті, не зна, де стежка красна,
А наш найтяжчий гріх — не злість, а слабість наша

Подається за авторизованим списком (ф. 3, № 232).

1887

Моїй дружині. Вперше надруковано М. Возняком у журн. «Світ», 1926, № 11-12, с. 4.

Зберігся автограф 1887 р. (ф. 3, № 269, с. 2), в якому в останні роки життя автор зробив незначні поправки та дописав заголовок «Моїй дружині» і дату. Після заголовка написано і викреслено чотири рядки, з яких можна прочитати:

Поема! Боже! — скрикнеш, певно, ти.
Сей чоловік, знать, совісті не має,—
Чи все те...

В останній строфі у другому рядку слово *нелегкий* замінено на *мов цвіт.*

Подається за автографом.

«Чи бач, на моїм стало, гарна крале!..». Вперше надруковано М. Возняком у кн.: «Іван Франко», 1926, с. 241—242.

Подається за автографом (ф. 3, № 206, с. 32).

«Не для того багатого, що брата здирає...». Вперше надруковано у кн.: Твори, т 13, с. 237 Вірш написаний Франком на звороті листа Б. Грінченка, датованого 28 VII 1887 р

Подається за автографом (ф. 3, № 1602, с. 167).

Притча про сокиру. Вперше надруковано М. Возняком у кн.: «Іван Франко», 1926, с. 231—233. Збереглися два автографи — ранній, 1887 р. (ф 3, № 206, с. 33—34), та останніх років життя поета (ф. 3, № 232, с. 145—146). Ранній автограф має заголовок «Легенда о сокирі» і складається з тринадцяти строф. В останні роки життя автор переписав твір, зробив незначні поправки, додав кінцеві строфи, поставив дату.

Подається за автографом (ф. 3, № 232).

1888

«Душе моя! Душе душі моєї!..». Вперше надруковано М. Возняком у кн.: «Іван Франко», 1926, с. 240—241.

У записній книжечці (ф 3, № 206) вірш іде другим у циклі, що складається з п'яти поезій: І. «По довгім важкім отупінню», II. «Душе моя! Душе душі моєї!...», III. «Я нелюд! Часто, щоб здушить», IV. «Так сталось! В труні металевій нині», V. «Як на вулиці зустрінеш». Умовно датується 1888 р. на тій підставі, що написаний серед творів, датованих 1888 р. Наступні вірші датуються поетом 1889 р.

Подається за автографом (ф. 3, № 206, с. 53—54).

До Ц[еліни] Ж[уровської] («Jak pająk sam ze...»). Вперше надруковано у кн.: «Літературна спадщина. Т. 1. Іван Франко», с. 32.

Подається за автографом (ф. 3, № 232, с. 147).

Целіна Журовська — знайома поета.

1889

«Неясна для вас ця легенда...». Вперше надруковано у кн.: Твори, т. 13, с. 245—246

Подається за автографом (ф. 3, № 206, с. 52, з кінця зошита).

«Ні, не любив на світі я нікого...». Вперше надруковано М. Возняком у журн «Вітчизна», 1946, № 5, с. 178.

Франко в тому ж 1889 р написав ще один сонет під заголовком «Ні, не любив на світі я нікого», але іншого змісту і вмістив його у збірці «З вершин і низин» (1893, с 158).

Для порівняння наводимо першу строфу, в якій перший рядок однаковий:

Ні, не любив на світі я нікого
Так, як живому слід живих любить,
Щоб, не зрікаючись себе самого,
Ввійти в другого душу, переймить...

Подається за автографом (ф. 3, № 234, с. 2), написаним олівцем на дуже потертому папері.

[Строфи]

«В тім високість душ високих...», «Трус не починає діла...», «Лиш високий ум не кине...», «Почин у всякому ділі...», «Не починать, чого зробить не можна...», «Навіть той милосердя не має...», «Не вбивати — се перша з чеснот...», «Хто дерево зітне, хто худобину вб'є...», «Чиє життя без добрих діл проходить...», «Покинь одного для родини...», «Гадюка вбива своїм зубом затрутим...», «Горе старому, ой горе...». Вперше надруковані М. Возняком у журн. «Вітчизна», 1946, № 5, с. 178—179, під назвою «Тюремні чернетки Івана Франка», за винятком строфи «Лиш високий ум не кине...», яка публікується вперше за автографом (ф. 3, № 230). В першопублікації в тексті віршів припущено ряд літерних помилок, до того ж всі вірші надруковані як один твір, без поділу на строфи. Ці помилки були виправлені у книзі М. С. Возняка «З життя і творчості Івана Франка» (К, 1955, с. 195—196), але пропущений у першопублікації текст не надрукований і тут. Строфа була виявлена О. Кисельовим у 1963 р. під час готування текстів до IV тому «Літературної спадщини» Івана Франка.

Вірші написані олівцем на обкладинках Мойсеєвого П'ятикнижжя в тюрмі під час третього арешту Франка у вересні 1889 р. Вони не поділені на рядки, лише після кожного останнього рядка закінченої строфи поставлена цифра III, а поряд з нею двозначне чи тризначне арабське число. Ці цифри намагався пояснити М. Возняк, який вказував, що вони, очевидно, стосуються використаної літератури, але невідомо, якої саме. Це питання лишилося нез'ясованим.

Зіставлення цих текстів із «Строфами» збірки «Мій Ізмарагд» дає підстави говорити про їхню тематичну близькість.

Подаються за автографом (ф. 3, № 230).

«Ні, вдуріти доведеться...». Вперше надруковано М. Возняком у журн. «Вітчизна», 1946, № 5, с. 179—180. Вірш написаний олівцем на обкладинці Мойсеєвого П'ятикнижжя в тюрмі під час третього арешту Франка. Після виходу з тюрми поет готував ці рядки до друку, значно розширивши їх В чистовому автографі значиться 29 сторінок, з яких збереглася лише остання, що починається рядком: «Час, простір, замки могильні...» і кінчається: «В казці, в казці nota bene!». У томі 13 (с. 411—412) цей уривок, тотожний з першодруком всього вірша, помилково надрукований як окремий незакінчений твір.

Подається за автографом (ф. 3, № 230).

«Цар на ловах заблудився...». [Притча]. Вперше надруковано М. Возняком у журн «Вітчизна», 1946, № 5, с. 180—182, як продовження вірша «Ні, вдуріти доведеться...». В другій публікації (М. С. Возняк. З життя і гворчості Івана Франка) він відділений від попереднього тексту зірочками.

За змістом і спрямованістю твір «Цар на ловах заблудився...» близький до притч, вміщених у збірці «Мій Ізмарагд». Серед них є кілька притч, в яких поет показує царя в оточенні простих людей, розкриваючи його безпорадність у складних життєвих ситуаціях і духовне убожество.

Подається за автографом (ф. 3, № 230).

1890

Подорож на місяць. Вперше надруковано у журн. «Дзвінок», 1890, № 22, с. 173—174, з передмовою «Ще про чоловіка у місяці» за підписом *Гаврило Кремінь*. Це був своєрідний відгук поета на вірш Данила Млаки «Чоловік у місяці», вміщений у журн. «Дзвінок» (1890, № 21).

Наводимо Франкову передмову «Ще про чоловіка у місяці» повністю:

Слідуюче оповідання п. Гаврила Кременя дістали ми і друкуємо враз із ось яким листом:

«Шановний пане редакторе!

Читаємо ми не віднині Ваш «Дзвінок» Гарний він, ніяк. Та вже що як що нам подобалося в нім, а найбільш оті гарні пісеньки про «Козака когута-курку» та про «Чоловіка у місяці». А чому вони нам так сподобалися? — спитаєте. Тому, скажемо Вам, що під ними ми побачили підпис нашого дорогого сусіда Данила Млаки. Адже се він написав, правда, пане редакторе? Ми зараз пізнали, що то він, хоч сам він ані руш не хотів до того признатися. «Де мені до писання! — говорить він.— То, певно, хтось інший, наслухавшися моїх оповідань та похопивши щось п'яте через десяте, ще й під моє ім'я підшився. Але я, скари ж то мя господи, нічого до «Дзвінка» не писав «Ну, та ми, пане редакторе, шануючи день святий, сонце праведне і Вас, яко чесних, таки не віримо йому. Де ж би хто в світі поважався підшиватися під нашого Данила Млаку? І де би другий зумів так гарно оповідати, як він! Ви, пане редакторе, може, не знаєте його з лиця, може, не чули його оповідань? Шкода! Такого оповідача нема в цілім нашім окрузі. Ось тим-то ми так дуже врадувалися і гордості набралися, побачивши, що наша слава аж до «Дзвінка» доперла і там так голосно забряжчала. І нехай собі наш Млака говорить, що хоче, ми не дамо її собі відобрати, ми не відречемося свого сусіда навіть друкованого. А по чім ми допевно дізналися, що то власне він пише? А власне по «Чоловіці у місяці». Оскільки знаємо, ніхто в нашім окрузі, а може, і в цілім нашім краю, не був на місяці і не може так документно знати про того чоловіка, лиш тільки наш Данило Млака. Про сю свою подорож він сам не раз оповідав нам при чарці та при веселій кумпанії Я навіть раз списав собі то його оповідання і посилаю Вам його, може, надрукуєте також у «Дзвінку». Ми не раз залюбки слухали його, то, може, й у «Дзвінку» прочитають його радо. А головно, хотів би я, щоби наша слава не пропадала, а на весь край ширшала, щоби весь мир хрещений знав, що і у нас світ

дошками не забитий і що ми маємо своїх людей, котрими певно перед усім світом можемо повеличатися. В ласці божій оставайтесь, пане редакторе!

Писав у славнім селі Товстохлопах
Гаврило Кремінь».

Подається за першодруком.

Данило Млака — псевдонім буковинського композитора і письменника ліберально-буржуазного напряму Сидора Воробкевича (1836—1903).

«Дзвінок» — ілюстрований журнал для дітей і молоді ліберально-буржуазного напряму, виходив у Львові (1890—1914).

1891

Болячка. Вперше надруковано в журн. «Зоря», 1891, № 3, с. 48, без підпису Авторство Франка зазначене в річному покажчику змісту журналу.

Зберігся автограф (ф. 3, № 232, с. 149) останніх років життя поета, в якому Франко зробив незначні стилістичні виправлення.

Подається за автографом.

Чи кацап, чи народовець...— Тут Франко має на увазі представників реакційних партій «москвофілів» і «народовців».

Киця. Вперше надруковано в журн. «Дзвінок», 1891, № 8, с. 68, під псевдонімом *Мирон.*

Подається за першодруком.

1892

Цар-бог. Вперше надруковано М. Возняком у кн.: «Іван Франко», 1926, с. 244. Збереглися два автографи — 1892 р. (ф. 3, № 319, с. 25) та останніх років життя (ф. 3, № 232, с. 151).

В останньому автографі Франко зробив правку. Зокрема передостанній рядок вірша

Сли швидко їх царя не навчимо...

в остаточному варіанті виправлено на:

Як швидко їх царя не навчимо...

Подається за автографом (ф. 3, № 232, с. 151).

1893

Лисиця-сповідниця. Лірницька пісня на нуту «Сирітки». Вперше надруковано М. Возняком у журн «Культура», 1925, № 4, с. 2—6. Зберігся автограф 1893 р. (ф. 3, № 234, с. 15—24), в який в останні роки життя поет вніс незначні поправки і викреслив шість строф (54 рядки), що двічі повторювались у тексті. Викреслено після рядка «В зубах отих моїх смерть нагла і люта» до рядка: «Запищав когутик: «Ой, лисичко люба!». У слові *лисичка* послідовно виправлено малу літеру на велику. В тексті замінені окремі слова: *покаєсь* на *покається, встидно* на *стидно, та й давай мя* на *та й ну мене* тощо.

Тема цього вірша використана автором у десятій пісні поеми «Лис Микита», де вона значно розвинута і оригінально опрацьована.

Подається за автографом.

1894

Медвідь. Вперше надруковано в журн. «Дзвінок», 1894, с. 128—129, під заголовком «Медведева пригода». Зберігся автограф (ф. 3, № 266, с. 1—2), в якому кожна строфа пронумерована — 1—11. Перші сім строф перекреслені синім олівцем. Текст підписаний Франком — *І. Ф.* Невідомо ким поставлена дата «5/8 94». На цій підставі вірш умовно датується 1894 р.

Подається за автографом

Лисова пригода. Вперше надруковано в журн. «Дзвінок», 1894, № 8, с. 173—176.

Подається за першодруком.

1895

Три долі. Вперше надруковано М. Возняком у журн. «Культура», 1925, № 2, с. 10—11. Збереглися два автографи — 1895 р. (ф. 3, № 206, с. 53—55) та останніх років життя поета (ф. 3, № 232, с 153—155). Переписуючи твір, поет дав йому заголовок «Три долі», дописав останні два рядки, відсутні у першому автографі.

Подається за автографом (ф. 3, № 232)

1898

«Неначе вйгнанець з чужини...». Вперше надруковано у кн.: Твори, т. 13, с. 303.

Подається за автографом (ф. 3, № 278).

НЕЗАКІНЧЕНІ ТВОРИ

Історія мідяного крейцара. Вперше надруковано у кн.: Твори, т. 13, с. 49—51. Деякі мотиви цього твору Франко розвинув у драматичному етюді «Послідній крайцар».

Зберігся автограф (ф. 3, № 216, с. 33) та два уривки вірша (ф 3, № 216, с. 34; № 214, с. 117). Ці уривки мають значні розходження порівняно з основним текстом. Наводимо їх повністю.

Автограф № 216, с. 34:

I

Один лиш приятель у мене остався,
Що ворогам моїм на зраду не дався.
В самотній хатині нічною добою
Сиджу я, чоло підоперши рукою,—
Бог зна, куди думка понура летить,—
Лиш він, мій єдиний, так тихо лежить,
Так сумирно ту ж коло мене,— глядить
Так ясно, спокійно у очі мені,
Що сум мимоволі, мов хмара, щезає
І груди «його» супокій наповняє,—
Я сиджу, немов у чарівному сні.

У серці пливуть-напливають забуті
Чуття молодії, недолею скуті,
І світлії думи, гарячі слова,—
Кров грає у жилах, кружить голова,
І мова сердечна з уст насилу рветься,—
Та що ж, на ту мову ніхто не озветься.
Нікому вона не потрібна,— ба, ні,—
Ще кождий на сміх рад підняти її.
Лиш він, мій приятель єдиний, мене
Все слуха,— ніколи на сміх не здійме,—
Він поглядом своїм у поривах болю
Притишує плач мій. Нічною добою,
Коли мете вітер валом сніговим,
Саміський не раз в хаті довго я стою
І дивлюсь на нього, балакаю з ним.
Давніше я вірив (так світ повідає),
Що в нього ні серця, ні мови немає,
Що людськості в нім би ніхто не добравсь,
Що він — простий мідяний крейцар, і аус!
Но швидко я думку покинув такую,
І, досвідом навчений, так я міркую,
Що більше ще серця у крейцарі тім,
Як ось в багачі й лібералі якім.
І мова є в нього, хто слухати вміє,
Хто зна, чи не більше від нього навчиться,
Як не від одного, що мудрим славиться,
З книг черпає мудрість і з книг тож дуріє.
І людськості більше в тім крейцарі, певно,
Як в моїх приятелях щирих, ретельних,
Що в щастю хвалилися мнов, а тепер
Забули за мене, немов я помер,—
Що ось ще недавно з жаром обіцяли
На діло народне всі сили нести,
А нині спокійно сіпаками стали
І, плюнувши правді у очі, зачали
Крізь сльози народні — до грошей плисти!

II

Такі ми думки в голові ся снували;
Приятель мій наче думки ті вгадав
І лагідним словом мене запитав:
«Про «них» ти гадаєш? Про тих, що відпали?
Не думай о них! Таж не варта виправи
Мізерна їх шкіра! А діло на них
Не стане! До бою не треба хромих!
Ось радше послухай, що я ти розкажу,—
Який початок мій, який був мій вік
Чень повістев своєв твій смуток розважу;
Хоть сумна се повість, та все-таки лік.
На світ мя добуго з глибокої ями
Давно вже, багато буде тому літ,—

Давніше нічого не міг я затямить,
Лиш тямлю, як вперве побачив я світ
Огонь, у котрім розтопилась руда,
Була моя перша колиска. Із грани
Я виплив горющим потоком туда,
Де перла мя сила жарка, молода,
Де ждала мя форма-кайдани!
Я з клекотом буйним у форму поплив,
Та форми не міг я ніяк розсадити,—
Ось в кліті холодній ся я опинив,
Щоб тут з мого жару остити.
. . . . . .

Автограф № 214, с 117:

Історія мідяного крейцара

I

Вже північ близька. Вулиці поснули,
Окриті пітьми чорним рантухом;
Не гомонять від криків людських мури,
Від грохоту карет. Глибоким сном
Дрімає місто. Мов в багно втонули
Всі ті, що нині ще за дня ройом
Веселим ся снували перед мною.
Тепер я сам — з пекучою журбою.
Ще хвилька тому — я лежав у сні
І бачив все... О будь проклята днина.
Коли життя забаглося мені,
Такого, щоб за хвилею хвилина
Плила розкішно, наче світляні
Пречисті хвилі... І, немов дитина,
Я туй сягнув по привид, а не знаю,
Що світло — се огонь! І ось де-м став.

Умовно датується 1879 р.
Подається за автографом (ф. 3, № 216, с. 33).

ДОДАТКИ

РАННІ НЕДРУКОВАНІ ВІРШІ (1874)

Епіграмати і ксенії. Друкуються вперше за автографом-листом І. Франка до редакції журналу «Друг» від 6 травня 1874 р. (ф. 3, № 1058). У згаданому листі поет надіслав до редакції журналу такі вірші: «Епіграмати і ксенії», «Пісні народнії», «Думка», «Моя пісня», «Згадка старини», «Прометей» (уривок перекладу з Гете), «Дармо», «Пісня під Вишгородом» (уривок перекладу із «Краледворського рукопису») та «Путь життя». З надісланих віршів редакція журналу надрукувала 1874 р. лише два: «Пісні народнії» та «Моя пісня».

Дармо. (Газеля). Друкується вперше за автографом (ф. 3, № 1058).

Думка Друкується вперше за автографом (ф. 3, № 1058).

Путь життя. Друкується вперше за автографом (ф. 3, № 1058)

Пісня сироти. Друкується вперше за автографом-листом І. Франка до журналу «Друг» від 13 травня 1874 р. (ф. 3, № 1059).

У листі поет надіслав до редакції журналу «Друг» чотири вірші: «Могила», «Пісня сироти», «Ранок» та «Дві дороги» Тут же були написані рукою Франка і три вірші шкільних товаришів поета. З віршів Франка надрукований лише один — «Могила» — у значно скороченому вигляді («Друг», 1875, № 2, с. 270—271).

Живі і мертві. Друкується вперше за автографом-листом І Франка до журналу «Друг» від 5 листопада 1874 р. (ф. 3, № 1062). В листі поет надіслав до редакції журналу «Друг» чотири сонети: «Живі і мертві», «Дві дороги» («Вовіки до заслуги дві ведуть дороги»), «Пелікан» та «Наш образ», а також два переклади: «Із книги пісень» Гейне і «Спів хору із «Антігони». З них редакція надрукувала 1875 р. два сонети: «Дві дороги» та «Наш образ».

«Д р у г» — літературно-науковий журнал. Виходив у Львові в 1874—1877 рр. Спочатку мав «москвофільський» напрям. З приходом у його редакцію І. Франка (липень 1876 р.) «Друг» став органом демократичної молоді.

Пелікан. Друкується вперше за автографом (ф. 3, № 1062).

УРИВКИ

«Судді тебе й закони зап'ятнали...». Вперше надруковано у кн.: Твори, т. 13, с. 406—407. Зберігся автограф (ф. 3, № 216, с. 46), що обривається незакінченим реченням. Крім того, в тексті викреслені 13—15, 20—23-й рядки. Їх можна прочитати так:

А тим часом, щоб трохи заглушити
Грижу та муку, ти немовби п'яний,
В розпуку кинувсь... (13—15-й рядки)

І потонув ти у багні поганім.
І в серці своїм заглушив ти
Докори й споминки,
Згадки... (20—23-й рядки).

Умовно датується 1878—1879 рр. на тій підставі, що уривок міститься серед віршів, датованих 1878—1879 рр.

Подається за автографом.

«Вечір! Вечір! Сонце сіло...». Вперше надруковано у кн.: Твори, т. 13, с. 407.

Зберігся автограф уривка (ф. 3, № 214, с. 118), в якому викреслені 11 і 20-й рядки Прочитати їх не можна. Умовно датується 1879 р

Подається за автографом.

«Враз з ним паночки прийдуть...». Вперше надруковано у кн.: «Літературна спадщина. Т 1. Іван Франко», с. 24—25.

Рукописна збірка, куди входить уривок, містила в собі 42 вірші, які поет готував до друку протягом 1880 р. В кінці збірки рукою

Франка була поставлена дата «22—23.IX 1880 р.». З невідомих причин ця збірка не побачила світу. Лише 13 віршів із неї увійшли до першого видання збірки «З вершин і низин» (1887), один вірш — «Вни плакали фальшивими сльозами», в дещо відмінній редакції і без четвертої строфи, побачив світ у другому виданні збірки «З вершин і низин» (1893), у циклі «Думи пролетарія».

Інші поезії вперше були опубліковані у кн.: Твори, т. 13. Уривки ряду віршів були вперше надруковані у кн.: «Літературна спадщина. Т. 1. Іван Франко», с. 24—25.

Подається за автографом (ф. 3, № 231, с. 3).

«Людей благословляючи...». Вперше надруковано у кн.: «Літературна спадщина Т 1. Іван Франко», с. 24.

Подається за автографом (ф. 3, № 231, с. 3).

«О грішна душенько, отсе...». Вперше надруковано у кн.: «Літературна спадщина. Т. 1. Іван Франко», с. 25.

Подається за автографом (ф. 3, № 231, с. 3—4)

Die Galizische Grundentlastung. Оповідання бувшого громадського пленіпотента. Вперше надруковано у кн.: Твори, т. 2, 1950, с. 405—406.

Зберігся автограф (ф. 3, № 224, с. 432—433), що є частиною автографа циклу «Галицькі образки», які поет переписав на початку 80-х років, готуючи їх до друку.

Четверта строфа автографа, що йшла після рядка «Стать наказується вам...», і додатковий п'ятий рядок викреслені автором. Наводимо їх:

То значить з пленіпотентами
Має статися і війт.
Як не стануть, то з процентами
Пану кошти всі сплатіть,
Толоки ні лісу й крихточки..

Після одинадцятої строфи викреслений ще один рядок, однак прочитати його не можна. Умовно датується 1881 р. на тій підставі, що уривок міститься серед творів, датованих цим роком.

Подається за автографом

«Голосний дзвінок скликає...». Вперше надруковано у кн.: Твори, т. 3, с. 465—467 Тут же вміщене й оповідання «Задля празника», що поклало початок опрацюванню Франком цієї теми.

Умовно датується 1881 р. на тій підставі, що уривок вміщений серед віршів і перекладів, датованих цим роком.

Подається за автографом (ф. 3, № 211, с. 80).

Зберігся ще один уривок вірша на цю ж тему — «Властивець фабрики велів ..», який ідейним і художнім рівнем поступається першому. Наводимо його повністю за тим же автографом (ф. 3, № 211, с. 80).

Властивець фабрики велів
Скликати всіх робітників.
Задзвякав дзвін,— на клик його
Їх триста як один прийшло
З майстерень темних, порошних,—
А «пан» ось що сказав до них:
«Ви знаєте, в недовгий час
Опікун і отець всіх нас,
Цар найясніший, загостить

І край наш буде об'їздить.
Тож я, що-м все робив, що міг,
Для закладу й для вас усіх,
Тепер сю ласку виєднав,
Що, як буде цар проїжджав
Попри Дрогобич, зволить сам
В сей заклад загостить ід нам.
Вважайте, що за честь для нас.
Тож треба всім нам, поки час,
Приладитись, щоб гідно стать
Перед цісарський маєстат.
Сукна постав уже готов
На штири сотні хоругов,
Щоби з дахів, улиць, воріт
Цареві повівав привіт.
Кравець сей час сюди прийде,
Сукно на кусники потне,
А ваші вже жінки, доньки
Пошиють ті хоругвки.
Ну, звісно, ніщо й говорить,
Щоб за шиття ще їм платить,—
Се ж не для мене — для царя,
То й вам щось посвятити тра.
А браму, де ме цар входить,
З самого воску тра зробить,
Щоб гість високий ся дивив
І працю нашу похвалив.
Подвір'я висипте піском
І замаїть яличником,—
Но щоби ви ся ділом тим
Не відривали від машин,
То звільна си, заздалегідь,
Щовечір по дзвінку робіть
А щоб і вам самим також
Пред очі царські стати мож
Пристійно якось, не в таких
Подертих шматах роп'яних,
То поробить казав вам я
Із воскового полотна
Однакові убори всім
Недорогі, по ринських сім,—
То вам будуть на десять рат
Щотижня з плати відтягать...

«Пантруйся, сину, тих людей, що слово...». Вперше надруковано у кн.: Твори, т. 13, с. 408.

Умовно датується 1882 р. на тій підставі, що автограф уривка написаний тим же чорнилом і в тому ж зошиті, що і вірші, датовані цим роком.

Подається за автографом (ф. 3, № 214, с. 77, з кінця зошита).

«Воле моя золотая...». Вперше надруковано у кн.: Твори, т. 13, с. 409 Умовно датується 1880 р. на тій підставі, що у підготовленій Франком до друку збірці поезій уривок міститься серед віршів, датованих цим роком.

Подається за автографом (ф 3, № 231, с. 5).

«Молотять день і ніч — не жито...». Вперше надруковано у кн.: Твори, т. 13, с 409—411.

Умовно датується кінцем 80-х років за характерними ознаками паперу й почерку.

Подається за автографом (ф. 3, № 273, с. 1—3).

Епіктет (бл. 50 — бл. 138) — античний філософ. Філософія Епіктета відбивала пасивний протест пригноблених мас проти рабовласницького суспільного ладу. Вчення Епіктета мало значний вплив на догматику раннього християнства.

«Був вечір, ми в казні вже спати лягли...». Вперше надруковано у кн: Твори, т. 13, с. 412—414. Автограф являє собою два листочки дуже потертого паперу, на трьох сторінках якого олівцем написаний текст уривка. Окремі рядки повністю прочитати не можна, в зв'язку з цим подекуди у квадратових дужках зроблено доповнення непрочитаних частин слів. Датується 6 IX 1889 р., роком третього арешту поета

Подається за автографом (ф. 3, № 234, с. 1—3).

«Тяжкою зморою лежить на мні...». Вперше надруковано у кн.: Твори, т. 13, с 414—415 Умовно датується кінцем 80-х років за характерними ознаками паперу й почерку.

Подається за автографом (ф. 3, № 315, с. 1).

ПОЯСНЕННЯ СЛІВ

Абстине́нція—стриманість від чого-небудь
Агі́й — вигук обурення, незадоволення
Аді́ть — дивіться
Аморе́ти — амури
Андро́ни — теревені, нісенітниці
Атента́ти — люди, що вчинили на когось замах
А́ус — кінець
Ая́ — так, авжеж, аякже

Бе́здень — безодня
Бештефра́нти — вигадки
Біци́кл — велосипед
Блю́хнути — ринути
Боло́нь (оболонь) — лука, пастівник
Бо́мблі — міхурці
Борни́дити — місити сніг, бродячи в ньому
Бото́к — стовбур дерева, що розпилюється на дошки

Ва́ра — зась, не можна
Вере́та зрі́бна — рядно
Вижина́ — висота
Відпору́чник — уповноважений, представник
Ві́сьта — наліво
Внер — поринув
Вскісь і всклесь — навкоси і впоперек
Встатчитися — дотриматися слова
Вча́сний — ранній, передчасний

Га́лех — уніатський піп
Га́чі — штани
Ге́зде — осьде, тут
Глий — вогка глина
Гли́піти — визирати, виглядати
Гліг — глід
Гнеть — вмить, негайно
Голобри́ш — голодранець
Горбо́тка — широкий шматок матерії, який одягають жінки замість спідниці
Граґа́р — сволок
Гранати́р — гренадер
Гре́гіт — кам'янисте поле
Гри́дниця — челядна (приміщення для слуг, челяді)
Гро́жно — гроно (винограду)
Грунь, гру́ник — хребет гори, пасмо гір
Гу́би — гриби
Гук — багато, не гук — небагато, мало
Гу́ня — верхній одяг з сукна, різновид свити

Дара́ба — сплав, пліт
Да́чка — данина, податок
Дебе́рка (дебра) — невелике провалля
Дена́р — давня римська срібна монета
Дісто́дь-то — мов, мовляв, нібито так
Дик — дикий кабан, вепр
Дилькота́ти — дрижати, тремтіти

Ди́мати — піддувати вогонь ковальським міхом
Драбу́га — ледащо
Дралюва́ти — бігти
Дру́хнути — упасти
Ду́ндер — грім
Дурия́ця — отруйний бур'ян, дурман
Дуфа́ти — надіятися, покладатися на когось або щось

Еремі́т — пустельник

Жас — жах; жа́сно — страшно
Жур — юшка з вівсяного борошна

Заборо́ло — стіна фортеці, брустверу у фортечному мурі
Загла́да — зруйнування, знищення
Загута́тися — забаритися, загавитися
Занести́ся — підкріпитися
Зарі́нок — рівне місце біля ріки, поросле травою, де літом у свята збирається сільська молодь
Засту́пець — представник громади
Зато́ка — сковзьке місце на дорозі, де заточуються сани
Зацмо́ркнути — зашморгнути
Зашрі́бува́ти — закрутити
Зва́рич — робітник солеварні
Зверечи — скидати, поскидати
Зво́ри — гірські западини, яри, провалля
Зга́нути — згадати, збагнути
Зги́рити — загубити, знищити
Зіспу́тися — прокинутися, отямитись
Зма́за — пляма
Змарга́ний — змучений, замордований
Змо́ра — за народним віруванням, мара, що вночі давить серце; примара, кошмар
Змрік — сутінок, присмерк
Зо́чити — побачити
Зрезигнува́ти — відступити

Каза́льниця — підвищене місце в церкві, звідки піп виголошує проповідь, амвон
Ка́ня — птах з родин яструбових
Ка́рта — лист від офіційної установи
Ка́ртка — листок (у книжці)
Кату́ша — катування, мука
Керкерма́йстер — начальник в'язниці
Кичера — лісиста гора з голою вершиною
Клемезити — ліпити докупи
Кліне — стояти на колінах
Клю́ка — викрут, хитрість
Ключ — велика земельна власність, що обіймає багато сіл, кріпосницьких маєтків
Курсорія — обіжник, циркуляр
Кля́вза — шлюзи
Кльо́ци — колоди, бруси
Кобе́ля — кошик із рогозу
Ко́вбиця — колода, на якій рубають дрова
Ко́вбки — невеликі колоди
Коли́ба — гірська хатина, городжена або збита із дощок, переважно для чабанів
Колюмна́да — колонада
Комі́рниця (комірник) — людина, що живе в комірнім (в найманій хаті)
Комаса́ція — землевпорядження, з'єднання кількох ділянок в одну
Коморува́ти — жити в комірнім
Компа́нія — рота
Кона́р — груба гілка
Консеквентний — послідовний
Коре́ць — металевий або дерев'яний кухоль чи ківш із держаком
Кочува́ти (дарабу) — проводити, вести
Кра́сий — строкатий, барвистий, цяткований
Крем — конче, обов'язково
Кретови́на — земля, яку викидає кріт з нори на поверхню
Крилоша́нин (клирошанин) — чин уніатського духовенства

Криса́к, криса́ня — капелюх (повстяний) з широкими крисами
Ку́чма — хутряна волохата шапка

Ле́гітний, ле́гіт — весняний легкий вітерець
Ліцитаці́йний — акт продажу з аукціону
Логаза́ — каша з цілих зерен ячменю
Лупана́р — дім розпусти
Лю́фа — дуло
Лядо́к — вика, горошок

Маркі́тний — невеселий, пригноблений, зажурений
Ма́рсом погляді́ти — глянути зле, войовничо
Моца́р — дужа людина
Му́шля — черепашка

Набезпе́чно — напевно
Наду́рх — наскрізь
Налі́г — звичка
Нам'є́тно — пристрасно
Намі́рити — націлитися
Неконте́нтий — незадоволений
Нім — поки
Ні цень — ні пари з уст
Ні чич — не сказати нічого
Новіція́т — послушництво
Нора́ — джерело
Ну́та — нота, мелодія

Оба́ва — побоювання, острах
Оба́лювати — валити
Обарі́нок — бублик
Обла́з — гола скеля
Обрі́длий — рідко зарослий
Огнища́нин — хазяїн
Оде́ — ось тут
Оконе́чно — остаточно
Опо́ка — тверда легка гірська порода
Опо́на — заслона, завіса
Опусти́ти — залишити, покинути
Оска́рд — кирка
О́тхла́нь — безодня
Офе́рта — умови, на яких сторони готові укласти договір

Паді́л — долина
Параста́с — церковна відправа
Під — горище
Плай — гірська стежка
Пленіпоте́нти — виборні від сільської громади, які мали уповноваження вести громадські процеси, заступати громаду перед владою і паном
Побо́ї — дерев'яна покрівля
Повінува́ти — дати придане (віно)
Повни́ти — виконувати
Подви́гатись — підірватися
Подіга́ч — зношений верхній одяг
Поли́ка — знак, слід; без поли́ки — без знаку
Пома́на — мана, мара
Поме́т — зжатий, але не пов'язаний хліб
Поса́да — підмурок, фундамент
Посвя́чення — самопожертва
Посе́сія — оренда
Поскроми́ти — приборкати
По́спів — посполу, разом
Поче́сне — почастування
Пра́са — прасування
Прем — конче, обов'язково
Приста́йство — пристати у прийми
Пре́ці, пре́цінь — адже, а все ж, усе-таки
Приректи́, прирі́ка́ти — обіцяти, пообіцяти
Приси́лити — прив'язати, причепити
Прислів'я — пригода
Пропіна́ція — державна монополія на горілку
Прохи́рство — лукавство, хитрість
Прут — вузенька ділянка землі
Публі́ка — ганьба, сором, осуд
Пу́кнути — тріснути, лопнути

Ра́нгух — у заміжніх жінок білий завій на голові
Ра́та — термін сплати, частина сплати (податку)
Реверéнда — попівська ряса
Резигна́ція — відречення, відступ

Рекýрс — апеляція до вищої інстанції
Ржóндца — управитель поміщицької садиби
Ри́нський — колишня австрійська монета
Рискáль — заступ
Рíще — хмиз
Розвáга — розсудливість
Розважáти — роздумувати
Розкáз — наказ
Рустикáльний — селянський, мужичий

Сáмотріск — пастка, сильце
Сарáка — сердега, бідолага
Свíрні — кайдани
Сегéльба — містина, на якій викорчуваний і випалений ліс
Сигнатýрка — дзвінок, в який дзвонять у церкві під час відправи
Сикомóра — фігове дерево
Сíпáцтво — адміністративні причіпки
Скиндя́чка — стрічка, що прикрашає голову дівчини
Сквар — велика спека
Скúтник — монах, що живе у скиті
Сколотáти — лоскотати
Скудéльний — глиняний, крихкий
Слебізувáти — читати по складах
Слямазáрність — недбальство, лінощі
Смок — казковий дракон, змій
Сокотúтися — стерегтися, остерігатися
Сопýх — випари, сморід; удушливий запах нафтового газу
Спижéвий — бронзовий, мідний
Спосíбність — нагода
Спропýдити — марно провести час, змарнувати
Стéклий — скажений
Стемпльóваний — оббитий, штампований
Стокóвий — східний (вітер)
Стрілкúй — бистрий (як стріла), швидкий
Стріп — покрівля
Стýла — епітрахіль, частина одягу уніатського священика
Сух, на сýсі — на сухому
Схаб; на схаб спрáжити — знищити дощенту
Такóй — так
Талáнт — давня грецька золота монета
Тамувáтий — придуркуватий
Тарапáти — клопоти, неспокій
Тельмóм — швидко, миттю
Терміпáгор — учень, що вчиться ремесла
Тúвон — прикажчик, доглядач
Тлúти — роз'їдати
Тлум — натовп, юрба
Токáнити — нудити світом
Торбáн — музичний інструмент, подібний до бандури
Торопúти — непокоїти, мучити
Трам — стовбур, пень, колода
Трéба — плата за церковну відправу на замовлення віруючих
Трíнкельд — невеличка грошова нагорода за послугу («на чай»)
Трумнá — труна, домовина
Трупúця — чаклунка, відьма
Туй — тут, зараз
Тумáн — про людину: дурень; тумáн вісімнáдцятий — останній дурень
Тýча — злива

Угурний — неприв'ітний, грубий, сварливий, впертий
Ужéвка — налигач, гужівка
Улóмний — кволий, каліка
Улудний — звабливий, спокусливий
Упоминáти — нагадувати, наказувати, умовляти

Фáйка — люлька
Фáля — хвиля
Фáма — чутка, поголоска, слава
Фáсочка — невеличкий дерев'яний посуд у формі діжечки
Ферлядýнок — виклик до суду
Фрúбра — лихоманка

Хабáз, хабýз — високий бур'ян
Хитваніти — хиріти, хорувати

Хлань — безодня, прірва
Хова́ти — виховувати
Холо́шні — штани
Хо́пта — бур'ян
Хо́сен — користь, зиск
Хустя́та шалі́нові — великі вовняні хустки

Фе́стин — свято, святкова демонстрація

Целіба́т — заборона католицьким священикам одружуватись
Цент — дрібна монета в колишній Австрії
Цес — цей
Цирку́л — округа, колишня адміністративна одиниця в Австрії і Східній Галичині, складалася з кількох повітів
Цомо́ги — сили
Цю́па, цю́пка — тісна кімната, тюремна камера
Цюпа́сом — етапом
Цю́ра — панський прислужник
Ця́та — краплина
Цува́кс — в австрійському військовому і арештантському жаргоні — новак, поява нової особи в гурті

Чень — може, мабуть
Черірча́тий — розлогий
Че́рес — широкий ремінний пояс
Чу́вати — назирати, берегти

Шайни́й — сильний, божевільний
Шарва́рок — обов'язкова громадська робота (лагодження шляхів, мостів тощо)
Шару́га — буря, заметіль
Шафа́рка — ключниця
Шваб — глумлива народна назва німця
Ше́львах — вартовий
Шиф [а] — корабель, пароплав
Шляба́нг — шлагбаум
Шпи́хлір — громадська комора для зерна та іншого збіжжя, гамазей
Шпу́ги — вузькі залізні прути для обковки скринь
Штуде́рний — хитромудрий
Штуде́рник — спекулянт
Шу́вар — лепеха, татарське зілля

Ялó́ся — слід би, треба б
Яски́ня — печера
Яспе́да — зла жінка, баба-яга

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

1. Іван Франко. Фото. 1898 . . . . . 4—5
2. Титульна сторінка поеми І. Франка «Панські жарти» 67
3. Автограф поезії І. Франка «За що, красавице, я так тебе люблю» із збірки «Зів'яле листя» . 127
4. Титульна сторінка збірки І. Франка «Зів'яле листя» 159
5. Автограф поезії І. Франка «Три арештантки» (1881) 319
6. Автограф ранніх поезій І. Франка «Епіграмати і ксенії» (1874) 447

ЗМІСТ

ІЗ ЗБІРКИ «З ВЕРШИН І НИЗИН»

ПАНСЬКІ ЖАРТИ. *Поема з останніх часів панщини* . . . 7

ЗІВ'ЯЛЕ ЛИСТЯ

Лірична драма

Передмова 119
Передне слово до другого видання 120

ПЕРШИЙ ЖМУТОК

I. «По довгім, важкім отупінню...» 122
II. «Не знаю, що мене до тебе тягне...» 122
III. «Не боюсь я ні бога, ні біса...» 123
IV. «За що, красавице, я так тебе люблю...» 124
V. «Раз зійшлися ми случайно...» 124
VI. «Так, ти одна моя правдивая любов...» 125
VII. «Твої очі, як те море...» 126
VIII. «Не надійся нічого» 126
IX. «Я не надіюсь нічого...» 128
X. «Безмежнее поле в сніжному завою...» 129
XI. «Як на вулиці зустрінеш...» 129
XII. «Не минай з погордою...» 130
XIII. «Я нелюд! Часто, щоб зглушить...» 130
XIV. «Неперехідним муром поміж нами...» 131
XV. «Не раз у сні являється мені...» 131
XVI. Похорон пані А. Г. 132
XVII. «Я не кляв тебе, о зоре...» 133
XVIII. «Ти плачеш. Сліз гірких потоки...» 133
XIX. «Я не жалуюсь на тебе, доле...» 134
XX. Привид 134
Епілог 137

ДРУГИЙ ЖМУТОК

I. «В Перемишлі, де Сян пливе зелений...» 138
II. «Полудне...» 140
III. «Зелений явір, зелений явір...» 140
IV. «Ой ти, дівчино, з горіха зерня...» 141
V. «Червона калино, чого в лузі гнешся?..» 142
VI. «Ой ти, дубочку кучерявий...» 142
VII. «Ой жалю мій, жалю...» 143
VIII. «Я не тебе люблю, о ні...» 144
IX. «Чому не сміється ніколи?..» 145
X. В вагоні 146
XI. «Смійтесь з мене, вічні зорі!..» 146
XII. «Чого являєшся мені...» 147
XIII. «Отсе тая стежечка...» 148
XIV. «Якби знав я чари...» 149
XV. «Що щастя? Се ж ілюзія...» 150
XVI. «Як не бачу тебе...» 151
XVII. «Як почуєш вночі край свойого вікна...» 151
XVIII. «Хоч ти не будеш цвіткою цвісти...» 152
XIX. «Як віл в ярмі..» 152
XX. «Сипле, сипле, сипле сніг...» 152

ТРЕТІЙ ЖМУТОК

I. «Коли студінь потисне...» 154
II. «Вона умерла!..» 154
III. «Байдужісінько мені тепер...» 155
IV. «В алеї нічкою літною...» 156
V. «Покоїк і кухня, два вікна в партері...» 157
VI. «Розпука!..» 157
VII. «Не можу жить, не можу згинуть...» 158
VIII. «Я хтів життю кінець зробить...» 160
IX. «Тричі мені являлася любов...» 161
X. «Надходить ніч...» 163
XI. «Чорте, демоне розлуки...» 164
XII. «І він явився мені...» 165
XIII. «Матінко моя ріднесенька...» 167
XIV. «Пісне, моя ти підстрелена пташко...» 168
XV. «І ти прощай!..» 168
XVI. «Даремно, пісне! Щез твій чар..» 169
XVII. «Поклін тобі, Буддо!..» 169
XVIII. «Душа безсмертна! Жить віковічно їй!..» 171
XIX «Самовбійство — се трусість...» 173
XX. «Отсей маленький інструмент...» 174

МІЙ ІЗМАРАҐД

Передмова 179

ПОКЛОНИ

I. Поет мовить 182
II. Україна мовить 183
III. Рефлексія («Важке ярмо твоє, мій рідний краю...») . . . 183
IV. Сідоглавому («Ти, брате, любиш Русь...») 184
V. Якби («Якби само великеє страждання...») 185
VI. Декадент 185
VII. Моїй не моїй («Поклін тобі, моя зів'яла квітко...») . . . 186
VIII. Спомин («У садочку в холодочку...») 187

II. ПАРЕНЕТІКОН

I. «Коли обід хтось славний зготував...» 189
II. «Не слід усякого любити без розбору...» 189
III. «Не такого посту хоче бог від нас...» 190
IV. «Як у хвилі сумніву і муки...» 190
V. Багач 191
VI. «Серцем молився Мойсей...» 192
VII. «Гнів — се огонь...» 192
VIII. «Немає друга понад мудрість...» 192
IX. «Себе самого наперед...» 193
X. «Хоч хто і сто літ проживе...» 193
XI. «Хоч від хліба здержусь...» 194
XII. «Як сережки золотії...» 195
XIII. «Здоров, Степане!..» 195
XIV. «Не високо мудруй...» 195
XV. «Годуй гадюку молоком..» 196
XVI. «Як промінясто гарний цвіт...» 196
XVII. «Як лампа розбита..» 196
XVIII. «Хто тому шкодить...» 197
XIX. «Ворог батько...» 197
XX. «Як пчола...» 197
XXI. «Хто лиш квітки...» 198
XXII. «Багатство злом не є...» 198
XXIII. «Як риба без води..» 198
XXIV. «Хто в першій чвертині життя..» 199
XXV. Строфи 199
1. «Пурпуром сонечко сходить...» 199
2. «Мужню силу хоч похилить горе...» 199
3. «Обрубане дерево знов зеленіє...» 199

4. «Не цурається правди мудрець...» 200
5. «Добру науку приймай...» 200
6. «Хто має мудрість, а з неї...» 200
7 «Мудрість захована...» 200
8. «Дурний, хто, помилок лякаючись...» 200
9. «Не пливе супроти вітру. .» 200
10. «Навіть той, хто в призначення вірить...» 201
11. «Не звикай утертими стежками...» 201
12. «Бережи маєток...» 201
13. «Гість, дитя, і цар, і жінка...» 201
14. «Хто духом низький, не мішайся там...» 201
15. «Та й глупі ж ті багатирі...» 201
16. «Щасливий той багач...» 202
17. «Отрута є зле вивчена наука...» 202
18. «Скупий — не пан своїх засіків повних...» 202
19. «Книги — морська глибина...» 202
20. «Хто власного ума не має...» 202
21. «Клониться дерево...» 202
22. «Великі дерева шануй...» 202
23. «Мухи сідають на ранах...» 203
24. «Як військо скликає труба...» 203
25. «Лихвар і п'яниця...» 203
26. «На двоє сотворено богом вино..» 203
27. «Як від лютого татарина...» 203
28. «Хто з всіми добрий хоче буть...» 204
29. «Від слона на тисяч п'ядей...» 204
30. «Як метіль прошумить...» 204
31. «Як запорохи чоловік...» 204
32. «Хоч би й мертвого міг гнівливий воскресить...» 204
33. «Хоча б ти і муки тяжкі потерпів...» 205
34. «Як та опука від скали...» 205
35. «Огневі, що ліси палить...» 205
36. «Наче віз без коліс...» 205
37. «Молодість у бідності...» 205
38. «Ти сто людей побив у бою...» 205
39. «Купа дров і жура...» 206
40. «Хоч би все небо папером було...» 206

III. ПРИТЧІ

I. Притча про життя 207
II. Притча про віру 210
III. Притча про любов 211
IV. Притча про красу 211

V. Притча про приязнь 213
VI. Притча про вдячність 216
VII. Притча про покору 216
VIII Притча про правдиву вартість 217
IX. Притча про нерозум 218
X. Притча про радість і смуток 221
XI. Притча про піст 224
XII. Притча про смерть 224

IV. ЛЕГЕНДИ

I. Арот і Марот 227
II. Указ проти голоду 230
III. Побіда 230
IV Свята Доместіка 231
V. Життя, і страждання... преподобного Селедія 233
VI. Легенда про вічне життя 236

V. ПО СЕЛАХ

I. «На Підгір'ї села невеселі...» 242
II. «В шинку шумить..» 244
III «Вранці-рано по селі...» 246
IV. «Зразу сварилися...» 247
V. «Того рана з криком...» 248
VI. «Ворожка мовить...» 249
VII. «Іде Пазюк від ворожки...» 249
VIII. «Ой-ой! Метушня...» 250
IX. «Три неділі вже...» 250
X. На пастівнику 251

VI. ДО БРАЗІЛІЇ

I. Лист до Стефанії 263
II. «Коли почуєш, як в тиші нічній..» 265
III. «Два панки йдуть попри них...» 266
IV. «Гей, розіллялось ти, руськее горе...» 266
V. Лист із Бразілії 268

ПОЕЗІЇ, ЩО НЕ ВВІЙШЛИ ДО ЗБІРОК

1875

На день 11 юлія 1875 275
«O złe i dobre, które w sercu noszę...» 275

1877

«Шукай краси, добра шукай!..» 277

1878

Стара пісня 278
«Бувають хвилі — серце рветься...» 279
«Самотній, хворий, думаю в хатині...» 280
«Смерклося. Тихо круг мене, мов в гробі...» 280
«Ой матінко люба, єдина моя...» 281
Ми 282
Словар-поет 284
Вер-ий 284
«Слово» 284
В-ові П-ому 284
П'ять гріхів головних 284
«Слово» і «Правда» 284
Арістофан II 285
«Послухайте, добрі люди, що маю казати...» 285
Невольники 286
Елегія 287
«Ах, коб я був музикантом...» 288
«Не журись, що на світ осінь сумрачна йде...» 288
«Ні, на діло, щоб виречи: та воно праве...» 289
«Сльозами личенько ти не вмивай!..» 289

1879

«Не раз нагадую ті дни...» 290
«Між щастям а горем...» 290
«Встидно плакати, тужити...» 291
На смерть молодого поета 291
Думка («Ой погляну я на поле...») 291

1880

«Знов рік минув. Знов крок один вперед...» 293
«Наче вихор, минають роки...» 294
«Промине, проплине...» 295
«В самоті, гризоті...» 295
«Як тихо, ясно надворі...» 296
«Пісні тихії, сумнії...» 297
«Ей, думи золотії...» 297
Шевченко і поклонники 298
«Ти знов оживаєш, надіє!.» 298

«Втомився я. Мов жар, горить все тіло...» 299
«Чом так тривожно б'єсь у мене серце в груди » 300
«Мчиться блискуча карета...» 302
Не бійтеся тюрми! (Сонет) 304
Сучасна пісня 304
Сонети-невільники 306

[ІЗ ГАЛИЦЬКИХ ОБРАЗКІВ]

Правдива казка 307
«Питаєш, чим я согрішив...» 309
[Оповідання цюпасника] 309
«На небі чорна тьма ..» 311

1881

«Не все іще було, що може бути...» 313
I. Привіт 313
II. Бубнище 314

ІЗ ГАЛИЦЬКИХ ОБРАЗКІВ

Три арештантки 317
Смерть убійці 322
Матрона-комірниця 326
Передмова 329

1882

Руським в'язням із р. 1882 332
У непам'ять 333
На смерть Володимира Навроцького, автора «Пропінації», «Народних шкіл», «Подвійної крейдки» і др. 334
«Нема, нема вже владаря грізного...» 335
Рубач (Із переказів народних) 337
Народна гутірка про комету з осені 1882 р. 340
«Жолудь збирати в ліс побігли діти...» 341
My lubimy Rusinów 341

[ІЗ ГАЛИЦЬКИХ ОБРАЗКІВ]

Лісовою вузькою дорогов 344

ІЗ МОЇХ ВАНДРІВОК ПО ГАЛИЧИНІ

Похвала Дрогобича 349
Нічні думи 351
Недужий 351
Мачуха 352

1883

«Як двоє люблятьcя, а ждуть...» 353
Смертельно ранений 354
Хвиля зневіри 355
До штурму! 356
«Не схиляй своє личко прекрасне...» 357
Рибачка 358
Я забув 359
Осторога 359
Апострофа 360
Перспектива 361
На могилі 362
«Не раз безсонному здається...» 363
До Дранмора Прочитавши його поему «Requiem» 364
«Довга ніч для того...» 364
«Мов той пишнобарвний цвіт прекрасний...» 365
«Коли чесний упаде, то гнеть повстає...» 365
«Дрібнії сили вмій докупи збити...» 365
«Харчем, що жизнь тобі дала...» 365
«В природи нема ні ядра, ні лупини...» 365
Звірячий парламент. Уривок політичної байки 366
Меморандум будяків 367
Do Józi D[zwonkowskiej] 371

1884

В XXIII-ті роковини смерті Тараса Шевченка 373
Могила Тарасова 374
«Тобі, що власною рукою...» 376
Не без але 376
Перша вчителька 377
Казка для молодих директорів банкових 377
Газеля 379
В річницю 379
Амврозію Яновському 380
«Новому проломові» в альбом 380
Праведні й неправедні 381
Галичино, думай о собі сама! 382
Пісня руського бурсака 383
Шумка о. Павликова 383
Вівця й цап (Байка) 384

1885

Я снив 385
Підгір'я взимі 385

«Зближався день і сон прогнав (невинний) ..» 387
Ранок на пастівнику. (Із галицьких образків) 389
Славословіє храброму рицарю Юліанові Черкавському... . . . 394
«Гей, «пани» й «господинове»...» 395
Її сміх 396

1886

«У темну ніч я містом тихо брив...» 397
В двадцять п'яті роковини смерті Тараса Г[ригоровича] Шевченка 397

1887

Моїй дружині 401
«Чи бач, на моїм стало, гарна крале!.» 402
«Не для того багатого, що брата здирає...» 402
Притча про сокиру 403

1888

«Душе моя! Душе душі моєї!..» 406
До Ц[еліни] Ж[уровської] 407

1889

«Неясна для вас ця легенда...» 408
«Ні, не любив на світі я нікого...» 409
[Строфи]
«В тім високість душ високих...» 409
«Трус не починає діла...» 409
«Лиш високий ум не кине...» 410
«Почин у всякому ділі...» 410
«Не починать, чого зробить не можна...» 410
«Навіть той милосердя не має...» 410
«Не вбивати — се перша з чеснот...» 410
«Хто дерево зітне, хто худобину вб'є...» 410
«Чиє життя без добрих діл проходить...» 410
«Покинь одного для родини...» 411
«Гадюка вбива своїм зубом затрутим...» 411
«Горе старому, ой горе...» 411
«Ні, вдуріти доведеться...» 411
«Цар на ловах заблудився...». [Притча] 413

1890

Подорож на місяць 416

1891

Болячка 420
Киця 420

1892

Цар-бог 422

1893

Лисиця-сповідниця. Лірницька пісня на нуту «Сиріткн» . . . 423

1894

Медвідь 429
Лисова пригода 430

1895

Три долі 433

1898

«Неначе вйгнанець з чужини » 436

НЕЗАКІНЧЕНІ ТВОРИ

Історія мідяного крейцара 439

ДОДАТКИ

Ранні недруковані вірші (1874)
Епіграмати і ксенії 445
Дармо. (Газеля) 446
Думка 446
Путь життя 446
Пісня сироти 448
Живі і мертві 450
Пелікан 451

УРИВКИ

«Судді тебе й закони зап'ятнали ..» 452
«Вечір! Вечір! Сонце сіло...» 453
«Враз з ним паночтики прийдуть...» 453
«Людей благословляючи...» 454
«О грішна душенько, отсе...» 454
Die Galizische Grundentlastung. Оповідання бувшого громадського пленіпотента 454
«Голосний дзвінок скликає...» 456

«Пантруйся, сину, тих людей, що слово ..» 457
«Воле моя золотая...» 458
«Молотять день і ніч — не жито...» 458
«Був вечір, ми в казні вже спати лягли.. » 460
«Тяжкою зморою лежить на мні...» 462

КОМЕНТАРІ 465

ПОЯСНЕННЯ СЛІВ 527
СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ 532

Академия наук
Украинской ССР

Институт литературы
им. Т. Г. Шевченко

**ИВАН
ФРАНКО**

**Собрание сочинений
в пятидесяти томах**

**Художественные
произведения**

Тома 1—25

Том 2

Поэзия

(На украинском языке)

*Друкується за постановою
Президії АН УРСР*

Редактор
В. А. Зіпа

Художній редактор
С. П. Квітка

Оформлення художника
О. Г. Комяхова

Технічний редактор
М А Притикіна

Коректори
О. С. Улезко, З. П. Школьник

Здано до набору 24 II 1975 р. Підписано до друку 6.I 1976 р. Зам. № 5-81. Видавн № 258 Тираж 50 000. Папір № 1, 84×108$^{1}/_{32}$. Друк. фіз. аркушів 17,0+1 вкл. Умовн. друк. аркушів 28,66. Обліково-видавн. аркушів 26,7. Ціна 1 крб 84 коп.

Видавництво «Наукова думка».
Київ, Репіна, 3

Книжкова фабрика ім. М. В. Фрунзе
Республіканського виробничого об'єднання
«Поліграфкнига» Держкомвидаву УРСР,
Харків, Донець-Захаржевська, 6/8.